DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Edward Hallett Carr KARL MARX

İletişim

Edward Hallett Carr

KARL MARX

iletişim | biyografi

O bir dünya vatandaşıydı ve oluşturduğu hareket, ülke, ırk ya da dilden bağımsız bir dünya hareketiydi. ... en gönlü rahat enternasyonalistti.

EDWARD HALLETT CARR

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Karl Marx. A Study in Fanaticism
© 1934 E.H. Carr
Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Curtis Brown Group Limited'den (Londra) alınmıştır

İletişim Yayınları 1443 • Biyoğrafi Dizisi 9
ISBN-13: 978-975-05-0730-4
© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2010, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Siyami Kuzu
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

E.H. CARR

Karl Marx

Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma

Karl Marx
A Study in Fanaticism

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İletişim

EDWARD HALLETT CARR 28 Haziran 1892'de Londra'da doğdu. 3 Kasım 1982'de Cambridge'de öldü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1919'da İngiliz delegasyonuyla Versailles Konferansı'na katıldı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan Sovyetler Birliği Dairesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1936'da bakanlıktan ayrılarak, çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. 1941-46 yılları arasında *The Times*'da yayın yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. Carr'a göre tarihçi, olguları ya da kişisel yorumunu öne çıkarmamalı, tarihçi ile olgular arasındaki karşılıklı ve kesintisiz etkileşim sürecinde, bugün ile geçmiş arasındaki diyaloğu sürekli kılmalıdır. Bu nedenle tarihçi, sunduğu olguların doğruluğunu kanıtlamanın ötesinde, araştırdığı konuyla ilgili bilinen ya da bilinebilecek tüm verileri ele almak zorundadır. Başlıca Eserleri: *Dostoyevsky*, 1931 [*Dostoyevski*, çev. Ayhan Gerçekler, İletişim Yay., 2000]; *The Romantic Exiles*, 1933 [*Romantik Sürgünler*, çev. Şamil Beştoy, Çizi-yazıları Yay., 2001]; *Karl Marx*, 1934; *International Relations Since the Peace Treaties*, 1937 ("Barış Antlaşmalarından Sonra Uluslararası İlişkiler"); *Michael Bakunin*, 1927 [*Michael Bakunin*, çev. Pelin Siral, İletişim Yay., 2008]; *The Twenty Years' Crises, 1919-1939*, 1939 ("Yirmi Yıllık Bunalım, 1919-1939"); *Britain: A Study of Foreign Policy from Versailles to the Outbreak of War*, 1939 ("İngiltere'nin Versailles Antlaşmasından Savaşın Başlamasına Dek İzlediği Dış Politika Üzerine Bir Çalışma"); *Conditions of Peace*, 1942 ("Barış Koşulları"); *Nationalism and After*, 1945 [*Milliyetçilik ve Sonrası*, çev. Osman Akınhay, İletişim Yay., 1999]; *The Soviet Impact on the Western World*, 1946 ("Sovyetler'in Batı Dünyası Üzerine Etkisi"); *Studies in Revolution*, 1950 ("Devrim Üzerine Çalışmalar"); *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, 3 cilt, 1950-1953 [*Bolşevik Devrimi*, 3 cilt, çev. Orhan Suda (I-II), çev. Tuncay Birkan (III), Metis Yay., 1989-2004]; *The New Society*, 1951 ("Yeni Toplum"); *German-Soviet Relations Beetween the Two World Wars*, 1951 ("İki Dünya Savaşı Arasında Sovyet-Alman İlişkileri"); *The Interregnum 1923-1924*, 1954 ("İktidar Boşluğu Dönemi 1923-1924"); *Socialism in One Country 1924-1926*, 3 cilt, 1958-1964 ("Tek Ülkede Sosyalizm 1924-1926"); *What is History?*, 1961 [*Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Öztürk, İletişim Yay., 2004]; *1917: Before and After*, 1969 (*1917: Öncesi ve Sonrası*, çev. Begüm Adalet, Birikim Yay., 2007); *Foundations of a Planned Economy* (1. cilt R.W. Davies ile), 3 cilt, 1969-1978 ("Planlı Ekonominin Temelleri"); *The Russian Revolution from Lenin to Stalin*, 1979 [*Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, çev. Levent Cinemre, Mer Yay., 1992]; *Lenin to Stalin*, 1979 ("Lenin'den Stalin'e"); *From Napoléon to Stalin*, 1980 ("Napoléon'dan Stalin'e"); *The Twilight of the Comintern*, 1982.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ • *UYGUR KOCABAŞOĞLU* 7

ÖNSÖZ 15

BİRİNCİ KISIM

ALMANYA, FRANSA, BELÇİKA

BİRİNCİ BÖLÜM
Gençlik, Aşk ve Şiir 21

İKİNCİ BÖLÜM
Din, Felsefe ve Siyaset 35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Fethedilecek Yeni Dünyalar 45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Komünizmin Başlangıçları 63

BEŞİNCİ BÖLÜM
Devrim Yılı 81

ALTINCI BÖLÜM
Marksizm: İlk Evre 95

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ KISIM

İNGİLTERE

YEDİNCİ BÖLÜM
İngiltere'deki İlk Yıllar *115*

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Siyaset ve Gazetecilik *133*

DOKUZUNCU BÖLÜM
Doğu Sorunu *153*

ONUNCU BÖLÜM
Londra'daki "*Emigré*"ler *171*

ONBİRİNCİ BÖLÜM
"Yahudi Zenci" *197*

ÜÇÜNCÜ KISIM

ENTERNASYONAL

ONİKİNCİ BÖLÜM
Enternasyonal'in Doğuşu *227*

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Enternasyonal'deki Çatlak: Fransa-Prusya Savaşı *255*

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Enternasyonal'in Çöküşü: Marx ve Bakunin *277*

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
Marksizm: Son Evre *315*

ONALTINCI BÖLÜM
"Koca Nick" *337*

BİBLİYOGRAFİK NOTLAR *365*

DİZİN *369*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Elimizde ilginç bir kitap var. Yazarı ünlü tarihçi Edward Hallett Carr; konusu Karl Marx; kitabın kendisi "bağnazlık üzerine bir araştırma" olarak hayli bağnaz bir eser. Carr, 20. yüzyılın, özellikle Türkiye okurunun görece iyi tanıdığı tarihçilerinden birisidir. Bize, "tarihin ne olduğunu" ve Bolşevik İhtilaliyle, Sovyet Rusya'yı öğreten başlıca öğretmenlerden birisi. On dört ciltten oluşan 1917 sonrası Rusya siyasi tarihini ele alan dev eserinin yanı sıra, *Dostoyevski, Karl Marx, Mikhail Bakunin* gibi tarihin ünlüleri üzerine biyografiler yazmış; Birinci Büyük Savaş sonrasi İngiliz dış politikasını, milliyetçiliği, barışı, Sovyetler'in Batı üzerindeki etkisini, iki savaş arasında Alman-Sovyet ilişkilerini incelemiş ve yazmış bir yazar E.H. Carr. Uzun ve verimli geçen ömrü boyunca üç şapkası olmuş: diplomat, gazeteci, tarihçi. Bu üç kapasiteyle yürüttüğü çalışmaların ortak paydası ise Marksist olmayan bir "Sovyet uzmanı" olmasıydı.

Biyografisini yazan Jonathan Haslam'ın sözcükleriyle Carr'ın adı:

> Tarih öğretmenlerine ve öğrencilerine tahrik edici polemiği *Tarih Nedir?*'le tanıdık gelir. Sovyet tarihi uzmanları onu, Lenin'den Stalin'e Rus devrimini kapsayan göz korkutucu on

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dört ciltten fazla eserin yazarı olarak hatırlayacaklardır. İlgili sıradan okur kadar 19. yüzyıl Rusya'sını ilginç bulanlar için *Romantik Sürgünler*'de Herzen'in ve çevresinin portresini enfes bir şekilde çizen birisidir. Siyaset bilimci için *Yirmi Yıllık Bunalım* hâlâ bir klasiktir. Yıllarca ülkesine diplomat ve *The Times*'ın tartışmalar yaratan editör yardımcısı olarak hizmet etmiştir. Ailesi için o her zaman "Profesör"dü. Dostları ve beraber çalıştıkları için ise yalnızca Ted.

Edward (Ted) Hallett Carr 28 Haziran 1892'de Londra'nın kuzeyinde hızla gelişen banliyösü Upper Halloway'de, kendi ifadesiyle "orta-orta sınıf" bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Orta öğrenimini Londra'daki Merchant Taylors adlı okulda, yüksek öğrenimini ise bir zamanlar babasının da matematik öğrenimi gördüğü Cambridge Üniversitesi'nin Trinity Kolej'inde tamamladı. Eski Yunan ve Roma tarihi ve dillerini okudu. 2 Haziran 1916 tarihinde mezun olduktan üç gün sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda meslek memuru olarak hayata atıldı. İlk görevi bakanlığın Kaçakçılık Dairesi'nin Kuzey ülkeleriyle ilgili bakan şubesiydi. Rusya'yı ilk tanıması herhalde böyle olmuştu. Bu ülkede 1917 ihtilali ve özellikle Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, kendi ifadesiyle Carr'a, "bir daha asla kaybetmediği kesin bir tarih duygusu" vermişti ve bu duygu yine kendi ifadesiyle "*çok yıllar sonra*" onu bir tarihçi yapacaktı.

Bolşevik devrimi olduğu sırada Lenin ve Troçki'nin kimi devrimci görüşleri hakkında belli belirsiz bir şeyler duymuş olsa da Marksizm hakkında hiçbir şey bilmeyen ve Marx'ın adını muhtemelen hiç duymamış olduğunu itiraf eden Edward Carr meslektaşlarının ve genel olarak çağdaşlarının pek çoğundan farklı bir tutumla bu ülkede olup bitenlere kulak kabartılması gerektiğini kavramıştı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz delegasyonuyla Paris Barış Görüşmeleri'ne katıldı; Milletler Cemiyeti'nin esaslarını hazırlayan komisyonda görev yaptı. Daha sonra da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan Kuzey Dairesi'nde çalıştı. Riga'daki Britanya delegasyonunda görevlendirilmesi onun

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sovyet Rusya'ya biraz daha yaklaşmasına neden oldu. 1925 yılında Rusça öğrenmeye başladı ve kısa süre sonra Rus edebiyatını izleyebilir hale geldi. Bakanlıktaki görevi 1936 yılında istifa edip ayrılmasıyla son bulacaktır.

Ancak bu arada Carr edebî aleme de adımını atmıştı. Kimi dergilerde yazı denemeleri yaptıktan sonra ilkin Dostoyevski üzerine bir biyografi çalışmasına başladı. 1929 yılı ortalarında araştırmasının çoğunu tamamlamıştı. Bir iki yayınevi tarafından reddedilmesinin ardından son denediği Allen and Unwin Yayınevi kitabı basmayı kabul etti. *Dostoyevski*, Carr'ın hayatında bir dönüm noktası olacaktır. Bundan sonra Bakunin ve biraz da yapay bir şekilde Karl Marx'la ilgilenmeye başladı. *Dostoyevski* henüz yayınlanmadan Rus anarşizminin babası *Mikhail Bakunin* üzerine çalışmaya koyuldu. Ama belki de yayıncılar fazla ilgi göstermedikleri için *Bakunin*'i bir tarafa bırakıp bir başka Rus devrimcisi Aleksandr Herzen ve çevresi üzerine çalıştı. *Dostoyevski* 1931'de, *Romantik Sürgünler* (Herzen) ise 1933'te yayınlanacaktır.

Yazarlığı ve diplomatlığı birlikte yürütmeye çalışan Carr, *Bakunin*'i yayınlamakta kararlıydı ama yayıncı bulamıyordu. O kitabın yerine bir yayınevi (J. M. Dent & Sons Ltd.), ölümünün ellinci yılı yaklaşmakta olan Karl Marx'ın biyografisini yazmasını önerdi. "Marx hakkında önemli olan hemen hemen hiçbir şeyi bilmeden" diyor Carr, "şeytana uydum" Ve devam ediyor:

> Hiçbir şey anlamadan *Kapital*'in ilk cildini, *Brumaire*'i ve *Gotha Programı*'nı, Lassalle'in hayatını ve pek çok yardımcı malzemeyi okudum ve işe giriştim. Bu aptalca bir girişimdi ve aptalca bir kitap ortaya çıktı.

Biyografisini yazan Haslam'a göre de kitap "hem bir hayli önyargılı hem de yanlış-bilgilerle" doluydu ama *Dostoyevski*'de olduğu gibi, *Karl Marx: Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma* da, ortaya çıkan nihai ürün açısından değil, ama araştırmanın yazar üzerinde yaptığı etki açısından önemliydi. *Karl Marx*, 1934 yılında yayınlandı ve Carr'ın historiyografisinde adeta var ile yok arasında bir yer edindi. Bununla birlikte tarih yazıcılığında ya-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

pılması gerekenleri değil de yapılmaması gerekenleri göstermesi açısından bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir.

Edward Carr, İngiliz Hariciyesi'ndeki görevinden 1936 yılında ayrıldı. Aynı yıl yaklaşık elli aday arasından Galler Üniversitesi Uluslararası Siyaset Kürsüsü'ne Woodrow Wilson profesörü olarak atandı. 1930'larda Avrupa'da "uzlaşmacı" bir siyaset izlenmesinden yana olan ve Hitler Almanyası'na sempatiyle bakan Carr, 1940'lı yıllarda Sovyet yanlısı bir tavır benimseyecektir. Üniversite'deki görevi devam ederken, 1941-46 yıllarında *The Times*'ın editör yardımcılığı ve Uluslararası İlişkiler Kraliyet Enstitüsü Müdürlüğü görevlerini yürüttü ve Sovyetler'e yakın başyazılarıyla dikkatleri çekti.

Mikhail Bakunin biyografisi 1937 yılında yayınlandı. Bakunin'in bütün projelerini "ilginç" ve bütün fikirlerini "olağanüstü" bulduğu ve Bakunin'i değerlendirecek siyasal bir pozisyona sahip olmadığı için eleştirildi. Bununla birlikte Carr, Lloyd George hayranı liberallikten, Büyük Bunalım'ın da etkisiyle, Keynesçi bir ekonomik ve toplumsal refah çizgisine doğru evrimleşiyordu. *The Times*'daki yazılarında bu evrimleşme belirgindir.

Birinci Dünya Savaşı'nın aksine Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda ortaya koyduğu direnç ve sanayileşmede gösterdiği başarı Carr'ı etkilemişti ve Sovyet orduları 1944 yılında Varşova yakınlarına ulaştığında Sovyet Rusya'nın tarihini yazmak düşüncesi kafasına yerleşti. Doksan yıllık hayatının son gününe kadar yürüteceği ve bir düzineden fazla eser vereceği temel projesi bu olacaktır. Bunun için de rahat bir akademik görev bulması gerekecektir. Carr bu görevi, Oxford'un Baliol Kolej'indeki kısa süreli çalışmasından sonra, mezun olduğu üniversitenin, mezun olduğu kolejinde, Cambridge'in Trinity Kolej'inde buldu. Altmış üç yaşında atandığı bu görevde hayatının sonuna kadar çok verimli bir kariyer geçirdi ve Sovyet Rusya ile ilgili önemli eserlerini burada yazdı.

Ancak Carr'ın bir "tarihçi" olarak şöhretinin yaygınlaşması, 1961 yılında Cambridge Üniversitesi'nde, geleneksel G. M. Trevelyan konferansları dizisiyle oldu. Ocak-Mart aylarında verilen ve daha sonra *Tarih Nedir?* adıyla kitaplaştırı-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lan bu konferanslarda Carr, klasik tarihçi anlayışın dışına çıkan ve bir bakıma yaklaşık yirmi yıl sonrasının "post-modern tarihçiliği"ne de göz kırpan bir tarih yaklaşımı ortaya koyuyor; tarihte nedensellik ve değişim, özgür irade ve determinizm, birey ve toplumun rolü, öznellik ve nesnellik gibi canalıcı konularda ilginç tezler ortaya atıyordu. Carr bu konferanslarında, aslında yaklaşık kırk yıl önce Fransa'da *Annales* okulu ile başlayan ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanan "toplumsal tarihçiliğin" ya da tarihi diğer toplumsal bilimlerle barıştırma girişiminin İngiliz tarihçiliğinde o zaman için yeni sayılabilecek bir örneğini sunuyordu. Carr, tarihsel olguların kuram ve yorumla oluştuğunu söylüyordu. "Olgular çuvala benzer – içine bir şey koymadıkça dik durmaz" diyordu. Tarihi incelemeden önce, tarihçiyi de incelememiz ve bunu onun tarihî ve toplumsal çevresini inceleyerek yapmamız gerektiğini söylüyordu. Ona göre tarih, "geçmişle bugün arasında sürüp giden bir diyalog" ya da "tarihçi ile olguları arasında devam eden bir etkileşim süreci"ydi. Carr'a göre tarihçi, "olgularını yorumu ve yorumunu olguları ile sürekli olarak yoğurma süreci içinde" olmalıydı. Ona göre, "tarihin araştırılması, nedenlerin araştırılmasıydı. Carr, bir tarihçiye "nesnel" denilebilmesi için, (onun) "herşeyden önce, toplumdaki ve tarihteki konumunun sınırlı bakışının üzerine çıkma kapasitesi"ne sahip olması gerektiğini söylüyordu!

Carr'ın tarihçiliğine ilişkin bu hatırlatmaların nedeni, tarihçinin, yani kendisinin bu önerilerin pek çoğunu *Karl Marx* biyografisinde uygulayamamış olmasıdır; çünkü henüz bu birikimi kazanmamıştı ve kafası karışıktı. Carr, herşeyden önce, Dışişleri mensubu olduğu günlerde, sipariş üzerine yazdığı kitabın konusunu, Karl Marx'ı, tanımıyordu. Malzemesi sınırlıydı. Marksizmi bilmiyordu. Sınıf savaşı onun için bir tabuydu. Isaac Deutscher'in ifadesiyle,

> yalnızca görünüşte değil ama kafa yapısı itibariyle tipik bir İngiliz'di... İngiliz ampirizmine ve rasyonalizmine sonuna kadar batmıştı... kafası soyut diyalektik spekülasyonlardan çok

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

uzaktı ve dolayısıyla kendi düşünce tarzıyla Marksizm arasındaki engeli aşamıyordu.

Karl Marx'ı yayınladıktan yaklaşık iki yıl sonra *The Times*'a yazdığı "Liberalizmin Kökenleri" adlı makalede ileri sürdüğü aşağıdaki görüşü ömrü boyunca terk etmeyecektir:

> Modern, uygar dünyada temel bölünmenin insanlığın mülk sahibi olan ve olmayan sınıfları şeklinde ortaya çıktığı varsayımı tümüyle doğru değildir ve özellikle mülk sahibi olanlar ve olmayanlar arasındaki ayrım çizgisinin sürekli değişen bir çizgi olduğu ya da asla bir çizgi değil de çıkarları ve bağlılıkları şimdi bu yanda şimdi öte yanda olan geniş bir küçük mülk sahipleri kuşağı olduğu için doğru değildir.

1936 Mayıs'ında, "Faşizm" diye yazıyordu, "belgileri ya da sloganları ne olursa olsun, özünde Sovyet sistemi kadar devrimcidir." O yıllarda Carr bir küçük mülk sahibi gibi yazıyordu. Sonraki yıllarda biraz daha radikalleşecek, anti-komünizm yapmayacak, Soğuk Savaş çığırtkanı olmayacak ama çağdaşları tarafından "toplumu değil devleti anlattığı" ya da aşağıdan yukarı değil de yukarıdan aşağı bir tarih yazdığı için eleştirilecektir. Ama Carr, insanlığın ilerlemesine olan inancını hiçbir zaman kaybetmedi, bunun somutlaşmış bir biçimi olarak gördüğü Sovyetler Birliği'nin tarihinin bir bölümünü yazmaya çalıştı. Sıradan bir insanın o yaşa erişmekten teselli bulacağı bir yaşta, seksen beş yaşından sonra, bile hâlâ araştırıyor ve yazıyordu. Sovyetler'in 1917'den aldığı öyküsünü, 1930'ların, *Planlı Ekonominin Temelleri*'ne kadar getirdi. Niyeti, "devrimin olaylarının tarihini yazmak değil, fakat onun yarattığı siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenin tarihini" yazmaktı. Hayatının sonlarına doğru *New Left Review*'a verdiği bir mülakatta, "ilgili olduğu dönemin olaylarının tüketici bir kaydının peşinde" olmadığını belirtiyor; "belli başlı gelişme çizgilerini biçimlendiren olayların çözümlemesini sunduğunu" ileri sürüyordu.

Dilimize en az on kitabı çevrilmiş olan Edward Hallett Carr, hiç kuşkusuz 20. yüzyılın önemli tarihçilerinden birisiydi. Ki-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mi yanlışlarına ve yanlılığına rağmen *Karl Marx* biyografisi de pek çok bilgi aktaran, Marx'ın çoğu kez haklı olduğu "huysuz yanını" sergileyen, zevkle okunan bir çalışmadır. Tarihçinin (Carr) nerede haklı, nerede haksız olduğuna okuyucu karar verecektir. 1960 yılı sonlarında *Times Literary Supplement*'a yazdığı bir yazıda Carr şunları söylüyordu:

> ...kimi zaman söylendiği gibi olgular kendi adlarına konuşmazlar, ya da konuşsalar bile hangi olguların konuşacağına karar veren tarihçidir – tarihçi meydanı tümüyle onlara bırakamaz. Ve de en bilinçli tarihçinin kararı –ne yaptığının çok iyi bilincinde olan tarihçinin kararı– başkalarının yanlı olarak görebileceği bir bakış açısı tarafından belirlenir.

Gerçekten de öyle değil midir?

UYGUR KOCABAŞOĞLU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

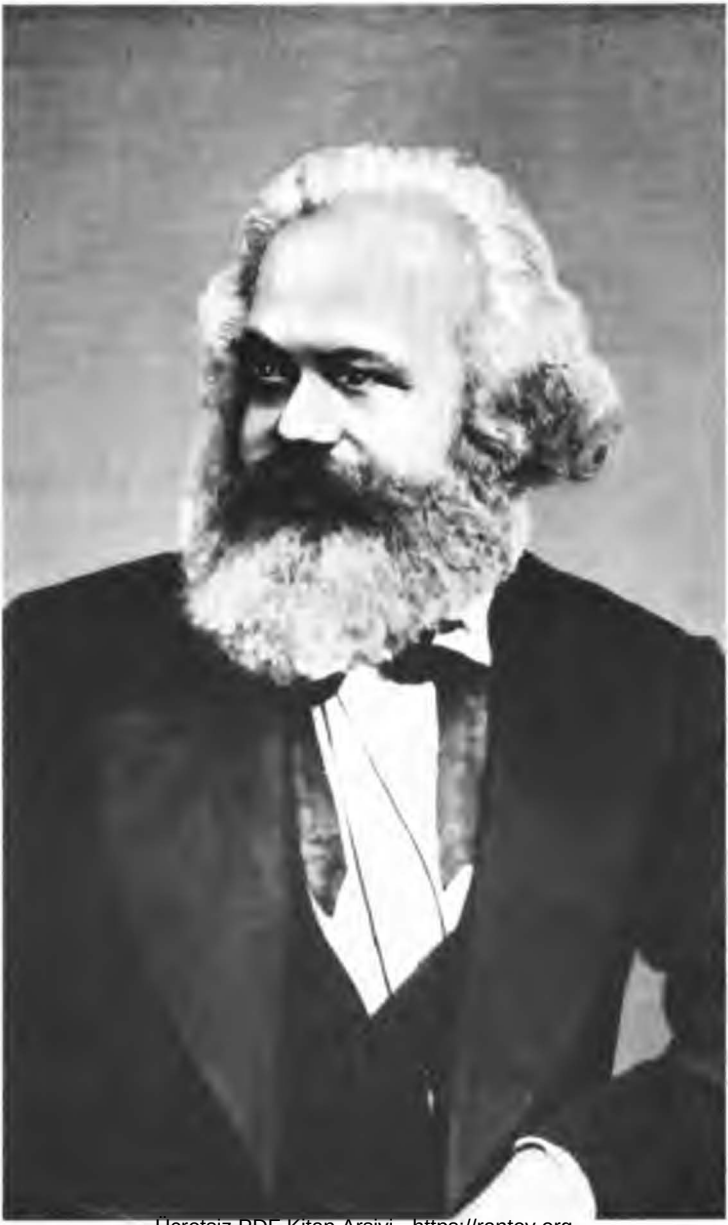

Karl Marx.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Biyografilerin çoğu kendi adına konuşabilir. Ama en son örnekleri Marx ve Bayan Eddy olan öyle tarihsel figürler vardır ki onların biyografileri işin başında hangi bakış açısına göre yazıldıklarını tanımlamaya mecburdurlar. Aksi halde insanlar, haklı olarak, kitabı doğru olmayan bir yönlendirmeyle okumaya zorlandıklarından şikâyet edebilirler.

Marx üzerine yazanlar üç kategoriye ayrılabilir.

Birincisi Marksistlerdir; bunlar için Marx'ın doktrinleri kabulü zorunlu olan esaslardır ve Marx'ın yazılarının metinleri kutsaldır. Marksistlerin tutumu son derece normal, saygıdeğer, insanî bir tavırdır. İnsan düşüncesi belirli yanlışlanamaz varsayımlar olmadan olanaksızdır ve Marksistler diğer insanlardan yalnızca yaptıkları varsayımlarıyla ayrılırlar, o varsayımları yaptıkları için değil. Ancak Marksistler, Marksizmin ilkelerini herhangi bir tartışmanın başlaması için kabulü zorunlu esaslar (postulalar); Marksist olmayanlar da bunları tartışma konusu olarak ele aldıkları sürece Marksistlerle Marksist olmayanlar arasında hiçbir yararlı görüş alışverişi mümkün olmaz. Bir kamptan ötekine bir inanç meselesi olarak geçebilirsiniz ama aklî bir süreçle geçemezsiniz. İki kere ikinin dört ettiğini kabul etmeyen bir kitaba aritmetik öğretmeninin ihtiyacı ne ka-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dar olamazsa, Marksizmi itirazsız kabul etmeyi başaramayan bu kitap gibi bir kitaba da Marksistler artık ihtiyaç duymazlar.

İkincisi, esas itibariyle Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Büyük Britanya'nın iyi tanınan üniversitelerinde toplanmış, küçük ama şamatacı bir sınıf olan sahte-Marksistlerdir. Sahte-Marksistler, (haklı olarak) kapitalizmin kusurlarından ve (yine haklı olarak) Marksizmin Sovyet Rusya'daki başarılarından etkilenirler. Akıllarının aşırı büyümüş olması (*hypertrophy*) onları Marksist olmaktan alıkoyar; çünkü onlar, doğru olmadığını bildiği bir şeye inanmaya izin veren basit imanı terk etmişlerdir. Her ne kadar Marksist ortodoksluğun parlak kıyafetini giyinmeyi başaramasalar da, *burjuva* dünyasında kendi çıplaklıklarını kapatabilmek için bu değerli giysinin kimi küçük parçalarını hazin bir şekilde ellerinde tutarlar. Nitekim, Bay G.D.H. Cole (*Kapital*'in Everyman's Library Yayınları çevirisinin Girişi) Marksist değer teorisini terk etmeye hazırken, (Marx'ın kendisi, önermeyi reddederken bu muhakemeyi yapma adiliğini asla yapmayacak olsa da) canını dişine takarak Marksist artı değer teorisini kurtarmaya çalışır. Profesör Sidney Hook (*Karl Marx'ı Anlamaya Doğru-Towards the Understanding of Karl Marx*)hem teorilerin savunulamaz olduğunu bilir hem de onları, 'daha yüksek bir hayat standardı için devamlı bir mücedeleye girişmiş olan işçi sınıfının siyasal faaliyetinin öz-bilinçli teorik ifadesi olarak' elinde tutmak ister. Bay Raymond Postgate (*Karl Marx*)Marksist ekonomiyi ve Marksist diyalektiği neşe içinde terk ederken, diyalektiğinden soyutlandığı zaman özellikle hiç de Marksist olmayacak tarihsel maddeciliğe sımsıkı sarılır. Profesör MacMurray (*Komünizmin Felsefesi - The Philosophy of Communism*) Marksizmin 'mutlak olarak zorunlu' bir ilkesinin, 'teori ve pratiğin birliği ilkesi'nin Marksist olduğu kadar Hıristiyan ve Faşist de olduğunu düşünür. Bu bilgili profesörlerin tümü bir noktada birleşirler: Marksizmin gözden düşmüş platformundan bir tek payanda kurtarılabilinirse, her şey iyi olacaktır. Bunların tutumu çeyrek yüzyıl öncesinin, Aslanın İnindeki Daniel öyküsüne, inde en az bir aslan olduğu konusundaki inatçı kanaat nedeniyle kuşku düşüren Yüce Eleştiri'yi kabul eden so-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

fu Hıristiyanlık yayıcısını hatırlatıyor. Sahte-Marksist acınacak bir tiptir. Marksizmin boş lâkırdı olduğunu bilir; ama hâlâ onda izleyecek bir ışık bulma umudunu da canlı tutar.

Üçüncüsü, anti-Marksistlerdir. 1890'larda, Marksizmin ekonomik yanlışlarının yetkili bir şekilde teşhir edilmesi önemliydi. Böyle mükemmel bir teşhir bir Avusturyalı profesör tarafından yazılmış ve daha sonraki pek çok yazar tarafından da az ya da çok yanlışsız olarak kopya edilmişti. Ancak son onbeş yıl, nahoş ve soysuzlaşan bir fenomene tanık oldu. Anti-Marksizm, Marksizm gibi, bir din oldu ve akranının bütün hoşgörüsüzlüğünü ve fanatikliğini, daha az mazur görülebilmek koşuluyla, geliştirdi. Marksist kör bir heveskârdır; sahte-Marksist kalın kafalıdır; modern anti-Marksist ise yalnızca dik kafalıdır. Modern anti-Marksistin, Marx'ı anlamak ya da yorumlamak konusunda hiçbir iddiası ya da isteği kalmamıştır. O Marx diye yaftaladığı kırmızı bir paçavrayı asıp ona hücum etmeye razıdır.

Marksist teorinin incelenmesi için bu farklılıklar ne kadar önemli olsa da, bunların biyografi sanat ya da bilimi için herhangi bir önemi olmadığı düşünülebilir. Ama vardır. İnsan doğasının sürekli gözlemlenen bir özelliği olarak, *Eroica* senfonisinin ya da *David Copperfield*'in hayranı, aksini gösteren kanıtlara rağmen Beethoven'ın ya da Dickens'ın soylu ve zarif yürekli birisi olduğuna inanmaya devam edecektir ve ateşli bir Marksistin, insan yanılgısı stoğuna Marx'ın katkısı olan o küçük kıskançlıklar, garez ve her türlü acımasızlığa gözleri inatla kapalı olacaktır. Sahte-Marksistin müphem ve eleştirel olmayan yaklaşımı, Marksizme olduğu kadar Marx'a karşı olan tutumunda da belirgindir. Anti-Marksist, Macaulay'ın I. Charles'a bile layık gördüğü iyi bir koca ve baba olma erdemini Marx için zorlukla kabul edecektir.

Bütün bu yaftaları kabul etmemiş olmak benim için bir haddini bilmezlik olarak görülebilir. Ama bunların hiçbirini, hatta anti-Marksistinkini bile meşru olarak iddia edemem. Aslında bir açıdan kendimi Marksistlerin kendilerinden daha iyi bir Marksist sayabilirim. Marksistler, Marksizmin tıpkı Yasa Tabletleri gibi gökten indiğini, ya da Athena gibi tam silahlı bir şekilde ataları tarafından ortaya atıldığını sanabilirler. Böyle bir var-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

sayım esasen Marksist değildir; zira Marksizmi, her düşünce biçiminin içinde doğduğu çağın toplumsal koşullarının bir ürünü olduğu yolundaki Marksist yasanın işleyişinden istisna etmenin herhangi bir nedeni yoktur. Ve bu, Marx'ın biyografisinin önemli olduğunu açıklar çünkü insanlar büyüklerin hayatları hakkındaki meraklarını haklılaştırmayı her zaman severler. Marksizmi –onun haklı öfkesinin şiddetini, garip iç-çelişkilerini, modası geçmiş ekonomik varsayımlarını– onun köklerinin atıldığı toprak hakkında biraz bilgi edinmeden anlamak son derece zordur. Marx hakkında biyografi yazan hiç kimse Marksizmi görmezlikten gelemez ya da gelmemelidir. Ama benim birincil amacım, Marksizmi yorumlamak, eleştirmek ya da çürütmek değil; ama onun nasıl böyle olduğunu göstermek olmuştur. Kitabımın iki bölümü, Altıncı ve Onbeşinci Bölümler, özellikle bu amaca yöneliktir. Diğer bölümlerin yöntemi tümüyle biyografiktir.

Marx'ın hayatının başlıca basılı kaynakları son sayfalardaki Bibliyografik Notlar'da gösterilmiştir. Bu kitabın hazırlanması sırasında borçlu olduklarım arasında Birinci Enternasyonal'in Zabıt Defterleri'ne başvurmam konusunda ve Enstitü'deki 'George Howell Kolleksiyonu'ndaki diğer belgeler ve broşürlere ulaşmamda bana yardımcı olan Bishopsgate Enstitüsü'nün kütüphanecisine; 180. sayfadaki dipnotta kaydedilen ilginç bilgi için Sovyetler Birliği'nin halen Londra'daki Büyükelçisi Mösyö Maisky'ye; şimdiye kadar Marksist araştırmacıların dikkatinden kaçmış olan 137 ve 138. sayfalarda aktarılan nadir Devlet Arşivi belgelerine dikkatimi çektiği için Profesör Veit Valentin'e; Birinci Enternasyonal döneminden kalma özel broşür kolleksiyonunu ödünç veren Profesör Edward Spencer Beesly'nin oğlu Bay Alfred Beesly'ye; adının saklı kalmasını isteyen, benim sonuçlarımdan pek çoğuna katılmamakla birlikte zengin bir Marksist bilgi külliyatını cömertçe istifademe sunan bir dosta ve karıma burada içten teşekkürlerimi sunarım.

E.H.C.
1934

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ KISIM

Almanya, Fransa, Belçika

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BÖLÜM

Gençlik, Aşk ve Şiir

1815'te Viyana Kongresi Avrupa'nın haritasını yenidendüzenlediğinde, Ren'in batı yakasındaki Almanca konuşulan topraklar Prusya Krallığı içinde birleştirildi. Ren-eyaletinin küçük Alman devletleri, iki yüz yıl boyunca, coğrafi yakınlık sayesinde, Fransız uygarlığının daha canlı zekâsı ve daha ılımlı terbiyesinden birşeyleri ve Devrim ateşinin ve bulaşıcı eşitlik ve aydınlanma ruhunun mikrobunu almışlardı ve bu etkiler, Luneville Anlaşması ile Napolyon'un düşüşü arasında Fransız egemenliği altında geçen onüç yıl içinde pekişmiş ve istikrar kazanmıştı. Viyana Kongresi'nin sonucu olarak, bu topraklar Fransız olmaktan çıktılar ve ilk kez Prusyalı oldular.

Hohenzollernlerin mülkü ve şimdi ona katılan topraklar arasında başlangıçtan beri belirli bir uyumsuzluk vardı. Eski Prusya, ortaçağ geleneğini silkip atmamış ve toplumun örgütlenmesi hâlâ feodal bir yapıda kalmıştı. Yeni eyaletler ise tüm kalp ve ruhlarıyla yeni dünyaya aittiler. Eski Prusya'yı hem ticaretlerinin zenginliği hem de düşüncelerinin liberalliği ile çoktan geçmişlerdi ve 19. yüzyıl Almanya'sındaki hemen hemen her ileri hareketin kaynağı Ren'in kıyılarındaydı. Dikkate değer bir başka farklılık daha vardı. Alman topraklarındaki başka yerlerde Yahudiler, doğu Avrupa'nın getto geleneğini korumuştu; yal-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nızca Ren-eyaletinde profesyonel statü ve bir ölçüye kadar toplumsal itibar kazanmış Yahudiler vardı.

Hirschel Marx ve karısı Henriette Ren-eyaletindeki saygın Yahudi orta sınıfın üyesiydiler. Hirschel, Trier'de (ya da Treves) avukatlık yapıyordu ve orada, 5 Mayıs 1818'de, sabaha karşı saat ikide, Henriette ikinci çocuğu ve büyük oğlu Karl'ı doğurdu. Karl Marx'ın biyografisinin, altı yaşında iken, bütün ailenin Hıristiyanlığı benimsemesi ve vaftiz seremonisinden geçmesiyle başlamış olduğu söylenebilir. Babası bu fırsattan yararlanarak Hirschel adını Heinrich olarak değiştirdi. İlginç bir rastlantı sonucu aynı yıl Heine[1] de aynı din değiştirme sürecinden geçmişti.

Heine'ınkinde olduğu gibi Marxların durumunda da asıl neden dinsel olmaktan çok ekonomik ve toplumsaldı. Dinsel anlamda Hirschel Marx'ın (hiçbir zaman ikrar etmediği) Yahudiliği inkâr ettiği ya da Hıristiyanlığı kucakladığı söylenemezdi. Köklü bir haham soyundan geliyordu. Ama kendisi 18. yüzyılın çocuğu idi ve Akıl Çağı'nın atalarının dinine yaptığı son iltifat olan terbiyeli ve taahhüt istemeyen Yüce Varlık inancı ile yetinmişti. Marx ailesinde dinsel konular herhangi bir rol oynamıyordu. Karl Marx'm kişiliğindeki kimi özellikleri –özellikle hayali bir hedef üzerinde acımasız ve fanatik bir şekilde yoğunlaşma kapasitesi– onun Yahudi kökenine atfetmek adet olmuştur. Ancak, eğer var idiyse bu tür etkiler yüzeyin altındaydı. Marx, kendisini bütünüyle ırksal ve dinsel idrakin dışında tutabilen ender Yahudilerden birisiydi. Kökeni onun için bütünüyle tarafsız kalabildiği bir meseleydi, onunla ne çalım satmak ne de onu inkâr etmek eğilimindeydi. Yaşamının sonraki dönemlerinde, Ağustos'taki Ramsgate hakkında, neşe içinde 'bitler ve Yahudilerle doluydu' şeklindeki Hıristiyan deyimini uyarlayacak kadar ileri gidebilmişti.

Marx ailesi dinsel kayıtsızlığa erişmişti. Köklerinin koşulları da onlarda ulusal kayıtsızlığı yerleştirmişti. Hirschel Marx, Trier Prensliği'nin son Başpiskopos-Elektoru'nun uy-

1 Heinrich Heine: 1797-1856 tarihlerinde yaşamış ünlü Alman şair ve eleştirmeni – ç.n.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ruğu olarak dünyaya gelmişti. İlahi fetih hakkının bir sonucu olarak yetişkinliğinin ilk yıllarında Fransız, orta yaşlarında ise Prusyalı olmuştu. Karısı Henriette birkaç nesil önce orta Avrupa'dan Hollanda'ya göç etmiş bir Yahudi ailesinin üyesiydi. Hollanda'da yetişmişti ve doğru Almanca yazmayı –belki de konuşmayı– hiçbir zaman öğrenememişti. Böylesi bir ortam yeni körüklenen vatanperverlik ateşine yakıt sağlamıyordu. Her türlü ulusal duygu gösterilerinin ortasında Marx ailesi 18. yüzyılın tarafsızlığını ve Yahudi ırkının kayıtsızlığını koruyordu. Karl Marx'ın anne babasından edinmiş olduğu yegâne mirasın uluslararası bir anlayış olduğu kesinlikle söylenebilir.

Genç Karl oniki yaşında Trier'deki *gymnasiuma* (lise) girdi ve orada beş yıl okudu. Geriye bakıldığında büyüklerin çocukluğunu canlandıran pitoresk olayların Marksist efsanede büyük bir yeri yoktur; ama Marx'ın biyografisini yazacak olanın emrinde, kahramanının on yedi yaşındayken elde etmiş olduğu eğitim başarısının olağanüstü kusursuz kanıtları vardır. Rastlantı, 1835 yılında Trier Gymnasiumu tarafından kendisine verilen çıkış belgesinin yanı sıra, Karl'ın final sınavı kâğıtlarını, üzerinde hocalarının yaptıkları yorumlarla birlikte korumuştur. Çıkış belgesindeki genel rapor, onu, parlak değilse de, yetenekli bir öğrenci olarak nitelemektedir. "Hocalarına ve öğrenci arkadaşlarına karşı davranışı" başlığının karşısında "İyi"dir notu yeralırken "Yetenek ve Uygulaması" ise biraz daha az veciz bir yorumu davet etmektedir:

> İyi yetenekleri vardır ve antik dillerde, Almanca'da ve tarihte ortaya koymuş olduğu başarı çok tatminkâr, matematikte tatminkâr ve Fransızca'da vasattır.

Çıkış belgesi, "yeteneklerinin haklı kıldığı olumlu beklentileri yerine getireceği" umuduyla sona ermektedir.

Günümüze ulaşmış olan sınav kâğıtlarında, otoritenin en kesin onayını kazanan, *Yuanna XV'e Göre İnananların İsa'da Birleşmesi: 1-14'ün Kökeni, Özü ve Kayıtsız Şartsız Gerekliliği ve Etkilerinin Sergilenmesi* adlı ilahiyat kompozisyonuydu. Bu kâğıt öğretmeni tarafından "konunun düşünülmüş, ayrıntılı ve güçlü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir sunumu" olarak işaretlenmiştir. *Meslek Seçimi Üzerine Genç Bir Adamın Düşünceleri*, daha az başarılı görülmüştür. Çünkü bu kompozisyon, "zengin fikirler ve iyi ve düzenli bir plan" ortaya koyarken, "öğrencininin âdet edinmiş olduğu bir yanlış, ender, pitoresk ifadelere olan abartılı düşkünlüğü" ile zedelenmiştir. Ve Marx'ın elyazmaları üzerinde çalışan sonraki dönemlerin araştırıcıları öğretmenin şaşkınlık ifade eden hükmüne katılabilirler: "Ama ne berbat bir elyazısı!" Bu arada, bu ilginç kompozisyon *Meslek Seçimi Üzerine*'yi özetleyen son sözler alıntılanmaya değer:

> Tarih, ortak yarar için çalışarak kendilerini yücelten kişileri büyük adamlar olarak değerlendirir. En çok insanı mutlu eden kişiyi deneyim en mutlu kişi olarak takdir eder. Dinin kendisi bize, herkesin peşinden koştuğu İdeal'in, insanlık için kendisini feda edenler ve böylesi düsturları reddetmeye cesaret edenler olduğunu öğretir.
>
> Hayatta insanlık için en iyi bir şekilde çalışabileceğimiz pozisyonu seçtiğimiz zaman ağır sorumluluklar bizi ezemez çünkü bu fedakârlıklar herkes içindir. O zaman elde ettiğimz haz zavallı, dar ve bencilce bir haz değildir; bizim mutluluğumuz milyonlara aittir, eserlerimiz sessizce ama etkili bir şekilde yaşar ve bizim küllerimiz soylu insanların parlayan gözyaşlarıyla sulanır.

Eğer delikanlılığının bu safça taşkınlığını daha sonra okumuşsa, bu tumturaklı retorik ve İsa'nın Tutkusu'na kendini feda etme ideali olarak utangaçça gizlenmiş bir şekilde yapılan bu ima, olgun Marx'ın yanaklarına bir mahcubiyet olarak yansımış olmalıdır. Bunlar daha olgunluğa erişmeden onun felsefesinden kovuldu. Ama hayatında, kendisine rağmen yerlerini korudu ve inançlarında olmasa da Marx'ın karakterindeki pek çok şey, yetiştirilmiş olduğu katı disiplin, kendinden feragat etme ve kamu yararı geleneğini yansıtır.

Ekim 1835'te Marx hukuk okumak üzere Bonn Üniversitesi'ne girdi ve bir yıl sonra Berlin Üniversitesi'ne geçti. Üniversite hayatı sırasında babasıyla yaptığı yazışmalar, Marx'ın gençliği-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

nin ev ortamına ışık tutan yegâne belgelerdir. Mektuplar, Hirschel Marx'ın karakterini Karl'ınkinden bile daha canlı bir şekilde yansıtır. İhtiyar hakkında sevimli, kimi zaman acıklı pek çok şey vardır. Saygıdeğer avukat şimdi bile hahamın oğlunu unutamamıştı ve din değiştirmiş olması, Yahudi'nin Hıristiyan yurttaşlar karşısındaki geleneksel tutumu olan utangaç tavır ve özür dileyici jestlerden onu kurtaramadı. Bonn'daki Temyiz Mahkemesi'nin adı belli olmayan bir yargıcına oğlunu salık vermek üzere şunları yazıyor:

> Aşağıda imzası bulunan gibi çok önemsiz bir kişiyi hatırlayabilmenizin çok sorunlu bir şey olduğunu biliyorum; görünürdeki herhangi yeterli bir nedenin yokluğunda, uyuyan bir hatırayı uyandırmak benim adıma pek de uygun olmayabilir.
>
> Ama bir baba çocuğu için neler yapmaz? Hukuk Fakültesi'nde bir aday olan benim Karl'ım, beşikten itibaren adını saygı ve sevgiyle duyduğu kültürlü ve dost bir adamın oğluyla tanışmayı sabırsızlıkla arzu etmektedir ve onun babasından alınacak bir mektubun kendisine dostça bir kabul gösterilmesini sağlayacağını düşünmektedir.

Karl'da, kariyerini tehlikeye sokabilecek olan yakışıksız bir gururun ilk heyecanlarını bastırmak için babası gayretle çaba harcamaktadır.

> Bay J. Ve Bay E. Yalnızca mükemmel adamlar değillerdir ama muhtemelen senin için önemli kişilerdir. Şimdi seni öylesine kibar bir şekilde karşıladıklarına göre onları görmezden gelmen son derece aptalca ve gerçekten kötü olur. Senin yaşında ve senin konumunda onların seni aramasını bekleyemezsin...
>
> En etkili profesörlerden birisinin tanışıklığını kazanman da aynı derecede yararlı olabilir.

Kırk yıl sonra, kızlarından birisi, başka şeyler yanında "en nefret ettiği kötü huyu"nun ne olduğunu cevaplaması için Marx'a o korkunç Victoria çağı *anketlerinden* birisini sunduğunda, bu başlık altında açık bir içtenlikle tek sözcük yazdı: "Gurursuzluk". Karl'ın yapısında babaya yakışır bir alçakgö-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

nüllülük yoktu. Bilinçli ya da bilinçsiz ona karşı isyan, kişiliğinin oluşumunu etkileyen en güçlü etkilerden birisiydi. Bu durum, insanlarla olan ilişkilerinde çok sık kendini ele veren ve hatta siyasal görüşlerinin ifadesini renklendiren o hoş olmayan gaddarlıkta yansımasını buluyordu. Marx, Hıristiyan'ın "itaat, kendini hor görme, kendini aşağılama, boyun eğme ve tevazu" gibi özelliklerini, proletaryanın "cesaret, kendine saygı, gurur ve bağımsızlık duygusu" gibi özellikleriyle karşılaştırdığında, babasını tipik bir Hıristiyan ve kendisini de, daha da hazin bir uygunsuzluk içinde, tipik bir proleter olarak dramatize ediyordu.

Hirschel Marx, kendi engellenmiş, etkisiz hayatının telafisini, tutkularını en büyük oğlunun kişiliğine aktarmakta buluyordu. "Sevgili Karl"a olan sevgisi sınırsızdı ve bu sevgi kendisini bu mektuplarda basit, kimi zaman sızıldayan, Madame de Sevigne'in kızına yazdığı klasik nameleri hatırlatan bir içtenlikle ortaya döküyordu.

> Doğal olarak tembel bir yazar olan benim, sana yazmaya başladığım zaman bir hayli yorulmaz birisi olmam ne kadar harikulade. Sana olan zaafımı senden gizleyemem ve gizlemem. Kalbim sık sık senin ve senin geleceğin hakkındaki düşüncelerle şenlik yapıyor. Ve yine de zaman zaman orada bir şimşeğin çakıp düşünceyi bölmesi gibi kendimi karamsar, vesveseli, korkutucu düşüncelerden kurtaramıyorum: Kalbin kafana, yeteneklerine denk midir? Onun içinde, duygu adamına bu duygulu mihnet diyarında çok büyük teselli verecek o hassas, akla yatkın duygulara yer var mıdır?
>
> İlk başarılarının, adını yüksek saygı içinde görmenin gurur veren umudu, dünyevi refahın gibi benim için çok önemlidir; bunlar benim uzun süredir beslediğim ve benliğimde derin kök salmış hayallerdir. Bununla birlikte sonuçta bunlar zayıf bir adamın duygularıdır ve gurur, kibir, egoizm vs. vs. gibi her türden karışımdan âri değildir. Bu hayallerin gerçekleşmesinin beni mutlu etmeye yetmeyeceği konusunda sana garanti verebilirim. Yalnızca kalbin saf kalır ve saf insan sevgisiy-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

le çarparsa ve onu iyi duygularından hiçbir kötülük şeytanının döndürmeye gücü yetmezse, yalnızca o zaman, uzun yıllardır senin aracılığınla hayal etmiş olduğum mutluluğu bulabilirim. Aksi halde, hayatımın en dürüst amacının parçalanmış olduğunu göreceğim.

Algılayacak kulağa burada çoktan duyulabilir gelen serzeniş, başka yerlerde daha ısrarcı ve daha şaşmaz bir hale gelir. Serinin ilk mektubunda bile genç adam "aşırı ihmalciliği" nedeniyle uyarılmaktadır. Marx, babasının "yazmadan önce etrafına bakması" konusundaki tavsiyesine gereğinden fazla uymuş ve şefkat dolu anne babasını Bonn'a salimen ulaştığı haberi için üç hafta bekletmişti. Berlin'e geçmesinden sonra şikâyetler daha sık ve daha dokunaklı oldu:

> Sanki biz altından yapılmışız gibi [diye aşlıyordu Hirschel Marx'ın serzenişlerinden birisi] bizim yüce ve güçlü oğlumuz, bütün anlaşmalarımıza, bütün âdetlere rağmen, en zengin 500 harcamazken bir yılda yaklaşık 700 thaler'in hakkından geliyor. Ve neden? Onun savurgan, müsrif olmadığını itiraf ederek hakkını teslim edeceğim. Ama her hafta ya da onbeş günde bir yeni bir sistem icad eden, o kadar büyük emeklerle daha önce yaptığı bir şeyi yırtıp atan birisi, soruyorum, nasıl olur da değersiz şeylerle rahatsız edilir? Önemsiz kurallara nasıl boyun eğer? Herkesin elleri onun cebindedir ve herkes onu aldatmaktadır.

Kısa süre sonra, bir başka ve daha yaralayıcı türden bir ihmalin şikâyeti gelir.

> Seni (annen hariç) herkesten fazla sevsem de, kör değilim ve kör olmaya da hiç niyetim yok. Senin için mümkün olan her türlü tahsisatı sağlıyorum, ama senin, insanın varlığını sürdürmesi için gerekli olan bencilliğin çok fazlasından yakanı kurtaramadığın düşüncesini bir türlü kafamdan atamıyorum. Senin yerinde ben olsam anne ve babama daha büyük saygı gösterir, daha feragatkâr sevgiyle karşılık verirdim düşüncesini de aklımdan hiç çıkaramıyorum. Her ne kadar anne-babamdan va-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

roluşum, –evet ve (hakkını yememek için) annemden sevgi– dışında hiçir şey almadıysam da sırf onları elden geldiğince üzmemek için nasıl mücadele ettim ve çile çektim!

Bu istihzalar pek çok ebeveyn serzenişiyle aynı kaderi paylaşır. Sakinleştirmek isterken tedirgin eder, yatıştırmak isterken vurdumduymazlaştırır ve daha sonraki hayatında bunlar Karl'ı her türlü şefkat duygusunun gereksiz ifadesinden uzak tutmuştur.

Annesiyle olan ilişkileri de mizacına herhangi bir yumuşatıcı unsur kazandırmamıştır. Eldeki ender göstergeler, onun, atalarının dar, hahamvarî geleneğini aşmada kocasından daha az başarılı olduğunu düşündürmektedir. Daha sonraki yıllarda oğlu annesini katı, dar görüşlü ve ihtiraslı olarak tanımlamaktadır. Günümüze ulaşmış olan imla ve gramer yanlışlı birkaç mektup, analık vesvesesinin normal belirtileri dışında çok az şey ifşa etmektedir. Karl'a, tutumlu yaşamak, sağlığına iyi bakmak, kışın yün yelek giymek ve "hastalığı nedeniyle bir hayli alıngan olan" babasına sık sık mektup yazmak öğütlenmektedir. Oğlunun kişiliği ve ruhsal gelişmesi konusunda Henriette Marx kocasından daha az anlayışlıydı ve de çocuk büyüdükçe aralarındaki duygu bağları giderek daha zayıfladı. Karl, mizaç itibariyle büyüklerinin zayıflıkları karşısında tahammülsüzdü ve çocukluğundan yetişkinliğine, ebeveylerinin her ikisine karşı da herhangi derin bir saygı ya da muhabbet duygusunu beraberinde taşımadı.

Genel olarak genç Karl'ın gelişmesi, ırkının bütün doğal ileri zekâlılık özelliğini ortaya koymuş görünmektedir. Ciddi bir eğilim hızla kendini gösterdi. Okuldaki yoldaşları geride kalmışlardı ve daha sonraki hayatında, olgun yaşlara erişmeden önce herhangi bir arkadaşlığın başladığına ilişkin bir belge yoktur. Kesenin ipini sıkıca elinde tutan babası, çağdaşlarıyla arkadaşlık etme konusunda onu teşvik etmedi ve Berlin'deyken "genç ve her halükârda denenmemiş insanlarla az teması" olduğu için kendisini kutladı. Bilebildiğimiz kadarıyla Karl, öğrenci arkadaşlarının isyankâr zevklerine katılarak yalnızca bir kere, otoritenin hoşnutsuzluğuna neden oldu. Berlin Üniversitesi'nden ayrılır-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ken verilen sertifikadan, orada geçirdiği yıl boyunca, "bir gece sarhoşluğu ve huzuru bozma nedeniyle bir günlük hapis" cezası çektiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar olay kanıtlanmamışsa da, Köln'de yasak silah taşıdığı için ihbar edilmişti. Ama aynı belge, teselli verircesine, "öğrenciler arasındaki, yasaklanmış birliğe katılmaktan suçlu bulunmadığını" eklemektedir.

Bu arada, Karl'ın kalbi latif duygular için tümüyle erişilmez değildi. Bonn'daki çalışmalarını tamamlayıp Berlin'de devam etmek üzereyken, 1836 yazında hayatında ilk ve tek kez aşık oldu. Sevgisinin nesnesi, ablası Sophie'nin okul arkadaşıydı. Adı Jenny von Westphalen'di ve Yedi Yıl Savaşları sırasında Brunswick Prensi'ne hizmet ettiği için asalet unvanı verilmiş Trier'deki Prusya yönetiminin bir görevlisinin kızıydı. Genç Karl yakışıklı ve mütehakkimdi ve Jenny her ne kadar güzelliği ve konumu açısından daha uygun aşıklara layıkdıysa da, aşkına karşılık verdi. Jenny'nin Sophie ile olan arkadaşlığı sayesinde rahatlıkla gizlenen gençlerin sırrı, kısa süre sonra Karl'ın anne ve babasına açıklandı. Ama Jenny hâlâ kendi ailesine açılmakta tereddüt ediyordu ve sonbaharda Karl Berlin'e gitmek üzere ayrıldığında Westphalenlere kızlarının gönül meselesi hakkında hiçbir bilgi çıtlatılmamıştı.

Yokluğunda Karl'ın çıkarı iyi temsil ediliyordu. Mektuplarını ulaştırma işini Sophie üstlenmişti ve Hirschel Marx, oğlunun bütün işlerine hasrettiği aynı heyecanla meseleye kendisini adadı.

> Biliyorsun sevgili Karl'ım, [diye ona Berlin'e yazıyordu] kişiliğimle pek de uygun olmayan ve zaman zaman çok yorucu bulduğum bir işe girmiş bulunuyorum. Senin J'nin sınırsız güvenini kazandım. Sevgili iyi kız durmadan kendisine işkence ediyor – senin geleceğine zarar vermekten, seni çok fazla çalışmaya zorlamaktan vs. vs. korkuyor. Anne babasının hiçbir şey bilmemesi ya da daha doğrusu, öyle sanıyorum ki, hiçbir şey bilmek istememesi onun için son derece yorucu. Kendisini tümüyle akılcı biri saydığı için, kendisine bile nasıl olup da kendisini bu kadar kaptırdığını açıklayamıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Jenny hem o zaman, hem de daha sonra cesur bir kadın olduğunu gösterdi. Ama, yirmi iki yaşında, toplumsal statüsü düzgün ve onurlu Prusyalı bir görevlininkiyle hiç de kıyaslanamayacak olan Yahudi bir avukatın onsekiz yaşındaki oğluna aşık olduğunu babasına açıklamaya cesaret edemiyordu.

Kördüğümü kesen Karl oldu. Kendisinin seçim için uygunluğu konusunda karşı konulamaz bir güvene sahip olan Karl, Berlin'deki üstünlük sağlayan uzak durumundan meselesini mektupla heybetli Baron von Westpahalen'e sunmaya karar verdi. Jenny gizli bir rahatlama ile iç geçirdi ve rahatladı; zira belirsizlik ve gizlilik dayanılmaz olmuştu. Ama yine de korkuyordu ve canalıcı mektubun en uygun zamanda verilmesi için kendisine gönderilmesi için yalvarıyordu. Olayda hakem ve kimi zaman aracı olan Hirschel Marx (Jenny'nin Karl'ına çok sık yazmasına kızlık iffeti engel oluyordu) bu öneriye karşı çıktı. Belki de kızın cesaretini çok fazla denemeye cesaret edemiyordu. Mektubun doğrudan gönderilmesine ve büyük olay için kafasını toplayabilmesi için Jenny'e sekiz gün önce haber verilmesine karar verildi. Ne Karl'ın mektubuna, ne de Westphalenlerin evinde nasıl karşılandığına ilişkin herhangi gerçek bir öyküye sahibiz. Marx, gelininin, "Cennet'teki Lordu ve Berlin'deki Lordu aynı saygıyla karşılayan, sofuca aristokratik ilişkileriyle" kendi adına vermek zorunda kaldığı tahammül edilmez mücadele hakkında yıllar sonra yazdı. Ama bu andan itibaren Jenny'nin anne babası tarafından hevesle değilse bile ihtiyatla kızlarının müstakbel kocası olarak kabul edildi.

İlk aşkının kendinden geçiriciliğinin yanı sıra Marx'ın kariyerinin bir başka eşsiz emaresi ortaya çıktı. Karl şair oldu. 1837 Kasım'ında babasına yazdığı uzun bir mektupta –kaleminden çıkan günümüze ulaşmış ilk mektup– Karl tipik bir kararlılıkla Jenny'e gizli kur yapmasının ve 1836 güzünde Berlin'den ayrılmasının üzerinden geçen bir yıldaki ruhsal gelişmesini özetler.

> Senden ayrıldığım zaman [diye başlar] benim için yeni bir dünya doğdu, aşkın dünyası – başlangıçta hasret ve boş ümitlerle sarhoş olmuş bir aşk. Bir başka zaman beni büyüleyecek,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

doğayı incelememi tahrik edecek ve hayata olan tutkumu ateşleyecek olan Berlin'e seyahat bile beni hissiz bıraktı. Evet, ruh halimle güçlü bir şekilde çatışıyordu. Zira gördüğüm kayalar benim duygularımdan ne daha vahşi ne de daha cüretliydi; koca şehirlerde hayat, benim kendi kanımdan daha sıcak akmıyordu; hanların yiyecekleri benim kendi hayalimin içeriğinden daha yüklü ve daha hazmedilmez değildi ve sanat benim Jenny'm kadar güzel değildi.

O zamanki ruhsal durumumda, ilk projem –ya da her halükârda en hoş, en bariz olanı– lirik şiirdi ve benim tüm tutumum ve daha önceki gelişmemin kaçınılmaz sonucu olarak tümüyle ülküseldi. Benim aşkım kadar uzak bir Öte (Erişilmezlik) benim cennetim, benim sanatım oldu. Bütün gerçeklik belirsizleşti ve bu bulanıklık içinde kesin olan hiçbir şey, günümüzle hiçbir temas noktası yoktu, yalnızca geniş ve şekilsiz bir duygu, hiçbir şey doğal değildi, her şey ayışığından yapılmıştı, olanla olması gereken arasında tam bir zıtlık, şiirsel düşünceler yerine tumturaklı yansımalar; bununla birlikte belki Jenny'e gönderdiğim üç ciltteki bütün şiirlerin özelliği belirli bir duygu sıcaklığı ve ilham için çabalamaktı.

1836-37 kışında Jenny'e gönderilen üç "cilt", onun tarafından tüm hayatı boyunca en değerli hazine olarak saklandı ve sonraki yıllarda, zaman zaman, büyük düşünür ve iktisatçının o uzak günlerde kendi aşkından şair olduğunu konuklarına gururla ifşa etti. "Ciltler" daha sonra kayboldu ve sonraki nesiller bunların kaybına yas tutacak değillerdir. Ama 1837 baharında Karl, şiir kalemini bir kez daha eline aldı ve bu kez kader, "sonsuz sevginin yetersiz bir nişanesi olarak 1837 yaşgününde sevgili Babama" diye ithaf edilen büyükçe bir evrak çantasını korumuştu. Tek başına en uzun olan, belli belirsiz *Faust*'u hatırlatan bitmemiş fantastik bir dram olan *Oulanem* ve Hoffmann ve Jean Paul Richter'in eserlerinden açıkça ilham almış görünen nesir parçaları *Scorpion and Felix*'tir. Daha olgun çağdaki üslubuna bile yapışmış olan yırtıcılıkla matematikçileri, fizikçileri ve idealist filozofları ele aldığı birkaç kafiyeli hicviye ve evrak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

çantasının geri kalan kısmı aşk şiirleri, lirik şiirler, baladlar ve "daha çok", genç yazarın içtenlikle itiraf ettiği üzere "herhangi ruhsal bir amacı ya da ilham edilmiş düşüncesi olmayan" alışılmış türden tasvirî parçalarla doluydu.

> Ve yine de [babasına yazdığı aynı mektupta devam ediyordu] bu son şiirler, bir sihir deymiş gibi (ah! darbe başlangıçta parçalayıcıydı) gerçek şiirin dünyası uzaktaki bir peri sarayı gibi gözlerimin önünde parladı ve benim bütün yarattıklarım yok oldu.

"Uzaktaki peri sarayı"nın Karl'ın hayal dünyasına musallat olmaya son vermesi için birkaç yıl geçmesi gerekti. 1839'da bütün ülkelerin halk şarkılarından seksen tanesini topladı ve "kalbimin tatlı Jenny'sine" ithaf etti ve 1841 başında Berlin *Athenaeum*'da imzası altında iki lirik şiir görüldü. Karl Marx'ın okuyucu karşısına ilk kez bir şair kılığında çıkmış olması kaderin garip bir cilvesi olarak görünmektedir.

Ama şiir, genç şairin babasına hevesinin yatışmasını özlü ve anlamlı bir şekilde ifade ederken belirttiği gibi "yalnızca bir refakatçi olabilirdi ve olmalıydı" Hukukun çeşitli branşlarının, mantığın, coğrafyanın ve hatta ilahiyatın önerilen konferanslarına gayretle devam etti. 1838 baharında yaşlı Hirschel Marx öldü ve henüz yirmi yaşında olan oğlu geleceği ciddi olarak düşünmek zorunda kaldı. Akademik bir kariyer hedeflemeye karar verdi ve izleyen kış, ona doktora derecesini kazandıracak olan Epikuros üzerinde bir teze başladı.

Tez kısa sürede Epikuros'un yanı sıra Demokritos'un felsefesini de içerecek şekilde kapsamını genişletti; ama tamamlanmasından çok önce koşullar değişmişti. İlk olarak Friedrich Wilhelm IV'ün Prusya tahtına çıkışı ve yeni bir gerici Eğitim Bakanı'mn atanması Prusya üniversitelerindeki profesörler ve öğrenciler arasındaki ileri görüşlerin yaygınlığına karşı resmî bir kampanya başlattı. İkinci olarak, genç Marx Berlin'de "Doktorlar Kulübü" adı verilen bir grubun güçlü bir şekilde etkisine girmişti. Grubun liderleri, Adolf Tutenberg, Bruno Bauer ve Friedrich Köppen, Marx'tan yaklaşık on yaş büyük adamlardı. Bunların hepsi,

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

"genç Hegelci" okul diye adlandırılan okulun radikal düşünürleriydi ve bunların rehberliği altında Marx'ın dinsel, felsefi ve siyasal görüşleri hızla ve belirgin bir şekilde sola kaydı. Doktorasını başkentin üniversitesi kadar yeni *rejimin* katılığına maruz kalmayan bir bilim kurumunda yapmasının daha basiretli bir iş olacağına karar verdi. 1841 Nisan'ında, *Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefesi Arasındaki Farklar Üzerine* adlı doktora tezini Jena Üniversitesi'ne sundu.

Marx'ın belgeleri arasında bir kopyası günümüze ulaşmış olan bu tez, modern felsefe açısından antik felsefeyi yorumlamada çok bilgili ama yanlış yönlendirilmiş bir çalışma ve Demokritos'u ilk idealist, Epikuros'u ise ilk maddeci olarak tanımlama girişimidir. Bundan genç yazarın felsefi inançları konusunda herhangi açık bir hüküm çıkarmak mümkün değildir; çünkü Epikuros'un dogmatik maddeciliğinin çekiciliğine kapılmışsa da, Epikuros'un sisteminde tesadüfe bırakılan yer onu yadsımaktadır. Tezin kendisinden daha ilginç olan Marx'ın 1841 Mart'ında yazdığı önsözdür ama, Bruno Bauer'in tavsiyesi üzerine Jena'daki otoritelere sunulmamıştır. Hegel'in *Felsefe Tarihi*'ndeki bir boşluğu doldurduğunu tevazu ile iddia eden yazar, "felsefenin amentüsü"nü, 19. yüzyıl asilerinin koruyucu azizi olan *Aeschylean* Prometheus'un sözcükleriyle güzel ve öz bir şekile özetliyordu: "Tek kelimeyle, bütün tanrılardan nefret ediyorum" Başka filozoflar bunun hakkında ne düşünürlerse düşünsünler çağdaş *burjuva* toplumunun ilahlarına karşı nefret, filozof Karl Marx'ın amentüsü oldu.

Jena'da derecesini aldıktan sonra Marx, 1841 baharında *Rhineland*'a (Ren Eyaleti) döndü. Trier'de annesine ve müstakbel gelinine görev gereği bir ziyaret yaptı ve ardından Bonn Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan arkadaşı Bruno Bauer'e katıldı. Yirmi üç yaşındaydı ve yaklaşık beş yıldır nişanlıydı. Pozisyonunu bulma ve hayatta yer edinmenin zamanı gelmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM

Din, Felsefe ve Siyaset

Büyük adamların şöhretinin kendinden hemen sonra gelenleri gölgede bırakıcı etkisi bilinen bir olgudur. Genç Marx Bonn'da bir yer edindiği zaman, Hegel öleli yalnızca on yıl olmuştu. Bütün onyıl boyunca üstadın gölgesi Alman düşüncesinin üzerine ağırlığıyla çökmüş ve Alman dünyasında felsefe Hegel üzerine şerhler (açıklamalar) şeklini almıştı. Zaman geçtikçe bu şerhler (açıklamalar) daha bağımsız ve hatta daha eleştirel bir nitelik kazandı ve bu mezhebe intisab etmiş çömezler yorum görüntüsü altında yeni ve sapkın doktrinlerin yolunu açtılar. IV Friedrich Wilhelm'in tahta çıkışını kutladığı gerici önlemler, bu süreci hızlandırdı. Yeni hükümdar, Prusya okul ve üniversitelerine en katı Hegelci ortodoksluğu empoze etmeye çalışarak niyet ettiğinin tersi bir sonuç elde etti. Hegelci okul iki kampa ayrıldı. Kürsülerine sımsıkı yapışan sadık ve ortodoks profesörler kilise ve devletle katı uyum yanlısı olan bir Hegelcilik biçimini öğretmeye devam ettiler. Genellikle "genç Hegelciler" ya da "Hegelci sol" olarak anılan ilerici hizip, resmî onaydan yoksun kalmış ve açık muhalefete itilmişti. Hegel, ilkelerinde ve yöntemlerinde radikaldi; vardığı sonuçlarda ise muhafazakâr ve hatta gericiydi. Sağ onun sonuçlarına tutundu; ilkelerini görmezden geldi. Sol ise onun il-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kelerine tutundu ve onun yöntemini onun sonuçlarını alaşağı etmek için kullandı.

Soyut düşünceye olan Alman *tutkusuna* bir iltifat olmak üzere genç Almanya'nın ilk devrimci savaşları, güncel politikanın herhangi bir sorunu üzerine değil de dinin doğası üzerine verildi. Canalıcı mesele dinin mi insanı, insanın mı dini yarattığı idi. İnsanın eğer dini yaratmışsa, çok başka şeyleri de yaratabileceği –ve değiştirebileceği– açıktı. İçkin Devlet Düşüncesi –Ortodoks Hegelciliğin taçlandırıcı ve tipik ürünü– içkin Tanrılıkla birlikte yok olacaktı. Eğer hem devlet hem de din belirli toplumsal koşulların ürünleriyse, her ikisini de ortadan kaldırmak için belirli toplumsal koşulları değiştirmek yeterli olacaktı. İnananlar gibi asiler de dine büyük önem atfediyorlardı; bütün durumun anahtarı dindi. Bu sırada Marx, "dinin eleştirisi" diye yazdı, "her türlü eleştirinin temelidir" Son derece dindar bir çağda doğan Marksizm, kırkların başlarında kurucusunun almış olduğu pozisyondan asla geri adım atmadı. Dine karşı olan savaşı her zaman en önemli görevlerinden birisi kabul etti.

Saldırı, 1835'te David Strauss adında bir profesör *İsa'nın Hayatı*'nı yayınlayınca başladı. Kitap Avrupa çapında sansasyon yarattı. Strauss, çok yıllar sonra ilahiyatçı çevrelerde "Yüce Eleştiri" olarak bilinecek olan şeyin kurucusuydu. O, tarihsel eleştirinin normal ilkelerinin Kutsal kitapların anlatısına da uygulanabileceğini ileri sürüyordu ve bu anlatının kimi önemli kısımlarının gerçek anlamda doğru olmadığını kanıtlamak için bunu yeterli canlılıkla uyguluyordu. Strauss'un cüreti hemen taklitçiler bulması için çok fazlaydı. Ama beş yıl sonra Bruno Bauer yarışı devraldı ve *İsa'nın Hayatı*'nın yöntemlerini çok daha kahredici bir kusursuzlukla tekrarladığı *Synoptic İnciller'in*[1] *Tarihsel Eleştirisi'ni* yayınladı. Bauer, özgün bir düşünür olarak çok parlak ama kısa süren bir şöhrete sahip oldu ve işte tam bu noktada Jena'nın akademik onurunu taze kazanmış olan Marx, eski arkadaşı ve Bonn'daki rehberine katıldı.

İlk düşünce doğal olarak ilahiyattı. Cesur olan fikir ise bir *Ateizm Dergisi* kurmak olarak düşünülmüştü. Ama bu öne-

1 Matta, Markus ve Luka İncilleri – ÇN.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ri fazla yol alamadı; Bauer ile Marx arasındaki edebi işbirliğinin tek ürünü, *Son Hükmün (Kıyametin) Hegel Üzerindeki Kozu* adlı ilginç risale oldu. Anılan risale, (Saxon sansürü, Prusya sansüründen daha az dikkatli ve daha az kinci olduğu için) Leipzig'de isimsiz yayınlandı ve Almanya'nın her yerinde yazarlık bütünüyle Bauer'e atfedildi ama yakın dostlar, genç ve şimdiye kadar bilinmeyen meslektaşının oynadığı rolün farkındaydılar. Risale, Hıristiyan ortodoksluğunun ateşli bir savunucusunun eseri olmak iddiasındaydı. Hegel'i Hıristiyanlığın içten pazarlıklı bir düşmanı olarak itham ediyodu ve onun öğretilerinin mantıklı sonucunun ateizmden başka hiçbir şey olamayacağını gösteriyordu. Tartışma yarı ciddi yarı ironikti ve de çıkarılacak hüküm okuyanın eğilimine bırakılıyordu. İnananlar, Hegel'i dine karşı gelenlerin yüksek papazları arasında bir numarada görmekten tedirgin olmuş olabilirler. Radikaller ise, üstadın gerçek çömezleri olarak görünme hakkının kendilerinde olduğunun bu ispatı karşısında sevinmişlerdir.

Synoptic İnciller'in Tarihsel Eleştirisi çoktan Bruno Bauer'i otoritelerin gözünde şüpheli duruma getirmişti. *Son Hükmün (Kıyametin) Hegel Üzerindeki Kozu,* bu gözden düşüşü tamamladı. Yayınlanmasından birkaç ay sonra risale yasaklandı ve Prusya polisi tarafından toplatıldı ve Bauer'in kendisi de profesyonel işlevlerinden "uzaklaştırıldı" Marx, Bonn Üniversitesi'nde bir öğretim görevi elde edebilmek için Bauer'in etkisine güvenmişti. Bu heves artık ölmüştü ve bir süre sonra akademik kariyer düşüncesi bütünüyle terk edildi. Marx hiçbir zaman düzenli bir gelirin avantajlarına abartılı bir ilgi göstermedi; Berlin'i ağır borç altında terk etmiş ve Trier'de kendisini bekleyen bir gelin olsa da kazanç kaynaklarının yokluğuna pek fazla endişe etmiş görünmüyordu. Askerlik hizmeti için uygun olmadığının bir talih eseri olarak açıklanmasından sonra gazeteciliğe yöneldi. Havada savaş kokusu vardı. Strauss ve Bauer'in geleneğini sürdüren Ludwig Feuerbach, savaş alanını tarihsel eleşiriden felsefenin kendisine çeken *Hıristiyanlığın Özü*'nü yayınladı ve ilk kez dört başı mamur maddeciliği savundu. 1841 güzünde *Rhineland*'da bir grup "genç Hegelci" iddialı yeni bir günlük

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

gazete kurma projesi oluşturdu. Almanya'nın herhangi bir başka yerinden daha kalabalık ve etkili olan liberal *burjuvazi* cehalet yanlısı ve gerici *Kölnische Zeitung*'u istemiyordu ve rakip bir gazeteye mali destek verme konusunda kendilerine güvenilebilirdi. Yeni gazetenin adı *Rheinische Zeitung* olacak ve Köln'de yayınlanacaktı. Berlin'deki Doktorlar Kulübü'nden Marx'ın eski arkadaşı olan Rutenberg genel yayın yönetmeni oldu ve baş yardımcılığına da Marx gibi *Rhineland*'dan bir Yahudi olan Moses Hess getirildi.

Çoğu Marx'tan birkaç yaş büyük olan bu grup üzerinde yirmi üç yaşındaki Marx'ın yapmış olduğu etki, heveskâr bir gencin abartılı diliyle, Moses Hess tarafından bu sırada Auerbach adlı bir arkadaşına yazdığı mektupta kaydedilmiştir:

> Şimdi arkadaşlarımızdan birisi olan bir adamla tanışmaktan memnun olacaksın... Bu adam, her ne kadar ben de tamamen aynı konuda çalışıyorsam da, üzerimde olağanüstü etki yapan bir fenomendir. Halen hayatta olan en büyük, *belki de tek gerçek filozofla* tanışacağına emin olabilirsin. Yakın gelecekte (basında ya da konferans salonlarında) bütün Almanya'nın gözlerini üzerine çekecektir... Felsefe öğretmenim olarak hep böyle bir adamı arzu etmişimdir. Gerçek felsefede ne kadar cahil olduğumu şimdi ilk kez hissediyorum. Ama sabır! Şimdi birşeyler öğrenmeye başlayacağım.
>
> Dr. Marx, –mabudumun adı budur– (yaklaşık en çok yirmi dört) henüz çok genç bir adamdır ve ortaçağ din ve siyasetine *öldürücü darbesini* (*coup de grace*) vuracaktır. En derin felsefi ciddiyeti en alaycı zekâ ile birleştirmektedir. Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine ve Hegel'in bir adamda birleştiğini düşün –birleştiğini diyorum, toplandığını değil– ve işte sana Dr. Marx.

Marx'ın, en güçlü bağlılığı olduğu kadar en güçlü iticiliği de ilham etme yeteneğine sahip olan başat kişiliği, kariyerinin şaşılacak kadar erken bir evresinde tam olarak gelişmişti.

Rheinische Zeitung, 1 Ocak 1842'de yayına başladı; ama annesiyle parasal bir çekişme ve Baron von Westphalen'in uza-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yıp giden hastalığı ve ölümü nedeniyle Trier'de bulunan Marx, başlangıçta katkıda bulunanlar arasında yoktu. Ancak Mayıs ayı başlarında Köln'e yerleşti ve yazı kadrosunun en düzenli ve en üretken üyelerinden birisi oldu. Çoğunlukla zamanın Prusya hükümeti üzerine amansız saldırılardan oluşan makaleleri bugün için konusal önemini yitirmiştir ve ancak onun görüşlerinin gelişmesine ışık tutan arızî aydınlatıcı bilgiler açısından değerlidir. Ama korkak ve yumuşak başlı gazeteciliğe alışmış olan çağdaş okuyucu üzerinde olağanüstü bir etki yapmıştı ve Marx'ın şöhrete giden yoldaki küçük unvanlarından birisi de onun ilk dikkate değer Alman gazetecisi olmasıydı. Bu yol kolay değildi. Sansür sürekli olarak müdahale ediyordu. "*Rheinische* gibi bir gazeteyi sürdürmek" diye yazmıştı, "en ısrarlı dikkafalılığı gerektiriyor" Israrlı dikkafalılık onun sunmakta çok yetenekli olduğu bir özellikti. *Rheinische Zeitung* birkaç ay içinde Alman devletlerinin herhangi birindeki en güçlü muhalefet gazetesi oldu. Ekim ayında, Marx'ın kendisine edinmiş olduğu olağanüstü pozisyon, başyazarlığa atanmasıyla kabul edilmiş oldu.

Böylece Marx'ın üzerine düşen yeni görevler, onun doğal çok yönlü kavgacılığına yeterli zemini hazırladı. Sansürle kavga etti, Prusya hükümetiyle savaştı ve eski arkadaşlarıyla mücadele etti. Altı aylık uygulamalı gazetecilik onu felsefeden uzaklaştırmış ve siyasete heveslendirmişti. Artık kendisini akademik radikalizmle tatmin olmuş hissetmiyordu. Basın yasaları için, evlilik yasası için ya da yoksul köylülerin devlet ormanlarından yakacak olarak ölü ağaçları toplamalarını engelleme girişimi nedeniyle hükümete saldırmak, ona Döndüncü İncil'in gerçekliğini tartışmak ya da doğru yorumlandığında Hegel'in bir maddeci ve devrimci olduğunu ispat etmekten daha önemli görünüyordu. Jena tezinde bütün tanrılardan nefret ettiğini ilan etmişti. Artık yalnızca Prusyalı gericilere karşı değil kendi arkadaşlarına, bir zamanlar kendi müttefiki ve rehberi olan ve daha sonra kavga heyecanında onun gerisine düşen o radikallere karşı savaş açmaya da eşit derecede hazırdı. Gelecekte olacakları haber verircesine, kendinden önce editörlük kürsüsünü iş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gal eden Rutenberg'i, "*Rheinische Zeitung* ve kendisinden başka hiç kimse için tehlikeli olamayan" birisi olarak kibirli bir şekilde açıkça suçladı. Daha sonra, kendilerine gururla "Özgürler" adını takan ve aralarında eski arkadaşları Bruno Bauer ve Köppen'in parlayan simalar olduğu bir grup Berlinli entelektüele saldırdı. Onların kapısına koyduğu başlıca suçlama, hâlâ kendisinin on iki ay önce terk ettiği yerde duruyor olmalarıydı. Hem kamuoyu önünde hem de özel olarak bunların kanaatlarının duygusal muğlaklığını insafsızca cezalandırdı. Mektuplarında bunların "dünya devrimi ve bir çimdik ateizm ve (bu beylerin hiçbir zaman incelememiş oldukları) komünizm ile karışık anlamsız ve yarım yamalak saçmalıklarından" dokunaklı bir şekilde söz etti ve alaylı bir dille bunların unvanlarını haklı kılacak yegâne niteliğin bütünüyle "her türlü düşünceden özgür kalmaları" olduğunu alaycı bir dille ileri sürdü. Kasım ayının sonunda *Rheinische Zeitung*'da "eylemlerinin skandal ve şarlatanlığını" lanetledi ve Bauer'den gelen merhamet ve anlayış için kişisel çağrı da bir işe yaramadı. Marx, hiçbir zaman, eski arkadaşlarının zayıflıklarını gözler önüne serdiği zamankinden daha büyük bir acılık ve daha büyük bir hazla yazmadı. Bu tür kaynaklardan bir zamanlar ilham almış olduğunun gurur kırıcı hatırlanışı saldırılarına daha büyük zehir kattı. Gelecek kuşaklara, Bruno Bauer gibi yetenekli bir hiçliğin çömezi olarak geçme riski söz konusu olmamalıydı ve eski üstadlarım ne kadar aşmış olduğunu dünyaya ilan etmek gururunu okşuyordu. Bu acımasız kavga günlerinde Marx, kendi düşüncelerinin kapsamlı gelişimi karşısında başarısız olanlar için hiçbir acıma duymuyordu. Ordu yürüyüşe geçmişti ve yoldan sapanlar için duygusal görünmenin hiçbir yararı yoktu.

Kış boyunca yürüttüğü gerilla savaşıyla Prusyalı otoritelere karşı verdiği rahatsızlığa sempati duymak daha kolaydır. *Rheinische Zeitung*'u denetlemekle görevli sansür memuru bir aptaldı. (Bu kişinin bir zamanlar *İlahi Komedi*'nin çevirisini, adının kutsal şeylere saygısız olduğu gerekçesiyle yasakladığı rivayet olunuyordu.) Yalnızca Marx'ın her şey için bir açıklaması olduğundan değil ama sansür kurallarını da sansürcünün ken-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

disinden iyi bildiği için Marx'la tartışmaya girecek kadar da düşüncesizdi. Yıl sonunda talihsiz adam görevinden alındı ve yerine Berlin'den birisi gönderildi. Bu değişikliğin sonuçları kısa sürede görüldü. Ocak ayının ortasında *Rheinische Zeitung*'un Mart'ın 31'nden itibaren yayınının durdurulacağı ve o zamana kadar geçecek süre içinde de eyaletin valisi tarafından ek bir sansüre tâbi tutulacağı ilan edildi.

> Gazetemiz [diye yazıyordu Marx] matbaadan çıkar çıkmaz koklaması için polisin burnuna tutulacak ve eğer Hıristiyan olmayan ya da Prusyalı olmayan bir koku verirse yayınlanmayacak.

Bu işin sonuydu. *Rheinische Zeitung* Mart'ın sonuna kadar yayınını sürdürdü. Ama Marx orada yazmayı hemen hemen bıraktı ve kapatılış tarihinden onbeş gün önce, "mevcut sansür koşulları nedeniyle" yazı heyetine dahil olmadığını duyuran bir ilan yayınladı.

> Dr. Marx'ın ayrılmasından sonra [diye yazıyordu sansür görevlisi üç gün sonra] burada, Köln'de, gazetenin eski imrenilmeyecek şöhretini sürdürmeye ya da politikasını enerjiyle yürütmeye yetenekli hiç kimse yoktur.

Rheinische Zeitung'daki faaliyet döneminde Marx, deneyim, öz-güven ve rakiplerinin saygısını kazandı. Parlak entelektüel yetenekleri, tavizsiz cesareti ve tam kişisel tarafsızlığı konusunda dünyayı ikna etmişti. Yılmayan enerjisini ortaya koyabileceği yeni alanlar için sabırsızlıkla etrafa bakmaya başladı.

İlk başta durum uygun görünmüyordu. *Rheinische Zeitung*'tan başka Almanya'daki tek radikal dergi, *Deutsche Jahrbücher für Wissenchaft und Kunst* gibi hantal bir ad altında Dresden'de yayınlanıyor ve radikal kampta az çok bir şöhrete sahip bir yazar olan Arnold Ruge tarafından yönetiliyordu. Marx'ın ara sıra katkıda bulunduğu *Deutsche Jahrbücher*, *Rheinische Zeitung* Prusya sansürüne boyun eğmeden üç ay önce Saksonya sansürü tarafından kapatılmıştı. Onu İsviçre topraklarında başka bir ad altında canlandırmak için planlar yapıldı. Ama giderek yeni

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ve daha iddialı bir proje ortaya çıktı. *Deutsche Jahrbücher* Fransa topraklarına taşınmalıydı. Strassburg, Paris ya da Brüksel'de yeniden kurularak, yalnızca Alman topraklarında artık özgürce nefes alamayan Alman radikalizm geleneği sürdürülmekle kalmayacak ama Almanca ve Fransızca konuşan devrimci hareketler arasında yeni bir bağ kurulacaktı. Planın olgunlaşması için biraz zaman geçmesi gerekti ve Ağustos ayında Ruge durumu görmek için Fransa ve Belçika'ya bir gezi yaptı.

Bu arada, 1843'ün bu yaz aylarında Marx –neredeyse hayatında son kez olarak– herhangi bir siyasal sorumluluk ya da faaliyetin dışında kaldı. Kendi aile mutluluğunu güvenli ve kalıcı bir temele kavuşturmak için siyasal kariyerindeki bu aradan yararlandı. Jenny von Westphalen'e kur yapıp gönlünü kazandığı günden bu yana neredeyse İncil'deki yedi yıl geçmişti ve her ne kadar o yılların çalışması karısını geçindirecek bir pozisyona onu ulaştırmadıysa da sağa sola sapmayan sadakati ödülünü hak etmişti. Üstelik, tutkularının peşinde yeni fikirlere kendi ülkesinden daha açık yabancı ülkelerde koşmak zorunda kalacağı konusunda da artık zihni açıktı ve gelinini Almanya'da geride bırakmamaya kararlıydı. Baron von Westphalen'in ölümünden beri aile Kreuznach'a göç etmişti. Aşık o uzak yere başvurdu ve 12 Haziran'da, "Felsefe Doktoru, Köln'de mukim Karl Marx", "işsiz, Kreuznach'da mukim, Johanna Bertha Julia Jenny von Westphalen" ile evlendi.

> Herhangi bir duygusallık yapmadan sana garanti edebilirim ki [diye Ruge'a yazmıştı birkaç hafta önce] büyük bir ciddiyetle tepeden tırnağa aşığım. Gelinim ve ben, yıllardır, bizden üç kere daha yaşlı ve sürekli "hayat deneyimlerinden" söz eden insanlardan çok daha fazla gereksiz ve yıpratıcı savaşlar verdik.

Marx, faaliyetlerinin diğer her dalında gösterdiği aynı kararlılığı, aynı özgüveni, aynı taşkın inancı aşkta da gösterdi. Başından itibaren ne istediğini biliyordu; bunu tutkulu bir olgunlukla istiyordu ve de başka bir şey de istemiyordu. Her türlü tezahürleriyle Karl Marx'ın karakterinden daha yüce istik-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rar gösteren bir karakter insanlık sahnesini nadiren şereflendirmiştir.

Kasım'ın ortasına kadar Kreuznach'ta kaldılar. Balayının aylak mutluluğu, bu aylarda Marx'ın, siyasal, toplumsal ve anayasal tarih ve teori konusunda –aralarında Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu*, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve Machiavelli'nin *Devlet Üzerine*'si de bulunan– yaklaşık yüz ciltten, beş deftere yaptığı özetlerle de bozulmadı. Marx'ın zihni hiç daha açık ve daha hızlı çalışmamıştı. 1843'ten 1846'ya geçen üç yıl düşüncelerinin gelişmesinde canalıcı yıllardır.

Sonbaharda Ruge'dan heyecan verici haberler geldi. Teftiş sonunda Brüksel, Fransız başkentinden daha ucuz ve resmî müdahalelere daha az alışık olsa da, Alman entelektüel hayatının cereyanlarından çok uzak görüldü; Paris ve Strassburg arasında ise Paris, coğrafî anlamda bile "edebî Almanya"ya daha yakın bulundu. Üstelik Paris'te ister kendi seçimleriyle isterse zorunlu olarak bulunan pek çok Alman radikalinden oluşan büyük bir koloni vardı. "Her sokakta Almanca konuşuluyor" diye yazmışıtı Ruge karısına; "farkına bile varmadan kendini Almanlar arasında buluyorsun" Dolayısıyla oylar Paris'ten yana kullanıldı. Demokrat şair Herwegh'in girişime katılmak üzere İsviçre'den gelmesi bekleniyordu ve Ruge çoktan, yeni *Deutsch-Französische Jahrbücher*'in tüm ortaklarını tek bir çatı altında toplayacak bir eve bakmaya başlamıştı. Derginin ilk sayısı mümkün olduğu kadar erken, Yeni Yılda, 1844'te yayınlanacaktı ve kaybedecek zaman yoktu. Kasım'ın sonundan önce Marx ve karısı Paris'teydiler; bundan böyle 1848-49 devriminin dağdağalı birkaç ayı dışında, doğdukları ülke dışında sürgün olarak yaşayacaklardı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Fethedilecek Yeni Dünyalar

Rheinische Zeitung Marx'ı Alman dünyasında bir figür haline getirmişti. Almanya dışındaki sürgünlüğü onu uluslararası bir figür haline getirecekti. Ancak bu süreçteki ilk adım olumsuz oldu: Almanya ile olan bağlarını koparması ve kendi ayakları üzerinde durması gerekiyordu. 1841 yılında Bruno Bauer'in himayesi altında *Rhineland*'a geri dönmüştü; 1843 yılında Arnold Ruge'nin kalkanı altında Paris'te göründü. Ruge onbeş yaştan daha fazla kendisinden büyüktü ve saygıyı hak edebilirdi. Ama Marx'ın mizacı ve tutkuları dikkate alındığında son, kaçınılmazdı ve olay bir süre sonra patlak verdi.

Paris'i zaptetmek üzere Ruge'un yardımına güvendiği üç ortağı Marx, Herwegh ve Maurer'di. Georg Herwegh 1841 yılında İsviçre'de yayınlanan *Yaşayan Birinin Şiirleri*'yle Avrupa çapında başarı kazanmış parlak genç bir şairdi. Stuttgartlı bir restoran sahibinin oğlu ve bir zamanlar Prusya ordusundan kaçmış biri olarak Herweg yirmi üç yaşında genç Almanya'nın kahramanı olmuştu ve kısa bir süre önce Berlinli zengin bir Yahudi tüccarın kızıyla evlenerek maddi refahının temellerini atmıştı. Marx ve Herwegh'den beş yaş daha yaşlı ve yeni yoldaşların en az tanınmışı olan Maurer, Paris'te çalışmalarına devam etmek üzere birkaç yıl önce Almanya'yı terk etmişti ve burada Ütop-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yacı sosyalizmin moda olan doktrinlerine kendini kaptırmıştı. Her ne kadar bitişik dairelerde kalıp ev işlerini paylaşma önerisi, basiretli bir şekilde terk edilmiş görünüyorsa da, dört adam ve karıları birlik ve dostluk yemini ettiler.

Girişime destek veren diğer dikkate değer Alman Heine'dı. Heine'ın Prusya despotizminin can sıkıcılıklarından Fransız başkentinin özgürlüğüne kaçmasının üzerinden oniki yıl geçmişti ve bir arkadaşına söylediği gibi burada kendisini "sudaki balık gibi" hissediyordu. Aynı kaçışı yapan bu genç radikallerin onu selefleri ve doğal hamileri gibi görmeleri için her türlü neden vardı. Ama gerçekte Heine'ın herhangi bir siyasal eğilimi ya da inisiyatifi yoktu; o onları etkilememiş, Marx ve Ruge onu etkilemişti. Çok sonraları Marx'ın kızlarından birisi tarafından anlatılan öyküye göre, Heine o günlerde yazdığı şiirleri onaylaması için Marx'a gösteriyordu. Bu türden aile efsaneleri kimi zaman şüphelidir. Ancak 1844 Ocak'ında yazılan *Almanya, Bir Kış Masalı*'nın Marx ve arkadaşlarının ilhamına çok şey borçlu olduğuna kuşku yoktur. Heine bunu, tamamlandıktan hemen sonra Marx'a gönderdiği bir mektupta, eseri "bu radikal, devrimci ve anti-ulusal şiir" şeklinde tanımlıyordu ve birkaç ay sonra Almanya'da yayınladığı zaman önsözünde, "Paris'in özgür havası bu şiirin kıt'alarına gerçekte istediğimden çok daha yoğun bir şekilde nüfuz etti" diyerek garip bir mazeret ileri sürdü. Geriye bakıldığında şiirde ifade edilen duygular öyle pek de cesur ya da özgün görünmüyor.

Yeni bir şarkı, daha iyi bir şarkı,
Dostlarım, söyleyeceğim sizlere:
Biz burada, dünyada şimdi
Cennetin krallığını kurmak istiyoruz.

Dünyada mutlu olmak istiyoruz,
Ve daha fazla eziyet çekmek istemiyoruz.
Tembel kabadayı israf edemeyecek,
Çalışkan ellerin şekillendirdiklerini.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aşağıda, burada yeterince ekmek var
İnsanın bütün çocuklarına,
Ve güller ve mersinler ve güzellik ve zevk,
Ve kuru üzümler bolluk içinde.

"Cenneti meleklere ve serçelere bırakma" daveti kutsal şeylere karşı saygısız görülebilirdi ve daha sonraki bir kıt'a, genç kız Avrupa'yı, Özgürlüğün kollarında "ilk öpücüklerinin sevinç taşkınlığının tadına varırken" resmediyordu. Heine'ın genç radikal arkadaşlarından kaptığı düşüncelerde anlaşılması güç bir yan yoktu.

Bu arada büyük *Deutsch-Franzōsische Jahrbücher* projesi beklenmedik engellerle karşılaşıyordu. Etkileyici olmayan bir kişiliği ve sınırlı bir bakışı olan Ruge, böylesine iddialı bir girişimin başarısı için gerekli niteliklerin hiçbirine sahip değildi. Radikal düşünceleriyle tanınan birtakım seçkin Fransız'a başvurdu ve onların işbirliğini rica etti; zira yeni derginin uluslararası kimliği temel özelliklerinden birisi olacaktı. Başvuru karşılık bulmadı. Kimisi içtenlikle ilgisiz kaldı, diğerleri sempati gösterdi. Ama iş oraya gelince hiçbiri katkıda bulunmadı. Lamennais, olası editörlere kendi dinsel kanaatleriyle ilgili bir konferansını okudu; Louis Blanc, Rousseau'yu incelemelerini salık verdi ve Lamartine katkıda bulunmaya söz verdiği yolundaki bir dedikoduyu kamuoyu önünde reddetti. Proudhon ve Pierre Leroux'nun yanıtları kayda geçmemiştir ama daha cesaret verici değildi. Paris'teki bir grup Alman işgüzarın Almanca olarak yayınlayacağı bir dergiye, görüşleri ne kadar radikal olursa olsun tanınmış Fransızların ilgisini çekmek olanaksızdı. Fransız düşüncesinin kesinlikle ulusal niteliği daha önce hiç bu kadar açıkça ortaya konmamıştı.

Bu beklenmedik geri çevirmeler (zira Ruge Fransız radikallerinin kendilerini onun kollarına atmak için beklediklerini hayal etmişti) girişimin üzerine bir ilk karamsarlık saçtı. Sonu gelmez gecikmelerin ardından Ocak-Şubat ortak sayısı, 1844 Mart başında yayınlandı. Yazarlarının listesi zorunlu olarak tümüyle Almandı ve kısa şiirleriyle temsil edilen He-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ine ve Herwegh dışında hiçbirinin uluslararası kamuoyu için herhangi bir cazibesi yoktu. Ruge, Marx, Engels, Hess, Jacobi – bu adların hiçbiri Almanya dışında bir şey ifade etmiyordu. Sonucun alçakgönüllülüğü, yaratılmış mübalağalı umutlar nedeniyle daha da göze batıyordu. Söz konusu sayı başarısız oldu ve Ruge'un elinin altındaki fonlar tükendi. Başka bir sayı yayınlanmadı.

Deutsch-Französische Jahrbücher'in biricik sayısına Marx'ın yaptığı temel katkı, Hegel'in *Hukuk Felsefesi* üzerine bir makaleydi. Marx burada, hukuki ve anayasal biçimlerin, evrensel bir Hegelci Zaman-Ruhu'nun değil, hayatın maddi koşullarının bir sonucu olduğunu tartışıyordu. Maddi koşulların yarattıklarını maddi koşullar değiştirirdi ve modern bilimin ve modern sanayinin ilerleyişinin doğal sonucu siyasal devrimdi. Bu Marx'ın, pratik devrimci bir felsefe formülleştirme konusundaki ilk girişimidir. Makale, Fransa'daki devrimci bir patlamanın Almanya'daki devrim için işaret olacağı ünlü kehanetiyle sona eriyordu –Marx'ın siyasi öngörü konusundaki ilk ve en çarpıcı yazısı– ve bu pasaj, Marx'ın erken dönem üslubunun bir örneği olarak aktarılmaya değer. Marx, baştan aşağı Hegelci diyalektikle işba haline gelmiş bir okulda yetişmişti. Tez ve antitez donanımı, genç Hegelcilerin yalnızca düşüncelerinin değil ama ifade tarzlarının da içine sinmişti ve okul ödevleri pitoresk ifadelere olan mübalağalı beğenisiyle malûl olan Marx, bu alışkanlığın en beter kurbanlarından birisiydi. İlk yazıları, sık sık anlamsız sözcük oyunları şeklinde dejenere olan garip çelişkili süslü mecazlarla doluydu. Tek başına ustalık bir alışkanlık haline gelmişti ve en basit şeyi basitçe söyleyemez olmuştu. Hegel'in *Hukuk Felsefesi* üzerine olan makalenin ana fikri özetleyen son sözlerinde, sonuncu dışındaki bütün cümleler zoraki ve mükerrer anlamsız bir antitezle çarpıtılmıştı:

> Almanya'da ortaçağlardan kurtulmak ancak ortaçağcılık karşısında kazanılan kısmi zaferlerden kurtulunmasıyla mümkündür. Almanya'da *hiçbir* kölelik, *her* türlü köleliği yok etmeden kaldırılamaz. Mükemmel bir Almanya, mükemmel bir devrim

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

yapmadan devrim yapamaz. Alman'ın kurtuluşu, insanın kurtuluşudur. Bu kurtuluşun başı felsefe, kalbi proletaryadır. Felsefe, proletaryanın başkaldırması olmadan kendini gerçekliğe dönüştüremez ve proletarya felsefe gerçeklik olmadan başkaldıramaz.

Bütün koşullar yerine geldiğinde Alman ayaklanması Galya horozunun ötüşüyle ilan edilecektir.

Ancak Marx'ın *Deutsch-Französische Jahrbücher*'in tek sayısındaki bir başka yazıda da önemli bir payı vardır – Avrupa'nın durumu ve devrim olasılığı üzerine Ruge ile mektuplaşması. Mektupların 1843 yılının değişik tarihlerinde yazılmış olduğu ileri sürülmektedir. Besbelli ki yayından önce elden geçirilmişlerdi ama içerikleri itibariyle gerçektirler. Yazışmayı Marx, Almanya'daki koşullardan her iyi Alman'ın utanç duyması gerektiğini ifade eden bir mektupla başlatmaktadır.

> En büyük Alman'la karşılaştırıldığı zaman en küçük Alman özgür bir yurttaştır. Ve de yabancıların Prusya hükümeti üzerindeki kanaatleri! Korkunç bir görüş birliği var: artık hiç kimse mevcut sistemin bayağı niteliği konusunda aldatılamıyor. Yeni *rejim* bu kadar bir iyilik yapmıştır. Liberalizmin maskesi düşmüştür ve iğrenç bir despotizm bütün çıplaklığı ile dünyanın gözleri önünde durmaktadır.

"Önümüzde durmakta olan devrim"den başka hiçbir kurtuluş umudu yoktur. Ruge, bir umutsuzluk ağıtı halinde cevap vermektedir. *Faust*'tan "insan özgür olmak için doğmamıştır"ı aktarmaktadır. Özellikle Alman, özgürlüğe ehil değildir ve devrime de daha az ehildir. Feuerbach ve Rus Bakunin'in Ruge'a yazdıkları mektuplar da aktarılmakta ve kapanış mektubunda Marx, geleceğe olan sarsılmaz güvenini tekrarlamaktadır. Herhangi hazır bir çözüm sunmayı reddetmektedir.

> Eğer geleceğin inşa edilmesi ve bunun bütün zamanlar için tamamlanması bizim görevimiz değilse, şu anki görevimiz daha da açıktır. Mevcut olan herşeyin amansız eleştirisini – bu eleştirinin ne kendi sonuçlarından ne de ortaya çıkabilecek güç-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantéy.org

lerle çatışmaktan çekineği manasındaki amansızlığı kastediyorum.

Aslında Ruge kronik bir depresyon havasına girmişti. O geçmişe aitti. Gelecek, müzmin iyimser Marx'tan yanaydı. Ruge'un kendisini hiç de kahramanca olmayan bir ışıkta gösteren ve kendisi ile başlıca yardımcısı arasındaki esaslı farkları ortaya koyan yazışmaların yayınlanmasına izin vermiş olması da tuhaftır.

Ortak girişimlerinin küçük düşürücü bir şekilde başarısızlığa uğraması Ruge ve Marx arasındaki ayrılığı da hızlandırdı. Marx'ın hesabı siyasal olduğu kadar maddi idi. Kendisine derginin kârlarından yılda beş yüz *thaler* vadedilmişti. O doğal iyimserliği hazin bir şekilde boşa çıkmıştı ve hiddeti daha da keskinleşmişti. Ruge'un *Anılar*'ına inanmamız gerekirse, görünürdeki neden Herwegh üzerine yapılan bir kavgaydı. Grup içersinde kayınpederinin serveti sayesinde durumu az çok iyi tek kişi olan Herwegh, Paris'in neşeli toplumunda eğlenmeyi sosyal devrimin ya da siyasal devrimin keder verici davasına hizmet etmekten daha cazip bulmuştu. Ruge onun üzerinde durmaya değmez bir aptal olduğunu düşünüyor ve hareketten kovmak istiyordu; ama bu sıralarda Herwegh'le sıkı fıkı olan ve (eğer Ruge'a inanmamız gerekirse) onun kimi "gençlik kaçamakları"na da katılan Marx, beklenmedik bir şekilde öteki tarafı tutuyordu. Öykü kuşkudan uzak değildir. Çok yıllar sonra Ruge *Anılar*'ını yazdığında, Herwegh çoktan bir dönek olmuştu ve Ruge'un öyküsü, bu durumda kendi ferasetinin Marx'ınkini geçmiş olduğunun kanıtlanması arzusuyla özel olarak canlandırılmıştı. Herwegh her ne kadar ileri derecede zeki ve oldukça cazibeli birisi olsa da, bir heveskâr ve zevkine düşkün birisiydi. Onun yetenekleri bir düşünürün ya da bir ajitatörün yetenekleri değil, bir şairin, bir zevk düşkününün yetenekleriydi ve Marx ona özel bir ilgi göstermeye uzun süre devam etmedi. Ama Marx, bir düşmanı ezmek ya da bir arkadaştan ayrılmak istediğinde, hangi araçları seçeceği konusunda hiçbir zaman müşkülpesent değildi. Ruge ile kavga etmeyi çok

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

istiyordu ve ilk uygun *casus belli*'den (savaş nedeni) yararlandı. Herwegh ile ilgili tartışma bahaneden başka bir şey değildi. Bir zamanlar Bauer'e yaptığı gibi, Ruge'u bir tarafa fırlattı ve yoluna devam etti. Ruge, Marx'ın "tahripkâr, özgün olmayan bir kafaya sahip olduğuna ve onun kapasitesini çok fazla abarttığına" karar verdi ve ona "sıradan bir adam, utanmaz bir Yahudi" diyerek sözlerine tatlılıkla son verdi. Marx'ın verdiği karşılık tepeden bakan bir görmezlikten gelmeydi. Daha sonraki yazışmalarında Ruge'dan "şarlatan" ve "koca eşek" diye söz etti ve iki adam her ne kadar İngiltere'de otuz yıl birlikte yaşadılarsa da bir daha hiç karşılaşmadılar.

Deutsch-Französische Jahrbücher'in çöküşü, görünürde Marx'ı işsiz bıraktı. Paris'e gelmesine neden olan şey ortadan kalkmıştı ve o an için bir yenisi de ortada görünmüyordu. Paris'teki ikametinin kayda değer yanı, bir gerçekleştirme döneminden çok bir hazırlık dönemi olmasıdır. Her zaman her şeyi okuyan bir öğrenci olan Marx, tarih, siyaset ve ekonomi kitaplarından uzun alıntılarla defterlerini dolduruyor ve Avrupa'nın en radikal düşünürleriyle kişisel ilişkiler kuruyordu. Paris, kırklarda, Londra'nın bir sonraki onyılda olacağı gibi siyasi maceraperestlerin ve uluslararası entrikacıların buluşma noktasıydı ve ayrıca Londra'nın hiçbir zaman olmadığı gibi yerli devrimin kaynaşan arı kovanıydı. Burada, gelecekteki uluslararası devrimci bir lideri eğitecek yeterli malzeme vardı.

1830 *burjuva* devrimini izleyen yıllarda Paris, daha çok Saint Simon ve Fourier'in hayalperest düşüncelerinden ilhamını alan sosyalizm ilkelerini desteklemek için kurulmuş sayısız birlik ve derneğin yuvasıydı. Bunların pek çoğu çalışan insanların yarattıklarıydı ve iki tanesi belirli bir şöhret ve önem kazanmıştı. Birisi, Haklılar Birliği (*League of the Just*), 1836 yılında Paris'te yaşayan Alman zanaatkârlar tarafından kurulmuştu ve her ne kadar esas itibariyle Almanlar'dan oluşuyorduysa da birkaç Hollandalı ve İskandinav'ın katılımıyla belirli bir uluslararası hava kazanmıştı. Garip bir şekilde *Societes des Saisons* diye adlandırılanan, tümüyle Fransız olan ikincisi, otoriter ve fevri bir kişiliği olan Blanqui'den esinlenmiş ve onun tarafından yöneti-

liyordu. Ancak 1839 Mayıs'ında her iki örgütün üyeleri yersiz ve tamamiyle başarısız bir ayaklanma girişimine katıldılar. Blanqui'nin önderliğindeki birkaç öfkeli adam bir silahçı dükkânını bastılar, gayrimemnun bir kalabalığı silahlandırdılar ve birkaç saat süreyle *Hotel de Ville*'i (Belediye Binası) işgal etmeyi başardılar. Akşam olmadan önce her şey sona ermiş ve isyancıların belli başlıları tutuklanmıştı. Haklılar Birliği'nin Alman liderleri Fransa'dan kovuldu ve kendi vatanlarına dönemedikleri için de Londra ya da İsviçre'ye sığındılar. Fransa'daki işçi sınıfı hareketi polis tarafından dağıtılmıştı.

Ancak Marx'ın Paris'e geldiği 1843 yılı sonunda, özellikle de Alman işçiler arasında belirli bir canlanma olmuştu. Her Alman hareketinde olduğu gibi iki kampa ayrılmışlardı. Danzigli bir zanaatkâr olan Ewerbeck adlı birisi, Haklılar Birliği'nin dağılmış bakiyelerini etrafına toplamıştı ve Karl Grün adlı Alman bir öğrenci, kendilerine gururla "Gerçek Sosyalistler" diyen öteki grubun lideriydi. "Komünizm" ve "sosyalizm" sözcükleri yavaş yavaş halkın kullanımına giriyor ve ikisi arasında belirli bir anlam *nüansı* fark ediliyordu. Komünizm esas itibariyle işçi sınıfının bir ürünüydü ve teoriden daha çok pratikle ilgileniyordu. Sosyalizmin daha çok entelektüel bir havası vardı ve felsefi, dinsel ve ekonomik teorileri yapanlarla ilişkilendiriliyordu. Marx, Ewerbeck ve arkadaşlarıyla sıkı temas halindeydi ("komünist" adının onlar tarafından kullanıldığı konusunda açık bir kanıt yoktur) ve Bernay adında bir Yahudi tarafından yönetilen Paris'teki Almanca *Vorwarts* (*İleri*) adlı gazetede ara sıra yazıyordu ve çok büyük ustası olduğu küçümseyici hakareti Karl Grün ve onun "Gerçek Sosyalistler"ine – o "kendilerini kurt sanan koyunlar"a saklamıştı. Onlar Marx'ın zihninde, dönemin Alman düşüncesi için çok tipik olan, katıksız lafazanlık merakı ve siyasal gerçeklikleri kavrama yetersizliğini temsil ediyordu. "Fransız ve İngilizler" diye yazmıştı bu sırada, "gerçeklikle hiç değilse bir ölçüde ilişkisi olan siyasal hayallere kapılırlarken, Almanlar 'saf ruh'un krallığında dolaşıyorlar ve tarihin itici gücününün sofuca bir hayalini üretiyorlar" Üç yıl sonra "Gerçek Sosyalizm"i, *Komünist*

Manifesto'da, "Alman sosyalistlerinin iki ya da üç cılız 'ebedi gerçeği' süsledikleri bir örtü – pekülatif örümcek ağlarından dokunmuş, cafcaflı belagat çiçekleriyle süslenmiş, sentimental ince duyguların gözyaşlarıyla nemlenmiş kisve" olarak özetliyordu. Marx, Paris'teki Alman proletaryasının politikalarıyla ilgilendiği ölçüde, Grün'ün daha iddialı popüler sosyalizmine karşı, Ewerbeck'in komünizmini teşvik etmek için elinden geleni yapmıştır. Ancak, ya temkin ya da çalışmalarına gömülmüş olması nedeniyle, herhangi bir siyasi ya da devrimci örgüte katılmaktan uzak durmuştur.

Marx'ın Paris'teki geçici ikametiyle ilgili bilgi kaynakları, hayatının herhangi bir başka dönemine göre daha kıttır. Zaman zaman, ama pek de gönüllü olmadan, kendilerini eğlendirmek üzere Paris'e üşüşen ve memleketlerinde yasak olan liberal düşünceleri yayan çok sayıdaki Rus aristokratıyla arkadaşlık ediyordu. Kazan eyaletinden bir toprak ağası olan ve topraklarını satma niyetini açıklayan –serflik kurumu kendisine çok iğrenç görünüyordu– ama bu arada arazisinin gelirleriyle krallar gibi yaşayan Kont Grigori Tolstoy'la[1] düşüp kalkıyordu. Parlak ve zengin genç bir Rus olan ve sırf sıkıldığı için göç eden ve boşa harcanmış bir hayatın son yirmi yılında amaçsız bir şekilde amatörce uluslararası fesat karıştıran Sazanov'la tanıştı.[2] Hepsinden önemlisi, birbiri ardı sıra Almanya ve İsviçre'den polis tarafından kovulan ve ayrım gözetmeyen heyecan ve misyonerce hevesle Hegel'in ve devrimin bayrağını dalgalandırarak 1844 Temmuz'unda Paris'e ulaşan Mikhail Bakunin'le tanıştı. Marx'ın düşüncelerinde, bu Ruslara yakın gelen mantıksal bir acımasızlık vardı ve kendileri taklit etmeseler de onun metodik kararlılığını takdir ediyorlardı. Otuz yıl sonra Marx,

1 Bu sırada Paris'te yaşayan ve asilerle ve radikallerle dikkat çeken ilişkisi olan bir diğer Tolstoy, Jakob Tolstoy, daha sonra Rus hükümetinin gizli ajanı çıktı. Gerçek öğrenildiğinde Engels, Jacob'la Grigori'yi karıştırarak, maskesi indirilen adanın Marx'ın eski arkadaşı olduğunu sandı. Bu yanlış, bir Rus casusuyla Marx'ın ilişkisini havalı bir şekilde aktaran daha sonraki pek çok yazar tarafından da tekrarlandı.

2 Sazanov Marx'la mektuplaşmayı sürdürdü ve üç yıl sonra *Komünist Manifesto*'nun yarısını Fransızcaya çevirdi. Ancak, Sazanov'un başladığı pek çok şey gibi çeviri hiçbir zaman tamamlanmadı.

bu Rus aristokratlarının, gençlik günlerinde Paris'te onu nasıl ağırladıklarını garip bir böbürlenme havasıyla hatırlayacaktır.

Marx Fransız çevrelerde, doğal olduğu üzere, daha az özgür ve daha az göze çarpan bir şekilde hareket ediyordu. Marx'la Fransız radikalleri arasında doğrudan ilişki olduğu konusunda çok fazla kanıt yoktur. Bu, sosyalist kampta çok büyük entelektüel faaliyetlerin olduğu bir dönemdi. Saint-Simon'cu mezhep on yıl önce resmen yasaklanmıştı ama geriye kalanlar hâlâ Paris'in ileri düşünen ve konuşanları arasında bir rol oynuyordu. Fourierciler önderleri ve kâhinlerinin 1837'deki ölümünden sonra Considerand adında heybetli bir politika yazarını liderleri olarak kabul etmişlerdi ve Etienne Cabet, 19. yüzyıl Ütopyalarının en ünlüsü olan *Voyage en Icarie*'yi (*İkarya'ya Yolculuk*) kısa bir süre önce yayınlamıştı. Otuzlar'da Paris'te yayınlanan en ünlü kitap olan *Paroles dun Croyant*'ı (*İnançlının Sözleri*) yazan Rahip Lamennais, ılımlı Hıristiyan sosyalizminden en aşırı radikal cumhuriyetçiliğe evrimleşmişti. Bir süre önce, kısa ömürlü olsa da bir hayli popüler "cumhuriyet için dayanışma derneği"ni kurmuştu. *Place d'Italie*'deki dairesine yerleşmiş olan George Sand bile, kırk yaşında hâlâ Bohem toplantıların herşeyi ve radikalizmin yürekli bir dayanağı idi. Daha da garibi, son derece renkli, melodramatik, popüler romansı, *Les Mystéres de Paris* (*Paris'in Sırları*) her nedense "proleter bir roman" olarak selamlanmış ve ilk yazılarından birisinde Marx tarafından ayrıntılı bir şekilde inceden inceye irdelenmişti. Bu kuramcılardan ve yazarlardan bir şekilde uzakta duran, Louis Blanc'ın önderliğinde, sanayide ulusal atölyeler sistemini savunan bir radikal politikacılar grubu ve günün en başarılı radikal dergisi olan *La Réforme*'un editörü Ferdinand Flocon vardı.

Ancak Paris'teki ikameti sırasında Marx'ın tanıştığı en dikkate değer kişi Proudhon'du. Pierre Joseph Proudhon, kendi kendini yetiştirmiş bir işçiydi ve uzun yıllar boyunca, saygın ve yararlı bir şekilde matbaacı olarak çalıştı. Onun hayatı *burjuva* saygınlığının bir modelidir ve her ne kadar 1848 devriminin çılgınlığı içinde, *Place de la Bourse*'da bir ağacı kökünden söktüğü iddia edilmişse de, onun sosyalizmi, teessüf edilecek

bu olay dışında, pratikten çok teoride, varlığını korumuştur. Marx'ın Paris'e geldiği sıralarda Proudhon, hiç Almanca bilmiyordu ve Hegel henüz Fransızcaya tercüme edilmemiş olsa da ateşli bir Hegelci oldu ve bir gece boyunca Bakunin'in pansiyonunda Fransız sosyalistinin, Rus anarşistinin dudaklarından Alman filozofun doktrinlerini nasıl içtiğine ilişkin ünlü bir öykü vardır. Proudhon'un Hegelci ilkeleri kavrayışının biraz düzensiz ve belirsiz oluşu belki de şaşırtıcı değildir. Ancak Proudhon kendi yetersizlikleri duygusuyla kolay kolay gözü korkutulacak bir adam değildi. Ekonomiyi Hegel açısından yorumlama işine girişti. Proudhon'un bunu gerçekleştirişi büyük ölçüde yetersiz olsa da plan özgündü. Ama onun tökezleyerek önderlik ettiği yerden Marx devam etti. Marksist sistemdeki bu temel manivelanın mucidi Proudhon'dur.

Proudhon'un teorileri tanıma gelmez ve bu özgün ama bütünüyle sistemsiz düşünüre sosyalizm tarihinde somut bir yer tahsis etmek zordur. Proudhon ekonomiyi, siyasetin üzerine yükseltti. Toplumsal sorunun çözümünün üretim ve dağıtım sorunlarının çözülmesiyle mümkün olabileceğine inanıyordu ve sermayenin, emeğin doğal antitezi olduğunu kavramaya çok yaklaştı. Ama açıklamalarının daha ciddi bölümlerini, felsefeye, teolojiye ya da "tanrının varlığını mülkiyetin varlığı ile göstermek" ya da ekonomi politikte çalışmanın erkek unsuru, harcamanın ise dişi unsuru temsil ettiğini iddia etmek gibi saçmalıklara saparak değişik bir hale soktu. Marx onun olağanüstü dehasının farkına vardı ve ona karşı alışılmamış saygıyla davrandı. Marx, onun, "ekonomi politiğin temelini, yani *özel mülkiyeti* kritik bir sınava –belirleyici, acımasız ama aynı zamanda bilimsel bir ilk sınava– soktuğunu" yazdı. Proudhon'un risalesi *Qu'est-ce que la Propriete?* "Say'in (Marx, Sièyes demek istiyor) modern siyaset için *Qu'est-ce que le tiers Etat?* makalesinin taşıdığı aynı önemi taşır."

Ama bu hayranlık, Marx'ın pek çok başka hayranlığı gibi, kısa ömürlü oldu ve bunu bir hayal kırıklığı ve antipati küstahlığı izledi. 1846 yılında, Marx Paris'i terk ettikten sonra, Proudhon düşüncelerini, *Ekonomik Çelişkiler Sistemi; ya da Sefaletin Fel-*

sefesi adlı tantanalı bir tezde topladı. Bu haliyle, Fransız'ın acayip görüşleri ve tuhaflıkları Marx için çok fazlaydı.

> Mösyo Proudhon insanlığın tarihsel gelişmesinden hiçbir şey anlamadığını itiraf ettiğinde –ve bunu "Evrensel Akıl" ve "Tanrı" gibi yüksek ses çıkaran ibareler kullanarak itiraf ettiğinde– [diye yazmıştı Rus Annekov'a] zımnen ve zorunlu olarak ekonomik gelişmeyi anlama konusunda yetersiz olduğunu itiraf etmiş olmuyor mu?

Ve mektuba, "bu şekilsiz ve küstah çalışma"ya acı bir göndermede bulunarak son veriyordu. Gazabı içinde ayağa kalktı ve *Felsefenin Sefaleti* adıyla yorucu ama ezici bir karşı tez yazdı. Bu fiilen Proudhon'un sonunu getirdi ve Marx'ın Hegel ve Feuerbach'tan sonra en önemli öğretmeniyle olan ilişkisini sona erdirdi. Sonraki yıllarda Proudhon, kendi ölümünden sonra sosyalist hareket içinde belirli bir rol oynayacak bir grubu etrafına topladı. Proudhon'un ekonominin siyasetten önemli olduğu konusundaki ısrarından hareket eden Proudhoncular, ayırt edici doktrinleri olarak, işçi hareketinin siyasetten kaçınması ve yalnızca ekonomik silah olan grevi kullanmasını savundular. Bunlar Marx'ın kariyerinin daha sonraki bir aşamasında tekrar ortaya çıkacaklardır.

Marx'ın Paris'teki faaliyetlerinin bu mütevazi dökümü Friedrich Engels'in adını takdim etmek için bir prelüd (peşrev) hizmeti görür. Marx ve Engels arasındaki ömür boyu sürecek ünlü ortaklığı başlatan buluşma 1844 Ağustos'unda meydana geldi. Bu Marx'ın hayatında, Fransa başkentinde meydana gelen en önemli olaydı.

Friedrich Engels 28 Kasım 1820'de Barmen'de doğdu. Almanya'daki ilk mekanik iplik eğirme makinası komşu Elberfeld kasabasında kurulmuştu. Yöre kısa sürede, genişleyen tekstil endüstrisinin merkezi ve Casper Engels ve Oğulları da bu alandaki öncü firmalardan birisi oldu. "Oğullar"ın biri, en büyüğü, olan Friedrich, okuyup yazmaya eğilimli zeki bir çocuktu. Onun kaleminden çıkmış ve günümüze kalmış ilk ürünler arasında korsanlar hakkında bir öykü, dinsel bir şi-

ir ve bir Yunan epiğinden bir parça bulunmaktadır. Friedrich on sekiz yaşma geldiğinde babası Manchester'de Ermen adlı bir ortakla birlikte yeni bir iş kurdu ve Friedrich, işi öğrenmek üzere, firmanın Bremen'deki temsilciliğine gönderildi. Onun Bremen'deki ilgisi pamukla sınırlı kalmadı; zira kaleminden çıkmış şiirler kısa sürede yerel dergide yerlerini aldılar. Çok geçmeden, satışı daha büyük olan *Telegraph für Deutschland* adlı bir gazetede, radikal ve din karşıtı niteliği –eğer oğullarının yazarlığının Friedrich Oswald takma adının arkasına saklanmış olduğundan şüphelenmiş olsalardı– pamuk eğiricisi ve karısını üzecek bir dizi makale yayınlandı. Ekim 1841'de genç adam askere çağrıldı (iki yıl kadar önce Marx'ın ehliyetsizlik belgesi aldığı hizmet) ve de izleyen on iki ay hayatı Berlin'deki Kupfergraben'deki topçu kışlasında geçti.

Genç Engels, bilinmeyen koşullara kendisini kolayca uyarlayabilen canlı ve çok yönlü bir kafaya sahipti. Berlin'de geçirdiği bir yıl özellikle verimli oldu. Bir kur'a askeri için dikkate değer bir durum olmakla birlikte, askerî işlere ilgi duydu ve daha sonraki hayatında kendisine çok yararlı olacak sağlam bilgiler edindi ve yalnızca ortodoksluğun moda olmuş filozofu Schelling'in konferanslarına katılmak için değil ama başkentin radikal entelijansiyası –Marx'ın eski arkadaşları Bauer ve Köppen etrafında toplanan "Özgürler" grubu– ile arkadaşlık etmeye zaman buldu. 1842'nin ilk yarısında onların kanalıyla *Reinische Zeitung* ve Ruge'un *Deutsche Jahrbücher*'ine birkaç katkıda bulundu ve Schelling'e saldıran üç ayrı broşür yayınladı. Engels bütün hayatı boyunca şaşırtıcı derecede hızlı çalışan ve çok derin olmasa da çok üretken bir yazardı.

1842 güzünde askerlik hizmeti sona erince Engels, babası tarafından Ermen ve Engels firmasına katılmak üzere Manchester'e gönderildi. Giderken *Reinische Zeitung*'un bürosuna uğradı ve orada, 1842 Kasım ayının ikinci yarısında, ilk kez Karl Marx'la tanıştı. Tanışma başarılı olmadı. Marx "Özgürler"e karşı sopayı ele almıştı ve ziyaretçisine bu grubun üyesi ya da dostu olarak kuşkuyla baktı ve onu soğuk bir şekilde karşıladı. Marx, yanlış olabileceğini düşündüğü bir yere gü-

venini hiçbir zaman bahşetmezdi. Aksi iddia edilemez kanıtlarla, bir arkadaş olarak değerlendirilme hakkını ortaya koyamayan herkesi bir düşman olarak ele alma konusunda karşı koyulamaz bir eğilim içindeydi; bu dostça ama etkileyici olmayan ziyaretçiye bir istisna yapmak için de bir neden görmüyordu.

Engels Manchester'deki fabrikada da, Berlin'deki kışladaki gibi kendisini rahat hissetti. İngiltere'ye geleli bir aydan az zaman geçmişken, görüşmelerinde Marx'ın engelleme çabalarından etkilenmemiş olarak, İngiliz toplumsal ve ekonomik koşulları üzerine *Reinische Zeitung* için bir dizi makale yazdı ve doğal bir sonuç olarak *Deutsch-Französische Jahrbücher*'e de yazması istendi. İngiliz radikal çevreleriyle ilişki kurmakta da gecikmedi. Gelişinin ilk yılı içinde Robert Owen'ın gazetesi *New Moral World*'e Kıta sosyalizmi üzerine bir dizi makale yazdı ve birkaç ay sonra da, Chartist *Northern Star*'ın düzenli katkı verenlerinden birisi oldu. Manchester'de bir buçuk yıldan daha fazla bir süre geçirmişken, babası, 1844 yazında kendisini Barmen'e geri çağırdı. Giderken Paris'e uğradı ve burada Ağustos'un sonunda Karl Marx'la ikinci buluşması gerçekleşti. Kimi biyografi yazarları tarafından Engels'in Marx'ı görmek için Paris'e gittiği ileri sürülür. Bu tahmin için herhangi bir temel olduğu görülmüyor. İkinci buluşma da birincisi gibi önceden tasarlanmamış ve rastlantısaldı.

Ancak bunun sonuçları bütünüyle farklıydı. *Deutsch-Französische Jahrbücher*'e katkıları dolayımıyla iki adam arasında göze görünmeyen bir bağ oluşmuştu. Marx'ın Ruge'a yolladığı ateşli mektuplar Engels'in neşeli, iyimser doğasında yansımasını bulmuştu ve Marx'ın, Hegel'in *Hukuk Felsefesi* üzerine makalesi Engels'e felsefenin kullanımları konusunda yeni bir bakış açısı verdi. Talihsiz dergiye Engels'in katkılarının sayısı da ikidir: kendisinin "geçen yıl İngiltere'de yayınlanan okumaya değer tek kitap" olarak tanımladığı Carlyle'ın *Geçmiş ve Bugün*'ü (*Past and Present*) üzerine bir eleştiri yazısı ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisinin Ana Hatları* adlı bir makale. Bunlardan ikincisi Marx üzerinde muazzam bir etki yaptı; buradan defterlerine yaptığı uzun alıntılar bunun yeterli kanıtıdır. Onu ilk kez, sermaye ve

emeğin, maddi hayatın karşıt ama birbirini tamamlayan kategorileri olduğu gerçeği ile yüz yüze getirdi. Ona ekonomi politiğin kalabalık ve şaşkınlık veren depoları için son zamanlarda aramakta olduğu anahtarı verdi ve ona bu bilimin devrimin felsefesinde oynayabileceği rolü gösterdi. Engels'le bu buluşmanın Marx'ın düşüncesinin gelişmesine olan etkisi daha sonraki bir bölümde tartışılacaktır. Bu etkinin harikulade niteliği, bütün kariyeri boyunca Marx'ın son kez –neredeyse ilk kez– bir arkadaş edinmiş olduğu gerçeğinden anlaşılabilir. Yaşamboyu sürecek bir birlik mühürlenmişti.

Bu olay hakkında Marx'ın duyguları kaydedilmiş değildir ve muhtemelen bunları ifade etmemiştir. Engels daha içten ve daha gözle görülür bir şekilde heyecanlanmıştı. Barmen'de ailenin kucağına döndü ve oradan, Ekim ayı başında, uzun Marx-Engels mektuplaşmaları serisinin ilki olacak bir mektup yazdı. Mektup, ortak bir gelecek için planlar ve umutlarla doludur. Bununla birlikte Engels, Marx'la yeniden buluşmanın olasılığı hakkında henüz bir şey söyleyememesine esef etmekte ve bu mektuplaşmalar sırasında nadiren tekrarlanacak olan bir notla yazısına sor vermektedir.

> Pekâlâ, sevgili dostum, hoşça kal ve hemen yaz. Seninle geçirdiğim o on günden bu yana böylesine neşeli ve sohbetli bir havada olmadım.

Ama yeniden buluşmaları birkaç ay gecikti. Engels evdeki ortama duyarsız değildi ve kış ayları hâlâ bir duraksama ve zihinsel çatışma dönemi oldu. "Kayınbiraderinin öğütleri ve anne ve babasının endişeli yüzleri" babasının ticarethanesindeki muhasebe dairesine yerleşmek için bir çaba daha göstermeye onu zorladı. Ve Marx'a yazdığı bir mektupta (kendilerini adadıkları ortak misyona zarar vereceği düşünülebileceği için) biraz mahçup bir şekilde ve kısaca sözünü ettiği bir aşk meselesi de onu bu yolda teşvik etti. Ancak uzun dönemde bu iş yürümeyecekti.

> Muhasebe dairesi çok korkunç [diye yazdı Marx'a], Barmen çok korkunç, zaman israfı çok korkunç ve hepsinden öte, pro-

letaryaya karşı, yalnızca bir *burjuva* olarak değil ama bir işveren olarak aktif bir rol oynamak çok korkunç.

Engels, Elberfeld'de, kendisini işçi sınıfının çıkarlarına adayacak ve "sanayideki, tarımdaki ve diğer nüfusumuzun durumları hakkında acımasız ifşaatlarda bulunacak" yeni bir derginin temellerini hazırlamakta olan Moses Hess'in arkadaşlığı ile teselli buluyordu. *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı büyük eserini 1844'te tamamladı. Bu kitabı, Carlyle'ın *Geçmiş ve Bugün*'ü ile onun Chartist dostlarının çifte etkisi altında yazdı ve –Marx'ın *Kapital*'de çok etkili bir şekilde izlediği– İngiliz çalışma koşullarının ağır bir şekilde suçlanması için gerekli malzemeyi resmî Mavi Kitaplar'dan aktararak bir örnek oluşturdu. "İngiliz *burjuvazisini*, bütün dünyanın gözleri önünde, kitlesel cinayetler, hırsızlık ve diğer suçlarla itham etti"; bu suçlamaların Alman koşullarına uygulanması halinde, Alman *burjuvasınca* bile yeterince açık olarak görüneceğini umud etti. Shelley ve öteki devrimci şairlerden şiirlerin okunduğu, "bütün Elberfeld ve Barmen'in, milyonerlerden manavlara herkesin temsil edildiği ama proletaryanın edilmediği" komünist toplantılara katıldı. Ömrünü vermeye kararlı olduğu dava, Almanya taşrasının en ruhsuz ve saygın kasabalarında bile kendini ortaya koyuyordu.

Ancak, 1845'in Ocak sonundan önce, Paris'ten rahatsız edici haberler geldi. Marx'ın gazetecilik kaleminden zehir damlıyordu, ne vurmaktan ne de yaralamaktan korkuyordu. *Vorwärts*'taki makalelerinden bazıları (şimdiye kadarki araştırmalar bunları ortaya koyamamıştır), Prusya hükümetini Fransız hükümetine başvurarak, Paris'in konukseverliğini kendi vatanına karşı devrimci kampanyalar yürütmek için istismar eden bu terbiyesiz Prusyalının sınırdışı edilmesi için iknaya yöneltti. Fransa Dışişleri Bakanı Guizot talebe boyun eğdi. Polis Marx'a Fransa'yı terk etmesini emretti. Az sayıdaki eşyasını aceleyle toplayarak, ailesiyle birlikte en yakın mülteci cenneti olan Brüksel'e geçti. Orada kalmasına izin verileceği de kuşkuluydu, ama şimdilik her şey yolundaydı. Her zaman pratik olan Engels, bu zorunlu yer değiştirmenin masraflarını karşıla-

mak üzere batı Almanya'daki sempatizanlardan yüz *thaler* kadar bir para topladı.

Önceki Eylül ayında Marx ve Engels Paris'te birlikteyken, Engels, Bruno Baer ve ve "Özgürler"le eski tartışmanın bir devamı olan yeni bir broşür yazmaya başlamıştı. Engels gidince tamamlanmamış elyazmasını Marx ele aldı ve özgün boyutlarının beş katı genişletti ve Brüksel'e göç ettikten kısa süre sonra, *Kutsal Aile: Bruno Baer ve Ortaklarına Karşı, Friedrich Engels ve Karl Marx Tarafından*, başlığı altında yayınlandı. Bu eşsiz edebi ve siyasal ortaklığın ilk ürünü ve kamuya ilk açıklanmasıydı. Çalışmanın örtülü ve felsefi akışı, onu Prusya sansürünün kınamasından korudu. Ama Engels, Marx tarafından seçilen başlığın, sofu ailesini endişelendirmesinden korkuyordu.

Bu arada, Barmen'de durum değişmemişti ve baharda Engels artık buna katlanamıyordu:

> Geçen hafta kız kardeşlerimden ikisi kilise cemaatine kabul edildi; bu sabah bütün klan, sürü halinde Aşai Rabbani Ayinine gitti – Tanrı'nın Vücudu etkisini gösterdi, bu günün sıkıntılı suratları herşeyin ötesine geçti. Hepsini taçlandırmak üzere ben dün gece, sabahın ikisine kadar komünizmi tartışmak üzere Elberfeld'de Hess ile birlikteydim. Geç döndüğüm için doğal olarak suratlar uzamıştı, belki de tutuklu olduğumu ima ediyorlardı. Sonunda içlerinden birisi cesareti ele aldı ve nerede kaldığımı sordu. Hess'le birlikte. "Hess'le birlikte mi! Aman Tanrım!" Duraklama, Hıristiyan umutsuzluğunu ifade eden yüzler. "Kendine nasıl bir arkadaş seçmişsin!" İç çekmeler vs. İnsanı çıldırtmaya yeter....
>
> Tatlı ve nazik bir kalbi olan, yalnızca babama karşı duramayan, gerçekten sevdiğim annemin hatırı olmasa fanatik ve gaddar yaşlı bir adama en küçük bir tavizi bile vermeyeceğim. Ama her dakika hastalıkla kendine eziyet eden ve özellikle benimle ilgili endişelendiğinde bir hafta başı ağrıyan annem – işte buna dayanamıyorum; uzaklaşmak zorundayım ama burada kalmak zorunda kalacağım birkaç haftayı nasıl geçireceğimi bilemiyorum.

Parasal bağımlılık kadar duygusal nedenler, ailesiyle tam bir kopuşu olanaksız hale getiriyordu. Bereket versin yaşlı Engels, her ne kadar doktrin konusunda dar kafalı idiyse de, parasal konularda cömert, hatta hoşgörülüdür. Nisan ya da Mayıs'ta Friedrich, ticaretin isterlerinden geçici olarak kurtulmuş ve de mütevazi bir harçlıktan da yoksun kalmamış olarak Brüksel'de Marx'a katıldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Komünizmin Başlangıçları

Marx'ın Paris'te kaldığı onbeş ay, düşüncesinin olgunlaşması ve aydınlığa kavuşması için canalıcı bir dönem oldu. Şubat 1845'ten Şubat 1848'e Brüksel'de geçirdiği üç yıl, başka bir nedenle çok önemliydi. Bu yıllar, Marx'ın yaşam-boyu çalışmasının bir diğer evresinin başlangıçlarına – uluslararası komünist bir örgütün kurulmasına tanık oldular.

Brüksel'e geldikten altı ay sonradır ki Marx çalışan insanların derneklerine karşı Paris'te takınmış olduğu eleştirel umursamaz tavrı bıraktı ve bu değişiklik onun İngiltere'ye yapmış olduğu bir ziyaretin sonucu olarak gerçekleşmiş görünüyor. 1839 yılında Blanqui'nin Belediye Binası'na başarısız saldırısından sonra Kanal'ın öteki yakasına kaçanlar arasında, Haklılar Birliği'nin üyesi, üç Alman işçi vardı – dizgici Karl Schapper, ayakkabı tamircisi Heinrich Bauer ve saatçi Joseph Moll. Londra'da kendi zanaatlarıyla meşgul olan bu üç adam 1840 Şubat'ında orada, Alman İşçi Eğitim Derneği'ni kurdular. Eğer Haklılar Birliği, adıyla Saint-Simon'un ahlakçı fantazilerini akla getiriyorduysa, yeni örgütün ismi de Victoria Çağı İngiltere'sinin çok tipik bir özelliği olan Karşılıklı Geliştirme Dernekleri'ni hatırlatıyor. İşçi Eğitim Derneği, Haklılar Birliği'nden iki yönden farklıydı. Gizli değil, açık bir dernek-

ti ve amaçları tümüyle akademik ve propagandistti. Kurucuları tarafından Birliğin devamı olarak görülmüyor ama Birliğin İngiltere'deki bir dalı ve temsilcisi olarak düşünülüyordu. Bununla birlikte ana kuruluş varlığını yitirmiş olduğu için birlik kendi bağımsız yolunu izliyordu. Bu durum kırkların başında İngiltere'deki Alman kolonisinde belirli bir canlanma sağladı ve Birliği ziyaret eden ve onun amaçlarına sempati duyan kişilerden birisi de Manchester'den genç kâtip Friedrich Engels'di.

Dolayısıyla 1845 yazında Marx ilk kez Kanal'ın öteki kıyısına geçip, Engels'in eşliğinde Manchester'de ve Londra'da altı hafta kadar bir süre geçirdiğinde, Engels doğal olarak onu İşçi Eğitim Derneği ve onun kurucularıyla tanıştırdı. Marx gördüğü her şeyden olumlu etkilendi. Bu emekçilerin işlerini yürüttükleri sakin, heyecansız atmosferi sevdi. Özellikle bunların, kendileri her türlü fesat ya da entrikadan uzak dururken, komünizmi öğrenmek ve anlatmak konusundaki politikalarını alkışladı. Örnek taklit edilmeye değerdi. Belçika'ya dönüşünde, Marx, Brüksel'de aynı çizgide Alman İşçi Derneği'ni kurdu. Beraber çalıştığı kişilerin başlıcaları –belirtilmelidir ki hiçbiri işçi değildi– sosyalist ilkeleri benimsemiş genç bir Prusyalı eski subay, Joseph Weydemeyer; daha sonra kendisine *Kapital*'in ithaf edildiği Silezyalı bir öğretmen Wilhelm Wolff ve Marx'ın kayınbiraderi Edgar von Westphalen'di. Marx'ın bu dönemdeki yazılarının pek çoğu, ilk şekillerini, bu derneğin toplantılarında okunan bildiriler ya da Belçika başkentinde yayınlanan ve Bornstedt adında bir *émigré* tarafından yönetilen, *Deutsche Brüsseler Zeitung* adlı radikal görüşlere sahip gazeteye yazılan yazılardan aldı.

Marx'ın siyasal arenaya inişi *Reinische Zeitung* ve *Deutsch-Französische Jahrbücher*'deki günlerin kişisel tartışmalarının ve çatışmaların yenileneceğinin işaretiydi ve bu Marx'ın gelişiminin her aşamasının zorunlu ve doğal bir sonucuydu. Ruge'un çekilmesinden sonra yurtdışındaki Alman sosyalistleri arasındaki en önemli ve etkili figür Wilhelm Weitling'di. Weitling deneyimli bir hatip ve çok okunan birkaç risalenin yazarıydı ve bizzat kendisinin işçi olmasının alışılmamışlığı sayesinde ha-

reketin kabul gören ilk liderlerinden birisi olma avantajından yararlanıyordu. Kariyeri göz kamaştırıcı ve sansasyoneldi; kırklarda çağdaşlarından gördüğü ilgi, genellikle sonraki nesillerin ona göstereceği ilgiden fazla oldu.

Weitling, kökeninin uluslararası olduğunu iddia edebilirdi. Babası, Napoleon Prusya'yı ele geçirdiği zaman Magdeburg'da bulunmuş, garnizon hayatının can sıkıntısını yerli bir kızla güzelleştirmiş bir Fransız subayı idi. Savaşın kaderi onu başka yerlere gönderince kadını ve çocuğu terk etti. ve adı bile bilinmiyor. 1808'de doğan genç Wilhelm, erken bir yaşta terzi yanına çırak verildi ve edindiği başka her türlü eğitim kendi kararlılığının ve dikkatinin sonucuydu. Doğal bir itaatsizlik ruhuyla büyüdü ve bunda belki çoktan unutulmuş babasının mesleğine karşı beslediği nefretin payı vardı ve bu onu her ne olursa olsun askerlik hizmetinden uzak durmaya kararlı kıldı. Zamanı geldiğinde, dünyada kendi yolunu çizmek üzere sırtında heybesi evinden ayrıldı. Yedi yıl kadar dolaştıktan sonra 1835 yılında Paris'te ortaya çıktı ve orada izleyen dört yıl içinde Haklılar Birliği ve *Societe des Saisons* içinde sosyalizmin akidelerini ve devrimci propagandanın pratiğini öğrendi. 1839 olayından sonra Blanqui'nin öteki suç ortaklarıyla birlikte Fransa'dan kovuldu; İsviçre'ye sığındı. Orada izleyen dört yılın büyük kısmını, kasaba kasaba dolaşarak, istikrarsız kısa ömürlü sosyalist dergiler yayınlayarak ve Haklılar Birliği'nin hatırasını canlı tutacak gizli dernekler kurarak geçirdi. Artık terzilik mesleğini tümüyle terk etmiş ve profesyonel bir propagandacı olmuştu. Zar zor bir yaşamı yayınlarının satışı ve destekçilerinin katkılarıyla sürdürüyordu.

1843 yılında Weitling'in İsviçre'deki kariyeri, kutsal inançlara saygısızlık suçlamasıyla zamansız bir şekilde sona erdi. *Yoksul Bir Günahkârın Kutsal Kitabı* adlı son çalışmasında, yalnızca İsa'yı bir komünist olarak tanımlamakla kalmamış; ondan açıkça kendi geçmişini hatırlatan bir şekilde "yoksul kız Meryem'in gayri meşru oğlu" olarak söz etmişti. İsviçreli yargıçlar, muhtemelen Weitling'in siyasi kanaatlerini dinsel kanaatlerinden daha çok önemsiyorlardı ama kilisenin girişimini memnuni-

yetle desteklediler ve kendisini altı ay hapis cezasına çarptırdılar. Cezasını çektikten sonra Prusyalı otoritelere devredildi ve onlar da kendisini Prusya'dan sınır dışı ettiler. Dolaşmayı sürdüren Weitling 1844 yılının ikinci yarısında, Londra'ya vardı ve Alman İşçi Eğitim Derneği tarafından hararetle karşılandı. 1845-46 kışında Brüksel'e yerleşinceye kadarki faaliyetleri bilinmiyor. O zamana kadar yolu Marx'ınkiyle çakışmamıştı. Ancak iki adamın mizaçları, kanaatleri ve iddiaları ve şimdi de aynı şehirde aynı anda ikamet etmeleri, onları sanki önceden belirlenmiş rakipler haline getirdi ve de beklenen çatışma 1846 Mart'ının son günlerinde meydana geldi. Onu Marx'ın gözünde Ruge ve Mauer'e göre sonsuza kadar yüceltecek çok şey vardı. Perişan çocukluğu ve daha az perişan olmayan gezginlik yılları onda, devrimci ateş için en gerekli olan şeyi, mevcut düzene karşı yakıcı bir kişisel şikâyet duygusunu geliştirmişti. Onu sosyalizme iten saik, kendisinin ve sınıfının sefaletinin idrakiydi. Acı tecrübelerle, toplumun değişik sınıfları arasında mevcut olan düşmanlığa ilişkin canlı bir sezgi geliştirmişti ve devrimin itici gücü olarak sınıf çatışması kavramlaştırması Marx'tan da önceydi. Özel mülkiyete inanmıyordu; çünkü mesleğinin aletleri dışında asla mala-mülke sahip olmamıştı. O, eli yolunun üzerine çıkan herkesin yakasında olan bir Ishmael (İsmail) idi; programının maddelerinden birisi olarak, "komünizmin düşmanlarını acımadan vuracağını" söyleyen ilk o olmuştu.

Ancak bu proleter acımasızlık, Weitling'de, Marx'ın en nefret ettiği ve küçümsediği herşeyi temsil eden duygusal bir damarla karışıyordu. Weitling akılla değil duygu ile hareket ediyordu. Özgün bir düşünür değildi. Sosyalist yazarlar arasında asıl öğretmeni Saint-Simon olmuştu. Devrimci düşünceleri, otuzların sonlarında Fransız toprağında şekillenmişti ve zamanın Fransız sosyalistlerinin çoğu gibi bir politikacıdan çok bir ahlakçıydı. Propaganda kitaplarının başlıkları –*İnsanlık Ne Durumda ve Nasıl Olması Gerekir*; *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri* ve *Yoksul Bir Günahkârın Kutsal Kitabı*– yaklaşımını yeterince gösterir. Bütün kalbi ve ruhuyla sosyalizmin Ütopyacı okuluna mensuptu. Üç Akıllı Adam –bir doktor, bir bilgin ve bir mühendis–

tarafından yönetilecek ve gizemli bir şekilde işçinin verimliliğinde beş kat artışın olacağı bir peri masalı ülkesi hayal ediyordu. Weitling savunduğu yöntemlerde merhametsiz olabilirdi, Ama Marx'ın acımasız mantıklı maddeciliği onun düşünce tarzına tümüyle yabancıydı.

Marx ve Weitling arasındaki bozuşma, Marx'ın kariyerinde önemli bir adımı – Ütopyacı sosyalizmi son kez ve etkili bir şekilde reddedişini temsil eder ve talih bizim için bu iki adam arasındaki kritik görüşmenin ayrıntılı bir dökümünü saklamıştır. Bir gün önce, yorulmaz Rus gezgini ve şöhret-avcısı Paul Annekov Brüksel'e gelir. Rusya'dan gelişi sırasında aksi yönde seyahat etmekte olan Grigori Tolstoy'a rastlar ve Tolstoy, adamını bildiği için, Annekov'u, "ünlü Marx"a takdim eden bir mektup verir. Annekov Brüksel'e yeni bir devrimci yıldız arayışıyla gelmiştir ve yirmi beş yıl sonra *Anılar*'ında "demokratik diktatör"ün kendi üzerinde yaptığı güçlü etkiyi kaydeder:

> Kafasında kalın, siyah, karışık ve taranmamış bir saç, kıllı eller ve çarpık düğmelenmiş frak-ceketle, görüntüsü ne olursa olsun ve ne yaparsa yapsın, saygı gösterilmeyi hak eden ve buna gücü olan bir adam izlenimi veriyordu. Hareketleri hantal, ama sert ve öz-güvenliydi. Davranışları toplumsal ilişkilerin kabul edilmiş biçimlerine meydan okuyordu ama mağrur ve neredeyse kibirliydi. Keskin metalik sesi, insanlar ve şeyler hakkında verme alışkanlığında olduğu radikal hükümlere şaşılacak derecede uygundu. Daha o zaman bile Marx, istisnasız, temyizi olmayan hükümlerle konuşuyordu ve bunlarda, söylediği her şeye egemen olan hoşa gitmeyecek kadar keskin ve yeknesak bir hava, kaderinin insanların zihinlerine hükmetmek, yasaları koymak ve bu trende onlara önderlik etmek olduğunu sanki kesinlikle ifade eder görünen bir muhtıra havası vardı.

Marx, Annekov'a kısa süre önce Rusya'da geride bıraktığı herşeyin antitezi gibi görünüyordu.

Marx, kendisine Paris'te çok iyi muamele eden Rus aristokratlarına karşı hâlâ anlayışlıydı. Annekov'u dostça karşıladı ve

ona ertesi akşam gelirse, işçi komünist, Weitling'le tanışma onuruna erişeceğini söyledi. Annekov böyle bir daveti reddedecek adam değildi. Tam zamanında göründü ve gelecek kuşaklara, bir görüşmenin aktarıcısı oldu. Olaydan çok sonra kaleme alınan anlatısının tamlık ve doğruluk açısından muhtemelen bazı eksikleri olabilir. Ama, olaydan birkaç gün sonra Weitling'in kendisi tarafından yetersiz de olsa Hess'e anlatılanlarla çelişmemektedir ve genel olarak doğruluğundan kuşku duymak için bir neden yoktur. "Modaya uygun dikilmiş bir frak-ceket ve modaya uygun bir sakalla" ortaya çıkan Weitling, Annekov'a bir işçiden çok gezginci bir tacir gibi göründü ve onun "biraz abartılı kibarlığı" da ayrıca kökenini tekzip eder görünüyordu. Hepsi birlikte, Engels de oradaydı, küçük, yeşil çuha kaplı bir masaya oturdular ve sohbet başladı. Sohbeti, her zamanki kibarlığı ve zarafetiyle Engels başlattı. Aynı dava için, yani emeğin kurtuluşu için çalışanların, ortak bir program etrafında anlaşmasının, kendilerini izleyenlere yapılacak rehberlik açısından ne kadar önemli olduğunu açıkladı. Çok konuşmamıştı ki, bu sıradan girizgah karşısında sabırsızlanan Marx, Engels'in sözünü keserek, kalkıp anlatması için Weitling'i sertçe çıkıştı:

> Anlat bize, Weitling, Almanya'da komünist vaaazlarınla ortalığı karıştıran, pek çok çalışan insanı peşinden sürükleyen, onları işlerinden ve ekmeklerinden eden sen, devrimci ve sosyalist faaliyetlerini nasıl haklılaştırıyorsun ve gelecek için bunları nasıl düzenlemeyi öneriyorsun?

Marx'tan farklı olarak Weitling, çalışma odasından çok kendisini platformda rahat hissediyordu; kalabalıkları heyecanlandıran, adalet ve kardeşliğe ilişkin, sözler Marx'ın soğuk şüpheciliğini yumuşatmaya yetmedi. Weitling, ekonomi teorisi konusuna hiçbir ilgi duymadığını itiraf etti. Onun tutkusu, demokratik ve sosyalist komünler oluşturarak, sefalet içindeki durumu hakkında işçi sınıfının gözlerini açmaktı. Bu iddialar, dinleyen Annekov'a şaşırtıcı geldi ve ikna edici görünmedi ve sıkıntılı bir şekilde sözcükler aramaya başladı. En niha-

yet Marx, öfkeyle bakarak yeniden söze girdi. Onlara, dayanacakları sağlam bir inanç temeli vermeden, insanların umutlarını kışkırtmanın, insanları aldatmaktan başka bir şey olmadığını söyledi. Weitling'in teorisi ilhamla dolu bir peygamber ve onu dinleyen ağzı açık aptallardan öte bir şey gerektirmiyordu. Komünist parti için o anki ihtiyaç, onu duygusal sosyalizmden temizlemekti.

Son hamle yerini buldu; Marx'ın tiradının Weitling'in kendisinin kaydettiği tek bölümü burası. Öfkeden solmuş bir yüzle, binlerin saygısını adalet, dayanışma ve kardeşlik adına onları bir araya getirerek kazandığını ve onun yaptığı işin, acı çeken kitlelerden çok uzakta, çalışma odasının sükûnetinde yürütülen teorik eleştiriden dava için çok daha yararlı olduğunu öne sürdü. "Cehalet hiç kimseye yaramadı" diye bağırdı Marx, masaya vurarak ve ayağa kalkarken lambayı titreterek. Toplantı karmaşa halinde son buldu ve Annekov, "duyup gördüklerinden şaşırmış olarak" acemice kenara çekildi.

Marx'ın işleri orda bırakmak gibi bir niyeti yoktu. Kendi gücünü sınamış ve rakibini kaçırdığını hissetmişti. Weitling'in şahsında Ütopyacı sosyalizmden kopuş, artık onun tamamiyle yok edilmesine kadar izlenecekti ve bu yalnızca merkezî bir kontrolun disiplini altında uluslararası komünist bir hareketle başarılabilirdi. Bu yönde ilk adımı atma ve aslında Weitling'e son bir darbe daha vurma fırsatı kısa sürede ortaya çıktı. Hermann Kriege adında, Haklılar Birliği'nin eski bir üyesi, New Yorklu bir *émigré*, yeni vatanında *Volkstribun* adı altında Birleşik Devletler'deki Almanlara komünizmi yorumlamayı amaçlayan bir gazete yayınladı. Onun telkinleri de, bir yıl önce Londra'da tanışmış olduğu Weitling'in söylediklerine sıkı benzerlik gösteriyordu ve o da tercihen kutsal kitap havalı, ses getiren ifadeleri seçme konusunda Weitling'in zevkini paylaşıyordu. Kriege için kadınlar "aşkın rahibeleri"ydi ve de erkeklerin görevi, "birbirlerinin sıkıntılarını ve tasalarını hafifletmek ve yanyana huzur içinde yaşamaları için aşk cennetinin dünya üzerindeki ilk ikâmetgahını kurmaktı" 1846 Mayıs'ında Marx, önde gelen komünistleri Brüksel'de, bu "ka-

saba vaizi"nin komünizmi saptırmasını protesto etmek üzere topladı. Tek başına Weitling'in karşı çıktığı, "Hermann Kriege'nin *Volkstribun*'da ortaya attığı doktrin komünistçe değildir" ve "eğer benimserlerse işçiler üzerinde son derece moral bozucu etkiler yapmaya mahkumdur" şeklinde bir karar metni kabul edildi. Bu karar metni çoğaltıldı ve (gelecek sayıda yayınlanması talebiyle!) bizzat *Volkstribun*'un kendisine, "Almanya, Fransa ve İngiltere'deki tüm komünistlere" gönderildi. Marx ilk ve kesinlikle sonuncu olmayan aforoz hükmünü vermişti. Olayın kendisi otoriteyi ima ve ona bir örgütün çekirdeğini temin ediyordu.

Marx, 1846 yazı boyunca bu yeni düşüncesi üzerinde sabırla çalıştı. Brüksel'de Komünist Yazışma Komitesi adıyla çeşitli ülkelerin komünistleri arasında işbirliği sağlayacak bir mekanizma kurdu. Garip ad, Fransız Devrimi sırasında Jakoben klüplerinin *Comite des Correspondances*'dan (*Yazışma Komiteleri*) ilham almış olabilir; ya da enstitünün amacının illegal faaliyetler yürütmek değil, bilgi alışverişinde bulunmak olduğunu göstermek için düşünülmüş olabilir. Engels, benzer bir örgüt kurmak üzere Paris'e gönderildi ve Londra ile daha sıkı ve daha düzenli ilişki kurulması için planlar yapıldı. Marx'ın enerjisi, yavaş yavaş Brüksel'i bir uluslararası komünist propaganda merkezine dönüştürüyordu.

Paris'te Engels'e verilen görev yorucu ve zordu ve Brüksel Komitesi'ne gönderdiği raporlardan birkaçı günümüze kalmışsa da somut başarıyı gösterecek çok fazla bir şey yoktu. Bu dönem, Fransız tarihinin, Lamartine'in ünlü nüktesi, "La France s'ennuie"yi (sıkıntıdaki Fransa'yı) tahrik etmiş olan bir dönemdi. Durumu kavramış olan Engels, bunu başka bir vecize ile özetledi: "Saygıdeğer *burjuva* yatmaya o kadar erken gidiyor ki gece her şeyin kapanması gerekiyor ve *la jeune France* (genç Fransa) sessizce buna tahammül ediyor" Engels'in komünizmin tohumlarını ekmeye çalıştığı Alman işçiler arasında bile, "uyuşukluk ve küçük kıskançlıklar" egemen görünüyordu. Heine Paris'e geri dönmüştü, ama yüz felci ve beyninin yumuşaması, ara sıra yaptığı parlamalar dışında, koca zekâyı ka-

rartmıştı. Ewerbeck sadık ama etkisizdi ve Engels her ne kadar Grün'ün destekçilerini kurduğu komiteden uzak tuttuysa da Grün'ün bulanık, duygusal sosyalizminin Paris'teki çağdaşları üzerinde hâlâ etkisini sürdürdüğünden endişe edilebilirdi.

Bu yokuş yukarı bir işti ve Engels'in çabaları kısa sürede polisin dikkatini çekti. Kendini, polis ajanı olduğunu düşündüğü "şüpheli kişiler"ce takip edilirken buldu ve bir süre her gün sınırdışı edileceği korkusuyla yaşadı. Ama kendisini takip edenleri, birinci meylinin Paris'in zevkleri olduğu konusunda ikna etmekte güçlük çekmemiş görünüyor. Körner adlı bir Alman ressamın çapkın maceralarına ortak oldu. Bavyera Kralı Ludwig'in gözdesi olan ve şöhretinin zirvesinde bulunan Lola Montez'i öven satirik bir risale yazdı. Karısı tarafından "komünistlerin birincisi" sayılan, aptalca Grün ve onun "Gerçek Sosyalistler"ine katılan ve meşru bir hedef olan Mosses Hess'le alay etti. Engels, Bayan Hess onun için karşılıksız bir ihtiras tasavvur ettiğinde bile kaydadeğer bir utanç hissetmedi. Paris'in zihin çelen diğer şeyleri yanında, ömür boyu tutkusu olan yabancı dil öğrenmek için de zaman buldu.

> Bu kötü zamanlarda [diye yazıyordu Marx'a], kızların yanı sıra, Danimarka ve kuzeyin geri kalan kısmıyla küçük bir ilişkim de oldu. Aman ne iğrençlik! En küçük Alman, en büyük Danimarkalı'dan iyidir. Böylesine dört başı mamur bir ahlak düşüşü, tefecilik, feodalizm, başka hiçbir yerde yoktur. Danimarkalı Almanya'yı, kişinin "metres tutmak ve özünü keşfetmek için" gittiği bir yer olarak görüyor (işte bu, kelimesi kelimesine, bir Danimarka okul kitabından!). Almanı lâf ebesi olarak görüyor ve kendisini Alman hayatının gerçek temsilcisi sayıyor. İsveçli Danimarkalı'yı "Almanlaşmış" ve dejenere, geveze ve effemine diye küçümsüyor. Norveçli, Fransızlaşmış İsveçli ve onların soylularına yukarıdan bakıyor ve Norveç'te güzelim Kral Canute zamanındaki aptal köylü üretimi hâlâ varlığını sürdürdüğü için kendisini kutluyor. Buna karşılık kendisi, 900 yılının yağlı Vikingleriyle hâlâ aynı dili konuşan, balık yağı içen, çamurdan kulübelerde yaşayan ve bayat ba-

lık kokusu yaymayan herhangi bir atmosferde yaşayamayacak olan İzlandalı tarafından *ayaktakımı* olarak görülüyor.

Engels yürekli genç bir adamdı ve misyonunun vasat başarısına rağmen, Paris'in tümüyle tadını çıkardı.

Fransız sosyalistleri üzerinde herhangi bir etki yaratmak, iki ya da üç yıl kadar önce Marx'ın da anlamış olduğu gibi çok zordu. Marx'ın adı Fransa'da hemen hemen hiç bilinmiyordu ve *Journal des Economistes*, 1846 Ağustos'unda okuyucularına onun yazılarından birkaç tahrif edilmiş parça aktardığında, onu bir "ayakkabı tamircisi" olarak tanımlamış ve "felsefi komünizm tasavvurunu gerçekleştirmek için Almanya'da evrensel bir proletarya yaratmak" gibi anlaşılması zor bir tutkuyla onurlandırmıştı. Engels, edebî ütopyaları yaratanlar arasında ender görülen bir tutarlılıkla ayaklarından dünyanın tozunu atmak ve ve Amerika'da çok cüretkâr (*Icarian*) bir koloni kurmak üzere olan Cabet'i ziyaret etti. *Fransız Devrimi'nin Tarihi* kitabı hakkında, "doğru sezgilerin ve sınırsız saçmalıkların garip bir karması" şeklinde düşündüğü Louis Blanc'a zimle kur yapmaya çalıştı. Her hafta bir makale kabul etmeye söz veren *Réforme*'un editörü Flocon ile ilişkileri yeniden başlattı. Ama bunların hiçbiri, bu iki tanınmamış Alman'ın yeni ve bilimsel bir komünizm türü kurma iddialarını pek ciddiye almadı. Fransa'da, Marx'ın kontrolünde uluslararası bir örgüt oluşturabilme olasılığı gerçekten zayıftı.

İngiltere'de koşullar çok daha uygundu. Londra'daki Alman İşçileri Eğitim Derneği, canlı ve etkin bir kuruluştu ve İngiltere *Chartistler*'in şahsında gerçek bir proletarya partisinin çekirdeğine sahipti. 1840'ların ortalarında *Chartist* hareket, Victoria'nın tahta çıkışının ilk yılında (1837) yaratmış olduğu ilk heyecanın bir kısmını kaybetmişti. Ama '*Charter*' (*Ferman*) hâlâ İngiliz işçi sınıfının resmî programı olmayı sürdürüyordu ve *Chartistler*'in önce Leeds'de daha sonra Londra'da yayınlanan gazetesi *Northern Star* hâlâ büyük bir tiraja sahipti. Engels *Chartist* liderlerle ilk kez 1843'te tanışmıştı ve o zamandan bu yana *Northern Star*'a ara sıra katkıda bulunmuştu

ve Marx, bu sırada, onlardan hep büyük bir saygıyla söz ederdi. Engels'in dediği gibi, "bu adamlarla teorik farklılıklar söz konusu olamaz, çünkü onların hiçbir teorileri yok" sözü doğruydu. Teori açısından İngilizler rezildiler. Ama İngiltere'de proletarya, Kıta'da bilinmeyen bir gelişme ve örgütlenme düzeyine erişmişti ve dünyada etkin bir şekilde örgütlenmiş işçi partisi olarak *Chartisler*, sermayeye karşı sınıf mücadelesinde mukadder önderler olarak görünüyorlardı. Daha sonra Marx'ın onlar hakkında yazacağı gibi, "savaş naraları monarşiye karşı cumhuriyet değil, *burjuvazinin* yönetimine karşı işçi sınıfının yönetimi olan, siyasi bir parti"ydiler. Eğer herhangi bir yerde varsa, işte burada Marksist düşüncelerin gerçekleşmesi için verimli bir toprak vardı. İngilizler, en azından öğrenmeye hazırdılar ve *Chatistler*'le ilişkiler kurmak yeni uluslararası işbirliği politikasının aslî hedeflerinden birisi olmalıydı.

Bu yönde belirli adımlar, gerçekten de zaten atılmıştı. 1845 yılında, Marx'ın İngiltere'yi ilk ziyareti sırasında, tipik "Kardeş Demokratlar" adı ve "Bütün insanlar kardeştir" şiarı altında yeni bir dernek kurulmuştu. Bunun politikası kadar, örgütü de uluslararasıydı; zira "sekreter"ler en önemli altı Avrupa ülkesinden atanıyordu. Ama üyeleri esas itibariyle Alman İşçi Eğitim Derneği'nden ve *Chartistler*'den geliyordu. Bunlar zaman zaman, konferanslar dinlemek ya da Fransız Devrimi ya da 1830 Polonya ayaklanması gibi uygun yıldönümlerini kutlamak için White Hart, Drury Lane'deki İşçi Eğitim Derneği'nin odasında toplanıyorlardı ve faaliyetleri *Northern Star*'da yeteri kadar duyuruluyordu. Kardeş Demokratlar arasındaki önde gelen örnek kişiler Karl Schapper ile George Julian Harney adlı bir *Chartist*'ti. Harney denizci olarak yetişmişti ama denizden kaçarak karada siyasal macera hayatını seçmişti. Harney, gelgeç mizaçlı Chartist lider Feargus O'Connor'un sağ kolu ve *Northern Star*'ın editör yardımcısı olmuştu ve 1847 Genel Seçimleri'nde *Chartist* bir aday olarak Tiverton bölgesinde Palmerston'a karşı aday olmak cesaretini göstererek kısa süren bir üne kavuşmuştu.

Ne Marx ne de Engels, o sırada, Kardeş Demokratlar'la doğ-

rudan ilişkiye geçmiş görünüyorlar. Ama1846 Temmuz'unda, Feargus O'Connor, Nottingham ara seçimlerinde parlak bir zafer kazanınca, Brükselli Alman Demokrat Komünistler, *Northern Star*'da yayınlanmak üzere oraya, Marx, Engels ve Gigot adlı Belçikalı bir yoldaşın imzası altında uzun bir kutlama mesajı gönderdiler.

> Mücadeleden toprak aristokrasisinin çekilmesiyle [diye devam ediyordu önemli bir pasaj] şimdi meydan boşaldı; orta sınıf ve işçi sınıfı: şimdi aralarında mücadele olabilecek iki sınıf yalnızca bunlardır. Mücadele eden tarafların savaş naraları (mücadele sloganları) onların çıkarları ve karşılıklı pozisyonları tarafından onlara emredilmektedir: orta sınıf için "hangi yolla olursa olsun ticaretin genişletilmesi ve bunu sağlamak için Lancashire pamuk lordlarından bir hükümet kurulması"; işçi sınıfı için "anayasanın, *Peoples Charter*'ına göre demokratik bir şekilde yeniden düzenlenmesi", ki böylelikle işçi sınıfı İngiltere'nin yönetici sınıfı olacaktır.

Mesaj, "Kıta'da *Northern Star*'ın tirajını artırmak ve gazeteden yapılacak alıntıların mümkün olduğu kadar çok ülkede tercüme edilmesi için elimizden gelen her şeyi yapacağız" sözüyle sona eriyordu.

Gelişmesinin başında da olsa, demokratik bir kardeşlik sistemi böylece kurulmuş oluyordu. Bu işbirliğini daha sağlam ve formel bir temele oturtmanın zamanı gelmişti. 1847 yazında Londra'da, Paris, Brüksel ve Londra örgütlerinin temsilcilerinin katılacağı bir kongrenin düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bu işe ayıracak parası olmayan ve hayatı boyunca uluslararası kongrelere karşı belirli bir nefret duyan Marx, sessizce Brüksel'de kaldı. Ama Brüksel komitesini Wilhelm Wolff temsil etti ve toplantıyı onurlandırmak üzere Engels Paris'ten geldi. Görüşmeler uluslararası bir Komünist Birliği'nin kurulmasına yol açtı ve tüzük taslağı ve bir "iman ikrarı" metni hazırlanacak ve gelecek Kasım ayında toplanacak bir sonraki kongreye sunulacaktı. Bu arada Eylül ayında Londra'da, iki peni fiyatla satılacak, Almanca *Kommunistische Zeitschrift*'in tek sayı-

lık "deneme baskısı" yapıldı. Bunun devamı gelmedi ve son derece nadir bir bibliyografya haline geldi. Anılmaya değer tek iddiası, başlığının altında, küçük hurufatla "Bütün ülkelerin proleterleri birleşin!" sloganını taşıyor olmasıdır. Bu basit ve dünyayı sarsan ifadenin göze çarpmayan ilk ortaya çıkışı böyle oldu. Yazarının Marx olduğu iddiası tamamiyle bir tahmindir.

Bu kez başarı olasılığı yüksek görünüyordu. Marx kişisel olarak harekete geçti ve 28 Kasım Pazar günü Engels'le birlikte Ostende'den Manş'ı geçti. Londra'daki delegeler için hazırlanan ilk davet, Kardeş Demokratlar'ın 29 Kasım akşamı, 1830 Polonya ayaklanmasının yıldönümünü kutlamak için düzenledikleri toplantıydı; *Northern Star*'ın haberine göre, White Hart'daki oda, "asıl vatanları İngiltere, İskoçya, İrlanda, Fransa, Almanya, Belçika ve Polonya olan insanlarla doluydu" Marx Almanca olarak yaptığı ve Schapper tarafından İngilizceye çevrilen konuşmasında, olayın özel niteliğinin, kendi tercih ettiği düşüncelerinin ifadesini engellemesine izin vermedi. Kardeş Demokratlar'ın şiarına eleştirel bir imada bulunarak, "kardeşliğin" kendi içinde yetersiz olduğunu; zira farklı ulusların proleterleri arasında olduğu gibi, *burjuvazisi* arasında da kardeşlik olabileceğini beyan etti. Sonucu belirleyecek mücadele *burjuvazi* ve proletarya arasında yürüyecekti. Eski Polonya'yı ihya etmek ne istenilecek ne de mümkün olabilecek bir şeydi. Polonya, batı Avrupa'nın proletaryası özgürlüğünü kazandığında özgür olacaktı. Marx, Polonya'nın özgürlüğü için mücadelenin İngiltere'de başlaması gerektiğini ileri sürdü. Polonyalılar'ın bu kehanetli sözleri nasıl karşıladığını kayıtlar göstermiyor ama; gecenin diğer hatipleri gibi aynı heyecanlı alkışlarla karşılandı.

Ertesi gün Komünist Birliği'nin ikinci kongresi Schapper'in başkanlığı altında usule uygun olarak başladı. Bunun görüşmeleri Kardeş Demokratlar'ınkinden daha az dramatik ve daha az tumturaklıydı. Yıllık kongreleri ve Londra'da bir Merkez Yürütme Komitesi oluşturulmasını ve Birliğin organlarının Ana Bölgeler, Bölgeler ve Komünler başlığı altında sınıflandırılmasını öngören bir tüzük kabul edildi. 19. yüzyıldaki hiçbir devrimci dernek, Carbonari ve Mazzini'nin gizli örgütleri-

nin bulaşıcı gizliliğinden tümüyle uzak kalamazdı ve Komünist Birliği'nin tüzüğü de gizlilik, karşılıklı "şeref sözü" verme yükümlülüğü ve görevini savsaklayanlara karşı disiplin önlemlerini içeren normal hükümler getiriyordu. Tüzük 8 Aralık'ta kongrenin başkanı olarak Schapper ve sekreteri olarak Engels tarafından imzalandı. Marx bu tür fesatçı şart koşmalara nadiren katılmıştır, ama belki de sessiz kalmanın politik olacağını düşünmüştür.

Ancak, hiçbir zaman etkin bir şekilde yürürlüğe girmemiş olan tüzükten çok daha önemli olan, kongreye kendinden önceki örgüt tarafından sunulan "iman ikrarı"ydı. Engels, sorulu cevaplı bir taslakla ortaya çıktı.

> Komünizm nedir? [diye başlıyordu]. Komünizm, proletaryanın kurtuluşunun koşullarının öğretilmesidir.
>
> Proletarya nedir? Proletarya, toplumun, geçimini bütünüyle, sermayenin herhangi bir şekilde kârından değil de işgücünü satarak elde eden sınıfıdır...

Ancak kongreden önce Marx'a yazdığı bir mektupta Engels, bu soru ve cevap hakkında kuşkularını dile getirmiş ve kongrenin bir "komünist manifesto"yu tercih edebileceğini ileri sürmüştü. Londra'ya kendi alternatif tasarısıyla gelip gelmediği belli değildir. Ama tartışmalar başladığında öyle büyük bir kararlılık ve otorite ile konuştu ki kongre, soru ve cevabı devre dışı bıraktı ve Marx'tan kongre adına bir manifesto taslağı hazırlamasını talep etti. Marx, iradesini kongreye egemen kıldı ve alışılagelmiş kolaylıkla onun bağlılığını kazandı. Ancak bu başarının takdiri, bulunanlar arasında yalnızca onun ve Engels'in geniş konuları kapsayan eğitim almış kafalara sahip adamlar olma ayrıcalığı, yoldaşlarının ise eğitimsiz ya da kendi kendini eğitmiş işçiler olduğu gerçeğinin hatırlanmasıyla belki biraz sulanmış olabilir. İşçiler, kendi başlarına bırakıldıklarında, Weitling ya da Cabet'in bulanık, duygusal sosyalizmine çok daha yakındılar. Bilimsel komünizm, *burjuva* entelektüeli birisi dışında çok zor geliştirilebilirdi ve o tipik *burjuva* eğitiminin ürünleri sayesindedir ki Marx ve En-

gels, proletaryanın o tam muzaffer doktrinini işçi sınıfına benimsetebilmişlerdir.

Bu dönemde aldıkları biçimleriyle, Marx'ın doktrinleri, daha sonraki bir bölümde incelenecektir. *Komünist Manifesto*, onun öğretisinin daha az muğlak ve çok daha acil pratik kısımlarının popüler bir *exposé*'sidir (açıklama). Gücü, kendine olan güvenden ve kapsamlı genellemelerden kaynaklanan çok parlak, sürükleyici bir yazıdır. "Bütün geçmiş toplumların tarihi, diye başlar, "sınıflar arasındaki mücadelenin tarihidir." Bu çağın tarihi, *burjuvazi* ile proletarya arasındaki mücadelenin tarihidir. Sınıflar, iktisadi üretimin varolan yöntemlerinin yarattığı ilişkilerin toplumsal ifadeleridir. Sınıf mücadeleleri, üretim yöntemlerindeki ve bunlardan kaynaklanan toplumsal ilişkilerdeki evrimsel değişikliklerin devrimsel ifadesidir. *Burjuvazi*, kendi antitezi ve doğal düşmanı proletaryayı oluşturmuştur. Güçlerini birleştirmeyi ve örgütlemeyi yavaş yavaş öğrenen proletarya *burjuvaziyi* devirecek; özel mülkiyeti ve ona dayanan sınıf yönetimini yok edecektir. "Komünistler", proletaryanın sınıf bilinci olan kesimini temsil ederler. Onlar, her türlü ulusal temeli reddederek ("*çalışan insanın* vatanı yoktur") ve kendilerini yalnızca dünya proletaryasının davasına adayarak öteki sosyalist partilerden ayrılırlar. Onların doktrinleri teorik idealler içermez; yalnızca ekonomik ilişkilerin bilimsel ifadesidir.

Manifesto komünizmin ilkelerini böylece tanımladıktan sonra, bir dizi acil reformu savunmaya geçer. Bunların hemen hemen tümü 1848 *burjuvazisine* devrimci çılgınlığın zirvesi olarak görünmüştür. Ama onların pek çoğu özel olarak Marksist değildir ve bir kısmı da o zamandan bu yana en muhafazakâr hükümetler tarafından uygulanmıştır. Liste aşağıdaki gibidir:

1- Toprak mülkiyetinin kamulaştırılması ve toprak rantının devletin masraflarında kullanılması.

2- Yüksek ve müterakki gelir vergisi.

3- Miras hakkının ilgası.

4- Bütün göçmenlerin (ülkeyi terk edenlerin-*emigrants*) ve isyancıların mülklerine el konulması.

5- Devlet sermayesi ile ve münhasıran tekel hakkıyla kurulacak bir ulusal banka aracılığıyla kredi işlemlerinin devlet elinde merkezileştirilmesi.

6- Taşıma işlerinin devletin elinde merkezileştirilmesi.

7- Fabrikalar ve üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetinin artırılması ve genel bir plana göre, tarımsal arazinin yeniden dağıtımı ve tarıma elverişli duruma sokulması.

8- Genel çalışma yükümlülüğü ve özellikle tarım alanında işgücü ordularının kurulması.

9- Tarımla sanayi işgücünün birleştirilmesi ve şehirle kırsal alan arasındaki farklılıkların giderek ortadan kaldırılması.

10- Bütün çocuklar için kamusal parasız eğitim. Bugünkü şekliyle çocukların fabrikalarda çalışmasına son verilmesi. Eğitimin ekonomik üretimle birleştirilmesi.

Çağdaş sosyalist hareketlerin, şimdi yalnızca tarihsel bir ilgi uyandıracak, ayrıntılı bir eleştirisinden sonra *Manifesto,* ünlü son sözleriyle devam eder ve daha önce *Kommunistische Zeitschrift*'in kapak safyasında görünen sloganla sona erer:

> Komünistler görüşlerini ve niyetlerini gizlemeyi gereksiz görürler. Amaçlarının yalnızca, tüm toplumsal çağdaş düzenin zora başvurarak devrilmesiyle elde edilebileceğini açıkça ilan ederler.
>
> Egemen sınıflar komünist devrim karşısında titresinler. Proletaryanın bunda zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yoktur. Kazanacakları tüm bir dünya vardır.
>
> Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin![1]

Marx ve Engels, uzakta, Londra'da iken, Guizot tarafından Paris'ten kovulan Mikhail Bakunin Brüksel'de ortaya çıktı. Marx, Paris'te kendisini ağırlayan aristokratik Rus devrimcilerle zaman kaybedemeyecek kadar meşguldü. Ama, kendi entri-

---

1 Ünlü komünist sloganın doğru İngilizce şeklinin ne olduğu konusunda bir belirsizlik vardır. Birinci Enternasyonal'in kurulması nedeniyle Marx'ın yazdığı *Kuruluş Hitabı*'nda "Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" şeklinde görülür; dolayısıyla bunun onaylı şekil olduğunun kabul edilmesi gerekir. Diğerleri arasında en popüleri, "Dünyanın işçileri, birleşin!" şeklinde olandır.

kalarından başka entrika sevmeyen Bakunin, Marx'ın eylemlerine tepeden bakıyor ve ortak arkadaşları Herwegh'e ironik bir şekilde şunları yazıyordu:

> Bu Alman zanaatkârlar, Bornstedt, Marx ve Engels –özellikle Marx– her zamanki fesatlıklarını burada da planlıyorlar. Kendini beğenmişlik, garaz, hırgür, teorik *uzlaşmazlık* ve pratik korkaklık, hayat, eylem ve sadelik üzerine sonu gelmeyen spekülasyonlar ve uygulamada hayat, eylem ve sadelikten bütünüyle yoksun olma... *Burjuva* sözcüğü, onların *ad nausaem* (kusturacak kadar) tekrarladıkları bir küfür terimi olmuş – oysa kendileri tepeden tırnağa köklü *burjuvalardır* Tek kelimeyle, yalanlar ve aptallık; aptallık ve yalanlar.

Vatandaşı Annenkov'dan farklı olarak Bakunin, "proletarya diktatör"ü tarafından etkilenmeye hiçbir eğilim göstermiyor ve de "bilimsel komünizmin" başlangıçları onun için hiçbir şey ifade etmiyordu. Ancak bu sırada iki adam arasında bir çatışma –belki de bir buluşma bile- yoktu ve Bakunin kısa bir süre sonra kendisini üç ülkenin zindanlarından Sibirya'ya, oradan da dünyayı dolaşarak Londra'ya ulaştıran o fantastik devrimci macera serisine başlayacaktı. Bunun sonu Marx'm biyografisinin daha sonraki bir aşamasına aittir.

Komünist Manifesto, Brüksel'e döndükten sonra Marx tarafından biraz gecikmeyle tamamlanarak Londra'ya gönderildi. Bishopsgate'deki bir Alman matbaacı tarafından Şubat ayı sonunda basıldı – tabakası sekiz sayfaya katlanmış, otuz sayfadan oluşan bir broşür. Broşürün kopyaları matbaadan taze olarak çıkmış ve henüz satışa sunulmamışken Paris'te devrim başladı ve Louis-Philippe, Mr. William Henry Smith kisvesi altında İngiltere'ye kaçtı. Devrim dalgası batı Avrupa'ya yayıldı ve 1848 yılını, Avrupa tarihinin 1815'ten sonraki en anılmaya değer yılı yaptı. Bununla birlikte Komünist Birliği'nin ya da onun *Manifesto*'sunun olaylarda bir rol oynadığı ya da onlar üzerine herhangi bir etki yaptığı zor iddia edilebilir. Yeterince bir paradoks olmakla birlikte, devrimin patlak vermesinin Birlik için ciddi olarak elverişsiz bir durum yarattığını söylemek

daha doğru olacaktır. Kardeş Demokratlar'ın önerisi üzerine Eylül'de Brüksel'de toplanacak olan Uluslararası Demokrasi Kongresi'nden vazgeçildi ve *Manifesto*'nun kendisi de insanların kafalarının devrimin gerçeklikleriyle daha az meşgul olduğu bir ortamda daha yaygın ilgi görebilecekti. *Manifesto*'nun sözcükleriyle komünistler, "amaçlarının yalnızca, tüm toplumsal çağdaş düzenin zora başvurarak devrilmesiyle elde edilebileceğine" inanıyorlardı; ama onlar ayrıca bu devirmenin gerçekleşebilmesi için yıllarca hazırlık yapılması gerektiğine de inanıyorlardı. Uzun dönemde onlar haklıydı. Ama o an için devrim, kendi peygamberlerini engellemiş görünüyordu.

Yine de Marx ve Engels 1848 devrimine herhangi bir katkıda bulunmamış olsalar da, devrimin onların hayatları üzerinde yansımaları oldu. Belçika hükümeti, son üç yılda, Marx ve arkadaşlarının, başkentlerindeki varlığına sakin bir şekilde tahammül göstermişti. Ama sınırın ötesindeki devrim ateşi onları kendi iktidarlarının istikrarı konusunda endişeye sevketti. Ürkeklik önceden tedbir alınmasını gerektirdi. Şubat'ın 28'inde kuşkulu bir miting basıldı ve birkaç gösterici tutuklandı. Bunların arasında, birkaç hafta yargılanmaksızın gözaltında tutulan ve Marx'a göre, polis tarafından utanç verici şekilde kötü muameleye tâbi tutulan Marx'ın arkadaşı Wilhelm Wolff da vardı. Dört gün sonra Marx ülkeyi terk etmesi için bir çağrı aldı. Ancak 1848 Mart'ının o endişeli günlerinde Brüksel'de bürokratik kargaşa tavan yapmıştı. Aynı gece geç saatlerde polis Marx'ı eşyalarını toplamaya fırsat bırakmadan tutukladı. Bayan Marx Belçikalı arkadaşlardan yardım alabilmek için aceleyle evden çıkmıştı. Döndüğünde o da tutuklandı ve tutuk evine götürüldü; geceyi orada üç fahişe ile birlikte geçirdi. Ertesi gün saat üçte Marx ve karısı yargıç önüne çıkarıldılar ve Belçika topraklarında bir gece dahi geçirmemeleri konusunda sıkıca uyarıldıktan sonra serbest bırakıldılar. Uyarı belki de gereksizdi. Birkaç saat içinde Marxlar ve üç küçük çocukları *yola koyulmuşlardı*.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Devrim Yılı

Marx ve ailesinden Belçika'nın konukseverliğini esirgeyen neden, onlara Fransa'nın sınırlarını yeniden açtı. Umutlarının gerçekleşmesi için uzun süredir bekleyen devrimciler sabırsızlıkla Paris'e doluştular ve Paris de onları kabul etmek için kollarını açtı. *Réforme*'un editörü ve geçici hükümetin bir üyesi olan March Flocon 1 Mart'ta Guizot'nun sınır dışı etme kararnamesinin iptal edildiğini Marx'a yazarak, kendisini Fransa'ya dönmeye davet etti. Davet, kendisine Brüksel'den ayrıldığı gecenin arefesinde ulaşan Marx için, tereddüde yer vermeyecek kadar tam zamanındaydı ve Marx birkaç gün içinde Fransa'nın başkentindeydi. Beaumarchais Bulvarı'nın hemen yakınındaki Neuve Ménilmontant Sokağı'ndaki pansiyonlardan birine yerleşti ve pratik işleyişi içinde devrim sürecini incelemeye koyuldu.

Paris'teki ikameti kısa ama etkin oldu. Dört yıl önce, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de "Galya horozunun ötüşünün" Alman devrimi için işareti vereceğini önceden haber vermişti. Galya horozu ötmüştü ve de Paris'teki Alman *émigré*'ler coşmuş bir haldeydiler. Marx'ın gelişinin ertesi günü, 6 Mart'ta bir araya geldiler ve bir Alman Demokratları Komitesi kurdular. Herwegh komitenin başkanlığına seçildi ve *Deutsche Brüsseler Zeitung*'un eski editörü Bornstedt başlıca destekleyicilerinden

birisiydi. *Hotel de Ville* (Belediye Binası) önünde devasa bir gösteri düzenlendi. Herwegh heyecanlı kalabalığa uzun bir konuşma yaptı ve henüz doğmamış Alman Cumhuriyeti adına genç Fransız Cumhuriyeti'ni kutlayan bir oylama yapıldı. Bu cesur ve dramatik bir önseziydi. Ama hızlı bir şekilde gerçekleşmeye yazgılı görünüyordu; zira Marx'ın kehanetine sadık kalan devrim, Fransa'dan Almanya'ya yayılıyordu. Batı Almanya'nın belli başlı şehirlerindeki ilk karışıklıklar Louis-Philippe'in tahttan feragatinin haftasında başlamıştı ve bu erken aşamada bunların ne kadar yaygınlaşacağını hiç kimse bilemezdi.

Alman Demokratları'nın Paris'teki etkinlikleri Marx tarafından alışılagelmiş küçümsemeyle karşılanıyordu. Onlar Marx'ın eğilimine göre çok teatral ve gösterişliydi ve onun kıskanç doğası, başlıca rollerin başkalarına verildiği bir hareketi onaylamasına izin vermiyordu. İlk toplantıya katıldığı ve başkanlığa Herwegh'in seçilmesi üzerine yemyeşil olduğuna ilişkin hikâye kesinlikle sonradan uydurulmuştur. Ama bu onur için Herwegh'in seçilmiş olması, onun Marx'la olan dostluğunu etkili bir şekilde sona erdirmiştir. Herwegh'i Ruge'un kınamalarına karşı savunduğu günler kolayca unutuluvermişti. Marx Herwegh'i bir daha hiç görmedi ve onun hakkında, hor görme dışında hiç konuşmadı. "Herwegh ve Bornstedt ciğeri peş para etmez kişiler gibi davranıyorlar" diye yazmıştı Engels'e. "Bize karşı, siyah-kırmızı-sarı[1] bir dernek kurdular." Marx, Bornstedt'i Komünist Birliği'nden kovmanın tatminini yaşamıştı. Herwegh, ona katılmadığı için, misillemelerden masun kaldı.

Herwegh'in rakip örgütünün başarısı Birliğin yüceltilmesini çok daha önemli kılıyordu. Birlik, Fransa'da henüz tutunacak bir yer bulamamıştı ve geçmiş iki yıl boyunca Engels'in deneyimleri, Paris'in Marksist öğretinin yayılması için kısır ve inatçı bir toprak olduğunu göstermişti. Aslında, küçük mülk

1 "Siyah-kırmızı-sarı", tüm Alman haklarının birliğini temsil eden her zaman saygı duyulan semboldü. Milliyetçiliğin ve demokrasinin el ele yürüdüğü 19. yüzyılda demokratik çağrışımlar edindi ve 1919 yılında Alman Cumhuriyeti'nin bayrağı olarak kabul edildi. Öyle oldu ki kökeni itibariyle özellikle milliyetçi ve pan-Germen olan bir amblem, 1930'larda Almanya'da yasaklandı.

sahipliği Fransız ulusal ruhunda derinden kök salmıştı ve tarafsız ve sakin bir bakışla, esas itibariyle *Burjuva* bir şair olan Lamartine'in sözde lideri olduğu bir devrimde, komünizmin ilkelerinin pek çoğunu görebilmek mümkün değildi. Ama bu ilk heyecanlı günlerde, çok karamsar ve kuşkucu bir tavır da düşünülmemeliydi. Paris, devrimlerin anası olarak haklı payesini yeniden kazanmıştı ve Paris, Komünist Birliği'nin genel karargâhını barındırmanın onurunu açıkça ortaya koymuştu. Mart ortasında Schapper, Bauer ve Moll, Harney ve Ernest Jones adlı bir diğer *Chartist*'le birlikte Londra'dan geldiler ve Paris'te Birliğin yeni merkez bürosu kuruldu. Marx başkan ve Schapper sekreter seçildi. Bu Herwegh'e karşı bir jest ve cevaptı. Ama devamı gelmedi. Londra ekibi evlerine dönmek zorundaydı ve Birlik hem o zaman hem de sonra Fransız üyeleri kazanma konusunda bariz bir şekilde başarısız oldu. Yeni büronun tek başarısı, Fransız kardeşlerini izlemeleri yolunda Marx ve Schapper'in imzasıyla Alman demokratlarına heyecanlandırıcı bir çağrı yayınlamak oldu. Herwegh'de dramatik ve ihtiraslı karısının etkisi görülüyordu. Anavatanın kalem yerine kılıçla kurtarılacağını ilan etti ve bir Alman lejyonu toplama ve donatma işine koyuldu ve Paris'te hiç kimse Marx'ın ya da açıklamasının farkına varmadı.

Başlangıçta devrimin rotası Almanya'da Fransa'dan daha düzgün gider görünüyordu. Karışıklıklar genel ama ılımlıydı; kan dökülmesinden çok gürültü söz konusuydu. Sevilmemesi devrimden çok Lola Montez'in[2] büyüleyiciliğine bağlı olan Bavyeralı Ludwig dışında hiçbir hükümdar tahtını kaybetmedi. İsyancılar gibi otoritenin de bir gözü Fransa'daydı ve daha kötüsü gelmeden boyun eğme erdemini gösterdiler. Ayaklananların başlıca istekleri, anayasal yönetim, jüri önünde yargılanmak ve basın özgürlüğü idi ve bunlar kimi zaman zihinsel çekincelerle ve aceleyle verilen sözlerle karşılandı. O an için devrim yolunda başarıyla devam ediyor görünüyordu ve hiçbir iyi Alman

2 1821-1861 tarihleri arasında yaşamış, asıl adı Landsfeld Kontesi Eliza Rosanne Gilbert olan, İrlanda doğumlu bir dansçı ve aktrist. Lola Montez sahne adıyla, İspanyol dansları ve Bavyera Kralı I. Ludwig'in metresi olarak ünlenmişti – ç.n.

radikali zaferin kazanıldığı bu anda kendi ülkesinden uzakta olamazdı. Nisan ayında hem Marx hem de Engels Almanya'ya döndüler. Marx Köln'e yerleşti; Engels ise fon arayışı içinde batı Almanya'da bir tur attı. Parasal durum bile umut vericiydi; zira *Rhineland*'ın zengin liberal *burjuvazisi* ilk kez olarak IV Friedrich Wilhelm'in babayani despotizmine karşı devrimcilerle birleşmişti. Propaganda, her zaman olduğu gibi, Marx'a o anın en canalıcı ihtiyacı olarak görünüyordu ve Nisan ayının sonundan önce, Marx'ın editörü olacağı günlük bir süreli yayın için kapı kapı dolaşılarak abone kaydediliyordu. Gazete Köln'de yayınlanacaktı ve şanlı selefinin anısına *Neue Rheinische Zeitung* adını alacaktı. Aşağı yukarı aynı sıralarda Herwegh'in Alman lejyonu, düşüncesizce sınırı geçmeye kalkışınca, kralcı Baden askerlerince alçakça dağıtıldı.

Neue Rheinische Zeitung'in ilk sayısı, 1 Haziran 1848'de yayınlandı ve yayın kurulunda Marx'ın yanı sıra Engels, Schapper ve Wilhelm Wolff yer aldılar. Marx'ın rotayı ihtiyatlı bir şekilde izlemesi gerekiyordu. Hissedarların çoğunluğu, devrim öncesinin mutlakiyetçiliğine geri dönmek istemeyen, ama komünistçe deneylere daha az hoşgörüsü olan iyi *burjuva* liberalleriydi. Hisseler küçük ödemeler ve cömertçe vaadler karşılığında çıkarılmıştı ve keseyi elinde tutanları zamanından önce kızdırmamak için inandırıcı bir saik söz konusuydu. Belki de bu nedenledir ki *Neue Rheinische Zeitung*, geçmiş ve mevcut gericilik üzerine saldırılarını esirgemezken, Marx'ın programının daha yapıcı ve daha aşırı kısımlarını geliştirmek için fazla bir şey yapmadı. Bu, ayaklanmanın müjdecisiydi, ima yolu dışında, komünizmin müjdecisi değildi. Kendisini ilk sayfasında "Demokrasinin Organı" olarak tanımlıyordu.

Gazete zor bir anda yayına başlamıştı. İlk heyecan ateşi yavaş yavaş sönüyordu. Otokrasi ejderhasını öldürmüş olan Fransız *burjuvazisi*, o yeni ve çok başlı canavar, proletaryanın tecavüzlerinden korkmaya başlamıştı ve "Haziran Günleri"ndeki o üç günlük sokak savaşlarından sonra, Cavaignac, büyük alkışlar arasında ve iyi düzenlenmiş bir öldürme ve sürgün cümbüşüyle durumu ve cumhuriyeti kurtardı. Almanya'da işler daha ya-

Manifest

der

Kommunistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletarier aller Länder vereinigt Euch!

London.

Gedruckt in der Office der „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter“
von J. E. Burghard

46 Liverpool Street. Bishopsgate.

Komünist Manifesto'*nun kapağı.*

vaştı. Birleşik Almanya'nın anayasasını hazırlamak üzere Mayıs ayında Frankfurt'ta toplanmış olan Alman Ulusal Meclisi, kısa süre sonra bu konuda kötü şöhret yapacağı şeyin, uyuşmazlık ve abesle uğraşmanın, ilk belirtilerini göstermeye başlamıştı. Marx, yaz boyunca, Köln'de kendine avantaj sağlayan yerden gelişmeleri inceledi ve temsili kurumların işleyişindeki umut kırıcı duruma ilişkin ilk kanaatlarını oluşturdu. "Genel oy, karşı-devrimdir" kesin şiarını Marx değil, Proudhon söylemişti. Ama ders Marx'ın kafasının derinliklerine işlemişti. Eğer 1848'den önce demokrasiyle gönül eğlendirdiyse, o zamandan sonra demokrasinin, kelimenin beylik anlamıyla, nefret edilen *burjuvazinin* sırf proletaryaya karşı kulandığı bir silah olduğunda kuşku yoktu. *Neue Rheinische Zeitung*'daki sütunlarında o iğneleyici belagati, *burjuva* gericiliğinin Fransa'daki "beyaz terörü" ile Frankfurt Meclisi'nin "parlamenter alıklığı" arasında neredeyse eşit dağıtılmıştı.

Karl Marx yeteneklerinin zirvesine ve etkin kariyerinin en yüksek noktasına ulaşmıştı. Otuzuncu yaşını henüz geçmişti. Tartışılmaz olağanüstü yetenekleri sayesinde önemli bir radikal Alman gazetesinin yöneticisiydi ve orada temsil ettiği görüşler, ölçülebilir bir süre içinde Almanya'da ve Avrupa'nın her yerinde yürürlükte olmaya eğilimli görünüyordu. Gericiliğin en karanlık günlerinde devrim kehanetinde bulunmuştu ve devrim gelmişti. Olayların onun tarafından öngörülen çizgide gelişmeye devam edeceğini varsaymak için her türlü nedenin varolduğunu görüyordu. Annenkov'un jest yaparak ona takmış olduğu "proletarya diktatörü" unvanı, çok uzak olmayan bir gelecekte, pekala gerçeğe dönüşebilirdi.

Marx kendisinin hâkim bir pozisyonda olduğunu hissediyor ve bu pozisyon onun mizacına çok uyuyordu. Aristokratlarla işi tamamdı. Kendinden önce babasının yaptığı gibi hiçbir zaman onların önünde eğilmemişti. Onlarla alay etmiş ve onları suçlamıştı ve onlar devrimde baş aşağı gitmişlerdi. Artık demokratlarla hesabını görmeye hazırdı. Bu görev de eşit derecede hoştu; zira Marx aristokrasiye yaltaklanmamıştı; cahil kalabalığa da yaltaklanmayacaktı. O, işaretini vefasız bir çoğun-

luktan alacak adam değildi. O yalnızca, sadık ve itaatkâr takipçilerinin – sınıf bilincine sahip proletaryanın bağlılığına dayanacaktı.

Bu seçilmiş ve herkesin dahil olamayacağ bir taraftardı. Pek çok proleter henüz tamamiyle uyanmamıştı ve *burjuva* topuğu altında itaatkâr bir sefalet içinde yaşıyordu; diğerleri, yarı uyanmış olanlar, Blanqui gibi maceracılar ve Weitling gibi hayalciler tarafından yanlış yönlendirilmişlerdi. Marx'ın bu henüz ışığı görmemiş olan proleterler için bulduğu bir ad vardı –*lumpenproletarya* ya da ayaktakımı ve onun hayatının misyonu bunlar arasında doktrinlerini telkin etmek ve sınıf-bilincini yaygınlaştırmaktı. Halen *lumpenproletaryanın* muazzam bir çoğunluk oluşturduğu ve de çok az sayıda sınıf bilincine sahip proletaryanın da doktrinlerini, örgütlenmesini ve de bizzat varlığını, bir avuç *burjuva* heveskârının yorulmak bilmeyen çabalarına borçlu olması onu endişelendirmiyordu. Teoride köylülük için bir yer olmaması onu endişelendirmiyordu. Fizyokratlar olarak bilinen 18. yüzyıl iktisatçılar okulu, zenginliğin tek kaynağının toprak olduğunu öğretmişti. Rousseau, tarımı "sanatların en eskisi ve en saygıdeğeri" olarak nitelemişti. Sanayi devriminin tipik ürünleri olan Marx ve Engels, kırsal alanları hayatları boyunca hiç ziyaret etmemişlerdi; neredeyse tarımın varlığından habersizdiler. Engels için köylüler, "insan değil, çalışan makinalar"dı. Marx onlardan neşeyle, "yerli barbarlar" ve "mağara adamları" olarak söz ediyor ve bir sınıf oluşturmadıkları için, sınıf çıkarlarını savunamayacaklarını ilan ediyordu. Onlar bu çıkarlarının o kadar bilincinde değillerdi ki, her zaman gericiliğin yanında yer aldıkları görülüyordu. Onlar da bir gün iyi proleterlere dönüştürülebilirdi. Bu arada, "kendilerini temsil edemezler, temsil edilmeleri gerekir"di. Marx öğretisinin yanlış olamayacağından ya da eninde sonunda işçi sınıfı tarafından evrensel olarak kabul edileceğinden hiçbir zaman kuşku duymadı. O geleceğin, Marksizmin ilkeleri ile dopdolu ve doygun ve sınıf bilincine sahip muazzam bir proletaryanın ellerinde olduğuna inanıyordu. O buna görülmemiş şeylere inanan bir fanatiğin imanıyla inanıyordu.

Marx'm inancının fanatikliği, kişiliğinin soğuk ana çizgileriyle uyumluydu. Aslında, onun mizacının mı inancının fanatik özelliğini yarattığını yoksa, inancının mı kişiliğinin tuhaf gelişmesine yol açtığını söyleyebilmek gerçekten zordur. Marx'ın bu dönemine ilişkin bağımsız anlatıların pek çoğu, daha sonraki önyargılardan açıkça etkilenmiştir. Ancak, Marx'ın memleketlisi, kısa süre sonra Amerika'ya göç eden ve bir daha onu hiç görmeyen Karl Schurz'un *Anıları* (*Reminiscences*), gerçek ve ilk elden izlenimler gibi görünen bölümler içermektedir:

> Marx'ın sözleri [diye yazıyor Schurz] gerçekten de mantıklı ve açık anlamlarla doludur; ama tavrı böylesine kışkırtıcı ve tahammül edilmez bir başka adam asla görmedim. Kendisininkinden farklı hiçbir görüşe, tenezzülen itibar edilme şerefini bile bahşetmezdi. Kendisine karşı çıkan herkesi köle gibi küçük görür; hoşuna gitmeyen her iddiaya, ya buna yol açan dipsiz cehaletle acı bir şekilde alay ederek ya da bunu ileri süren kişinin niyetleri konusunda hakaret dolu dokundurmalarla karşılık verirdi. *Burjuva* sözcüğünü nasıl keskin bir nefretle telaffuz ettiğini çok net hatırlıyorum: ve kendi görüşlerine karşı çıkmaya cesaret eden herkesi, bir *burjuva*, yani en derin aklî ve ahlakî dejenerasyonun tiksindirici örneği olarak suçluyordu.

Marx mantığı, mantığın delilikle birlikte yürüdüğü o en uç noktasına taşırdı. Görüşlerinde haklı olduğunu biliyordu ve doğrudan buradan hareketle kendisinden farklı olan kişiler ya aptal ya da düzenbazdı. İnsanların çoğunluğundan nefret eder ve bu nefretini de entelektüel bir temele dayandırırdı. "Yanlışı delillerle çürütmeden bırakmak" demişti hayatının son yıllarından birinde Haydman'a, "entelektüel ahlaksızlığı yüreklendirmektir." Marx, kimi zaman görmezden gelinen ya da inkâr edilen gerçeğin tarihinde, fanatikliğin kolaylıkla zekâ ve duyguyla bağdaşabildiğini gösteren en olağanüstü örnektir.

Marx insanların en az kaprislisiydi ve eylemlerinin pek çoğu düzenli ve iyi çizilmiş bir rota izlerdi. Ancak onun o fanatik tahammülsüzlüğü, kurbanlarını seçişinde o kadar evrenseldi ki, bunun oluş yasalarını keşfedebilmek hiç de o kadar kolay

değildi. En şiddetli küçümsemesi ve düşmanlığı, sahte dostlar olarak nitelediği kategoriye ayrılmıştı ve bu kategoriye yalnızca bir zamanlar kendisiyle aynı fikirde olup artık olmayanlar değil, ama kendilerini sosyalist ve devrimci diye adlandırdıkları halde devrimci sosyalizmin Marksist doktrinine sadık kalmayı reddedenler giriyordu. Işığa hiçbir zaman yaklaşmamamış zındıkları affedebilirdi; ama tekrar günah yoluna dönenlere ve sapkınlara hiçbir merhameti yoktu. Bu nedenledir ki düşmanlıklarının uzun listesi bir zamanlar onun müttefiki ve arkadaşı olmuş ya da olması gereken pek çok kişiyi içermektedir ve onun siyasi çatışmalarının tümü kişisel kavgalar şeklini almıştır. Sırasıyla, Rutenberg, Bruno Bauer, Ruge, Proudhon, Weitling ve Herwegh'i çoktan reddetmişti; gelecek yirmibeş yıl içinde listesine, Lassalle, Kinkel, Vogt, Freiligrath, Schweitzer, İngiliz sendikacılar ve Bakunin gibi daha kelli felli figürleri eklemişti. Bunların hepsi, sabanın sapma yapışmış ve daha sonra işi terk etmiş ya da sahte tanrıların izinden gitmiş adamlardı ve sonraki hasımlarından hemen hemen hiçbiri *burjuva* düşmana kendini satmış olma suçlamasından kurtulamamıştır. Kendi kişisel dürüstlüğü tartışılamayacak olan bir adamın arkadaşlarının fesatlığına bu kadar kolay inanabilmesi garip görünmektedir. Ancak Marx'ın entelektüel kendini beğenmişliği muazzamdı ve herhangi bir adamın ya da her halükârda herhangi bir sosyalistin, ondan farklı olabilmesi için dürüst bir nedeni olabileceğine inanmayı içtenlikle çok zor buluyordu.

Ancak Marx'ın öfkesini harekete geçiren yalnızca sapkınlar ve tekrar günah yoluna dönenler değildi. Zındıklar da bundan kaçamıyorlardı. Bismarck "sıradan bir düzenbaz"; Cavour "Bonaparte'ın doğrudan aleti"ydi. Marx'ın Palmerston ve Gladstone hakkındaki ithamları daha sonraki bir bölümde aktarılacaktır. *Kapital*'in dipnotlarından ikisi büyük ün kazanmıştır. Birisi Burke'ü "psikopat" ve "kendini her zaman en iyi pazarda satan" "sıradan bir *burjuva*" olarak tanımlamaktadır. İkincisi, evlenmediği için (Marx maalesef Malthus'un evli ve üç çocuklu olduğu gerçeğini görmezlikten geliyordu) Malthus'u kutlama görüntüsü altında, özel dinsel misyonlarıyla "'Semereli ol ve ço-

ğal' şiarıyla genellikle nüfus artışına münasebetsiz derecede katkıda bulunan" Protestan ruhbana yönelik saldırıdır. Ve sonunda, Marx'ın antipati öykülerinden usanıp, onun kınamasından kurtulan ve dostluğundan ve bir derece güveninden yararlanan az sayıda kişiyi tanımlayacak olursak, bunların iki sınıfa ayrıldığını görürüz. Kendi ve Engels'in ailesinden başlayarak, onun ahlaki ve entelektüel üstünlüğü karşısında yeterince korkutularak muhalefetten men edilmiş ve onun her söylediğine sorgusuz ve değişmez sadakat yemini etmiş olanlar ve çağdaş *burjuva* toplumunu sert bir şekilde eleştiren ve dolayısıyla Marx'ın *burjuvazinin* dostlarına ve sosyalizmin sahte dostlarına ayırdığı hor görmeden kendilerini kurtaranlar. Daha sonraki hayatında, İngiltere'de bu tür adamlar arasında Urquhart, Collet ve Spencer Beesly vardı. *Neue Rheinische Zeitung*'un kavga günlerinde, Marx'ın *burjuvaziye* olan kin dolu nefreti, devrimci arkadaşı Karl Schurz'un kafasında nahoş bir anı bıraktığı günlerde bile, sahte tavırlı olmayan bir dostlukla Birleşik Devletler'den kesinlikle *burjuva* iki ziyaretçi kabul etmişti: "ağzı sıkı mizacının arkasında" yalnızca "kararlı bir kişinin ateş ve tutkusuna" sahip olan Fourierci Albert Brisbane ve Marx'ın biyografisinin daha sonraki bir aşamasında adı yeniden ortaya çıkacak olan, *New York Tribune*'ün editörü Charles Anderson Dana.

Neue Rheinische Zeitung rahatsız edilmeden yayınını üç aydan fazla sürdürdü. Otorite ile ilk çatışma yaz sonunda meydana geldi. Eylül'ün 17'sinde, Ren'in Köln yakınlarındaki kıyısında dev bir açık hava gösterisi düzenlendi ve "demokratik sosyalist cumhuriyet" ilan edildi. *Neue Rheinische Zeitung* resmen olayın içinde değildi ve Marx ya basiret ya da kuşkuculuk gereği, arka planda kaldı. Ama beraber çalıştığı kişilerden bazıları, Engels, Wilhelm Wolff ve Schapper dahil, oradaydılar ve mitingde konuştular. Eylem akademikti; zira göstericiler sözcükleri eyleme dönüştürecek bir adım atmadılar. Ancak otoriteler onları, doğal olarak, ileri derecede kışkırtıcı buldu. Ceza olarak *Neue Rheinische Zeitung*'un yayını durduruldu ve gösteriyi düzenleyenler, Alman topraklarında kalmanın güvenli olmadığına hükmettiler. Engels, birkaç ay kaldığı İsviçre'ye kaçtı.

Yayın yasağı üç hafta sürdü ve Ekim ayında gazetenin yayına devam etmesi için izin alındı. Gazeteye katkıda bulunanlardan bazılarının kaybı, şair Freiligrath'ın yayın kuruluna alınmasıyla telafi edilmişti. Ama şimdi Marx, her zamandan fazla, gazetenin tek hükümdarıydı. Yayın yasağı, korkutmak yerine onu kışkırtmıştı. Alman devletlerinin pek çoğundaki otoriteler yeniden güvenlerini kazanmışlar ve Mart ve Nisan'ın o gergin günlerinde vermiş oldukları tavizleri ve sözleri yavaş yavaş geri almaya başlamışlardı. Marx belki de şimdi devrimin kötü kaderini sezmişti ve pervasızlığında yenilginin acısının da bir rolü vardı. Ilımlılık erdemine zaten olmayan her türlü inancını bir tarafa attı. Kasım'ın 18'inde, o, Schapper ve Schneider adlı bir diğer parti üyesi, "*Rhineland* Bölgesi Demokratik Komitesi" adına, vatandaşları vergi ödemeyi reddetmeye ve "düşman"a karşı koymak için bir milis oluşturmaya davet eden bir bildiri yayınladılar. Prusyalı otoriteler *Neue Rheinische Zeitung*'a karşı değil de bildiriyi imzalayan üç kişiye karşı hareket etmeye karar verdiler ve bu üç kişiyi fitne çıkaran sözler suçlamasıyla mahkemeye verdiler. Dava 1849 Şubat'ının başlarında görüldü.

Rhineland eyaletleri, Prusya bünyesine alındıktan sonra geçen otuz yıl içinde, kısa süren Fransız egemenliği sırasında kendilerine ihsan edilen *Code Napoléon*'un avantajlarından yararlanmayı sürdürüyorlardı. Prusya'nın başka yerlerinde yürürlükte olan yasalardan farklı olarak *Code Napoléon* siyasi suçların jüri önünde yargılanmasını sağlıyordu. Bu özellik, Prusyalı otoritelerin umutları için talihsizlik oldu. Marx, ilk kez beş yıl önce *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de geliştirmiş olduğu teoriyi, yani hukukun toplumsal koşulların bir ifadesi olduğunu ve bir kez bu toplumsal koşullar değişti mi, onlara bağlı olan hukukun da otomatik olarak yaptırım gücünü kaybedeceğini ve yokolmaya mahkum olduğunu ileri sürdü. Kendine göre dahiyane bir yorumla, Prusya hükümetinin devrimden sonra uyruklarına söz verdiği anayasal özgürlükleri ihlal ettiğini ve hiçbir hükümetin bizzat kendisinin ihlal ettiği yasaları düşmanlarına karşı uygulayamayacağını iddia etti. Prusya *rejiminin* liberal kafalı *Rhinelandlılar* arasında yaygınlaştırdı-

ğı hoşnutsuzluk üzerine oynadı. *Burjuva* jüri doğru kararı vererek, gericilerin halkın özgürlüğüne aşırılardan daha büyük bir tehdit oluşturduğuna hükmetti ve her üç sanığı da beraat ettirdi. Marx'ın kişisel zaferi ve Prusyalı otoritelerin yenilgisi, *Neue Rheinische Zeitung*'un itibarını muazzam artırdı. Bu sırada günlük tirajı 6.000 kopyaya ulaştı.[3]

Ama gericiliğin artan gücü gazetenin çok daha uzun süre varlığını sürdürebilmesini önledi. Mart ayının sonunda Frankfurt'daki Ulusal Meclis, on aylık bir hamilelikten sonra, birleşik Alman *Reich*'ının demokratik anayasasına hayat verdi ve tacın Prusyalı IV Friedrich Wilhelm'e verilmesini oylayarak görevini tamamladı. Ama şimdi Friedrich Wilhelm bir kez daha tahtını garantilemişti ve bu halkın temsili komedisi artık canına tak etmişti. Frankfurt'tan gelen heyete pervasızca bir gün gelip kendi başına alabileceği bir şeyi, onların elinden almayı reddettiğini ve onların bunu bağışlamaya ne hakları ne de güçleri olduğunu söyledi. Bu olayda, "demokratlar karşısında yalnızca askerler kazanır" şeklindeki o ünlü deyişi söylediği rivayet edilir ve bu ilkeye göre hareket etmeyi sürdürmüştür. Frankfurt Meclisi'ne, eğer kendiliklerinden dağılmazlarsa başlarına daha kötü şeylerin gelebileceği üstü kapalı olarak bildirilir. Silezya ve başka yerlerdeki küçük ayaklanmalar dikkat çekici bir şekilde bastırıldı. Prusya'nın anayasasını kaybetmiş ve efendisini kazanmış olduğu açıkça gösterildi.

Daha sonra sıra *Neue Rheinische Zeitung*'a geldi. *Hohenzollenler'in İstismarları* üzerine ağzı bozuk bir makale son provokasyon yerine geçti. Marx'ın uzun süre yurt dışında kalarak Prusya tabiyetini kaybetmiş olduğu açıklandı. "Çok utanç verici bir şekilde tecavüz ettiği konukseverlik ayrıcalıklarından" yoksun bırakıldı ve yirmi dört saat içinde Prusya toprağını terk etmesi emredildi. Gazeteye katkı yapan diğer kişiler sürgün ya da tutuklanma alternatifiyle karşı karşıya bırakıldı. Son sayı 19 Mayıs 1849'da yayınlandı. Son bir meydan okuma eylemi ola-

3 Mukayese yapabilmek açısından belirtilmelidir ki, bu dönemde *The Times*'ın günlük tirajı 30.000'di. İngiltere'de başka hiçbir günlük gazete yaklaşık 8.000'i geçemiyordu.

rak kırmızı mürekkeple basıldı. İlk sayfada, Freiligarth'ın *Elveda Şiiri* yer alıyordu; ilk kıtası şöyle idi:

Açık bir kavgada, açık bir darbe yok,
Kaçamaklı sözler ve acayipliklerle beni itham ediyorlar,
Gizli hain bir belayı gizlice sokarak
Batılı Kalmuklar beni katlettiler.
Öldürücü mızrak karanlıkta uçtu;
Pusuya yatmış bir uşak tarafından vuruldum;
Ve burada gücümün gururu içinde yatıyorum,
Cesur bir asinin cesedi gibi![4]

Marx, bir daha hiçbir zaman geri alamayacağı büyük bir kitaplığı arkasında bırakarak ailesiyle birlikte Paris'e hareket etti. *Neue Rheinische Zeitung*'un sonunun gelmesinden iki gün sonra, Frankfurt Meclisi'nin üyeleri *en bloc* (toptan) istifa ederek postlarını kurtardılar.

Devrim sona ermişti; o an için dağılma tamdı. Yıl içinde daha önce Köln'e dönen Engels, bir kez daha güneye gitti ve Mieroslawski adında Polonyalı bir kabadayının komutası altında Baden ve Palatinate'de toplanan isyankâr bir orduya katıldı. Alman devriminin bütününde tek ciddi çarpışmadan sorumlu olan bu birbirine benzemez askerlerdi. Ancak onların yenilgisi kaçınılmaz bir sonuçtu ve birkaç hafta boyunca Paris'te Marx, Engels'in akibetinden habersiz kaldı. Ancak Temmuz'un sonlarında Engels kaçtığını ve salimen Vevey'e[5] vardığını yazdı. Kışın ikinci bölümünün büyük kısmını İsviçre toprağında mülteci olarak geçirdi.

Bu arada Paris artık, Marx'ın 1848 baharında sevinçten çılgın bir şekilde birkaç hafta geçirdiği Paris değildi. Onun Almanya'da geçirdiği olaylarla dolu on üç ay boyunca Cavaignac'ın demir eli Fransa'nın yüzünü değiştirmişti. Bonaparte hanedanından bir Prens Cumhurbaşkanı altında yapmacık bir *burjuva* cumhuriyeti, Almanya'da mutlakiyetçiliğin açıkça itiraf edilen restorasyonundan çok daha acı bir alaydı. Bu, "yalnızca 1815'ten

4 Çeviri, Chartist Ernest Jones tarafından yapılmıştır.

5 Batı İsviçre'de Cenevre Gölü'nün kuzey doğusunda, Vaud'da bir komün – ç. n.

sonrakiyle karşılaştırılabilecek ve Guizot'nunkinden çok daha utanmaz bir kralcı irtica" idi. Ciddi bir kolera salgını, karısı ve küçük çocukları olan bir adamın endişelerine yenilerini ekliyordu. Durum bütünüyle umutsuz görünüyordu. Bir arkadaşına, *Neue Rheinische Zeitung*'da yedi bin *thaler* kaybettiğini, karısının mücevherlerinin rehinde olduğunu ve bir *kuruşu* (*sou*) olmadığını yazmıştı. Tek siyasi faaliyeti, gönülsüz olarak gittiği, Ledru-Rollin ve radikal partinin kılıç artıklarının 13 Haziran'da Paris'i hükümete karşı ayaklandırmak için umutsuz son bir çaba olarak düzenlenen protesto gösterisine katılmak oldu. Gösteri otoritelerce kolaylıkla dağıtıldı ve elebaşılar ya hapishaneye tıkıldı ya da sürgüne gönderildi.

Marx, takma ad altında yaşayarak bir süre polisin dikkatinden kaçmayı başardı. Ama Temmuz ayında kimliğinin farkına vardılar ve Fransa'da yalnızca ailesiyle birlikte Bretanya'nın uzak ve ıssız bir bölgesi olan Morbihan bölümüne göç etmek koşuluyla kalabileceğini kendisine bildirdiler. İnatçı tartışmalarla, bu kararın uygulamaya sokulmasını bir ay kadar geciktirmeyi başardı. Ama sonunda onun için gitmekten başka çare yoktu. Morbihan'ın "Pontus Bataklıkları"na gitmeyi kabul etmek gibi bir niyet taşımıyordu. İsviçre'de Engels'e katılmayı düşündü ama çevredeki bütün ülkeler kendisine sınırlarını kaparlarsa, orada "kapandaki bir fare gibi" kalabileceğinden korktu. Onun için, devrimci teorinin geri, ama kişisel özgürlüklerin garanti altında olduğu İngiltere'den başka yer yoktu. Ağustos ya da Eylül 1849'da sürekli olarak Londra'ya yerleşti. Birkaç hafta sonra ailesi de onu izledi.

Hayatının geri kalan kısmını –tam olarak bir yüzyılın üçte biri– geçireceği İngiltere'ye göç, Marx'ın kariyerindeki en önemli dönüm noktasıdır. Macera defterini kapatmış, zorluk, çalışma, propaganda ve örgütlenme dönemini başlatmıştır. Londra'ya geldiğinde belli başlı düşünceleri zaten şekillenmişti; bunların daha sonraki gelişimi yeni düşünceler şeklinde olmaktan çok, eskilerin inceden inceye işlenmesi ve uygulanması şeklinde oldu. Dolayısıyla bu noktada durarak, Marksizmi, şimdi aldığı biçim içinde gözden geçirmek uygun olacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

Marksizm: İlk Evre

Marksizm, felsefe, siyaset ve iktisadın bir araya gelmesinden oluşan üç parçadan ibaret bir sistemdir. Tamamlanmış bir bütündür ve her üç parça öylesine kenetlenmiştir ki ya birlikte ayakta kalır ya da birlikte çökerler. Ama onun kökenlerini ve Marx'ın kafasındaki gelişmesini çözümlemek istersek, onu meydana getiren üç unsurun yaklaşık olarak doğru bir sınıflandırmasını yapabiliriz. Felsefe Almanya'da, siyaset Fransa'da ve de iktisat İngiltere'de yapıldı. Marksizmin oluşmasına giden felsefi çalışmalar, esas itibariyle Marx'ın 1842 ve 1843'te, Almanya'daki son iki yılında ve de ekonomik çalışmalar 1844 Ağustos'unda Paris'te Engels'le buluşmasından sonraki dönemde şekillendi. Ertesi bahar ya da yaz, Marx Brüksel'e yerleştiğinde, unsurlar yek vücuk oldu ve Marksizm ortaya çıktı. Artık temel ilkeler tamamiyle saptanmıştı. Marx'm ömrünün geri kalan kısmı bunları geliştirmek ve uygulamakla geçti.

Marx'm kendisiyle birlikte 1843 sonunda Almanya'dan getirdiği felsefe bagajı iki katlı ve kendi kendisiyle çelişen nitelikteydi. Diğer genç Hegelciler gibi, o da diyalektik yönteme, Hegelci sisteminin merkezî ve zorunlu bir kısmı –tarih felsefesinin anahtarı, muhafazakârlığın reddi ve insan ırkının bünyesinde olan ilerici eğilimin, sürekli bir yaratma, yok etme ve

yeniden yaratma süreciyle ileriye doğru yürümenin garantisi olarak dört elle sarılmıştı. Buraya kadar her şey yolunda. Ancak o ayrıca, diğer genç Hegelciler gibi, Feuerbach'ın maddeciliğini kucaklamıştı ve Feuerbach'ın 1841'de yayınlanan *Hıristiyanlığın Özü*, yeni okulun ders kitabı ve bir araya toplanma çığlığı olmuştu. Marx'ın daha sonra söylediği gibi Feuerbach, Hegel'i ayakları üzerine oturttu. Dünyayı, Mutlak'a dayanarak değil ama İnsan'a dayanarak ve İnsan'ı da Madde'ye dayanarak yorumladı. Belki de istemeden ordunun midesi üzerinde hareket ettiğini söyleyen Napolyon doktrinini hatırlayan Feuerbach, kelime oyunu yaparak, "insan ne yiyorsa odur" (*man ist was man isst*) dedi. Patatese dayanan hiçbir devrimin başarılı olamayacağını ve "daha tedrici de olsa, daha tam bir devrimin tohumlarını taşıyan, daha iyi bir geleceğin taahhüdü olan bir yiyeceği", fasulyeyi tavsiye etti. Feuerbach'ın takipçilerinden birisi, böbreklerin sidik salgılaması gibi, beynin de düşünce salgıladığını söyledi. Kısaca, insan, ne Tanrı'nın sureti ne de Mutlak'ın fışkırttığı bir şeydi; fizyolojinin ürünüydü ve din diğer bütün insanî düşünce biçimleri gibi, maddi koşulların yansımasıydı; bu koşulları var eden yaratıcı bir güç değildi.

Ama, Marx'ın da ancak daha sonra farkına varacağı gibi, Feuerbach'ın basit, açık sözlü materyalizminin iki sorunu vardı. "Madde" sözcüğünü "Mutlak" sözcüğünün yerine koymak (aslında Feuerbach'ın yaptığı buydu), o terimin altında tanımladığınız temel gerçekliğin doğasını çözümlemeye girişmediğiniz sürece, çok fazla bir işe yaramıyordu. İdealistlere göre dış dünya, duyumların yeniden üretilmesinden başka bir şey değildi; Feuerbach'a göre ise duyumlar dış dünyanın bir kopyasından başka bir şey değildi. Aradaki fark tamamen bilgiçlik taslayan bir farktı. Feuerbach'ın "Madde"si, Hegel'in "Mutlak"ı kadar mistik bir boş inançtı. Bu bilimsel bir tümdengelim değil, metafizik bir varsayımdı. Dünyayı, idealistlerin keyfî hipotezlerinden daha iyi açıklamıyordu. Feuerbach'la ilgili diğer güçlük, onun tersine çevrilmiş Hegelciliğinin, Hegelci diyalektiği hiç dikkate almamasıydı. Diyalektiği bütün ilerici ve radikal imalarıyla kabul ettiğini açıkça itiraf ettiği doğruydu. Ama onu ken-

di materyalizmiyle birleştirmemiş ve Madde'yi, nihai gerçekliği, tamamen durağan ve mekanik bir şey gibi ele almayı sürdürmüştü. "Feuerbach'ın saf materyalizmi üzerine tarih felsefesini, hele hele devrim felsefesini kuramazdınız. 'Feuerbach materyalist ise, tarihi görmezden geliyor" diye yazmıştı Marx birkaç yıl sonra; "eğer tarihi dikkate alıyorsa, materyalist değildir." Eleştiri haklıdır; ama Almanya'yı terk ettiği sırada bu eleştirisi Marx için de eşit derecede geçerlidir.

Paris'e göç Marx'ı yeni bir dünyaya yerleştirdi. Onu felsefenin soyutluğundan alıp siyasetin dağdağasına soktu. Paris'e vardığı zaman Marx, sosyalist ya da "komünist" unvanını kesinlikle reddederdi. Muhafazakâr görüşlü rakip bir gazete *Rheinische Zeitung*'u komünizmle suçlayınca, "komünizm Fransa ya da İngiltere'de doğal bir olgu iken, bizim aramızda ne ayak basacak sağlam yer ne de zemin bulabilir" şeklinde karşılık vermişti. Bu cevap yalnızca, *burjuva* aboneleri ya da Prusya sansürünü yatıştırmak için verilmiş bir cevap değildi. Marx, felsefenin sorunlarına kendisini kaptırmış ve günlük siyasi meseleler konusunda ifade özgürlüğü için gün-be-gün sansürcülerle taciz edici mücadeleye girişmişti. Ancak siyaset teorisi, Hegel'in yazılarında görülen soyut şekli dışında, henüz keşfedilmemiş bir alandı. Kısa bir süre sonra Marx, vatandaşları hakkında "felsefede zamanımızın çağdaşlarıyız ama siyasette öyle değiliz" diye yazmıştı. Bu sözler, 1843 yılı sonlarında onun kendi gelişmesini tanımlamak için çok uygundur.

Ama Paris'teki siyasi heyecan kısa sürede etkisini göstermeye başladı. Fransızlar, siyaset konusunda, Almanların hiç sahip olmadığı Tanrı vergisi bir *yeteneğin* çok fazlasına sahiptiler. Fransa'da, olaydan elli yıl sonra bile Fransız Devrimi, büyük bir gelenek olarak varlığını korumuştu ve Paris Avrupa radikalizminin Mekke'siydi. "Sosyalizm" ve "komünizm" gibi iyi bilinmeyen sözcükler ağızdan ağıza dolaşıyor ve de bu sözcüklerin temsil ettiği hareketler siyasetçilere ve eylem adamlarına kendilerini zorla kabul ettirmeye başlıyordu. Daha sonraki bilgilerin ışığında, bunların vaaz ettikleri doktrinler yeterince saf ve tecrübesiz görünüyordu. Saint-Simon ve Fourier'in sistem-

leri ve sırasıyla bunların çömezleri, nitelik olarak Ütopyacıydı ve bilimde ya da felsefede sağlam köklere sahip değildi. Bunlarda Rousseau'nun romantik paternalizmi açıkça gözlenebilirdi. Bunlar, saf, şairane duygular çağının ürünleriydi. Az ya da çok açık bir şekilde, kişilik ve davranışın çevrenin ürünü olduğu ve de insan doğasının, çevrenin ıslah edilmesi yoluyla kendi gerçek kaderi olan sonsuz mükemmelliğe ulaşabileceği varsayımına dayanıyordu. İngiltere'de Robert Owen'ın teorileri de aynı düşünce kategorisine dahildi.

Marx'ın kişiliğinde, onu Saint-Simonculuk ve Fourierciliğin duygusal yanma peşinen taraftar kılacak ya da insan doğasının mükemmelliğine inandıracak hiçbir şey yoktu. Ancak yeni sosyalist hareketin iki önemli erdemi bulunuyordu. Özgürleştirilmeyi bekleyen ezilen bir işçi sınıfı kavramına sıkıca dayanıyordu ve toplumun şimdiye kadar kabul edilenlerden tümüyle farklı bir çizgide yeniden örgütlenmesini dört gözle bekliyordu. Üstelik, yaşayan ve mücadele eden bir organizmaydı ve bunun bir gün Fransız siyasetinde etkin bir rol oynayacağını varsaymak da donkişotvari görünmüyordu. Bunlar, ne olursa olsun, kurtuluşun zorunlu önkoşulu olarak mevcut düzenin devrilmesini telkin eden düşünce sistemleriydi ve bunların yardımıyladır ki Marx, ilk kez, bilinçli ve kararlı bir sosyalist ve devrimci oldu. Marx, bu kendi halinde hayalcilerin toy teorilerini kısa sürede aştı. Ancak Marksizm, sonuna kadar, içinden doğduğu Ütopyacı sosyalizmin şaşmaz izlerini içinde korudu.

Fransız etkisi, Marx'ın düşünce biçiminin bir başka yanının temelini de attı. Hegel'in zihni, bütünüyle devlet kavramıyla meşguldü ve bireyi yalnızca ve basitçe onun vatandaş kapasitesi içinde ele aldı. Marx, bir siyasi düşünce kategorisi olarak, devletin yerine toplumu koymayı ve insanı esas itibariyle toplumsal bir hayvan olarak görmeyi Paris'te öğrendi. Devlet ve toplumun birbirine zıt nosyonları, yüz yıldan fazla bir süredir, Alman ve Fransız siyasal düşünceleri arasındaki farklılığın anahtarını veriyordu. Almanya'da devlet, Fransa'da toplum, örgütlü hayatın vazgeçilmez birimi ve geleneğin kaynağı olmuştu ve bu meselede Marx, olgunluk çağında, bütünüyle Fransızdı. Toplum,

Marx'ın bütün sisteminin dayanak noktası oldu. Maksizmin konusu insan değil, ama toplum içindeki insandı ve ilk kez Paris'te kelimelerle tasvir ettiği bu fark onu Feuerbach'ın materyalizmine yeni bir incelik katmaya yöneltti. Feuerbach, bilincin varlığı değil, varlığın bilinci belirlediğini söyleyerek idealistlerin pozisyonunu tersine çevirmekle yetinmişti. Marx, materyalizmin en temel ilkesinin, daha farklı ve daha zekice bir formülasyonunu tercih etti. "İnsanın varlığını belirleyen onun bilinci değil, ama bilincini belirleyen onun *toplumsal* varlığıdır."

Fransız siyaseti **Alman felsefe**sinin üzerine yerleştirilmişti. Yapıyı tamamlamak için üçüncü katı eklemek gerekiyordu ve bu an Engels'in 1844 yılında Paris'e ulaşmasıyla geldi. Zemin hepten de hazırlanmamış değildi. Marx'ın serbest ticaret ve korumacılık, Mosel yöresindeki köylülerin ıstıraplarını ve de büyük tarımsal mülklerin parçalanmaları üzerine *Rheinische Zeitung*'daki makaleleri ekonomik sorunlarla ilgilenmenin başlangıçlarına işaret eder ve Paris'e geldiği andan itibaren o hacimli defterlerini, önde gelen İngiliz iktisatçıları Adam Smith, Ricardo, James Mill ve McCulloch'tan geniş alıntılarla doldurmaya başlamıştı. *Deutsch-Französische Jahrbücher*'deki Engels'in makalesini inceledi. Engels burada, sermayenin yalnızca birikmiş emek olduğunu ve bu nedenle sermaye ve emek arasındaki ayrımın ve de bunun üzerine kurulu olan özel mülkiyet sisteminin doğal olmayan bir ucube olduğunu kanıtlamıştı. Marx, servetin kaynağının emek olduğu teorisini, Alman filozoflarının aşina olmadığı ve Alman siyasal hayatında bilinmeyen bu kaynaklardan çıkardı. Şimdi, kısa süre sonra *İngiltere'de Emekçi Sınfların Durumu* adıyla yayınlanacak olan İngiltere'deki çalışma koşullarının canlı tasvirlerini ve *Chartism* adı altında toplanan toplumsal huzursuzluğu ve aralıksız kalabalık şiddetini bizzat Engels'in kendi ağzından dinliyordu. Tam zamanıydı. Prusya'da bile Silezyalı dokumacılar içinde bulundukları katlanılmaz çalışma koşullarına karşı ayaklanmışlardı ve Marx kısa süre önce, Paris'te çıkan Almanca gazete *Vorwarts*'da bunun üzerine öfkeli bir makale yazmıştı. İlk kez olarak "*burjuva* toplumunun anatomisinin ekonomi politikte

aranması gerektiğini" kavramıştı. Sanayi proletaryası ve insanlık tarihinin bir evresi olarak emek ile sermaye arasında sınıf mücadelesi gibi yeni kavramlar kafasında şekillenmişti. Işık görünüyordu. Bir ilham anında tüm felsefe, tarih, siyaset ve ekonomi önünde aydınlanmıştı. Marksizm doğmuştu.

Marksist sistem misli görülmemiş bir hüner ve ihtişamın *üstün başarısıydı.* Birbirinden kopuk parçaların, Marx'ın hünerli beyninin düzenlemesiyle iyi yapılmış bir bulmacadaki parçalar gibi yerlerini almasını görmek büyüleyiciydi. Her şey bir yere oturuyordu ve hiçbir şey gereksiz değildi. Paradoksal görünse bile, toplumsal sınıf mücadelesi, Hegelci diyalektik ile Feuerbach'ın materyalizmi arasındaki zıtlığı çözmeye hizmet ediyordu. "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi," diye özetliyordu *Komünist Manifesto*, "sınıf mücadelelerinin tarihidir." İnsana özgü işlerdeki her hareket zorunlu olarak toplumsaldır. Birbirini izleyen her toplum biçimi, zaman süreci içinde kendi inkârını doğuruyor; bu inkâr sınıf savaşı silahı aracılığıyla müspet olanı yok ediyor ve bu çatışmadan, Hegelci tez, antitez ve sentez ardışıklığını izlemeye mahkum yeni bir müsbet doğuyordu. Böylelikle feodalizm kendi antitezini üretiyor, ortaya çıkan ve onu yok eden *burjuvazi*, sentez süreci içinde yeni bir *burjuva* toplumu yaratıyordu. *Burjuva* toplumu, kendi antitezi proletaryayı yaratıyordu ve proletarya *burjuva* toplumunu ortadan kaldırak kendi kaderine hakim olmak zorundaydı ve bu mücadeleden, sınıfsız bir toplum olan nihaî sentez çıkacaktı.

Bu şekilde tanımlanan süreç yalnızca nitelik itibariyle diyalektik değil, iktisadi ve dolayısıyla materyalistti. Zira sınıf mücadelesi varoluşun araçları için yapılan bir mücadeleydi - ya da, daha kesin olarak, iktisadi üretim araçlarının sahipliği için yapılan bir mücadeleydi ve dolayısıyla en dar anlamda Feuerbach'çı ilkeye (*man ist was man isst*) göre uygulamalı materyalizmin bir örneği idi. Marx, toplumsal sınıfların ya da onlar arasındaki mücadelenin varlığını keşfettiğini ileri sürmedi. Saint-Simon çeyrek yüzyıl kadar önce sınıflar arasındaki çatışmadan söz etmişti. On yıl kadar önce, *Chartistler* arasındaki en keskin zekâ, İrlandalı Bronterre O'Brien, "siyasal eylemlerin ve

yönetim sistemlerinin", bireylerin değil ama "tümüyle sınıfların" işi olduğunu ve de çalışan insanın gerçek düşmanının "tefeci orta sınıf" olduğunu söylemişti. Bu çatışmayı Hegelci anlamda yorumlayarak Marx'ın yaptığı keşif, bunu her türlü gelişmenin anahtarı yapmasıydı. Sermaye ile emek arasındaki zıtlığı o icat etmedi; ama bu zıtlığı ilk kez olmak üzere diyalektik bir sürece dönüştürdü. Engels'in söylemiş olduğu gibi, Marx'ın felsefeye katkısı, "doğanın ve tarihin maddeci yorumlanmasına diyalektiği uygulamış" olmasıdır. Onun sistemi Diyalektik ya da İktisadi Materyalizm olarak tanınmıştır.

Buraya kadar tartışmadaki tek kusur, Marx'ın kendisinin tümüyle görmezden geldiği bir şeydi. İdealist Hegel, müsbet ile menfinin çatışmasının, bir düşünce kategorisi olarak yeni müsbeti yarattığını düşünmüştü; materyalist Marx, bunu maddi bir süreç yaptı. Diyalektik süreci idealizm düzleminden, materyalizm düzlemine aktarmanın meşruiyetini savunmaya kalkışmadı; bunu yalnızca varsaydı. Saf filozoflar bu varsayıma belki de itirazda bulunabilirler ve yadırganan melez Diyalektik Materyalizm'in delillerini hepten inkâr edebilirler. Ama Marx, Almanya'dan bir kez ayrıldıktan sonra, hızla, saf felsefeyi belirli bir kuşku nüansıyla ele alma alışkanlığına kapıldı. Herşeye rağmen, onların felsefelerinin yüceliği, Almanları hayalci bir ırk yapmaktan öte bir işe yaramamıştı. Defterleri arasında bulunan *Feuerbach Üzerine Tezler*'de, "Filozoflar yalnızca dünyayı farklı şekilde yorumlamışlardır", diye yazdı, "bizim görevimiz onu değiştirmektir" Ve bir başka yerde, diğer bir yayınlanmamış çalışmada, "kendi kendini tatmin cinsel aşka göre neyse, gerçek dünyanın araştırılması karşısında felsefe odur" demişti. Bu aforizmaları kaleme alan adam eylemde ya da siyasette bir dahi olabilirdi; ama saf filozoflar hakkında iyi şeyler düşünüyor olmayabilir. Marksizmin felsefi temelinin sağlamlığı, insanlık tarihinin belirli evrelerinin ve siyasetin ampirik olarak incelenmesinde, onun değerini etkilemez. Ama Marx onun evrensel doğru olarak geçerliliğini talep etmiştir ve bu talep onun baştaki felsefi varsayımının savunulabilirliği ile doğrulanmalı ya da yanlışlanmalıdır.

Bu arada, Hegelci diyalektiğin alınması, kendi sisteminin inşasında Marx'a muazzam bir avantaj sağladı. Pek çok 19. yüzyıl düşünürü içinde, materyalizmde gelişme inancı için bir temel arayan ve bulan, ilk kez Marx oldu. Ütopyacı sosyalistler de gelişmeye inandılar. Onlar gelişmeye inanıyorlardı, çünkü Rousseau gibi insanın esas itibariyle erdemli olduğuna ve bir kez mevcut düzenin zincirlerinden kurtarıldıklarında evrensel bir iyi niyet içinde önceden belirlenmiş bir mükemmeliyet haline ilerleyeceklerine inanıyorlardı. Ama bu kaba bir idealizmdir. Kriege ve Weitling'le ilişkilerinde görmüş olduğumuz gibi, evrensel sevgi yoluyla kurtuluş doktrini, Marx'ın antipatisini şiddetle kışkırtıyordu ve bu Ütopyacı idealistlerin her derde deva doktrinine karşı Marx, sınıf nefretine dayanan kendi materyalist doktrinini geliştirdi. İşte burada diyalektik yardımına geldi. Hegel gelişmenin yolunun –içinden yeni bir hayatın doğduğu, ölümüne savaş– çatışma yolu olduğunu göstermişti. Bu anlamdadır ki Rus Herzen, Hegelciliği "devrimin cebiri (*algebra*)" diye nitelemişti ve Marx onu böyle kullandı. Yalnızca devrim yoluyla insanlık kendini tamamlayabilirdi. Marx, (belki biraz zamansız olarak) "devrimleri birkaç ajitatörün kötü niyetine bağlayan hurafeyi ebedi olarak ortadan kaldırmakla" kendini onurlandırıyordu. Gelişme yalnızca devrim yoluyla sağlanabilirdi. Devrim, normal ve gerekli bir süreçti ve ona eşlik eden şiddetli ıstıraplar yaratmanın doğum sancılarıydı. Birbirini izleyen her toplum biçimi kendi içinde Hegelci antitezini –kendisini yok etmeye yazgılı olan zıt toplumsal biçimi– geliştiriyordu. Bu zıtlık kendisini, "yoğun ve bilinçli bir sınıf nefreti" şeklinde ifade ediyordu. Yeni biçim yavaş yavaş olgunlaşıyor, devrimci bir durum yaratılıyor ve uygun bir kışkırtmayla devrim patlak veriyor. *Kapital*'deki unutulmayan bir cümle, "zor" diye başlar, "yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir"

Sınıf nefreti doktrini daha sonraki yıllarda Marksizmin itici gücüne o kadar çok hizmet etmiştir ki, onun geçmişini biraz daha yakından incelemekte yarar vardır. Romantik nefretin, romantik sevginin ilacı ve tamamlayıcısı olduğunu ilk kez Byron

dile getirmişti ve Byron'u boşuna incelememiş olan Herwegh, romantik nefreti, ilk kez siyasal bir çerçeveye oturttu.

> Sevgi bizi islah edemez, kurtaramaz [diye devam ediyordu Herwegh'in tiranlığa yönelik en kışkırtıcı suçlamalarından birisi]. Ah Nefret, Son Hükmünü açıkla; kır zincirleri, Ah Nefret... Yeterince sevmedik mi; şimdi nihayet nefret etmeye niyet ediyoruz.

Pek çok açılardan, Marx'ın romantik olan her şeyin yeminli düşmanı olduğu hakkıyla söylenebilir. Ama otuzların ve kırkların havasında Romantizm vardı ve o günlerde genç olan hiç kimse bundan kaçınamazdı. Marx Romantiklerden nefretin yaratıcı özelliklerini ve "cahil" (*philistine*) ve *burjuva*ya ilişkin keskin alaycılığı aldı ve bu romantik unsurlar, Hegelci tez ve antitez kavramı ile aykırı bir şekilde birleşerek, ünlü sınıf-nefreti doktrinini üretti. Bu, daha ilk baştan anında başarıya yazgılı keşiflerden birisiydi. Bütün avantajları birleştiriyordu. Romantik olarak tutkuluydu ve muğlak bir şekilde felsefi idi. Reformcunun ahlaki protestosunu ve de haksızlığa maruz kalanların kıskanç gücenikliğini dile getiriyordu. Muazzam basitliği evrensel kabul görmesini sağlıyordu. Ama Marx tarafından, insanlığı mükemmel komünist topluma götürmeye tahsis edilmiş bir alet olarak, sınıf nefretinin ele alınmış olması –ve hem Ütopyacı hem de "bilimsel" sosyalizmin psikolojiyi görmezden gelmesinin tipikliği– gariptir.

Böylelikle sınıf mücadelesi Marx için tek başına nihai gerçeklik oldu. İnsan davranışının diğer genel olarak kabul gören alanları, duygu ve düşünce –siyaset, aile hayatı, din, vatanseverlik, ahlak– tümüyle sınıf formülünün içinde çözülebilirdi. "Gerçek anlamda siyasi iktidar" diye ilan ediyordu *Komünist Manifesto*, "bir sınıfın diğer bir sınıfı ezmek için kullandığı örgütlü güçtür." Devletin kendisi sınıf egemenliğinin örgütlenmiş ifadesidir ve sınıflar ortadan kaldırılınca devletin kendisi de yok olacaktır. Yukarı sınıflarda kadının ekonomik bağımlılığını, aşağı sınıflarda ise fahişeliğini içeren çağdaş *burjuva* ailesi sınıflara bölünmüş toplumun mülkiyet ilişkilerini yansıt-

maktadır.[1] Din, "halkın afyonudur"; egemen sınıf tarafından proletaryanın boyun eğmesini garanti etmek ve sürdürmek için kullanılan araçlardan birisidir. Vatanseverlik, altta yatan iktisadi rekabeti maskelemeye hizmet eden bir papağan çığlığıdır ve hükümetler proletaryaya karşı dünya çapında yürüttükleri sınıf mücadelesinin çıkarları adına ulusal farklılıklarını azaltmaya her zaman hazırdırlar. Eğer işçilerin kendileri (Lancashire'deki İngiliz ve İrlandalı usta işçiler gibi) ulusal karşı duygulara zaman zaman kapılıyor görünseler de bunun nedeni, aralarındaki farklılıkların işveren sınıf tarafından kendi bencil amaçları için bilerek ve azimle büyütülmesidir. Son olarak, araştırıldığında, ahlakın bile bir sınıf temeli vardır:

> Egemen sınıfın düşünceleri her çağda başat düşüncelerdir, yani toplumdaki başat *maddi* gücü temsil eden sınıf, aynı zamanda başat *manevî* güçtür. Başat düşünceler, başat maddi koşulların ideal ifadesinden başka bir şey değildir. Aristokrasinin egemen olduğu dönemde, onur, cesaret vs.; *burjuvazinin* zamanında özgürlük, eşitlik vs. hâkimdi.

Marksizmin en aziz tutulan teorilerinden birisi için turnosol kâğıdı görevi yapabilecek olan Marx'ın milliyetçilik karşısındaki tavrını, bir an durup daha ayrıntılı olarak incelemek yararlı olabilir. Marx düşünmeye başladığı zaman, Metternich Avrupa'da hâlâ en etkili devlet adamıydı ve her ne kadar mahkum olmuşsa da Kutsal İttifak henüz ölmemişti. Genelde milliyetçilik kitleler üzerinde küçük bir etkiye sahipti; Büyük Britanya ve Fransa dışında ise hiç etkisi yoktu. Bir yandan, Avrupa proletaryasının milliyetçi virüsün aşılanmasına karşı ciddi

1 Evlilik ve özel mülkiyet kurumları arasındaki ilişkiyi ilk kuranlar Saint-Simon ve izleyicileri olarak görünmektedir. Bu o andan itibaren benimsenmiştir. Robert Owen, "din, özel mülkiyet ve ayrılma olmayan evlilikleri" "Şeytan'ın Teslis"i olarak tanımlamıştı. Marx en sevdiği Hegelci deyimle, "özel mülkiyetin fukarılığı ima etmesi gibi, evlilik de fahişeliği ima eder" diye yazmıştı. *Komünist Manifesto*, "*burjuva ailesi*"nin ortadan kaldırılması gerektiğini ilan eder ve komünizmin kadınların ortaklığını (ortaklaşalığını) savunduğu suçlaması karşısında ise, "aslında burjuva evliliği kadınların ortaklığıdır (ortaklaşalığıdır)" yani fahişeliktir diye açıklamada bulunur. Bu çok örtülü açıklamalar Marksist doktrini kadın-erkek ilişkileri konusunda tüketmiştir.

ölçekte bir teminat olduğunu; öte yandan bütün ülkelerin egemen sınıflarının, işçi sınıfını birbirine karşı savaşmanın çılgın macerası için seferber etmek yerine proletaryanın ortak tehdidi karşısında direnmek için birleşeceklerini varsaymak mantıklı görünüyordu. Marx –ve bunu gözlemleyenin ilk o olduğu anlaşılıyor– 19. yüzyılda sanayinin yaygınlaşmasının, farklı uluslar arasında eskiden hiç olmadığı kadar çok daha büyük bir çıkar uyumu ve koşul birliği yarattığını gözlemlemişti.

> Ulusal özgüllük ve uluslar arasındaki çıkar karşıtlığı [diye yazıyordu *Komünist Manifesto*'da], *burjuvazi,* serbest ticaret, dünya pazarları ve üretim yöntemlerinde ve ona tekabül eden hayat koşullarındaki gelişmeler sayesinde, giderek ortadan kalkmaktadır. *Burjuvazi,* dünya pazarını sömürerek bütün ülkelerdeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırmıştır. Ulusal tek yanlılık ve kısıtlamalar giderek daha fazla olanaksızlaşmaktadır.

19. yüzyılın bütün ekonomik gelişmesi Marx tarafından doğru olarak, esas itibariyle milliyetçilik karşıtı (anti-nasyonalist) olarak teşhis edilmişti. Yeni üretim sistemi, yalnızca ulusal sınırlar kaldırılırsa gelişebilir ve en yüksek gelişme derecesine ulaşabilirdi. Marx, geleceğin üstünlük için yapılan mücadelelerinde, dünyadaki bölünme çizgisinin, dikey olarak uluslar arasında olmak yerine, yatay olarak sınıflar arasında olacağına ve milliyetçiliğin hızla ıskartaya çıkmış hurafelerin zindanında solup gideceğine inanıyordu. Marksistlerin hâlâ inandıkları bu kehanetin, eninde sonunda gerçekleşmeyeceği kuşkusuz kanıtlanamaz. Burada şu kadarını belirtmek yeterli olacaktır ki, tarihin daha sonraki yönelişi, şimdiye kadar Marx'ın, haklı olarak, kapitalist üretim sisteminin tam gelişmesiyle bağdaşmaz olarak düşündüğü ulusal engellerin güçlenmesi yönünde olmuştur. Geçen son yüz yılda, üretim ilişkilerinin tarihin akışını belirlediğini iddia etmek mümkün değildir. Marksist hipotezde, bir güç olarak milliyetçiliğin gerilemesi gerekiyordu. Gerçekte yükselmeye devam etmiş ve her zaman olduğundan daha fazla bizzat işçileri tuzağına düşürmüştür.

Marx'ın teorilerinin bazılarının ya da onun kehanetlerinin bir kısmının makûllüğü konusunda şimdi hangi kuşkular duyulursa duyulsun Marx'ın kendisi asla bir kuşku olasılığını kabul etmemiştir. Kendi akidesine, çağdaşı İngilizlerin o zamandan beri aynı kuşkularla karşılaşmış belirli dinsel ya da ahlaki doğrulara inandıkları aynı sorgulanamaz şevkle inanıyordu. Marx, kendisine ve kendi çalışmalarına inanan ve asıl ilham kaynağını geleceğin bugüne göre daha iyi olmasının mukadder bulunduğuna dair güçlü bir inançtan alan bir neslin tipik ürünüydü. Marx'a o karşı konulmaz özgüven duygusunu veren şey kaçınılmaz başarı duygusuydu – sonradan gelenlerin alay etmeye çok hevesli oldukları Victoria çağının o ünlü özgüveni. Ancak bu eksiksiz özgüvenin doğal sonucu tam bir özdenetimdi. Marx, sürekli olarak takipçilerini soğukkanlılığa davet eden tarihteki ilk devrimciydi. Aceleci ve zamansız maceraların büyük bir aptallık olduğunu sürekli savunmuştur. Marx'ın politikası, kışkırtmak değil, aydınlatmaktı. İnsanları devrim yapmaya zorlamadı. Onları, sınıf bilincine sahip bir proletarya yaratarak devrimi kaçınılmaz kılma konusunda zorladı ve onları, ne yaparlarsa yapsınlar devrimin gelmekte olduğu konusunda ikna etmeye çalıştı. Bu politika, bilinçli ve tedbirli olduğu kadar, muazzam bir psikolojik kavrayışın ürünüydü. Çünkü, başarının kesinliğine inanç kadar insanı kışkırtan herhangi bir şey yoktur.

Çatışma ve devrim yoluyla insanlığın düşüncelerini ve eylemlerini önceden belli bir sonuca bağlayan Marksist toplumsal gelişme kavramı, bazı eleştirmenleri Marksist materyalizmi, determinist bir sistem olarak tanımlamaya itmiştir. Bu geçerli bir eleştiri değildir; zira bireysel kaprisin rasgele ürünü olma dışında, her tarih yorumu aynı saldırıya açıktır. Marx, insanın çevresine tepki gösterme gücünü özellikle kabul eder ve bireysel iradenin özgürlüğünü sınırlamaz. Bireyin eylemleri, çağın toplumsal gelişmesiyle uyum içinde ise başarılı, ona karşı yönlendirilmiş ise başarısız olacaktır. "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil." Marx, özgür irade ve determinizm sorununun, bu bilinen ve sağduyulu for-

mülasyonunun dışına çıkmayı asla istememiştir. Sınıf bilincine ve devrimci kafaya sahip bir proletaryanın varlığının, bir devrim için, devrimi hazırlayan maddi koşullar kadar gerekli olduğunun farkına varmıştı. "İngiltere, toplumsal devrim için gerekli bütün koşulara sahiptir", diye yazmıştı 1870'te bir mektupta, "onun sahip olmadığı şey evrensel bir bakış ve devrimci bir tutkudur." Ancak bunun, inatla ve muzafferane bir şekilde ön kapıdan kovulan idealist bir tarih anlayışını arka kapıdan kabul eder görünmemesi için, Marx bir başka mektupta ihtiyatlı bir yorum geliştirir:

> Eğer rastlantılar hiçbir rol oynamamış olsaydı tarihin çok mistik bir karakteri olurdu. Böylesi rastlantılar olayların akışına kaçınılmaz olarak katılır ve başka rastlantılar tarafından dengelenir. Ancak hızlılık ya da yavaşlık büyük ölçüde bu "rastlantılar"a –ki bunlar arasında hükümetin başında olan adamların karakteri de sayılmalıdır– bağlıdır.

Bu, "rastlantıların dengelenmesi" doktrini, sorunun popüler bir çözümüdür ama filozofu tatmin edecek bir çözüm değildir ve şu anda Sovyet Rusya'daki ortodoks felsefe, Marksist pozisyonun, saf mekanik materyalizmi inkâr eden ama idealizmin belli belirsiz rengini sert bir şekilde reddeden keskin bıçak ağzında kendine yer bulmak için biraz güçlük çekmektedir. Ancak ekonomik materyalizmi, insanın özgür iradesi ile bağdaştırma sorunu, Marksist sistemin felsefi mahcubiyetini sona erdirmemektedir. Marksizm yalnızca bir tarih felsefesi değildir; yaşayan bir akidedir ve er ya da geç hassas bir soru sorulmak zorundadır. Marksizm, bir bilgi teorisi midir, yoksa bir eylem teorisi mi? Eğer Marksizm bir bilgi teorisiyse, Marksist devrim teorisini iyice öğrenen birisi, devrimci dava uğrunda parmağını bile oynatmasa, Marksisttir. Eğer Marksizm bir eylem teorisi ise, proleter devrimi için çalışan adam, Marksizmin felsefi altbaşlıklarını anlayıp kabul etsin ya da etmesin Marksisttir. Bu sorun, Marx'ın ölümünden birkaç yıl sonra Almanya'da, "saf" Marksist okulun, bir kişinin, istemese bile, Marksist doktrine ve onun kaçınılmazlığına inanıyorsa, sırf devrim için çalışma-

dan da, Marksist olabileceğini savunması üzerine keskin bir sorun haline geldi. Bu bir zamanlar, iman ve çalışma arasındaki çekişme şeklinde Hıristiyan Kilise'nin de karşısına çıkan aynı sorundu ve Marx bunu aynen ortodoks Hıristiyanlığın çözdüğü gibi çözdü. Hem imanın hem çalışmanın, hem bilginin hem eylemin gerekli olduğunu ve bunların birbirini tamamladığını cesaretle ilan etti. "Düşünce ve eylem birliği" sonraki zamanların Marksistleri arasında çok sevilen bir slogan oldu. Pratik olarak söylemek gerekirse, bu takdire şayan bir çözümdü. Felsefi olarak söylemek gerekirse, –ve Marx bir filozof olduğunu iddia ediyordu– baştan aşağı anlamsız ve karışık bir sözdür. Eğer bu bir anlama geliyorsa, uygulamada sınamadan teorinizden emin olamazsınız demek anlamına geliyordu ve "düşünce ve eylem birliği" yaftası altında Marksizm, felsefi temeli pragmatizmden başka bir şey olmayan bir oportünizm türüne doğru dejenere olma eğilimi göstermiştir.

Geriye, Marksist sistemin bütünündeki en kararsız ve en şaşırtıcı unsur kalmaktadır – bu şaşırtıcıdır çünkü, yalnızca modern düşünceye değil, Marksizmin ayırıcı özelliği olan kuşkucu, bilimsel ruha da aykırı düşmektedir. Diyalektik süreç Hegel tarafından sonsuz bir süreç olarak tasavvur edilmişti. Ama sonsuzluk nosyonu, matematikçi ya da felsefeci dışında herhangi birisi için entelektüel olarak kabul edilebilir değildir ve Marx, felsefede ve matematikte temayüz etmiş bir *heveskârdan* başka bir şey değildir. Sonsuz gelişmeyi, sisteminin *summum bonum*'u (erişilebilecek en yüksek iyilik – ç.n.) olarak kabul etme konusunda zamanının öteki düşünürlerinden daha hazırlıklı değildi. Sonu olan bir gelişme istiyordu. Bir kez daha Marx'ın maharetli beyni işinin ehliydi. Aynen idealizm lekesinden arınmış bir diyalektik elde ettiği gibi, şimdi de teolojik olmayan bir eskatologya (ölümden sonraki hayata ait konular) ve düşüşün seküler bir doktrinini keşfetti. Bunu uzaklarda araması gerekmiyordu. "Alman bilimsel sosyalizmi" diye yazmıştı Engels yıllarca sonra, "öğretilerinin bütün fantezi ve Ütopyacılığına rağmen, tüm zamanların olağanüstü beyinleri arasında bulunan Saint-Simon, Fourier ve Owen'ın omuzları üzerinde dur-

duğunu hiçbir zaman unutmayacaktır." Marx hiç tereddüt etmeden önceki nesil sosyalistlerin, ilksel insanın içinden çıktığı geçmişteki o görkemli –ve sosyalist adamın eninde sonunda geri döneceği– altın çağ vizyonunu ödünç aldı. Marksist mitolojide hem Kaybedilen Cennet ve hem de Yeniden Kazanılan Cennet'e yer vardı.

Marksizmin Ütopyacı sosyalistlere borçlu oldukları konusunda şimdiye kadar yapılandan daha tam bir çözümleme yapılmasına ihtiyaç vardır. Marx onlarla öylesine şiddetli kavga etmişti ve yanlışlarını öylesine hor gören bir havada delillerle çürütmüştü ki, zaman zaman çok az şey borçlu olduğu ya da hiçbir şey borçlu olmadığı varsayılmıştır ve Engels'den aktarılan bu sıcak itiraf, şaşırtıcı görülebilir. Ama bu itiraf çok yerindedir. O kavgalar gerçekti ve zorunluydu; ama ne olursa olsun minnettarlık da hiç az değildi. Ütopyacı sosyalistler Marx'ı hem cazibe hem de nefret yoluyla etkilemişlerdir. Marx, esas itibariyle ve gönüldeşlikle Ütopyacı insan doğası kavramı ve komünist toplum hedefine nasıl ulaşılabileceğinin yöntemleri konusunda aynı fikirde değildi ve onun Ütopyacılara karşı pek çok alaylı, hicivli eleştirileri münhasıran bu noktaya yöneliktir. Ama onlardan, insanın yola çıktığı ilkel durum ve eninde sonunda ulaşılacak gelecekteki durum kavramlaştırmalarını aldı ve bunları paylaştı. Bu hayatî noktalarda Marx'ın kendisi orijinal herhangi bir katkıda bulunmadı ve Ütopyacı sosyalistlerin imanlı bir çömezi olmakla yetindi. Bu olgular o kadar şaşırtıcıdır ve sonraki nesil Marksistler tarafından o kadar sıklıkla yanlış yorumlanmıştır ki bunları tam olarak belirtmek zorunludur.

İlk olarak Marx, özel mülkiyet kurumunun zorunlu refakatçisi olan özel mülkiyet ve sınıf farklılıklarından önceki prehistorik ilkel komünizm çağına inanıyordu. Bu Marx'ın yaşadığı günlerde ve yalnızca radikallerce de değil, genellikle benimsenen bir inançtı. Engels'in *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de heyecanla tanıttığı Carlyle'ın *Geçmiş ve Bugün*'ü, bu altın çağı ortaçağlara kadar uzatmıştı ve tam da Marx'ın teorilerini geliştirdiği sırada, Baron Haxthausen adlı biri, bir Alman *âlimi*, çağdaş Rus kırsalında ilkel komünizmin izlerini keşfetme işine gi-

rişmişti. Antropolojinin araçları henüz gelişmemişti ve Marx, çağdaşlarının pek çoğu gibi, ilkel kurumları hâlâ sarmalayan duygusal belirsizlikte yolunu kaybetmişti. Marx, mizacı gereği ne hayalci ne de duygusaldı ve bu hayalî geçmişe yapılan bu kısa yolculuklar onun düşüncesinde ve yazılarında büyük bir yer tutmaz. Ama bunlar Marksist sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. *Komünist Manifesto*'nun açılış cümlesinde, "bütün geçmiş toplumların tarihi" sınıflar arası mücadelenin tarihi olarak açıklanırken, Engels bu pasajın yazılı tarih dönemiyle ilgili olduğunu açıklama konusunda ölçülüdür ve ilkel komünizmin tarihin yazılmaya başlanmadığı sınıf-öncesi dönemini saklı tutar. İkinci olarak Marx, insanın komünistçe masumiyet döneminden çıkmış olması gibi bir gün komünist toplumun ilkel idealine döneceğine inanıyordu. *Burjuvazi* ile onun antitezi proletarya arasındaki olması yakın mücadeleyi, mevcut dünya saltanatındaki son aşama olarak değerlendiriyordu. Proletarya, *burjuva* düzenini yıkınca ve geçici bir "proletarya diktatörlüğü"[2] döneminden ve yeni sınıfsız-toplum sentezi oluştuktan sonra, Hegelci seri sona erecekti. Sınıflar olmayınca, sınıf savaşı da olanaksız olacaktı. Yalnızca bir sınıfın diğerini ezme aracı olan devlet yok olup gidecekti. Yeni sınıfsız toplum, artık Diyalektik Materyalizmin tahriplerine maruz kalmayacaktı. Eninde sonunda kendisini yok edecek olan antitezi, kendi bağrında geliştirmeye yazgılı olmayacaktı. Marksist ya da Hegelci anlamda tarih sona erecekti. Proletarya kuzusundan, *burjuvazi* aslanıyla birlikte yatması istenmeyecekti; zira artık aslanlar olmayacaktı. Ama çıkarları aslanların yok edilmesini görmelerini sağlayacak olan kuzular, sonsuza kadar mükemmel ve olaysız bir ahenk içinde yan yana yatacaklardı. Daha sonra, kusursuz ko-

---

2 Bu "proletarya diktatörlüğü" nosyonu Hegelci bir nosyon değildir ve doğrusunu söylemek gerekirse Marksizmin ilk evresine de ait değildir. *Komünist Manifesto*'da yer almaz. 1848-49 devriminin başarısızlığı, Marx'ı, proletaryanın eğer proletarya diktatörlüğü aracıyla *burjuvaziyi* yok edemezse hiçbir zaman sınıfsız bir toplum yaratmada başarılı olamayacağı konusunda ikna etmiştir. Rastlantıya bağlı, herhangi teorik bir temelden yoksun olan bu sonradan akla gelen şey Marksist inanışın diğer herhangi bir akidesinden daha popüler ve daha etkili olmayı başarmıştır.

münist toplumda, "ortak zenginliğin bütün pınarları daha da bolluk içinde akacaktı." O zaman ve ancak o zaman, o büyük komünist ideal anlaşılacaktı: "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre."

Marksist sistemin ana çizgileri böylece tamamlanmış oldu. Kapsamlı ve tutarlı bir bütün oluşturdu. Bir metafizik, bir tarih felsefesi, bir iktisat teorisi, bir siyasal program ve bir seküler eskatalogya sağladı. Bununla birlikte Marx, bilinçli ya da bilinçsizce, bunu düşündüğünde, bir eksikliğin farkındaydı. Ahlaki bir temelden yoksundu. Proletaryanın zaferi, arzu edilir bir şey olabilirdi. Kaçınılmaz olabilirdi. Ama onun haklı olduğunu gösterecek herhangi bir şey yoktu. Marx, teoride adalet ve ahlakilik gibi böyle soyut kavramları beğenmiyordu. Pratikte ise, içgüdüsel olarak, her türlü ayaklanma programının, başarılı olabilmek için, haklı bir öfke duygusuna dayanması gerektiğini biliyordu. Ömrünün geriye kalan kısmının büyük bir bölümünü bu cazibeyi yaratmak için harcadı. *Komünist Manifesto*'dan yirmi yıl sonra yayınlanan *Kapital*'de Marx, ilk kez olarak, *burjuvazi* ile proletarya arasındaki mücadelenin yalnızca azınlıkla çoğunluk arasındaki bir mücadele değil, ama kötü ile erdemli arasındaki bir mücadele olduğunu ve proletaryanın zaferinin yalnızca kaba gücün değil ama soyut adaletin zaferi olacağını gösterdi. Marksizmin birinci evresi, sistemi oluşturdu; sonuncu evresi ise bunun ahlaki haklı nedenlerini gösterdi.

İKİNCİ KISIM

İNGİLTERE

YEDİNCİ BÖLÜM

İngiltere'deki İlk Yıllar

1849 sonbaharında Londra'ya yeni taşınmış olan Marx ailesi revaçtaki Camberwell banliyösünde mobilyalı bir eve yerleşti. Artık üç çocuk vardı – annesinin adı verilen beş yaşındaki Jenny, dört yaşındaki Laura ve iki yaşındaki Edgar; Londra'ya gelişlerinden bir ay sonra bir oğlan daha, Guido, doğdu. Ailenin dadısı, Helene Demuth ya da kısa adıyla Lenchen'le birlikte aile tamamlanıyordu. Lenchen, Westphalen ailesine genç kızlığında katılmıştı; Marx'lara çoğu kez ücret almadan sadakatla hizmet etti; Highgate Mezarlığı'ndaki Marx aile kabristanında gömülüdür. Onun varlığından bu sayfalarda nadir olarak söz edilmesi gerekir ya da edilecektir ama Marx ailesinin bundan sonraki macerasında hep var olduğu bilinmelidir.

Marx'ın İngiltere'de siyasi tanıdıkları vardı ama kişisel dostları yoktu. Parasal konulardaki düşünceleri ilkeldi. Tavsiyeye kulak asan ya da kabul eden bir adam değildi ve diğer siyasi mültecilerin çoğu gibi Londra'daki koşulların ya da hayat pahalılığının farkında değildi. Babasının Trier'deki emlakının son kalıntılarını da elden çıkarmayı başarmıştı ve birkaç aydır Bay Micawber[1] havasındaki gelirle idare ediyordu. Proletarya devrimine inandığı gibi, kendi yıldızına da güveniyordu. Sabırsız

1 Mr. Micawber, Charles Dickens'ın *David Copperfield* romanındaki, borçlarını ödeyemediği için kodesi boylayan tip – ç.n.

değildi; çünkü devrimin mutlaka geleceğini biliyordu. Bu arada karısının ve çocuklarının varolmayı nasıl sürdüreceklerini düşünmek pek aklına gelmiyordu.

Yılın sonunda Engels'in İsviçre'den gelişi onu, hem içinde yaşadığı toplum hakkında ne kadar cahil olduğunu, hem de kendine olan güveninin büyüklüğünü gösteren, bir cazibeye kaptırdı. *Neue Rheinische Zeitung* geleneği bu yabancı kıyılarda bile sürdürülmeliydi ve *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung* adıyla Almanca aylık bir yayın başlattı. Dergi, Hamburg'da yayınlanıyor ve yazılar hemen hemen tümüyle Engels ve kendisi tarafından yazılıyordu. Engels tarih, Marx ise devrim felsefesi üzerine yoğunlaştı ve derginin bütünü, hemen hemen yegâne potansiyel okuyucu olabilecek Londra'daki Alman mültecilere yönelik acıtıcı saldırılarla doluydu. 1850 yılının ilk dört ayında aylık sayılar çıkarıldı ve daha sonraki ay, Mayıs-Aralık ortak sayısı yayınlandı. Bu sonuncusu oldu. Kaynaklar tükendi ve baskı sayısı hiç kuşkusuz pek sınırlı kaldı.

Eğer Marx Londra'yı fethedeceğini ummuş idiyse, hızla hayal kırıklığına uğruyordu. Kendisini İngiliz siyasi hayatında Kossuth ya da Mazzini gibi geçici bir sansasyon yapacak o popüler albeni ya da siyasi cazibe onda yoktu; şöhretli tek iddiası ekonomi politik alanında kimi çapraşık yıkıcı teoriler geliştirmek olan bir Alman sürgün için kazançlı bir istihdam olanağı da yoktu. Bahtsız *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*'un masrafları yükseldi ve Marx'ın sermayesinin son kuruşu da kısa sürede eriyip gitti. Camberwell'deki evsahibi kuşkulanmaya ve huzursuzlanmaya başladı. 1850'nin Nisan ya da Mayıs'ında, yoksulluk ve zihni endişe ile yıpranmış olan Jenny Marx'ın hasta bir bebeği emzirmek için mücadele ettiği bir sırada ödenmemiş kira için haciz geldi. İcra memuru duruma el koydu. Esnafın faturaları hızla ortaya dökülüdü. Marx'ın, bebeğin beşiği ve yatağı da dahil birkaç öteberisine el kondu ve satıldı; aile acımasızca sokağa bırakıldı.

Bir hafta kadar bir süre için Leicester Square'de bir Alman oteline sığındılar. Daha sonra bütün ev halkı Soho'da, Dean Street 28 numaranın üst katındaki iki küçük odaya sıkıştılar ve bu iki oda altı yıldan fazla bir süre onların evi oldu. Bu yıllarda

Marx ve ailesinin içinde yaşadığı ezici mali koşullar mektuplarının sürekli şikâyet konusuydu. Pek çok durumda, "evde kelimenin gerçek anlamıyla bir tek çeyrek peni yok"tu ve aile bildiğimiz açlıkla karşı karşıya idi. Çocuklar bile ev sahibinin, esnafın ve sıkıştıran alacaklıların bıktırıcı ısrarlarına alışmışlar ve meraklı araştırıcılara "Bay Marx evde değil" diye cevap vermeyi öğrenmişlerdi. Marx'ın birincil zaman harcadığı iş ve temel geçim kaynağı faizcilerden ve arkadaşlardan ödünç almak ve rehinciye ziyaretler yapmaktı. "Son onbeş günde" diye yazmıştı bir keresinde, "biraz yiyecek için altı peni bulabilmek amacıyla günde yaklaşık altı saat koşturmam gerekiyordu" İşlerin geçici olarak o denli kötü olmadığı zamanlarda bile, yazı kağıdı almak için paltosunu rehine bırakması gerekmişti.

Sonraki yıllarda Bayan Marx, rehinciye yapılan bu ziyaretlerden birinin, kocasının polis karakolunun hücresinde nasıl bir hafta sonu geçirmesine neden olduğunu anlatırdı. Bir Cumartesi akşamı geç bir saatte Marx, Pazar gününün ihtiyaçlarını alabilmek için, Westphalen aile gümüşünün bir kısmını, ellerinde kalanların en sağlamını, çaresizlik içinde rehine bırakmaya çabalıyordu. Bir rastlantı sonucu, ya da Jenny Marx'ın düşünmeyi tercih ettiği şekliyle, gümüşün üzerindeki taç, Argyll Dükü'nü armasını andırıyordu. Her ne ise, benzerlik olsun ya da olmasın, hırpani görünümlü bir yabancının eski aile gümüşünü rehine bırakmaya çalışması ve bunun kendisine ait olduğunu iddia etmesi Britanyalı bir rehinci için yeterli bir kuşku nedeniydi. Polis çağrıldı. Marx'ın anlattıklarına inanılmadı, Polis karakoluna götürüldü ve araştırma yapılmak üzere gözaltına alındı ve kimliğinin gerçek bir şekilde saptanabilmesi Pazartesi sabahından önce mümkün olmadı.

Bu acıklı koşullarda, Marx ailesine iki kız daha – Francesca ve Eleanor doğdu. Marx, tutkulu, vefalı ve bilgili bir babaydı. Siyasi hayatın dogmatik ve buyurgan otokratı, çocuklarıyla olan ilişkilerinde, 19. yüzyıl Almanya'sında olduğu gibi, 19. yüzyıl İngiltere'sinde bile ender görülen eşitlikçi yöntemleri benimsemişti. "Çocuklar ane-babalarını yetiştirmelidirler" onun özdeyişlerinden birisidir. Birbirlerini şakacı takma adlarla çağı-

rıyorlardı. Edgar (yazılışındaki farklılığa rağmen Fransızca'daki *mousch* [sinek]) "Musch"; Guido, doğduğu ülkenin ulasal kahramanının anısına çaresiz "Fawkes", Almanca'da "Föxchen" ya da "Foxie" (tilki) olarak yozlaşmıştı ve Eleanor izahı daha zor bir şekilde "Tussy" idi. Marx'ın kendisi, çocukları (çoğu kez karısı ve Engels) için – kömür karası gözleri ve saçlarını ima etmek için "Mağribî" idi; ama yedi yaşındaki Musch ona "Benim Sevgili Şeytanım" diye yazmaktadır ve yıllar sonra saçları beyazlanmaya başlayınca, "Mağribî" yavaş yavaş yerini "Koca Nick"e terk etmeye başladı. Korkunç koşulların varlığına rağmen, 28 Dean Street'deki evlerine egemen olan huzur, Marx'ın başarılarının en takdire değer olanlarından birisidir.

Wilhelm Liebknecht'in anıları bu dönemde Marx'ın hayatının eğlenceli yanlarına ilişkin kimi izleri barındırmaktadır. 1850 yılında Londra'ya gelen Alman mülteci Liebnecht, haftada üç şilin altı peni karşılığında meteliksiz bekâr beyefendilere barınma olanağı sağlayan bir kurum olan Old Compton Road'daki Model Pansiyon'da yaşıyordu. Marx'ın evinin neredeyse her günkü ziyaretçisiydi ve bir dönem de aynı çatı altında kaldı. Marxlar'la ilk tanışmasının Greenwich ya da Hampton Court'da Alman İşçi Eğitim Birliği'nin yaz pikniğinde olduğunu hatırlıyor. Birkaç seçilmiş dostla birlikte bütün ailenin katıldığı Hampstead Heath'a yapılan Pazar gezintilerini, çimenlerin üzerinde yapılan pikniği ve daha sonra içecek bir şeyler için Jack Straw's Castle'da mola verildiğini anımsıyor. Regent Street'deki bir dükkânda, treni çeken bir elektrikli lokomotif modeli karşısında Marx'ın duyduğu heyecanı ve ekonomik ve toplumsal devrimin de uygulamalı bilimin bu muzaffer başarısını izlemesi gerektiğine ilişkin kendine güvenli öngörüsünü aktarıyor. Kendisi, Marx ve Edgar Bauer'in (Marx'ın eski arkadaşı Bruno'nun kardeşi) birlikte Hampstead Road'daki bütün pubları ziyaret edişlerini anlatıyor.

Tottenham Court Road'dan yukarı doğru sistemli bir şekilde yollarına devam eden üçlü, bir grup Oddfellow[2] derneği üyesi-

2 *Oddfellow*: İngiltere'de 18. yüzyılda kurulmuş *Independent Order of Old Fellows* adlı yardımlaşma derneğinin üyesi – ç.n.

nin ziyafet çektikleri bir tavernaya rastlıyorlar. Parti çok neşelidir ve yeni gelenlerde katılmaları için davet edilir. Konuklar, aslında ev sahiplerinden daha az ayıktırlar. Marx Alman bilimi ve Alman müzisyenleri üzerine bir övgü düzer. Buna gücenen olmaz. Ama Liebknecht İngiliz siyasetinin de aynı Alman siyaseti gibi çürümüş olduğunu, aradaki tek farkın, Almanların kendilerinin işe yaramaz olduklarını bildiklerini ama İngilizlerin bunu bilmediklerini söyleyince vatansever Oddfellow'lar biraz ileri gidildiğini düşünürler ve Bauer "İngiliz riyakârlığı" üzerine durumu daha da geliştirince tehditkâr yumruklar kaldırılır ve "bu kahrolası yabancılar"a hadlerini bildirme niyeti ortaya konur. Üçlü, oradan acele bir şekilde sıvışmak için yeteneklerini elden geldiğince kullanırlar. Saat geceyarısından sonra 2'dir. Kaçışlarını kutlamak için çevredeki tüm gaz lambalarını patlatırlar ve evlerine gitmek için tam yol tabanları yağlarlar. Belki bu tür maceralar nedeniyledir ki, Edgar Bauer'e, Marx tarafından "Soytarı" adı takılmıştı.

Marx'ın bu sıradaki daha normal alışkanlıkları hakkında birkaç ayrıntı daha eklenebilir. 1851 yılının yazında kendisini "dokuzdan yediye kadar ekonomi politiğin 'kahrolası ayrıntıları'nın içine gömülmüş olarak British Museum'da oturan" birisi olarak tanımlıyor. Kendisi, her ne kadar purodan çok fazla anlayan biri değildiyse de tiryaki idi ve daha sonraları, *Kapital*'den kazandıklarının tümünün, onu yazarken içtiği puroları karşılamaya yetmeyeceğini söylemekten hoşlanırdı. Ara sıra, Dean Street'ten bir taş atımı uzaklıkta Rathbone Place'deki bir eskrim kulübüne uğrar ve kılıç oyununu bizzat denerdi. Ama kulüp (aralarında bir vatandaşını öldürmek suçuyla daha sonra asılan Barthelemy'nin de bulunduğu) bir grup Fransız mülteci tarafından işletiliyordu ve siyasi bir kavga bu ilişkiye noktayı koydu. Çok yorgun olduğu ya da herhangi başka bir entelektüel yoğunlaşma için sinirlerinin çok gergin olduğu zamanlarda kendisini saf matematiğe verirdi ve evrakları arasında, eğer rivayet doğru ise, karısı ölüm döşeğindeyken zihnini dağıtmak amacıyla yazdığı kalkülüs üzerine bir tez yer alıyordu. Devrimcilerin geleneksel eğlencesi olan satrancı oynardı.

Oyunda başarılı değildi ve bir aptal olduğuna inandığı Liebknecht her defasında kendisini yenince öylesine çileden çıkardı ki Bayan Marx bu karşılaşmalara veto uygulamak zorunda kalmıştı ve daha sonraki yıllarda Marx yalnızca sakin ve hatasız olmayan Lenchen'le oynardı. Ellilerin başlarında Dean Street'de egemen olan hayatın karanlık renklerine karşı burada ortaya konabilecek pek da başka bir resim yoktur.

Soho yerleşim alanı sağlığa zararlı oluşuyla ünlüydü (bir yıl müthiş bir kolera salgını patlak vermişti) ve bu yıllar boyunca yalnızca bir ya da iki kere daha az züğürt olan bir başka göçmenin Marx ailesine sunduğu nadir hoşluklardan birisi, birkaç günlüğüne Edmonton'da kır havası almak ya da Camberwell'deki bir kulübenin banliyöye özgü olanaklarından yararlanmaktı. Çocukların sık sık hasta olması ve birbirini izleyen ölümlerin sayılarını yarıya indirmesi sürpriz değildi. Zavallı "Fawkes" ve Francesca bebeklik dönemini aşamadılar. 1852 yılında Francesca öldüğünde, cenaze masrafları için gerekli para yoktu ve cenazenin yoksullar mezarlığına gömülmesi, Fransız bir komşunun beklenmedik cömertliği sayesinde umutların kesildiği son anda önlenmişiti. Ayrıca, üç yıl sonra, 1855'in Paskalya Yortusu'ndan önceki Cuma günü sekiz yaşınaki Musch, uzun süre devam eden bir ateş sonucu öldü. Bu felaketler acı çeken anneyi neredeyse aptallaştırdı ve yirmi yıldan daha fazla bir süre sonra o sırada çekmiş oldukları hakkında acı acı şunları yazmıştı:

> Bu tür kayıplardan sonra insanın dengesini bulmasının ne kadar zor ve ne kadar uzun sürdüğünü çok iyi bilirim. Küçük sevinçleri ve büyük endişeleriyle hayat yardımımıza gelir ve küçük günlük işleri ve günlük can sıkıntılarıyla büyük acı o anın ıstıraplarıyla körleşir ve biz farkına varmadan ağrı hafifler. Yara, özellikle de annenin kalbindeki yara hiçbir zaman iyileşmez. Ama ufak ufak, taze acılar ve taze neşeler için insanın ruhunda yeni bir munislik uyanır ve dolayısıyla insan yaralı ama her zaman umut eden bir kalple, en sonunda herşeyin sustuğu ve sonsuza kadar huzurun geldiği ana kadar yaşar gider.

Marx için hayatta olan tek oğlunun ölümü unutulmayacak bir darbe idi. Musch'un ölümü, hayatının orta yaşlarında, dış dünyaya karşı gösterdiği öz-savunma ve kayıtsızlık duvarının yıkıldığı yegâne olaydı.

> Bacon, gerçek değeri olan adamların [diye yazmıştı üç ay sonra Lassalle'e] doğayla ve dünyayla pek çok ilişkisinin olduğunu, pek çok ilgilendiği şey bulunduğunu ve her türlü kaybın üstesinden kolaylıkla geldiklerini söyler. Ben bu değerde bir adam değilim. Evladımın ölümü kalbimi ve beynimi derinden parçaladı ve bu kaybı ilk günkü gibi taze hissediyorum. Karım da ayrıca bir hayli çöktü.

Dış dünyada, yoksulluğun öğütücü sıradanlığı dışında kederini azaltacak herhangi bir şey yoktu. İhtiyaç Marx'ı sürekli ama nadiren başarılı bir asalağa dönüştürmüştü. Almanya, Hollanda ve Fransa'ya dağılmış olan kendi ve Jenny'nin akrabalarına sürekli çağrıda bulunuluyordu. Ama para kıttı ve ona sahip olanlar 1848 ve 1849 devrimlerinde Marx'ın oynamış olduğu rolü ilgiyle karşılayanlar değildi. Zaman zaman Hollandalı bir amca yardımcı oluyordu. Ama sevgi emaresi beslemediği annesi, kendisini "para dışında nazik ifadelerle" eğlendiriyordu ve daha sonraki yıllarda ağır ama hikmetli bir sözle, "hakkında yazacak yerde Karl biraz kapital yapsa çok daha iyi olurdu" dediği söyleniyordu. Bu çağrılarının tek sonucu Marx'ın doğal hiddetini artırmak oluyordu.

> Söz vermiş olmasına rağmen [Engels'e Şubat 1852'de yazmış olduğu bir mektupta] benim koca karıdan şu ana kadar herhangi bir haber almış değilim. Ne de Almanya'daki dostlara yazmış olduğum mektuplarıma bir cevap aldım. Geçtiğimiz bir hafta, rehincide kalan paltom olmadığı için dışarıya çıkamama ya da kasap veresiyeyi kestiği için et yiyememe gibi hoş bir durumdayım... Aldığımız tek iyi haber, karımın amcasının sonunda hasta olduğunu bildiren papazın karısı baldızımdan geldi. Alçak herif şimdi ölürse, rezillikten kurtulurum.

Dört yıl sonra, Jenny'nin annesinden kalan küçük bir miras sonunda Marx ailesini Soho'nun sefilane mengenesinden kurtardı.40 Sterlin değerinde ikinci el mobilya satın aldılar ve Haverstock Hill'de Grafton Terrace'da yüksek bir Victoria evine taşındılar. Bu tür devlet kuşları sürekli beklenemezdi ve bu yıllarda Marx'ın iki düzenli gelir kaynağı vardı. Birincisi, koşulları aşağıda anlatılacak olan düzenli ama az ücret karşılığında katkıda bulunduğu *New York Tribune*; ikincisi ise Friedrich Engels'in şaşmayan cömertliği idi.

Engels, 1849-50 kışında İsviçre'den İngiltere'ye geldiğinde, tekstil endüstrisindeki işine geri dönmek gibi bir niyeti yoktu. Ancak *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*'un fiyaskosu, arkadaşının umarsız kötü durumu ve kendisinin para getirecek herhangi başka bir iş bulamayışı bu uygunsuz ama makul çözüme onu yöneltmişti. Hâlâ hoşgörülü babasıyla barışıktı ve bir kez daha Manchester'de kendini kâtip olarak çalışırken buldu. Engels'te kendisine verilen her türlü görevi başarma konusun da olağanüstü bir sebat ve çok yönlü bir yetenek vardı. Matematik ve üç ya da dört bilimle amatör olarak meşgul oluyordu. Eski İngilizce, eski Norveç dili ve Got dili de dahil neredeyse Avrupa'nın her diliyle uzaktan aşinalığı vardı ve bir keresinde Marx'a, "Farsça için kendisine en çok üç hafta tanıdığını" yazmıştı. Askerlik konusunda mahirdi; gazeteci olarak becerikliydi ve işadamı olarak da becerikliydi. Babasını idare etme konusunda daha az becerikli değildi. Altı ay geçmeden Manchester firmasına babasının kişisel temsilcisi olarak atanmıştı ve muzafferane bir şekilde Marx'a "bunun, sonraki artışlar bir yana, ayda 5 Sterlinlik bir artış" anlamına geldiğini yazıyordu. Bu tarihten itibaren Marx ve Engels arasındaki yazışmalar Manchester'den Londra'ya düzenli bir para havalesi akışını kaydeder. Bu paralar çoğunlukla, ikiye kesilmiş ve atalarımızın tedbirliliğine uygun olarak, ayrı mektuplarda postalanan banknotlar halinde gönderiliyordu. Miktarlar başlangıçta küçüktü; çünkü Engels'in kendi pozisyonu hem mütevazi hem de riskliydi. Ama bu ilk yıllarda bile, gönderilen toplamlar önemliydi ve daha sonra, Engels daha müreffeh bir hale gelince daha büyük tutarlar gönderildi.

1849 kışında Marx ve Engels İngiltere'de yeniden bir araya geldiklerinde aralarındaki dostluk hızla en olgun şeklini aldı. Sonraki yıllar bu dostluğu güçlendirdi ama niteliğini değiştirmedi ve daha sonra samimiyetlerinde asla bir durgunluk ve gevşeme olmadı. 1850 sonbaharında Engels'in Manchester'e yerleşmesi, yalnızca iki arkadaşın aynı şehirde yan yana yaşadıkları Marx'ın yaşamının son on yılında sona eren, uzun ve kesintisiz mektuplaşmalar için bir işaretti. Bu mektuplaşmalar yalnızca Marx ve Engels arasındaki ilişkiler için değil fakat Marx'ın bu dönemdeki tüm hayatı için elimizdeki temel kaynaktır. Marx'ın mektuplarının savunmasız içtenliği onun biyografisini yazacak kişi için son derece değerlidir. Ancak bunların pek çoğu, herhangi birisinin itidalini zorlayacak koşullar içinde yazılmıştır ve onun öfke ve hınç dolu her ifadesinin değişmeyecek bir şekilde korunmuş olması, belki de Marx'a yapılmış bir haksızlıktır.

Belirtmeye gerek bile yoktur ki, bu dostluğun bilançosunda maddi şeylerde zimmet tümüyle Marx'ın hanesindedir. Engels, kapasitesinin sınırlarında ve hatta onun bile ötesinde vermiştir; zira kritik anlarda birkaç kez gelecekte faturaların ona çıkarılacağını sezmiştir. Engels, sırf verme arzusuyla, karşılık umudu olmadan ve minnettarlık beklemeden vermiştir. Hizmetlerini, günlük sıradan işlermiş gibi ele alarak ve kendini geri planda tutan bir niyetle yapmıştır bunu. Cömertliğini kaba bir şaka ile gizlemek isterken, "taçlıların silahlı müdahalesinin gerekliliğini eğer bana *yazmazsan*, gücenirim" diye yazmıştı. Bir başka olayda ise, babasının kendisine Noel hediyesi olarak verdiği bir atı kabul ettiği için pişimanlığını dile getirmektedir. Ata bakmak için gerekli masrafın Marx ailesine gönderdiği sübvansiyonları azaltacağından korkmaktadır ve "kendisi orada at beslerken, Marx'ın ve ailesinin Londra'da parasızlık çekmesini" son derece üzücü bulmaktadır. Edebî katkıları da daha az ve daha iddiasız değildir. Marx'ın gazeteci olarak mücadele verdiği günlerde, sürekli olarak Marx'ın imzasıyla yayınlanan ve karşılığında para aldığı makaleleri yazmıştır ve *Kapital*'in bütün sayfaları, Lancashire pamuk endüstrisinin teknik ve ticari

yönleriyle ilgili bilgileri Marx için usanmadan hazırlayışına tanıktır. Engels'in erdemlerinin kataloğunda, yeterliliği kadar cömertliği ve tevazuu açıkça işaretlenmiştir.

Bu garip dostuluğu tek bir cümle ile özetleyip, Marx'ın Engels'i istismar etmiş olduğunu ilan etmek, Marx'ın hayali *burjuvasının* ideal proleterini sömürmesi gibi bir şeydir. Ama ne olursa olsun haksızlıktır. Onların arasındaki ilişkinin doğası, Marx'ın kişiliğinden çok Engels'in kişiliğine dayanıyordu. Engels'in kendi liyakatini olduğu kadar kendi rolünü değenemsemeyen bir duygusu vardı. Kendisini, içtenlikle, "teorik yönden tembel" olarak niteliyordu. Marx'ın ölümünden üç ay sonra, *Komünist Manifesto*'nun yeni Almanca baskısına bir önsöz yazdığında, tarihte ve siyasette sınıf-mücadelesi "temel fikrinin" "yalnızca ve emsalsiz bir şekilde Marx'a ait" olduğunu vurgulama konusunda dikkatliydi ve birkaç ay sonra *Kapital*'in üçüncü baskısına önsözde, Marx hakkında "dostların en gerçeği ve en iyisi – kelimelerin ifade edebileceğinden çok fazlasını borçlu olduğum bir dost" diye söz etmişti. Kendisini içtenlikle ve abartmadan, Marx'ın yegâne ve mukayese kabul etmez bir general olduğu orduda yalnızca bir astsubay olarak görmüştü. Marx'ta "yaşayan düşünürlerin en büyüğü"nü görüyor ve ne kadar mütevazi olursa olsun, onun yapabileceği her türlü mali ve edebi yardımın, ustanın dehasına yaraşır ve gönüllü bir minnettarlık olduğunu söylüyordu. Gelecek kuşaklar da, her iki adamın görece büyüklüklerini değerlendirirken, esas itibariyle Engels'in kendisinin görüşünden farklı bir görüş benimsememişlerdir. Herhangi maddi bir anlam dışında Marx kendine yeterli ve Engels'ten bağımsızdı. Herhangi maddi bir anlam dışında, Marx olmadan Engels yoktu.

Ancak, her şey bir yana, Marx'ın bir dahi olduğu ve Engels'in yalnızca azimli ve çok yönlü bir yetenek olduğu, Marx'ın arkadaşına karşı tutumundaki bir yetersizlik izlenimini ortadan kaldırmamaktadır. Yardımlarını sanki zorunluymuş gibi yapmış olması Engels açısından iyiydi; ama Marx bunları aynı şekilde kabul etme konusunda biraz daha az hevesli olabilirdi. Engels'in cömertliği için, başka türlü kendi payına düşmeyecek bir ölüm-

süzlükle yeterince ödüllendirildiği iddia edilebilir; ama bu, Marx'ın değil gelecek kuşakların iddiası olabilir. Marx'ın ırkına popüler olarak atfedilen özelliğe karşın, paraya hiçbir önem vermediği ve eğer sahip olsa, Engels'ten aldığı kolaylıkla onu bir arkadaşına verebileceği ileri sürülebilir. Ama doğası Marx'tan daha sıcak olan birisi bu hediyelerde duygusal bir yan bulabilir ve Marx'ın parayı aldığına ilişkin mektuplarda sık sık görüldüğü gibi, bunlara bir ticari muamelenin aldatıcı özelliğini sıkıştırmaktan geri durabilirdi. Çok ender durumlarda, onun kaleminden, baştan savma bir teşekkür ifadesinin ötesinde bir şey görülebilir. Bu ender durumlardan birisi, *Kapital*'in birinci cildinin baskıya hazır olduğu sırada ortaya çıkmıştır.

> Sen olmasaydın [diye yazmıştı] bu çalışmayı asla tamamlayamazdım ve seni temin ederim ki, esas itibariyle benim için, kendi ünlü yeteneklerini paslanmaya terk etmen ve ticarette yıpranmış olmanın ve benim bütün küçük sefaletlerimi benimle birlikte yaşamanın ağırlığı vicdanımın üzerine dağ gibi çökmüştür.

Birkaç hafta sonra, bir Ağustos sabahı saat 2'de müsveddelerin son satırını düzeltti ve aynı temaya daha sıcak bir tonla geri döndü:

> Böylece *bu cilt hazır*. Bunun mümkün olması konusunda teşekkür etmem gereken tek kişi *sensin*. Senin fedakârlığın olmadan bu üç ciltteki muazzam işi mümkün değil tamamlayamazdım. Seni teşekkürlerle dolu olarak kucaklıyorum!

Son beş sözcük orijinalinde de İngilizce yazılmıştı; zira Marx'ın ilginç bir özelliğidir ki, nazik bir duyguyu ifade etmek istediği zaman utangaç bir şekilde kendi dilinin dışında bir dile başvurur. Hepsi buydu. Marx kendi üslubuna göre minnettarlığını ifade etmişti. Ama teşekkür sözcüğü onun dudaklarına her zaman gönülsüzce ve acemice geliyordu

Bununla birlikte Engels'in yaptığı hizmetlerin muhatabı tarafından yeterli teşekkürle karşılanmamasını bir kusur olarak gördüğü de sanılmamalıdır. Bir kez ve yalnızca bir kez onun

o sabırlı ve alçakgönüllü doğası, Marx'ın soğukluğu karşısında güceniklikle isyan etmişti ve bu da para meselesiyle ilgili değildi. Uzun yıllar boyu, öyle anlaşılıyor ki, İngiltere'de ilk yaşamaya başladığından itibaren Engels Manchester'de Mary Burns adlı İrlandalı bir işçi kızla birlikte yaşamıştı. 1863 Ocak'ında Mary aniden kalp krizinden öldü ve Engels trajik haberi arkadaşına yazdı. Marx'ın cevabı, onun karakterinin ve günlük hayatının koşullarının öylesine tipik örneğidir ki aktarılmaya değer:

> Mary'nin ölümü [diye devam eder] beni hem şaşırttı hem de çok etkiledi. İyi huylu, neşeli birisiydi ve sana bağlıydı.
>
> Bulunduğumuz yerde kötü talihten başka bir şey olmadığını şeytan biliyor. Nereye yöneleceğimi artık bilemiyorum. Fransa ve Almanya'dan para bulma girişimlerim sonuçsuz kaldı ve doğal olarak 15 Sterlin'le açığı birkaç haftadan fazla durduramayacağım doğal olarak öngörülebilirdi. Kasap ve fırıncı dışında, hiç kimseden veresiye bir şey alamamamız bir yana –o da bu hafta sonunda bitecek– okul faturası, kira ve bir sürü şey için alacaklılarca sıkıştırılıyorum. Birkaç *pound* alacağı olan bir iki kişi parayı keyifle ceplerine indirdiler ve şimdi bana yeni bir hevesle saldırıyorlar. Üstelik çocukların dışarı çıkacak ayakkabıları ya da giysileri yok...
>
> Tam da bu anda sana bu korkunç şeylerden söz etmem, benim açımdan iğrenç bir bencillik. Ama tedavi eş-sağaltımsal (*homeopatic*). Bir bela diğerini tedavi ediyor. Ve herşeye rağmen ben ne yapabilirim? Bütün Londra'da kalbini serbestçe açabileceğim bir tek adam yok ve kendi evimde, karşı taraftan gelecek feveranları karşılamak üzere sessiz Stoacı'yı oynuyorum. Bu koşullar altında çalışmak bir hayli olanaksız. Keşke Mary'nin yerine, zaten bir sürü fiziki rahatsızlığı olan ve epeyce uzun bir hayat yaşamış annem Belirli koşulların baskısı altında "uygar" insanların aklına ne garip fikirlerin geldiğini görüyorsun.

Mary henüz mezarına girmeden alınan bu "buz gibi" mektup Engels'i dört gün dilsiz bıraktı.

Friedrich Engels, 1860'lar.

> Bütün arkadaşlarım [diye yazdı sonunda], *burjuva* tanıdıklar da dahil, bu olay karşısında bana, umduğumdan daha fazla dostluk ve sempati gösterdiler ve bu beni derinden etkiledi. Sen ise bu anı, o soğuk felsefenin üstünlüğünün reklamını yapmak için uygun buldun. Öyle olsun!

Marx on gün sonra cevap yazdı.

> Sana o mektubu göndermek [diye yazdı] benim için büyük hataydı ve postaya verildikten sonra pişman oldum. Ama bu kalpsizlikten olmadı. Karım ve çocuklar tanıktırlar ki (sabah ilk iş olarak) mektubun geldiğinde, en yakınımda olan birisinin ölümü kadar perişan oldum. Ama akşam sana yazdığımda son derece umarsız koşulların etkisi altındaydım. Ev sahibinin komisyoncusu evdeydi, kasabın faturası protesto olmuştu, kömür ve yiyecek yoktu ve küçük Jenny yataktaydı. Bu koşullar altında genellikle kendimi yalnızca alaycılık yoluyla koruyabiliyorum.

Engels bu biraz zoraki ve rahatsız özürün "içtenliği"ni kabul etti ve "Mary ile aynı zamanda en eski ve en iyi arkadaşını kaybetmemiş" olmasına sevindi ve nakit olmadığı için kendi adına yazılmış 100 *poundluk* bir çek göndererek her zamanki kurtarma görevine başladı. İki arkadaş, o ana kadar aralarında herhangi bir şeyin geçmiş olduğunu zımnen reddederek alışılmış rollerine döndüler ve Mary Burns'ün adı bir daha duyulmadı. Birkaç ay sonra Engels Mary'nin kız kardeşi Lizzie ile yaşamaya başladı ve daha sonra da onunla evlendi.

Ancak Marx'ın karakteri kararsızlığını korumaktadır. Arkadaşlık konusunda yeteneği olmayan, başkalarının duygularını bu duygular ancak kendisine dokunursa anlayabilen, arkadaşlarını ve kendisine yardım edenleri alışkanlık gereği kuşkucu ve titiz bir kıskançlıkla izleyen bir adamın kendine özgü bir dosta ve yaşam boyu sürecek bir sadakatla bağlı bir eşe sahip olması yalnızca şans olamaz. Bu paradoks belki de ilk bakışta göründüğü kadar çarpıcı değildir. Marx, hayatının diğer kesimlerinden insafsızca esirgediği –o kadar insafsızca ki pek çok kişi

onun doğasının bundan hepten mahrum olduğunu sanmıştır- insanca arkadaşlık ve insanca iyilik ihtiyacının tümünü bu iki ilişkiye dökmüştür. Jenny ve Engels'den önce ve yalnızca onlardan önce, Marx, gururunu alçaltabilirdi. Onlardan ve yalnızca onlardan hediyeyi bir hakaretmiş gibi algılamayabilirdi. Ortak bir insanî tepkiyle, bu bağımlılık onları ona daha da fazla bağladı. Dünyanın geri kalanını reddedişi, kendi içinde, onların ona bağlılığının bir yükümlülüğü idi.

Bununla birlikte, Marx'ın Jenny ile ya da Engels ile olan ilişkisini eşitsiz bir ilişki olarak tanımlamak haksızlık olur. Marx'ta, bir koca ve arkadaş olarak, her zaman alan, hiçbir zaman vermeyen birini görmek yapay bir teşhis olacaktır. Onun Jenny'ye olan bağlılığı, Jenny'nin Marx'a olan bağlılığı kadar mutlak ve eşsizdi ve Jenny herhangi bir ironi ya da samimiyetsizlik izi görülmeksizin, her zaman ondan mükemmel bir koca ve mükemmel bir baba olarak söz etmiştir.

> Bu küçük ıstırapların [diye yazmıştı bir arkadaşına1851'de] belimi büktüğünü düşünme. Bizim mücadelemizin tecrit edilmiş bir mücadele olmadığını çok iyi biliyorum ve herşeye rağmen, kendimin o seçilmiş, mutlu, üstün tutulanlara ait olduğumu, çünkü, hayatımın desteği, sevgili kocamın her zaman benim yanımda olduğunu biliyorum. En içerideki varlığımı ezen ve yüreğimin kanamasına yol açan tek şey kocamın bu kadar çok küçük sefaletle uğraşmasıdır. O hiçbir zaman, en korkunç anlarda bile, geleceğe olan güvenini ya da neşeli ve iyi mizacını kaybetmemiş ve beni neşeli gördüğü ve çocuklarımızın annelerinin etrafında oynamasını seyrettiğinde çok mutlu olmuştur.

Aşağıdaki –Marx'tan karısına yazılıp da günümüze kalmış ender mektuplardan birisi– bir sonraki yıla aittir:

> Canım,
>
> Mektubun beni çok sevindirdi. Bana her şeyi anlatmaktan asla utanmamalısın. Eğer sen, zavallı sevgilim, acı gerçeği yaşamak zorundaysan, benim de o acıyı en azından ruhum-

da paylaşmam son derece mantıklıdır. Senin nasıl sonsuza dek esnek olduğunu ve en küçük bir olumlu haberin seni nasıl hayata döndürdüğünü kuşkusuz biliyorum. Bu hafta ya da en geç Pazartesi'ye kadar bir diğer 5 *pound* alacağını umuyorum.

Dean Sokağı'ndaki bu iki odanın romantik havasında, Jenny ve Marx arasında eşit olarak paylaştırılabilecek destansı bir nitelik vardır.

Soho'nun sefaletine direnen cesaret, Haverstock Hill'in daha geniş ve daha iddialı yoksulluğunda ciddi olarak sınanmaya yazgılıydı. Kocasından dört yaş büyük olan Jenny Marx, kırklarının ortasındaydı. Neredeyse benzeri olmayan zorluklar altında altı çocuk doğurmuş, üçünü büyütmüştü; hem sağlığı hem de sinirleri aynı derecede bozulmuştu. Onda, kocasının sahip olduğu soyut spekülasyon içinde sürekli kendini unutma şansı yoktu ve çocukların hızla büyümesi hem maddi sorunları hem de yoksulluğun manevi utancını artırıyordu. Çocuklar çok parlak öğrencilerdi ve hemen her zaman sınıflarının birincisiydiler. Onların okul masrafları ailenin geliri üzerindeki önemli bir yüktü ve kızlar her ne pahasına olursa olsun aile karşısında mahçup olmaktan kurtarılmalıydı. Ama okulda arkadaşlarının önünde durumu idare etmek yeterince zordu. Başkaları tarafından ayıplanma, şefkat dolu ve mutsuz anne üzerinde sürekli baskı yapıyordu. 1858'de doktor, hava değişimi ve dinlenmek için deniz kenarına gitmezse, "beyin-humması ya da benzer bir şeyle" onları korkuttu. İki yıl sonra, çiçek hastalığı salgınına yenik düştü ve o takatsiz halinden yavaş yavaş kurtuldu. Altmışların başında Marx'ın Engels'e yazdığı bir mektupta, onun sinirsel durumuna ilişkin birden fazla işaret vardır:

> Karım bana her gün kendisinin ve çocukların mezara girmelerini dilediğini söylüyor ve ben de aslında onu ayıplayamıyorum; zira bizim durumumuzda maruz kaldığımız aşağılanmalar, işkenceler ve iğrençlikler kolaylıkla tanımlanamaz.

Jenny'nin durumu zaten kötü olmalı ki –zira Marx bu tür meseleleri Engels'e bile yazmazdı– birkaç ay sonra Mary Burns'ün

ölümü ve Engels'in serzenişleri Grafton Terrace'da, Marx'ın kendisinin de özellikle olumlu bir havada olmadığını gösteren bir krize neden oldu:

> Şimdi sana lafı uzatmadan söyleyebilirim ki [diye yazıyordu Engels'e olaydan üç hafta sonra], bu son haftalarda yaşamış olduğum bütün sıkıntıların arasında beni hiçbir şey dostluğumuzda bir çatlak olabileceği korkusu kadar rahatsız etmedi. Karıma sürekli, bütün bu rezillik içinde hiçbir şeyin beni, eve ilişkin bu endişelerin ve onun endişeli durumunun, seni teselli etmek yerine, kendi özel ihtiyaçlarımla seni rahatsız etmiş olmak kadar üzmediğini söylüyordum. Dolayısıyla evin huzuru pek çok bozuldu ve zavallı kadın aslında hiç suçunun bulunmadığı bir şey için acı çekmek zorunda kaldı; zira olanaksızı istemek kadınların doğasında vardır. Doğal olarak benim ne yazdığım hakkında bir fikri yok, ama küçük bir derin düşünme ile ne olacağını görebilirdi. Kadınlar komik yaratıklar.

Karısının zaten yüklü omuzlarına arkadaşına karşı soğukluğunun kabahatini yüklemeye kalkışmak, hasisçe, daha doğrusu gayrisamimi bir girişimdi ve bu okuycunun Marx'a olan sempatisini artıracak bir şey değildir. Ancak olgular, her ne kadar kendini haklı çıkarmak amacıyla belki abartılmış olsa da, icat edilmiş de değildi. Kendisi, teorik spekülasyonun toz pembe yolunu bencil bir şekilde izlerken, ailesinin en ilkel ihtiyaçlarını karşılayamama suçlaması, bu koşullar altında her kadının her kocaya karşı yapacağı bir suçlamaydı. Meydan okumanın haksızlığı ya da haklılığının birbirine karışmış olması her türlü cevabı önlüyordu. Yara içe doğru iltihaplanıyordu ve onun ürettiği zehiri önleyecek herhangi bir panzehir yoktu.

Kızlar büyüdükçe, yaşlanan ve hırçınlaşan bir anne ile üç genç kız arasındaki neredeyse kaçınılmaz sürtüşme ve kıskançlıkların beslediği acılar arttı. Doğal olduğu üzere, baba, onlara daha da sıkı sarıldı ve kızlar onda müşkülpesent bir annenin küçük zulümlerine ve serzenişlerine karşı sığınacak bir barınak buldular.

> Son aylarda [diye yazıyordu Engels'e 1868'de] evde koşulların ne kadar nahoş olduğunu, Jennychen'in bana haber vermeden bir İngiliz ailesinin yanına mürebbiye olarak girmeye karar vermiş olmasından anlayabilirsin. Sonunda bu işe, verilen sözün yalnızca bir ay için geçerli olması koşuluyla razı oldum. Bu iş bana ne kadar uygunsuz gelse de, (bunu sana söylememe gerek yok) kız bütün gün küçük çocuklara öğretmenlik yaparak geçirecek – bu koşulu kabul ettim çünkü her şeyden önce Jenychen'in bütün zamanını bu dört duvarın içinde geçirmeyecek ve kafasını dağıtacak bir tür işe sahip olmasının iyi bir şey olacağını düşündüm. Karım son birkaç yıldır – bu koşullarda bunu anlamak mümkündür ama yine de hoş olmayan– o iyi mizacını epeyce kaybetti ve şikâyetleri, huzursuzlukları ve huysuzluklarıyla kızlara çok eziyet ediyor; her ne kadar hiçbir çocuk bunlara daha neşeli bir şekilde katlanamazsa da herşeyin bir sınırı var. Bunları yazmak zorunda kalmam doğal olarak hiç hoş değil.

Sonraki yıllarda, maddi koşullar biraz iyileştiğinde ve kızlar bağımsız olduklarında, Jenny'nin sinirleri az çok o eski istikrarına kavuştu ve ev içindeki uyum, kısmen evliliğin ilk yıllarındaki halini aldı. Ama altmışların kritik yıllarında, Marx'ın kendisinin gücünün ve etkinliğinin zirvesinde olduğu yıllarda, Marx yalnızca Dean Sokağı'nda başına musallat olanlardan besbelli daha ağır olmayan maddi sıkıntılardan değil fakat sinirleri harap olmuş ve öfkeli karısının şikâyetlerinden ve serzenişlerinden çok çekti. Bunlara tümüyle sabır ve anlayışla katlanmış olması Marx'n lehine bir noktadır ve bu zor yıllar aile mutluluğunu kazaya uğratmamıştır. Ancak bu duygusal saldırılardan sığındığı suskun gurur ve soğukkanlı alaycılık karakterinin giderek daha fazla alamet-i farikası oldu.

Marx'ın para için gazetecilik yaptığı, siyasetle meşgul olduğu, *émigré* vatandaşlarıyla kavgalar ettiği, *Kapital*'in ilk cildini yazdığı ve Birinci Enternasyonal'i kurduğu koşullar işte bunlardı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Siyaset ve Gazetecilik

1849 yılının sonunda Marx Londra'ya yerleştiğinde önünde açık duran iki siyasal etkinlik alanı vardı. Devrim yılının heyecanları içinde düzeni bozulan ama hiçbir zaman fesh edilmeyen Komünist Birliği; ilişkilerinin kesintiye uğradığı ama tamamen kopmadığı İngiliz *Chartistleri*. Marx, hakkında pek çok teoriye ama çok az bilgiye sahip olduğu yabancı bir ülkede yaşadığı için ciddi engellerle karşı karşıya idi. Ama o önündeki zorlukların büyüklüğünden etkilenecek bir adam değildi ve umutla işe koyuldu.

Geçmiş ayların deneyimlerinden umudu kırılmamış olarak Marx hâlâ Avrupa devriminin yakında olacağına inanıyordu. 1848-49 *burjuva* devriminin ışığında çağdaş tarihi çözümleyerek, bir sonraki devrimin özellikle *küçük burjuva* niteliği taşıyacağı sonucuna ulaşmıştı. Bu devrimin iktidara getireceği insanlar, ileri derecede sanayileşmiş İngiltere'ye göre Fransa ve Almanya'da daha geniş bir etki ve önem kazanan zanaatkârlar, küçük tacirler, küçük esnaf olacaktı. Bunların üstünlüğü proletaryaya hemen bir rahatlama getirmeyecekti; çünkü *küçük burjuvazi* zafer anında, aynen *büyük burjuvazinin* yaptığı gibi, devrimi yapmalarına yardım eden proletaryaya acımasızca ihanet edecekti. Ancak bu, bir sonraki ve sonuncu proletarya devri-

minin yolunu açacaktı. Kısaca Marx şimdi ünlü "sürekli devrim" teorisinden sonra ilk defa bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele alıyordu. 1850 baharında bu kehanetleri *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*'un az sayıda okuyucusuna sunarken, Fransa'da *küçük burjuva* devriminin çok yakın olduğuna inanıyordu. Siyasal meselelerde kendisini her türlü kişisel duygulardan bağışık tutan Marx, Louis Bonaparte'ın adı nedeniyle sahip olduğu etkiyi, Fransız halkını ve özellikle de *küçük burjuvaziyi* bir bütün hayal ederek umutsuzca doğru tahmin edememiş ve hayatında son kez olmak üzere yersiz bir iyimserliğe yenik düşmüştü.

1849 olayları Komünist Birliği'ni Almanya ve Fransa'da yasaklanmış bir örgüt haline getirmişti. Yalnızca İngiltere'de örgütün canlandırılması için ciddi herhangi bir ümit olabilirdi. Eski önderlerden Moll, Engels'in de neredeyse hayatından olacağı Baden seferinde ölmüştü. Ama dizgici Schapper ve kunduracı Heinrich Bauer 1849-50 kışında Londra'ya dönmeyi başarmışlardı. Birlik'in yönetimi üç yeni mülteci, Prusyalı eski bir subay ve Baden'de Engels'le birlikte savaşmış olan August Willich, devrimci heyecanları ülkeyi onlar için barınamayacak kadar sıcak hale getiren iki genç Prusyalı, Wilhelm Liebknecht ve Konrad Schramm'ın katılımıyla taze kana kavuşmuştu. Birlik'in üyelerine ilişkin herhangi bir kayıt bulunmuyor ama bu sayı gülünç derecede az olmalıdır.

Şimdilik her şey iyi gidiyordu. 1850 Mart'ında yeni Yönetim, Almanya'daki sempatizanlara yaptığı ve Fransa'da yeni bi devrimin patlak vereceğine ilişkin Marx'ın kehanetine de değinilen bir beyannameyle işe başladı. Ama kısa süre sonra ilerde büyük bir çatlağa yol açacak ayrılık başgösterdi. Marx'ın sahte bir peygamber olduğu anlaşılmıştı. Fransa, Bonaparte'ın himayesi altında rahat bir şekilde bir istikrar ve irtica dönemine giriyordu ve Komünist Birliği'nin daha aceleci üyeleri Marx'ın bu konuda ne önereceğini öğrenmek istiyorlardı. Marx'ın sabır ve propaganda dışında önereceği herhangi bir şey yoktu. Taraftarlarını enerjik bir şekilde zamansız ve bilimsel olmayan bir entrika ve gizli plandan ve herşeyden önce de kendisinin başlatma-

yacağı bir eylem planından caydırdı. Gayrimemnunları susturmak o kadar kolay değildi. Atak bir siyasetin her zaman çekiciliği oluyordu. "Eylem adamları" ile "laf ebeleri" arasındaki o eski ve geçerli çelişkiyle oynamak kolaydı. Marx'ın zor anlarda cesaretini kaybettiği, zamanın gerisinde kaldığı ve umutsuzluk ve teslimiyet nasihatlarından başka önerebileceği bir şey olmadığı fısıldanıyordu.

Eğer Willich olmasaydı isyan bu kadar ciddi olmayabilirdi. Marx bir grup emekçiyi idare edebilidi. Zekâsı, eğitimi ve toplumsal statüsü sayesinde onlara çok kolay egemen oluyordu ve onun otoritesini kabul etmek doğal sayılıyor ve gücenmeye yol açmıyordu. Ama eşitleri arasında nadiren başarılı olabiliyordu; çünkü siyasal meseleler söz konusu olduğunda, inancının fanatikliği, başkalarını eşit *olarak* görmesine izin vermiyordu. Taktikleri hep tahakküm etmek üzerineydi çünkü başka bir şeyden anlamıyordu ve siyasetle ilgilenen kendi konumu ve eğitimindeki insanlar, yalnızca Engels gibi onun üstünlüğünü kabul eden ve otoritesine baş eğen çok ender kişiler, uzun süre onun dostu ve arkadaşı olarak kalabiliyorlardı. Büyük bir düşünür olmasa da dürüst ve içten bir adam olan Willich, Marx'ın otokratik tavrına isyan etti. Olayı bir sorun olarak Yönetim'e getirmeye karar verdi ve Marx'ın eski destekçisi ve müttefiki Schapper'i de kendi tarafına kazandı.

Olay 15 Eylül 1850'de Yönetim'de kesin tartışmaya açıldı. Ve tartışma, herkesin kafasında olan o kişisel sorunlar üzerinde odaklanmadı, aksine ileri sürülen siyaset farklılıkları üzerinde odaklaştı. Willich ve Schapper, her ne kadar hiç kimse mümkün olan eylemin ne oldğunu açıklayamasa da, eylem siyaseti izlenmesini istiyorlardı. Marx beklenen ustalıkla ortaya çıktı ve tartışmanın doğasını açık ve kategorik terimlerle tanımladı:

> Eleştiriye dayanan bir kanaat yerine, azınlık dogmaya dayanan bir kanaat geliştiriyor. Çoğunluğun görüş açısı maddeci, azınlığın ki idealisttir. Azınlık devrimin itici gücünü gerçek koşullarda değil, saf iradede arıyor. Biz işçilere diyoruz ki: "Yalnızca koşullarınızı değiştirmek için değil fakat kendinizi siyasi ikti-

dara yerleştirmek için önünüzde onbeş, yirmi ya da elli yıl var" diyoruz. Öte taraftan siz "Hemen iktidara el koymalıyız ya da yatıp uyumalıyız" diyorsunuz.

Oylama yapıldığında Marx'a altı, Willich'e ise dört oy çıktı. Marx sözde bir zafer kazanmıştı. Ama devam edemeyeceğini biliyordu. Yönetim'de ucu ucuna bir çoğunluğa sahipti ama sıradan üyeler Willich'ten yanaydı. Marx taktiğe başvurdu. Yönetim'in, Birliğin hâlâ bir grup gizli taraftarının bulunduğu ve koşulların Willich'in macera siyasetine karşı yeterli garantileri sağlayacak Köln'e taşınmasına yönelik bir önerge verdi. 15 Eylül'deki toplantının devamı olan bir başka toplantı oldu. Yeni katılanlardan, daha sonra Marx'ın "bizim partinin Percy Hotspuru" diye ad takacağı genç Schramm, Willich'i düelloya davet etti. Düellocular Ostend'e gittiler ve burada, (Willich usta nişancı olduğu için) Schramm kafasında hafif bir yara ile beklenmedik bir şekilde kurtulma şansına sahip oldu.

Yönetim'in Köln'e taşınması Komünist Birliği'nin fiilen sonu oldu. Marx rakibin eline geçmesindense onu öldürmüştü. Willich ve arkadaşları ayrıldılar ve rakip bir örgüt kurdular. Ayrılma eski Birliğin gücünü, yenisine herhangi bir güç katma olanağı da vermeden tümüyle bitirdi. Willich, esas itibariyle komünist nitelikte olmayan başka örgütlerle flört ederek Marksist komünizme özgü ilkelerden ayrıldı. Louis Blanc ve diğer mültecilere katılarak, kısa bir süre için Mazzini'nin Avrupa Demokratik Komitesi'ne rakip olan demokrat mülteciler Uluslararası Komitesi'ni kurdular. Marx'ın Engels'e bu dönemde yazdığı mektuplar, Willich'in programının donkişotvari niteliğini göstermek için değil de yeni komitenin toplandığı Büyük Yeldeğirmeni Sokağı'ndaki Kızıl Aslan'a göndermede bulunan "Büyük Yeldeğirmenciler"le edilen alaylarla doludur.

Bu arada Prusya hükümeti de Londra'daki Alman *émigréler* konusunda büsbütün kör değildi ve ilginç bir tesadüf, onlar hakkında ne düşündüğünün belgesini bizim için saklamıştır. 1850 Mayıs'ında Berlin'de Friedrich Wilhelm'e bir suikast girişimi olmuştu. Kral önemsiz bir yara ile kurtuldu. Ama pek hak-

sız da olmayarak kafasını bu ürkütücü, monarkların öldürülmesi meselesine taktı ve İçişleri Bakanı Baron Manteuffel'i, "çeşitli gizli örgütlerce Londra'da sürdürülen suikast planları" konusunda ajanlarından elde ettiği bilgileri gizlice Britanya elçiliğine aktarma konusunda görevlendirdi. Tümü de 1850 Mayısı tarihlerini taşıyan üç rapor böylelikle Londra'ya gönderildi ve de *Foreign Office*'in arşivinde usûle uygun olarak saklandı. Bu raporlar o sırada Londra'da, "Kan Kırmızısı İngiliz gizli *Chartist* derneğinin yanı sıra, ikisi Alman, biri Polonyalı ve biri de Fransız, dört Sosyalist Cumhuriyetçi Derneğin" varlığını kaydediyor. Bunlar arasında en tehlikeli olan Komünist Birliği'dir.

> Bu Birlik [diye açıklıyor rapor] örneğin Hollanda, Prusya, Polonya vs. gibi Avrupa'nın büyük bir kısmına yayılmıştır ve değişik ülkeler için merkezî şefleri vardır. Londra'da bulunan Marx, Wolff ve Engels Almanya'nın şefleridir. Bu Birlik Almanya'da, herbirinin içinde onda bir kadar Birlik üyesi bulunan üç yüz ila üç yüz elli işçi derneğini yönetmektedir. Bütün derneklerin üyelerinin sayısı elli bin, dernekleri gözü kapalı yönetmek üzere seçilmiş üyelerin sayısı ise yüz kadar tahmin edilmektedir.

Ancak bu raporlar, her ne kadar doğrulanmamış olsa da, muhtemelen gerçekten pek de o kadar uzak olmayan bu alelade ve sıradan ayrıntıları aktarmakla sınırlı kalmıyordu. Ajanlar Berlin'deki işverenlerinin ne istediklerini biliyorlar ve bunu sunmaya dikkat ediyorlardı. Bir tanesi "prenslerin katledilmesi burada resmen düşünüldü ve tartışıldı", bir diğeri, "prenslerin öldürülmesi tüzüğün bir parçası olarak resmen kabul edildi" diye güvenle iddia ediyordu. 30 Nisan 1850'de yapıldığı iddia edilen bir toplantıda bu büyüleyici konunun ayrıntılı olarak görüşüldüğüne ilişkin tüyler ürpertici bir hikâye vardı. Öyle görünüyor ki, Kraliçe Victoria'dan bu durumlarda "İngiliz budala" olarak söz ediliyor ve Wolff un "İngiliz budalanın ve onun Haylaz Prenslerinin, bütün taçlı kafaları göndereceğimiz yola gitmeleri gerektiği"ni ifade ettiği rapor ediliyordu. Bir başka üyenin, "İngiliz çelik eşya en iyisidir ve özellikle de bu-

rada baltalar keskindir" gibi ürpertici bir ifade kullandığı; bu arada Marx'ın bizzat kendisinin de dinleyicilere, "önemli sonuç doğuracak olayın yaklaştığı ve Avrupa'nın taçlı cellatlarının hiçbirisinin kurtulamaması için şaşmaz önlemlerin alındığı yolunda garanti verdiği" bildiriliyordu. Görevini yaptığının bilincindeki ajan, "Böylelikle" diye sonlandırıyordu raporunu, "İngiltere Kraliçesi'nin öldürülmesi Buckingham Sarayı'ndan yalnızca birkaç yüz metre uzaklıkta Almanlar tarafından ilan edilmektedir."

Britanya hükümeti bu bir hayli renkli raporlardan gereğinden fazla etkilenmese ve her ne kadar Marx, mektuplarının kurcalandığı konusunda sürekli olarak şikâyet etmekteyse de, Komünist Birliği'nin İngiliz polisinden korkacak bir şeyi yoktu. Ama Yönetim'in Köln'e transferi vahim bir adım oldu. İşgüzar Prusyalı otoriteler dosyalarını henüz dolduruyorlardı. Etkili bir polis kontrolü, gerçek bir posta sansürü olan bir ülkede sürekli tehlike vardı ve kısa sürede felaket geldi çattı. 1851 Mayıs'ında Yönetim'in bir üyesi, Nothjung adında bir terzi çırağı, Leipzig'de tutuklandı. Zati eşyası arasında *Komünist Manifesto*'nun Komünist Birliği'nin Tüzüğü'nün kopyaları, Yönetim'in Londra'dan taşınmasından önce Marx'ın yapmış olduğu iki açıklama ve güvenilir adreslerin listesi bulundu. Polisin, önemli ve tehdit edici bir komplonun kokusunu aldığını düşünmesi için her türlü neden vardı. Birliğin onbir en önemli üyesi Köln'de tutuklandı ve de Prusya hükümeti birinci sınıf bir siyasi yargılama sahneleme konusunda kararını verdi.

Bununla birilikte hükümet daha başlangıçtan beri ciddi bir sorunla karşı karşıya idi. Prusya hukuku kanaatleri yasaklamıyor ya da cezalandırmıyordu ve ele geçirilen belgelerin hiçbirinin şiddeti ve Prusya devletini yıkmayı tahrik ettiği kanıtlanamıyordu. *Rhineland*'daki yargı makamları devrimden sonra bile belirli bir bağımsızlık geleneğini korumuşlardı ve yargılamanın başlayabilmesi için iddianamenin sunulması gereken yer olan Yüksek Mahkeme'nin savcılık dairesi, iddia makamının bir suçlamayı haklı kılabilecek somut delilleri ortaya koyama-

dığını açıkladı. Ama yine de bu kararın sonucu suçlananların salıverilmesi şeklinde olmadı; kovuşturma yeniden başlatıldı. Prusya polisi gerekli kanıtların bulunması konusunda kararlıydı ve Stieber adında bir ajanı bunların bulunması için görevlendirdi. Stieber Londra'da bir yıla yakın süre derin araştırmalar yaptı. Bir yıllık çalışma yalnızca kalitesine zaten işaret edilmiş olan türden kulaktan dolma bir dizi rapor ortaya koymakla kalmadı ama zengin bir sahte belge hasadı derledi. Bunların arasında en ünlüsü Marx'ı Prusya hükümetine karşı her türlü tahrik ve fesatın yaratıcısı olarak gösteren, Londra'daki Komünist Birlik Yönetimi'nin tutanak defteriydi. Bu sahte belge, Stieber'in şirketteki ajanlarından, Birliğin eski üyesi Hirsch adlı genç bir adam tarafından uydurulmuştu.

Bu kanıtlara dayanılarak onbir kişi, onsekiz aylık bir tutukluluk döneminden sonra, 1852 Ekim'inin sonlarında, en azından mahkemeye çıkarıldı. Bu belgelerin üretilmesi Marx'ın evinde korku ve paniğe neden oldu. Sahte belgeler yeterince açıktı. Sözde tutanaklar Liebknecht ve Rings adlı diğer sekreter tarafından imzalanmıştı. İki adamın elyazılarını taklit etmeye bile kalkışılmamıştı ve imzaları da yanlıştı. Ancak, belgelerin sahte olduğunun kanıtlarını Londra'da toplamak ve bunları Prusya sansüründen geçirip Köln'de suçlanananlara ulaştırmak da o kadar kolay bir iş değildi.

> Bütün mesele [diye yazıyordu Jenny Marx bir arkadaşına] bir yanda polis ile bir yanda kocam arasında geçen bir mücadele... Evimizde düzenli bir büro kuruldu. İki ya da üç kişi yazıyor, diğerleri koşuşturuyor üçüncü bir grup, köhne resmî dünyanın planlarının bozulması için, bu duyulmamış skandalın kanıtlarını bir araya getirenler ortadan kaybolmasınlar diye para topluyorlar. Bunların tam ortasında benim üç vefakâr çocuğum şarkı söyleyip düdük öttürüyor ve sık sık babalarından azarı işitiyorlar. Bu bir iş.

Jenny öne çıkarmada aslan payını kocasına verdiği için bağışlanabilir. Ama Willich de dikkate şayan bir hizmet yerine getirmiştir. Zavallı Hirsch'i deliğine kadar kovalamış ve ken-

disinden sahte belgelerdeki payını itiraf eden yeminli bir yazılı ifade almıştı. Engels, bu değerli belgeleri *Rhineland*'daki dost bir tüccarın adresine gönderilen paketler içinde gizlice ülkeye sokmuştur.

Bu fedakâr çalışmaların ilk sonucu alındı. Belgelerin sahteliğinin gösterilmesi o kadar barizdi ki mahkeme sahte belgeleri tümüyle bir yana bıraktı. Ama savunma adına bu kısmî zafer bir işe yaramadı. İddia makamı, *burjuva* jürinin kafasında suç olan ama ispatlanamayan ve suç olmayan ama zanlılara karşı yeterince kanıtlanabilecek olan suçlamalar hakkında bir karışıklık yaratmayı başardı. Onbir sanıktan yedisi için suçlu kararı çıktı ve üç ila altı yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldılar. Dava, otoritelerin istediği şekilde, Komünist Birlik için öldürücü bir darbe oldu. Artık Prusya topraklarında faaliyet gösteremezdi ve birkaç hafta içinde hem Marksist Birlik hem de Willich'in rakip örgütü kendilerin feshettiler. Marx'ın bir başka uluslararası devrimci örgüt içinde faaliyet göstermesi için on yıldan fazla zaman gerekecekti.

Köln komünistleriyle ilgili olay devam ederken, gericilik Fransa'da işini tamamladı. 2 Aralık 1851'de yapılan *hükümet darbesi*, hâla Prens Cumhurbaşkanı unvanını taşıyan (İkinci İmparatorluk bir yıl kadar sonra ilan edilecekti) Louis Bonaparte'ı devletin tartışmasız efendisi yaptı. Marx bu olayı, New York'ta Almanca olarak çıkan bir dergide yayınlanan *Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire*'i adlı bir broşürle kutladı. Ve bu broşür siyasi öneminden daha çok edebî meziyetleri açısından aktarılmaya değer. Marx'ın eski dönemlerinin tezatlarla eğilip bükülen üslûbu geride kalmıştı. *Onsekiz Brumaire,* Marx'ın en basit ve en canlı yazılarından bazılarını içerir ve de hakaretlerin sertliği (Marx sövüp sayma konusunda çok parlaktır) ona siyasi yazılar arasında yüksek bir yer kazandırır. Marx'ı sıkıcı bir yazar olarak düşünenlere içtenlikle tavsiye edilebilir.

"Hegel bir yerlerde" diye başlar broşür, "tarihin bütün büyük olgu ve kişilerinin iki kez ortaya çıktığını söyler. Birincisinde trajedi, ikincisinde fars olarak ortaya çıktıklarını eklemeyi unutmuştur." Bu girizgâhtan sonra birbiri ardınca esip gür-

ler; ne Louis Napoleon ne de Fransız ulusunun gözünün yaşına bakılır.

> Kimi Fransızların söylediği gibi, ulusun gafil avlandığını söylemek bir mazeret değildir. Ne bir ulus ne de bir kadın, bir fırsat düşkününe korunmasız bir anda ırza geçme fırsatını verdiği için bağışlanabilir.

Ya da şu:

> Gerçek cumhuriyet biçimini mükemmelleştirmek için yalnızca bir şeyin eksik olduğu açıkça görülmüştür. Gerekli olan tek şey, Meclis'in sürekli tatile çıkması ve cumhuriyetin şiarı, "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"in şüpheye yer bırakmayan sözcükler "Piyade, Süvari, Topçu" ile yer değiştirmesidir.

Ya da hatta kahramanın doğumunun kuşkulu meşruiyetine yönelik şu kurnaz ima:

> Ve işte! Kendini Mesih gibi ortaya koyan biri çıktı. Napoleon adını taşıyor ve bizzat Code Napoléon'un hükmüne göre *la recherche de la paternité est interdite* (paternite arayışı yasaktır).

Bu belki gazetecilikten başka bir şey değildir. Ama sanat mertebesine yükseltilmiş bir gazeteciliktir.

Fransa'daki *coup d'état* yalnızca mevcut bir durumu doğrulamış ve usûlüne uydurmuştur; zira bu ülkedeki komünist hareket aslında iki yıldır zaten ölü idi. Ama Köln yargılamalarıyla da birleşince bunun sonucu, Marx'ın kafasında yaşatmış olabileceği Kıta'da komünist faaliyetlere yeniden başlama umudunu fiilen öldürdü. Artık Marx'ın işbirliği yapabileceği yegâne örgütlü devrimci grup İngiliz *Chartistleri*'ydi. Avrupa'daki tek proleter parti olarak Marx'ın özel sempatisine sahip olmuşlardı. 1848'deki dev düzmece dilekçe yurttaşlarının gözündeki itibarlarını azaltmıştı ve parti Feargus O'Connor'un, hayatının son günlerini yaşayacağı tımarhane yolunda şimdi çok mesafe aldığı, kötü şöhretli eksantrikliği nedeniyle daha da moralsiz kalmıştı. Ama Marx hâlâ vefalıydı. *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*'da O'Connor'ı, "antik Munster krallarının so-

yundan gelmekle övünen İrlandalı bir küçük toprak sahibi" ve "devrimci harekete büyük bir engel" olarak açıkça suçluyor ve İngiliz proletaryasının ve *Chartism*'in yükselen yıldızları olarak dostları Harney ve Ernest Jones'u gösteriyordu. Bir süre Harney ile yakın ilişki içindeydi ve ondan çok ümitliydi. Kardeş Demokratlar örgütü çoktan dağılmıştı ama adı, ara sıra yapılan demokratik gösterilere renk ve uluslararası bir hava katmak için hâlâ varlığını sürdürüyordu. Harney, entelektüel yeteneklere kafasını takmayan, ama öğüt dinlemeye hazır, cana yakın, dürüst bir adamdı. Marx'ın etkisiyle O'Connor'dan ve *Northern Star*'dan (*Kuzey Yıldızı*) ayrılmıştı ve 1850 yılında kendi gazetesini çıkarmaya karar verdi. Bu gazete biraz safça da olsa, kışkırtıcı *The Red Republican* (*Kızıl Cumhuriyetçi*) adını taşıyordu ve kısa süren yaşamının en dikkate değer eylemi *Komünist Manifesto*'nun İngilizce çevirisini yayınlamak oldu. Böylesine militan bir görünüm altında dikkat çekmeyi başaramayınca –Mara'nın *Ami du Peuple*'ünü hatırlatan, daha sevimli bir adı benimsedi: *The Friend of the People* (*Halkın Dostu*). 1851'in ilk yarısında, Engels burada, İngiltere'ye sığınmış olan Mazzini, Ledru-Rollin, Ruge ve diğer "Kıta Demokratları"na saldıran makaleler yayınladı. Ama herhangi popüler başarı ölçüsünü yakalayamadı ve çok geçmeden Marx ve Engels'in hem gazete hem de yayıncısına ihtiyaçları kalmadı.

Harney ve Marx arasındaki gedik her iki adam açısından da tipikti. Komünist Birlik'teki bölünme ortaya çıkınca, her iki hizip –Marx'ın ve Willich'in hizipleri– Harney'in yardımseverliğinin devamına bel bağlıyorlardı ve Harney, Kardeş Demokratların "bütün insanlar kardeştir" şiarını hatırlayarak her ikisine de yardım etmemek için bir neden görmüyordu. Marx ve Willich'in üzerinde kavga ettikleri muğlak ilke farklılıklarına üzülüyor ama iyice kavrayamadığı için ve her ikisinin de iyi demokratlar olduğuna dostça inandığından iyilikleri tarafsız bir şekilde aralarında paylaştırmaya hazırdı. Dolayısıyla, 1851 Şubat'ında Willich ve Schapper, yeni Uluslararası Komite adına, maceraperest Polonyalı bir general olan ve Orta Avrupa'da devrimci dava adına olağanüstü yiğitlikler gösteren Bem'in ölümünü anmak üzere bir

toplantı düzenleyince, Harney yalnızca karısıyla birlikte ilk sırada yerini almakla kalmadı ama yeni komitenin kuklası Louis Blanc'ı "sosyalist Mesih" olarak ilan eden bir konuşma yaptı.

Daha kötüsü geldi. Onbeş gün sonra Londra'da Şubat devriminin üçüncü yıldönümü onuruna, birisi Mazzini'nin Avrupa Demokratik Komitesi, diğeri Willich'in Uluslararası Komitesi'nce düzenlenen iki ziyafet verildi (bu yıllar ziyafetlerle Kıta siyasetinin doğal olarak elele gittiği bir dönemdi). Bu iki kuruluşun Marx'ın nezdinde sahip oldukları hor görülme ve nefret dışında herhangi ortak bir yönleri yoktu. Harney, Kıta demokrasisinin dostu olarak görevlerini yerine getirmenin bilinci içinde her iki ziyafete de katılmayı planladı ve ikinci etkinliğe casus sıfatıyla gönderilen Marx'ın iki arkadaşının farkına varılıp sert bir şekilde kovulmaları karşısında Harney kovulanlara hiçbir sempati göstermedi. Bu işin sonu oldu. Marx ve Engels, bu "kolayca etkilenen plebin" "nafileliği ve anlayışsızlığı"na karşı çok öfkelendiler. Harney'le tüm ilişkileri kestiler ve o andan itibaren yazışmalarında Harney'den 'Sevgili' ya da "Yurttaş Hiphiphurra" olarak –birincisi karısının aşırı duygusallığından; ikincisi ise her türden demokratik tavrı fark gözetemeden alkışlamak eğiliminden kaynaklanıyordu– söz edildi. Zavallı Harney, sonuna kadar bu yanlış anlaşılma karşısında tamamiyle şaşırıp kaldı. Kendisi iyi niyetliydi ve Marx'ın hoşgörüsüz, kaprisli ve kardeşçe olmadığını düşünüyordu. Kısa süre sonra, gazetecilik alışkanlığının güçlü olduğu, Channel Adaları'na yerleşti ve *Jersey Independent*'in (*Bağımsız Jersey*) editörlüğünü yaptı. Daha da sonra Birleşik Devletler'e göç etti.

Harney'in bu sadakatsızlığı, Marx'ı Ernest Jones'un kollarına attı. Jones, Cumberland Dükü'nün ahır hizmetlisi olarak çalışmış bir süvari binbaşısının oğluydu. Marx'tan bir yıl sonra Berlin'de doğmuştu ve bütün çocukluğunu Almanya'da geçirdiği için mükemmel Almanca konuşuyordu. Ondokuz yaşında İngiltere'ye döndükten sonra Baro'ya kaydoldu, gazetecilikle meşgul oldu ve roman ve şiir yazdı. *Chartism*'e sürüklendi ve 1848 karışıklıklarındaki payı nedeniyle iki yılı hapishanede geçirdi. Almanya'da yetişmiş olması, onun Marx'la anlaşmasını,

Harney gibi tipik bir İngiliz'e göre daha kolay hale getiriyordu. Dürüst, enerjik ve sıcak kanlı oluşu Jones'u, gerileyiş ve çöküş günlerinde *Chartist* hareket içindeki tek olağanüstü figür yapıyordu ve her ne kadar bir kez onu "bencil sersem" olarak nitelemiş olsa da Marx ona karşı herhangi bir başka İngiliz politikacısı ya da ajitatöründen daha fazla saygı duyuyordu.

1852 Şubat'ında Jones, *The People's Paper* (*Halkın Gazetesi*) adıyla yeni, üç penilik bir yayın başlattı. Gazetenin adı, Harney'in *Friend of the People*'ının apaçık kopyasıydı ve kırkların geleneğine sadık olan Marx ve Engels bir süre için *Chartist* hareketin bir kez daha yaşayan bir devrimci güç ve iyi Marksist doktrinin aracı haline getirilebileceğine inandılar.

> Şimdi O'Connor aklını kesinlikle yitirdiğine göre [diye yazıyordu bu sırada Engels], Jones oldukça haklı. Talih şimdi onun tarafında ve eğer yurttaş Hiphiphurra da düşerse pozisyonu garanti. Benim görebildiğim kadarıyla *Chartistler* öylesine dağılmışlar ve karmakarışık hale gelmişler ve aynı zamanda işe yarar adamlardan o kadar mahrumlar ki, ya tümüyle kendilerini feshedecekler, ya kliklere ayrılarak yalnızca sermayadarların çanak yalayıcısı haline gelecekler ya da yeni bir temel üzerinde yetenekli birileri tarafından yeniden örgütlenecekler. Jones kesinlikle doğru yolda ve onun bizim teorimiz olmadan doğru yolu asla bulmuş olamayacağını kesinlikle söyleyebiliriz. O bir yandan, yalnızca *Chartist* partinin yeniden inşasının olası temelini, işçilerin sanayi *burjuvazisine* karşı içgüdüsel sınıf nefretini ve bu temeli yaygınlaştırıp genişletmek için propaganda ve aydınlanmayı bulamamış olmakla kalmazdı, öte yandan ilerici olup, işçilerin gerici önyargı ve tutkularını etkisiz hale getirmenin yolunu da bulamazdı.

1852 ve 1854 yılları arasında Marx, Ernest Jones'un değişmez omuzdaşıydı ve *The Peoples Paper*'a sık sık katkıda bulunuyordu ve Jones Marksizmin prensiplerini öylesine içine sindirmişti ki kısa bir süre içinde dönek Harney tarafından "farklı sınıflar arasında dostça olmayan duygular" yarattığı için saldırıya uğramıştı.

Ancak Komünist Birliği'nin dağılması ve *Chartism*'in hastalıkları, sonunda Marx'ı siyasal eylem için zamanın geçmiş olduğu konusunda ikna etti. Siyaset arenasından çalışma alanına geçmeyi tercih edecekti ama yoksulluğun baskısı onu ticari gazeteciliğe yöneltti. 1851'den bu yana düzenli işi ve temel gelir kaynağı *New York Tribune* için yazdığı makaleler olmuştu.

New York Tribune'ün öyküsü Amerikan gazetecilik tarihinde benzersiz bir olay teşkil eder. Gazete 1841 yılında idealistçe eğilimleri olan ve politikaya atılan Horace Greeley adında bir matbaacı tarafından kurulmuştu ve bu gazete kısa sürede Fourier'in Amerika'daki çömezlerinin organı haline geldi. Çalışmaları Atlantik'in ötesine geçen ilk sosyalist olan Fourier, bu dönemde, New York ve Boston'un edebî çevrelerinde olağanüstü güçlüydü. 1842 yılında Boston yakınlarındaki Brook Çiftliği'nde George Ripley adında Üniteryen bir papaz tarafından Ütopyacı bir topluluk kurulmuştu ve çok geçmeden bu topluluk Fourierciliğe döndü. Fourier'in temel ilkeleri çerçevesinde kendisini "phalanx"lar halinde örgütelemeye ve merkezi bir "phalanstery" (toplum evi) inşa etmeye başladı. Romancı Nathaniel Hawthorne, Brook Çiftliği'ne ilk yerleşenlerden birisiydi ve burasını büyük bir sempati ve beğeni ile ziyaret edenler arasında Emerson, Margaret Fuller, James Russel Lowell ve J. G. Whittier bulunuyordu. Kolonistlerin pek çoğu *Tribune*'e katkıda bulunmaya başladılar ve koloni 1846 yılında vaktinden önce son bulunca, gazete Fourierci okuldan geriye ne kaldıysa onun merkezi haline geldi. Gazete bu sırada yalnızca önde gelen ilerici bir yayın organı değil ama Amerika kıtasındaki ya da belki de tüm İngilizce konuşan dünyadaki en iyi, dikkat ve itina ile yazılan bir gazeteydi. 1853 yılında Avam Kamarası'nda gazete vergisine karşı konuşan John Bright, *New York Tribune*'den, herhangi bir İngiliz gazetesinden daha fazla içeriğe sahip ve daha ucuza satılan, Amerikan günlüklerinin iyi bir örneği olarak söz ediyordu.

Tribune'ün sahipleri, onu kuran Horace Greeley, işletme müdürü olduğu anlaşılan Thomas MacElwarth ve onların altında, editör olarak, Brook Çiftliği'nin öncülerinden birisi olan Char-

les Anderson Dana idi. 1848 devrimleri Amerikalı ilericilerin dikkatini bir kez daha Avrupa sahnesine çekmişti ve Dana'nın Avrupa'da bir inceleme gezisine çıkmasına karar verildi. Dana Paris'te üç ay geçirdi ve buradan Ekim ayında Berlin'e geçti. Bir sonraki ay –Kasım 1848– Frankfurt'a giderken Köln'den geçti ve burada *Neue Rheinische Zeitung*'un editörü olarak faaliyetlerinin zirvesindeki Karl Marx'la tanıştı.

Görüşme hakkında, daha sonra Dana'nın Amerikan kibarlığı ile Marx'a yazdığı, onun eşliğinde geçirilen "çok hoş bir akşam" dışında hiçbir şey bilinmiyor. Ancak, kariyerinin bu aşamasında Marx'la tanışmış olan bir grup insan onun boyun eğmeyen enerjisini, ansiklopedik bilgisini ve kanaatlerinin hararetli dogmatizmini unutuyorlar. 1851 yazında, Avrupalı siyasi mültecilerin Birleşik Devletler'e büyük göçünden etkilenmediği söylenemeyecek olan *Tribune*, Avrupa haber servisini iyileştirmeye karar verince Dana, Marx'ı haftada iki kez Avrupa meseleleriyle ilgili katkıda bulunmaya davet etti. Marx, umarsız mali durumu nedeniyle teklifin üzerine atladı. Müphem bir şekilde *Tribune*'ün Avrupa'da radikal sayılabilecek bir gazete olduğunu biliyordu. Tam olarak siyasi tutumunun ne olduğu hakkında bir araştırma yapmadı ve bir yıldan biraz fazla bir süre sonra gazetenin himayecilik destekçisi olduğunu öğrenince şaşkına döndü. Sevinci öylesine büyük olmuştu ki, mali konulardaki her zamanki savrukluğu ile ödeme koşullarını sormayı bile unuttu ve birkaç ay sonra ilk ödeme eline geçtiğinde, *Tribune*'ün makale başına yalnızca beş *dolar* ödediğini ve bunun iki katı ödemeyi yalnızca özel ilgi uyandıracak belirli bir olay vesilesiyle yapılacak katkılara ayırdığını öğrendiğinde pek şaşırdı.

Bu kıt gelir kaynağı bile Engels'in aktif desteği olmasa mümkün olmayacaktı. Marx bu sırada anlaşılır bir İngilizceyle yazamıyordu; her halükârda gazeteciliğin rutin işleri onun sabırsız doğasına asla uygun değildi. Teklifi alır almaz derhal yardım için Engels'e başvurdu.

> *New York Tribune* meselesinde [diye yazdı], şu sırada ben tamamiyle ekonomi politiğe kendimi kaptırmışken, yardımıma

gelmelisin.1848'den sonraki Almanya hakkında bir dizi makale yaz. Cesaretli ve açık sözlü. Bu beyefendiler, dış olaylara gelince çok geniş düşünceliler.

İlk makaleler dizisi, her ne kadar Marx'ın adıyla *Tribune*'e gönderilmiş ve seneler sonra yeniden yayınlanmış olsa da tamamiyle Engels'in işiydi; öyle görünüyor ki işbirliğinin ilk yılında Marx'ın kendisi *Tribune* için tek bir makale bile yazmadı. Engels bu işten kendisini etkili bir şekilde ve işverenlerine gereken saygıyı esirgemeden kurtardı.

> Bu paçavra için [diye yazıyordu Marx'a] insanın canını sıkmasına gerçekten gerek yok. Onun sütunlarında Barnum büyük caka satıyor ve İngilizcesi berbat – bununla birlikte, başka iyi nitelikleri var.

1852 yazında Marx yeni bir çıkış yaptı. İngiltere siyasetiyle ilgili olarak *Tribune* için bir seri makale yazma işine girişti. Bunların ilkleri onun tarafından Almanca yazılmış, çevrilmek üzere Engels'e gönderilmişti. Ancak 1853 Ocak'ında, belki de Engels'in *Tribune*'ün "berbat İngilizcesi" yargısından cesaret alarak "Dana için ilk kez İngilizce bir makale yazma riskini göze aldı" ve bu tarihten sonra bu konuda başka bir sıkıntısı olmadı. Makalelerinin müsveddeleri günümüze kalmadı ve bunların İngilizce açısından ne ölçüde redaksiyon gerektirdiğini söyleyebilecek durumda değiliz. Ama, hayatının sonuna kadar bile, Engels'e yazdığı mektupların içine sıkıştırdığı İngilizce ifadelerde zaman zaman yanlışlar görülür. Kuşkusuz Marx'ın çocukları için İngilizce ikinci bir ana dil oldu.

Marx'ın İngiliz siyasetinin sürekli değişen manzarasına ilgi duyması Temmuz 1852'deki genel seçimlerle başladı. Lord Derby'nin Başbakan, Disraeli'nin Maliye Bakanı olduğu hükümetin Muhafazakâr destekçileri, Avam Kamarası'nda en büyük parti olma konumunu korudular; ama yine Whig'lerin ve Peel'cilerin birleşik gücünden daha fazla bir çoğunluk sağlamayı başaramadılar. Marx Amerikalı okuyucularına büyük İngiliz siyasi partilerinin çok parlak ve keskin bir çözümlemesini sun-

du. Muhafazakârlar tarımsal değerlerin savunucularıydılar ve modern sanayiden ve zorunlu olarak onu izlemesi gereken toplumsal devrimden çok korkuyorlardı. Whiglerin kendileri de toprak sahipleriydi ve de Whig aileler çoğu kez Tory ailelerden daha zengin ve daha eskiydi. Ancak yüz elli yıllık bir gelenek onlardan bir yönetici oligarşi çıkarmıştı. Zamana uymak ve hükümetin dizginlerini ellerinde bulundurmak için, sanayi ve ticaret orta sınıflarıyla doğal olmayan bir ittifaka girmişlerdi ve bu ittifakın meyvesi, *burjuva* sanayicilerin temsilcilerinden oluşan, partinin radikal kanadıydı. Her ne kadar *burjuvazi* hâlâ o "ahlaksızlığın büyük ustaları, dinci riyakârlar ve siyasi Tartuffe"lar, Whigler, tarafından yönetiliyor olsa da asıl mücadele aristokrasi ve *burjuvazi* arasındaydı. Marx, Whiglerin siyasal bir parti olarak yok olmaya mahkum olduğunu kavrayacak sezgiye sahipti. Tory aristokratlar etkili bir şekilde güçlenince, muzaffer *burjuvazi*nin artık aristokratik Whig liderlere ihtiyacı kalmayacak ve onlara daha fazla müsamaha etmeyecekti.[1]

Ancak Radikallerin kendisi, büyük işverenlerin partisi, *par excellence burjuva* partisiydi asıl Marx'ın öfkesinin en sivri oklarını üzerine çeken. Sanayi sistemi ile birlikte büyüyen ve onu korumak ve geliştirmekten başka bir şey düşünmeyen asıl onlardı. Onlar, siyaset ve ekonomiyle olan tek ilgileri, toprak sahiplerinin ya da proletaryanın zararına olarak gelirlerini artırmaktan başka bir şey düşünmeyen "pound, şilin ve peniler"in partisiydi. Bir Bright'ın ya da bir Cobden'in insancıl ya da pasifist iddiaları, Marx için, onların ikiyüzlülüğünün kanıtlarından başka bir şey değildi:

> Manchester okulunun "barış İncili'nin", [diye yazıyordu *New York Tribune*'de] herhangi derin felsefi bir önemi olduğunu sanmak büyük yanlış olur. Bir bütün olarak bu şu anlama gelir ki, feodal savaş yöntemi ticari yöntemle yer değiştiriyor, yani top yerine sermaye kullanılıyor.

1 On yıl sonra (Nisan 1865) *Quarterly Review*'a yazdığı bir makalede Salisbury, ellilerin siyasal ülküsünün, "Whiglerin kayırma memurlukları, Radikallerin oyları ve de Muhafazakârlar'ın politikayı sağlamaları" olduğunu belirtiyordu.

Marx'ın bu dönemdeki makalelerinde Bright ve Cobden başlıca caniler rolüne uygun görülür. 1851 yılı sonunda Dışişleri'nden uzaklaştırılmış ve emekli olarak "Johnnie Russell'la yapacağı kısasa kısası" sessizce bekleyen Palmerston'u henüz keşfetmemişti.

Ancak Peelciler o an için Avam Kamarası'nda kuvvet dengesini ellerinde bulundurmaktadırlar ve de İngiliz siyasetinin değişik evreleri Marx'ın iğneli kalemi için malzeme sağlamayı sürdürmektedir. Aralık 1852'de, Lord Derby'nin hükümeti düşer ve Disraeli'nin ünlü "İngiltere koalisyonları sevmiyor" özdeyişini söylemesinden bir ay sonra, en kıdemli Peelci Lord Aberdeen, altı Whig ve altı Peelci'den oluşan ve artık hangi partiye sadık olduğu tanımlanamayan Lord Palmerston'un İçişleri Bakanlığı'na getirilmesiyle destekli bir kabine kurar. *The Times*, iyimser bir şekilde bundan "siyasal binyıl" diye söz ederken Marx, *New York Tribune*'de bakanları değerlendirir:

> Aberdeen seksen; Landsowne'un bir ayağı mezarda; Palmerston ve Russell hızla aynı yönde ilerliyorlar; tipik bir makam sahibi olan Graham, son yüzyılın kapanışından bu yana hemen hemen her hükümette görev yapmış; diğer bazı Kabine üyeleri yaşlılık zaafından ve aşırı yorgunluktan çoktan iki kere ölmüşler ve şimdi yapay olarak canlandırılmışlar. Tek kelime ile, eğer *The Times*'ın muhabiri bu bir düzine yüzyıllığa, basit toplama yöntimini uyguladıysa, bu yolla yeni bir "binyıl"a kolaylıkla ulaşmış olmasına şaşmamak gerekir.

Yeni Kabine'nin binyılı asude bir hareketsizlik içinde geçirme gibi doğal bir eğilimi vardı. Marx'ın hiç ilgilenmediği, Yahudilerin önündeki engelleri kaldıran bir yasa tasarısı vardı (maalesef Lordlar Kamarası tarafından reddedildi); Doğu Hindistan Şirketi'nin beratını yenileyen ve fazladan Hindistan devlet memurluğunu ve yarışma sınavı sistemini getiren bir yasa tasarısı vardı ki bu Marx'ı Britanya'nın Hindistan'daki yönetimi konusunda üstünkörü bir saldırıya yönlendirdi ve Bay Gladstone'un, Disraeli'nin gelir vergisinin süresini ihtiyatlı bir şekilde uzatan bütçesi vardı ve bu bütçe Marx tarafından "sınıf

bütçesi" olarak şiddetle reddedildi. Marx'ın, hem *Tribune*'de, hem de *People's Paper*'da yayınlanan, çok sevdiği makalesi de -*Kapital*'de aktarılan tek makalesidir– bu yıl yayınlandı. Bayan Harriet Beecher Stowe'un bu ülkeye yaptığı gezi vesilesiyle Sutherland Düşesi Harriet'in himayeleri altında Stafford House'de "Amerikalı kızkardeşlerine" Birleşik Devletler'de zenci köleleliğin ilgası konusunda destek mesajı vermek için bir toplantı düzenlendi. Marx kısa bir süre önce, 19. yüzyılın ilk yıllarında, köylerin otlak ve avlağa dönüştürülebilmesi için üç bin ailenin yerinden edildiği Sutherland topraklarının ünlü tahliyesi hakkında bir kitap bulmuştu. *The Duchess of Sutherland and Slavery*'de (*Sutherland Düşesi ve Kölelik*) cephaneliğindeki en etkili ironi ve hiciv silahlarını, burada kendi çıkarları için beyaz köleliği tesis ederken, yabancı ülkede başkalarının sırtından siyah köleleri özgürleştirenlere karşı kullandı.

> Sutherland Düşesi'nin koyunları ya da Atholl Dük'ünün av hayvanları tarafından kovulan insanlar [diye sona eriyordu makale] nerede bir barınak ve çatı buldular?
>
> Genellikle *Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nde*.
>
> İngiliz ücret sisteminin düşmanlarının zenci köleliği lanetlemeye hakları vardır. Bir Sutherland Düşesi'nin, bir Atholl Dükü'nün, Manchester'den bir pamuk lordunun – asla!

New York Tribune hoşgörülü ve özendiriciydi ve Marx onun sütunlarında giderek daha özgür bir şekilde İngiliz işçi sınıfının durumu hakkında yazabiliyordu. İngiliz toplumunun özel yapısını açıklıyordu. Başka hiçbir yerde sermaye ve emek böylesine kesinlikle birbirinden ayrılmamıştı; çünkü başka hiçbir yerde sanayi böylesine gelişmemişti. Kırsal bölgede bile artık köylüler yoktu yalnızca büyük toprak sahipleri ve kiralık emekçiler vardı. Buna bağlı olarak İngiliz proletaryası şimdiden "kendi sınıf durumu hakkında açık bir bilinç kazanmıştı" Marx, İngiltere'de genel oyun "Kıta'daki sözde önlemlerden çok daha fazla sosyalist bir ruha" sahip olacağını kabul ediyordu. Bunun sonucu, onun çok nadir başvurduğu italik harflerle, "*işçi sınıfının siyasal hegemonyası*" olacaktı. Ancak şu an için, belki

de bir talih eseri olarak, İngiltere'de hiç kimse genel oyun rüyasını bile görmüyordu. Avam Kamarası'nda bir tek emekçi yoktu ve asla da olacağa benzemiyordu. Lord John Russell kimi zaman yeni bir Reform Tasarısı'dan söz ediyordu; bu onun ilginç bir hobisiydi. Ama Kabine esneyip duruyordu. Ve de proletarya kendi adına hareket etmeye terk edilmişti.

1849'dan 1853'e kadarki yıllar misli görülmemiş bir refah dönemi olmuştu. Sanayinin her dalı, esaslı, kimi zaman neredeyse hayret verici boyutlarda yıllık artışlar göstermişti. Himayenin resmen gömülmesi Derby yönetiminin son eylemiydi. Avam Kamarası, dokuza bir çoğunlukla ticarî refahı, yeni kazanılan ticaret serbestliğine bağlıyordu ve ticaret serbestliğinin devamı için oy verilmesiyle ticari *refahın* artması yolunda gerekli olan her şeyin yapıldığı varsayılıyordu. 1853 yazında can sıkıcı bir grevler salgını olmuştu ve *Morning Post,* grevlerin liderlerinin kamçıyla dövülmesi gerektiğini düşünüyordu; ama bu olağanüstü bir işgücü talebinin belirtilerinden biriydi yalnızca. Adı bilinmeyen İngiliz taşra gazetelerinden, açlıktan ölenlerin sayısını ya da fabrika müfettişlerinin raporlarından küçük çocukların günde onaltı saat havasız işliklerde nasıl çalıştırıldığını eşeleyip bularak bunları *New York Tribune*'ün okuyucularına pazarlamaktan yalnızca Marx, habis bir zevk alıyordu. *Kapital*'de İngiliz sanayi sistemi hakkında ortaya koyduğu ezici ithamların temelini oluşturan olguların çoğu, bu dönemde bizzat Marx tarafından gazetelerin sütunlarından ya da resmî Mavi Kitaplar'dan derlenmiştir.

Bu arada, Ernest Jones'un etkin liderliği, 1848'den bu yana *Chartist* harekete egemen olmuş bulunan öldürücü çürümeyi her ne kadar bütünüyle gizlemese de, hâlâ hafifletiyordu. 1853-54 kışında Jones, İngiliz işçi sınıfının temsilcilerini birleştirme konusundaki ilk girişim olarak Manchester'de bir İşçi Parlamentosu düzenledi. Marx da onursal delege olarak davet edilmişti. Son zamanlarda kamusal vesilelere giderek daha fazla güvenmez olmuştu ve Manchester'e gitmek niyetinde değildi ve zaten benzer bir davetiyenin Louis Blanc ve Nadaud adında bir diğer Fransız cumhuriyetçi mülteciye gönderilmesiyle işin onuru bir hayli azalmıştı. Ancak, 9 Mart 1854 tarihinde,

Parlamento'nun açılışında Jones tarafından okunan bir kutlama mektubu gönderdi.

> Büyük Britanya'da [diye yazıyordu Marx] mülkiyet ile emek arasında tam bir boşanma yaşanmıştır. Bu nedenle modern toplumu oluşturan iki sınıf arasındaki savaşın böylesine devasa boyutlara ulaştığı ve böylesine bariz ve elle tutulabilir hale geldiği başka bir ülke yoktur. Bu nedenle Büyük Britanya'nın işçi sınıfı başka herkesten önce, son tahlilde emeğin tam özgürleşmesine ulaşması gereken büyük hareketin önünde bulunmaktadır.
>
> İşçi sınıfı doğanın güçlerini fethetmiştir; şimdi insanları fethetmelidir. Bu görevi hızla yerine getirmek için yeterli güce sahiptir. Onun birleşik gücünün örgütlenmesi, işçi sınıfının ulusal planda örgütlenmesi – İşçilerin Parlamentosu'nun kendisine hedef alması gereken büyük görevin bu olması gerektiğini düşünüyorum.
>
> Eğer İşçilerin Parlamentosu bu düşünceye sadık kalırsa, geleceğin tarihçisi 1854 yılında İngiltere'de iki parlamento olduğunu yazacaktır: Londra'daki parlamento ve Manchester'deki parlamento; zenginlerin parlamentosu ve yoksulların parlamentosu. Ama gerçek adamlar, efendilerin parlamentosunda değil fakat yalnızca işçilerin parlamentosunda toplanıyorlardı.

İşçilerin Parlamentosu'na yazdığı bu mektup, Marx'ın on yıl süreyle İngiliz proletarya siyaseti alanındaki son çıkışı oldu. Geçen birkaç ay içinde başka olaylar onun yalnızca İngiliz meselelerine ilgisini gölgelemekle kalmadı, gazetecilik çalışmalarında önemli bir yer tuttu. 1853 Mayıs'ında İstanbul'daki Rus Büyükelçisi'nin pasaportunun talep edilmesiyle toplanmaya başlayan bulutlar artık doğunun ufkunu tümüyle kaplamıştı. Yazın Rus birlikleri Tuna eyaletlerini işgal ettiler ve üç ay sonra Rusya ile Türkiye arasında savaş başladı. Avrupa diplomasisinin en nazik sorunu, yeni ve diplomatik olmayan bir evreye girmişti ve İşçilerin Parlamentosu Manchester'de toplandığı zaman, İngiltere ve Fransa tarafından Rusya'ya savaş ilan edilmesi yalnızca üç hafta kadar uzaktaydı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Doğu Sorunu

Marx yeniliğin ve değişikliğin erdemini fark edecek kadar iyi bir gazeteciydi. *New York Tribune*'deki çalışmasının zorunlu bir koşulu makalelerinin günün herhangi acil bir sorununu görmezlikten gelmemesiydi. Üstelik açık bir ima da almıştı. 1853 baharında *Tribune*, Doğu sorunu konusunda Londra'daki adı bilinmeyen bir muhabirin bir makalesini yayınlamıştı. Marx bunun bir Amerikalı olduğunu düşündü ama aslında bu kişi Pulszky adındaki Macar mülteciydi. Eğer bir rakip tarafından kesilmek istemiyorsa, Marx için harekete geçmenin zamanıydı. Bunda da, hayatının başka her çıkmazında olduğu gibi, Engels'in şaşmaz yardımına yüzünü çevirdi ve Manchester'e derhal bir mektup gönderildi:

> Dana'yı memnun etmek için şimdi kuşkusuz *haute politique* (*yüksek siyaset*) üzerine uzunca bir yazı yazmalıyım. Bu, benimle *Tribune*'de rekabet etmeye çalışan sefil bir Yankee'nin ele aldığı tiksindirici Doğu sorunudur. Ve bu sorun esas itibariyle askerî ve coğrafîdir ve benim alanıma girmez. Dolayısıyla sana bir kere daha başvuruyorum. Türk İmparatorluğu'na neler olacağı bana tümüyle yabancı.

Bununla birlikte, cehaletini itiraf etmesine rağmen, Engels'in rehberliği için iki mütalaada bulundu. Birincisi, "bütün bu dolaplara ve gazete skandallarına rağmen, **Doğu sorunu** asla bir Avrupa savaşının başlangıç noktası olmayacaktı"; ikincisi, Türk İmparatorluğu parçalanacak ve "Avrupa uygarlığının eline düşecekti" Birinci mütalaa, gelecek çeyrek yüzyıl içinde iki olayda göze çarpacak bir şekilde tekzip edildi; ikincisinin ise kısmen ve oldukça muğlak bir şekilde yerine gelmesi için yıllarca beklenmesi gerekecekti.

Hiç de gayri tabii olmayan bir rastlantıyla Engels'in düşünceleri de Doğu sorununa yönelmişti ve Marx'ın mektubu, aşağıdaki pasajda yer alan Engels'inkiyle kesişmişti:

> Şimdi yanımda, Palmerston'un Rusya'ya satıldığını iddia eden deli Parlamento Üyesi Urquhart var.[1] Açıklaması basit: adam Aşağı eğitime sahip, doğası gereği Romantik, eğitimi itibariyle Serbest Ticaret yanlısı bir Kuzey İskoçyalı. Bu adam bir *phil-Hellene* (Yunan-sever) olarak Yunanistan'a gitti ve Türklerle üç yıl savaştıktan sonra Tür-kiye'ye gitti ve aynı Türklerin hayranı oldu. İslamiyete delicesine hayran olmuş, şiarı şöyle: Eğer bir Kalvinist olmasaydım yalnızca Müslüman olabilirdim. Türkler, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu döneminin Türkleri, istisnasız dünyadaki en mükemmel millettir. Türk dili dünyadaki en mükemmel ve en melodili dildir. Bütün bu barbarlık, zulüm ve saçmasapan kibir lafları basit olarak Avrupalıların Türkiye hakkındaki cehaletinden ya da Rum dragomanların bilinçli kara çalmalarından kaynaklanıyor. Tek kelimeyle, yalnızca Türk beyefendidir ve özgürlük yalnızca Türkiye'de vardır.

Marx'ın mektubunu alınca Engels itaatkâr bir şekilde çalışmaya başladı ve sorunun geçmişini gözden geçiren, Rusya'yı desteklediği için *The Times*'ı ve Türkiye'yi desteklediği ve hiç kimseyi hiçbir şeye bağlayamadığı için de *Daily News*'u küçüm-

1 *Turkey and Russia* (*Türkiye ve Rusya*); yazan David Urquhart. Engels yazarını değil de kitabı elde etmişti. Yukarıdaki Urquhart betimlemesi bir ay kadar sonra, bir iki sözcük değişikliğiyle *New York Tribune*'de yayınlandı.

seyen beş makalelik bir dizi hazırladı. Marx bunları kusursuz buldu ve "Yankee rakibi"nin bir hayli önüne geçtiğinin mutlu beklentisiyle yazıları New York'a gönderdi. Bu arada, Engels'in işaretini dikkate alarak Bay David Urquhart'ın hacimli yazılarını incelemeye başladı ve kısa sürede bu "tiksindirici Doğu sorunu"ndan, daha önce hiç düşünmediği kadar yararlanılabileceğini kavradı.

David Urquhart, önemini canlı ve güçlü kişiliğinden ziyade tarihin kenarındaki yerine borçludur ve onun Marx'ın biyografisindeki yerinin de böyle olduğu söylenebilir. O, kanaatleri, bütün dünyayı şüphe götürmez dürüstlüğüne inandıracak kadar eksantrik ve bağdaşmaz olan kişilerden birisiydi. Doğu'ya, ortaçağlara ve de (tipik bir şekilde mantığı hiçe sayarak Protestan kaldığı halde) Katolik Kilisesi'ne tapar; Sanayicilikten, Orta Sınıflardan ve Genel Oy Hakkından nefret ederdi. Genç bir adam olarak Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda yer almış ve barıştan sonra Türkiye'de Edirne'ye gitmiş ve burada kariyerinin yönlendirici güdüsü olacak, Türklerle ilgili her şeye fark gözetmeyen bir hayranlık edinmişti. İlk olarak 1833'te yayınlanmış olan *Turkey and her Resources* (*Türkiye ve Kaynakları*) adlı kitabı birkaç baskı yapmış ve kendi konusunda uzun süre bir klasik olarak kalmıştı. Türk hamamlarını İngiltere'ye sokan ilk adam olmakla övünürdü. Bunları arkadaşlarına ve çocuklarına benimsetmek isterdi ve çocuklarından birisi bu uygulama altında beyin kanaması geçirince, adam öldürme kovuşturmasından yakasını zor kurtardığı söylenirdi.

Urquhart'ın Türkiye'ye olan sevgisi, Türklerin baş düşmanı olan ve onun Avrupa'daki Deccal olarak gördüğü Rusya'ya karşı şiddetli nefretinden kaynaklanıyordu ve Palmerston'u İngiliz siyasetinde Deccal'ın baş ajanı olarak görüyordu. Staffrod bağımsız milletvekili olarak, 1847'den 1852'ye kadar devam eden parlamentodaki kariyeri hemen hemen tümüyle bu kanaatin üretilmesine ve yayılmasına hasredilmişti. 1848'de Bay Anstey'in "Sayın Henry John Temple, Palmerston Vikontu'nun suçlanmasıya ilgili önergeleri"ni şiddetle destekledi ve bu durumla ilgili olarak Bay Anstey'in ve kendisinin konuşmaları ri-

saleler halinde basılmıştı. Urquhart, müzmin bir risale yazarıydı. 1851'deki *The Mystery of the Danube*'u (*Tuna'nın Esrarı*), *The Progress of Russia in the West, North and South*'u (*Rusya'nın Batıda, Kuzeyde ve Güneydeki İlerleyişi*) izledi ve Kırım Savaşı'nın çıkışı, *The War of Ignorance and Collusion* (*Cehalet ve Danışıklı Dövüşün Savaşı*) ile selamlandı. İç politika sorunları bile ihmal edilmedi. *Constitutional Remedies* (*Anayasal Çareler*), Kabine sisteminin lağvedilmesini ve yönetim organı olarak *Privy Council*'ın yeniden tesisini savunur.

İngiltere'de David Urquhart ve Marx gibi iki adamın, herhangi ortak bir temas noktası ya da herhangi ortak düşünce ve eylem zemini bulması ilk bakışta çok düşük bir olasılık gibi görünebilir. Marx'ın, sınırlı bir alanda ve geçici de olsa, Urquhart'da ilham ve yardım kaynağı bulması, Marx'ın kariyerinin paradokslarından birisidir. Uzun dönemde, aslında, antipati egemen olmak zorundaydı. Urquhart'ın fanatikliği ile Marx'ın fanatikliğinin ortaya koyduğu zıtlıklar, anlaşma noktalarından çok daha fazla idi. Urquhart'ın fanatikliği hadsiz hesapsız ve akıl dışıydı; Marx'ın fanatikliği ise düzenli ve akılcıydı. Urquhart taşra beyefendisinin zengin tatlarına sahipti ve kendi önyargılarını bu köklü içgüdü ile uzlaştırıyordu. Marx, felsefesi ruhunun acılığını yansıtan küskün bir yurtsuzdu. Ama her ikisi de bağnazdı; her ikisi de Rusya'dan ve İngiliz *burjuvazisinden* nefret ediyordu ve Marx bir İngiliz'in bir İngiliz devlet adamını rüşvetçilik ve ihanetle suçlaması karşısında muzaffer bir tatmin ışıltısı hissediyordu. 1853 Haziran'ından itibaren, savaş kesin göründüğünde, Marx *Tribune* için makalelerini kendisi yazmaya başladı. Urquhart'ın adını birden çok kez saygı ile andı ve Urquhart'ın yazılarının etkisi giderek daha belirgin olmaya başladı. Rus emperyalizminin suçlanmasının tanıdık bir çınlaması var ve çok kullanılmış bir geleneği izliyor. Ancak Marx'ın, Britanya hükümetinin yakın Doğu'da statükoyu korumadaki ya da Rusların Tuna eyaletlerine ilerleyişini bir savaş nedeni (*casus belli*) saymadaki başarısızlığı karşısındaki öfkesinin izlenmesinde yeni ve uygunsuz bir şey var. Yaklaşık yirmi yıl sonra, iki adam arasındaki ilişki çoktan sona erdiğin-

de, İngiltere'nin Rusya karşısındaki politikasının uyuşukluğunu Marx'ın hâlâ, Urquhart'tan öğrendiği aşırı milliyetçi bir tutumla lanetlediğini görüyoruz.

Sonbaharda, yeni hobi atına her zamankinden daha öfkeli bir şekilde binen Marx, Palmerston'un kariyeri hakkında bir dizi makale yayınladı. Bunlar hem *Tribune*'de hem de *People's Paper*'da yer aldı ve malzemeleri hemen hemen tümüyle Urquhart'ın risalelerinden alınmıştı. Urquhart'ın ilham veren önderliği altında Marx, çok sevdiği eğlencesi olan rakiplerine en aşağı güdüleri atfetme oyununa serbestçe kendini kaptırdı.

> Sana çok garip gelebilir ama [diye yazıyordu Kasım'da Engels'e], son yirmi yılda soylu Vikont'un ayak izlerini yakından takip ederek, saplantılı Urquhart ile aynı sonuca ulaşmış bulunuyorum ki, Palmerston birkaç onyıldır Ruslara satılmıştır.

"Rus dilinde 'onur' kelimesinin yer almadığını keşfeder" ve bu aforizma ile başlayan aynı makalede yeni kılavuzunu uygun bir teşekkürle anar:

> Palmerston ya tatlı vaatlerle ya baştan çıkararak bütün öteki düşmanlarını dost yapmayı başarırken, yirmi yıldır Lord Palmerston'un korkutularak susturulamayan, rüşvetle göz yumması sağlanamayan, davacılığın cazibesine kapılmış, yorulmak bilmez hasmı Bay David Urquhart'a hakkını vermek için bu uygun bir vesiledir.

Marx'ın tüm yazılarının içinde –hiçbiri bir İngiliz'in adresine ulaşmayan– bundan daha şık çok az övgü yer alır.

1853-54 kışı boyunca İngiltere, kırk yıllık barıştan ve dört yıllık sarhoş edici ticarî refahtan sonra, yavaş yavaş Kırım Savaşı'na giriyordu. Kamuoyunun durumu bütünüyle isterikti. Kraliçenin kocası, baş hain rolü için en popüler adaydı ve Kraliyet Ailesi'nin kâbusu olarak bilinen Palmerston halkın kahramanı olma yolunda epeyce yol almıştı. Ama sesi çıksa da sayısı az olan bir azınlık, parçaların yerini değiştirmeyi tercih ediyordu ve bu azınlık içinde Karl Marx'tan daha ateşli ve bağnaz bir propagandacı yoktu. Makalelerinde Palmerston'un Rusya'nın

maaşlı adamı olduğu suçlamasını açık olarak onaylamaktan kaçınacak kadar basiretliydi. Palmerston'un son yirmi yılda Çar I. Nikola'nın gönüllü aleti olduğunu iddia etmekle yetiniyordu. Bu Marx'ın kariyerinde İngiliz iç politikasını ilgilendiren temel bir tartışmada yer aldığı tek olaydı ve bu makaleler, bu dönemde yazdıkları içinde çağdaş İngiltere'de okunan yegâne yazılarıydı. Bunlardan en az ikisi, Tucker adlı müteşebbis bir İngiliz yayıncısı tarafından *Political Flysheets* (*Siyasi Elkitapları*) dizisi içinde basılmıştı. *Palmerston and Russia* (*Palmerston ve Rusya*) adını taşıyan birincisi "Seni Kendi Ağzından Çıkanlarla Yargılayacağım"; *Palmerston, What has he done?* (*Palmerston, O ne yaptı?*) adlı ikincisi ise "Seni Kötü Hizmetçi" rumuzunu taşıyordu. Tucker bu elkitaplarının başarısından o kadar memnun olmuştu ki Dr. Charles Marx tarafından yazılan "*Political Biography of Lord Palmerston*"un (*Lord Palmerston'un Siyasal Biyografisi*) reklamını yapmaya başladı. Ancak cilt başına beş yüz abone garanti edilmesini şart koştu. Lord Palmerston hakkında "gerçeği, tüm gerçeği ve yalnızca gerçeği" öğrenmek isteyen gerekli sayıda dürüst insan bulunmasının olanaksız olduğu ortaya çıktı ve Marx gazetecilik zaferleriyle yetinmek zorunda kaldı.

Büyük Urquhart'ın kendisi de, izleyicilerinin seyrek saflarını gözden geçirince, bu yeni ve umut verici adayın meziyetlerine ve başarılarına ilgisiz kalmadı. Ocak 1854'te Marx'a, takdir makamında, kendi konuşmalarından birisinin kopyasını gönderdi. Marx temize çekmesi için bunu Jenny'ye verdi; bir giriş ve sonuç ekleyerek bir makale olarak derhal *Tribune*'e yolladı. Şubat ayında bir toplantı ayarlandı. Urquhart etkileyeceğini düşünmüştü. Ama adamını tanımıyordu. İşin bilinen hilelerinin dik kafalı ve eleştirel Marx'ta hiçbir etkisi olmuyordu.

> Urquhart ile bir *randevum* vardı [diye rapor ediyordu Engels'e]. Beni şaşırtan komplimanı, makalelerimin, sanki bunları bir Türk yazmış kadar iyi olmasıydı – bu kanaat benim bir "devrimci" olduğumu ifade etmemle hiçbir şekilde teyit edilmiş olmuyordu. Kendisi tümüyle saplantılı. Bir gün İngiltere'nin

Başbakanı olacağına ciddiyetle inanıyor. Bütün diğerleri düştüğünde, İngiltere diyecek ki: Urquhart, bizi kurtar! Ve o da İngiltere'yi kurtaracak. Konuşurken ve özellikle kendisine karşı çıkıldığında sinir nöbeti geçiriyor ve bu bende daha da komik bir izlenim bırakıyor çünkü onun bütün ifadelerini ve onun bütün alıntılarını ezbere biliyorum. Bu durum "sinir nöbetlerinin" daha da kuşkulu, sanki bir parça rol yapılıyormuş gibi görünmesine yol açıyor. Adamın temel düşüncesi Rusya'nın, beyin gücünün fazlalığı sayesinde, bütün dünyaya hükmettiğidir. Rusya ile başa çıkabilmek için insanın Urquhart'ın beynine sahip olması gerekir ve eğer birisi Urquhart olamama talihsizliğine düçar ise, en azından bir Urquhartçı olmalıdır, yani Urquhart'ın inandığına, onun "metafiziğine", onun "ekonomi politiğine" vs. vs. inanmalıdır. Kişi "Doğu"ya gitmiş olmalıdır, ya da en azından Türk "ruhu"nu kazanmış olmalıdır.

Urquhart'ın görünümü aslında Marx'ı hayranlığından caydırdı ve onu alışılagelmiş kuşkuculuğuna ve dikkatliliğine geri döndürdü. *Tribune*'deki makalelerinin birinde, Urquhart'ın konuşmalarının ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, "sanki gökteki aya hitap ediyormuş gibi bir etkiye" sahip olduğunu itiraf etti ve bu sırada Lassalle'e, Urquhart'm "romantik bir gerici" olduğunu yazdı. Ama kısa süren çömezliğinin hoş olmayan kimi sonuçlarına da katlanmak zorunda kaldı. Nisan'da *Globe*, Urquhart'a karşı şiddetli bir saldırı başlattı ve din değiştirttiklerinin kısa süren sadakati nedeniyle onunla alay etti.

> Mr. Anstey nerede?[2] [diye hedef alarak soruyordu]. Mr. Monteith vs. neredeler ve yeni devrimin Golyat'ı Mr. Marx nerede?
>
> Bütün bu beyefendiler, yollarının yanlış olduğunu görmüşler ve iyi toplumun alışkanlıklarına geri dönmüşlerdir.

Saldırı *Morning Advertiser*'da, "Bay Marx"ın, "Bay Urquhart'ın enerjik ve değerli bir destekçisi" olduğunu söylemekten "mut-

2 Palmerston'un suçlandığı önergeyi veren kişi olan Mr. Anstey, Palmerston tarafından Hong-Kong'a Genel Vali atanınca, kısa süre önce "yolunun yanlış olduğunu görmüştü."

luluk duyan bir Urquhartçı" tarafından derhal çürütüldü. Marx kendisinin böyle enerjik ve değerli bir Urquhartçı olarak nitelenmesini hayli uzlaşıcı buldu. Tek görüşmeleri sırasında Urquhart'a, "Palmerston dışında hiçbir konuda aynı görüşte olmadıklarını– bu konuda da görüşlerini Urquhart'a borçlu olmadığını" söylemişti. Ama kamu önünde tekzipin bazı zorlukları vardı. Urquhart'ın Francis Marx adında karanlık bir çömezi vardı ve eğer bir tekzip gönderilirse *Advertiser*'de sözü edilenin bu adam olduğu ileri sürülebilirdi. Marx, Engels'e böyle açıklıyordu. Gizliden gizliye suskunluğu tercih etmek için belki de daha elle tutulur bir nedeni vardı. Bu ıstırap çekilen günlerde, başka şekilde olmasa da hâlâ parasal yönden yararlı olabilecek Urquhart'la ilişkiyi kestiğinin kamu önünde açıklanması uygun olmayabilirdi.

Bununla birlikte Urquhart'ın maddi yönden de yararı sınırlıydı. Nisan 1854'te, Kırım Savaşı'nın patlak vermesi üzerine bu yorulmak bilmez ajitatör, gizli diplomasiye karşı bir kampanya başlattı. Bu savaş sırasında her zaman popüler bir çıkıştı ve gizli diplomasi doğal olarak Palmerston'un adıyla ilişkiliydi. Urquhart, Majestelerinin Hükümeti'nin dış politikasını incelemek ve eleştirmek üzere İngiltere'nin belli başlı şehir ve kasabalarında Dışişleri Komiteleri örgütledi. Bu kampanyada pek çok yörede, önemli *Chartistler*'in desteğini sağladı ki bu durum Marx'ı girişimi desteklemeye daha da yönlendirdi. Sheffield'de komitelerin resmî organı olarak yeni bir gazete, *Free Press* (*Özgür Basın*) kuruldu ve Marx da buna katkıda bulunanlardan birisi oldu. Ancak ödemeler ağır ve düzensizdi ve bu hep zor bir ittifak olmuştu. Kısa süre sonra *Free Press*'in Londra editörü Mr. Ironside, "Dr. Marx'ın makalelerinin gazeteyi mezara soktuğunu" ve de kamunun "iki doz daha fazlasına" katlanamayacağını ifade etmek üzere Sheffield editörü Mr. Cyples'a yazdı. Mr. Cyples, hinlikten ya da saflıktan mektubu Marx'a aktardı. Marx'ın alaylı bir şekilde gözlemlediği üzere, Mr. Ironside "'gizli diplomasi'"ye karşı o kadar çok uğultu dinlemişti ki, doğal olarak *Free Press*'in bürosunda da 'gizli diplomasi'nin geçerli olduğunu varsaymıştı" Marx'ın yazarlık gururu haklı ola-

rak kırılmıştı ve makalelerine son vermek dışında bir seçeneği kalmamıştı.

> Bay Isaac Ironside'a bir "doz" daha verip [diye yazıyordu korkmuş olan Cyples'a] kendimi adam öldürmek suçundan ve onu kendi gazetesinin kağıtları arasına "gömmekten" kesin olarak vazgeçiyorum.

Bununla birlikte kısa sürede daha akıllıca öğütler göze çaptı. *Free Press*'in ödemeleri düşük olabilirdi ama; Marx dikkate alınmayacak miktarları bile reddedecek durumda değildi. Ne de Urquhart Avrupa işlerini bilen az sayıdaki yandaşlarından birini kaybetmek istiyordu. Çok geçmeden Marx, "Urquhart'ın buldogu", Mr. Collet[3] adında birisinden bir davetiye aldı. Mr. Collet, Mr. Ironside'ın kabalığını ve Mr. Cyples'ın patavatsızlığını izah etti ve bu yanlış anlamanın işbirliklerini sona erdirmemesi için yalvardı. Hatta, Londra'da Urquhartçı bir gazetenin kurulma olasılığından ve burada Marx'ın değerli hizmetlerinden yararlanılacağından söz etti. Marx o kadar da emin değildi. Sheffield'de yayınlanan ve işe yarayan hiç kimsenin okumadığı belirsiz bir gazeteye yazmaktan çekindiği yoktu. Ama Urquhart hizbi tarafından yayınlanan bir Londra gazetesinde adının kullanılmasına izin verirse, kendisini "Urquhart'ın karşı devrimci saçmalığı" ile uzlaşmış bir konumda bulabilirdi. O an için Marx "edebî onuru"nun tatmin olduğunu düşünerek *Free Press*'e makale yazmayı sürdürmeye karar verdi. Hatta bir sözleşme bile sağladı; zira Engels'e ifade ettiği şekliyle, "'bu Caliban'larla[4] olan ilişkimde benim için yegâne ilginç nokta paradır" Ama bu derme çatma bir barıştı. Kırım Savaşı sona erdi ve hayale yer vermeyen *burjuva* devrimcisiyle duygusal roman-

3 Collet İngiliz kamusal hayatının o takdire layık tiplerinden birisiydi – dava adamıydı. Bilgi Üzerindeki Vergilerin Kaldırılması Derneği'nin sekreterliğini yapmıştı. Gazetelere uygulanan vergiler 1855'te kaldırıldı ve tam bu sırada Urquhart'ın değerli bir hizmetçisi oldu. Yirmi yıl sonra Urquhart öldüğünde Collet, Yolculuk Vergisinin İlgası Komitesi'nin sekreteri olarak yararlı bir yaşlılık geçirdi. Marx'ın ölümüne kadar onunla iyi dostluk ilişkileri içinde oldu.

4 *Caliban*: W. Shakespeare'in *The Tempest* (*Fırtına*) oyunundaki canavar kılıklı, çirkin ve hayvana benzeyen kişi – ç.n.

tik aristokrat arasındaki yegâne bağlayıcı halka görevini yapan Rusya ve Palmerston'un suçlanması tazeliğini yitirdi. 1857 baharı geldiğinde daha fazla işbirliği yapılması olanağı tüketilmişti ve *Free Press*'te Marx'ın imzası bir daha görülmedi. Ama Urquhart'la ilişkilerini aralıklı olarak sürdürdü. İki yıl sonra, Urquhartçı bir toplantıda kürsüye çıkması, kariyerindeki yeni bir dönemin başlangıç noktası oldu ve sonraki yıllarının daha ciddi açıklamalarında değilse de, *rastgele sözlerinde* (*obiter dicta*), Urquhart'ın dizinin dibinde, yedeklerle birlikte oturduğu günleri hatırlayan sözler vardır.

Bu arada, Marx'ın *Chartistler*'le ve *People's Paper*'la olan ilişkisi, Urquhart ve *Free Press*'le olan ilişkisinden daha kısa ömürlü oldu. Ernest Jones'un gücü ve etkisi 1854 Mart'ındaki İşçilerin Parlamentosu ile zirveye ulaşmıştı ve birkaç hafta sonra Kırım Savaşı'nın patlak vermesi bu çöküşü başlattı. *People's Paper* her zaman III. Napoleon'un despotizmini şiddetle kınıyordu. İngiltere'nin müttefiki olduğu halde silahlarını elden bırakmamıştı. Savaş şovenizminin dalgaları içinde rahatlıkla vatansever olmayan bir gazete olarak lanetlenmişti. Gazetenin içerik tasarımları, belki de Marx'ın sandığı gibi polis tarafından değil, ama parçalanmıştı ve onun yerine, tuzu kuru bir eski *Chartist*'in girişimi olan ve radikalizmi vatanseverlikle ve geniş kabul gören aşırı düşüncelerle birleştirmeye çalışan *Reynold's Newspaper* tarafından zorla el konulmuştu. *People's Paper*'ın tirajı hızla düştü. Son hayatiyet gösterisi, dördüncü yılını kutlamak üzere 1856'da halka açık bir ziyafet vermek oldu ve Marx burada, "Avrupa'nın Proleterleri" şerefine kadeh kaldırdı.

Aynı zamanda gazeteci de olan bir politikacı iki kez baskıya maruzdur. Halkın düşüncesi olarak algıladığı şeye boyun eğen Jones aşırı soldan, John Bright'ın orta sınıf radikal takipçilerine yöneldi. Seçim reformu bir kez daha gündemdeydi ve solun pek çok destekçisinin kafasında sözü edilmeyen bir pazarlık söz konusuydu: radikaller işçiler için oy hakkını kazanacaklar ve işçiler de destekleri ve sonunda da oylarını onlara vereceklerdi. Marx eski çömezinin evrimini asık suratla iz-

liyordu. Onun "orta sınıfın bir maşası mı yoksa bir dönek mi" olduğu konusunda karar veremiyordu. John'un dürüstlüğünden ciddi olarak kuşku duymuyordu. Ama o sertlik alışkanlığı çok güçlüydü ve her zaman olduğu gibi, en az merhametli alternatifi seçti.

> Arkadaşımız Jones, [diye yazıyordu Engels'e] kendisini kesinlikle –ama mümkün olan en düşük fiyata– Bright kliğine sattı. Eşek, kendisini ticari olarak kurtarmadan siyasal olarak mahvetti.

Marx'ın buruk kehaneti gerçekleşti. *People's Paper,* 1858'de kendisini radikal *Morning Star*'a sattı ve kısa süre sonra da bağımsız varlığına son verdi. Sonraki yıllarda Jones, eski arkadaşlarından daha da uzaklaştı. "Bright ve Gladstone'un bendesi" oldu ve halkın önünde yapılan bir konuşmada Gladstone'dan "çalışan sınıfların büyük önderi" olarak söz ederek Marx'ı çılgına çevirdi. Bununla birlikte aralarındaki ilişki hiçbir zaman bütünüyle sona ermedi. 1869'un başında, Engels, Jones'un Manchester'de ölümünü haber verdiğinde Marx, "az sayıda eski dostlar"dan birisi olduğuna değindi ve Engels buna, "politikacılar arasında Jones, kalbiyle gerçekten bizim yanımızda olan, tek eğitimli adamdı" yorumunu ekledi.

Marx'ın gazetecilik etkinliklerinden bir diğerinin de aktarılması gerekir. 1855'in başında, Kırım Savaşı'nın heyecanı bütün Avrupa'da zirvede iken Marx, Lassalle'in aracılığıyla, Breslau'da yayınlanan radikal bir gazete olan *Neue Oder-Zeitung*'un Londra muhabirliği görevini üstlendi. Aylık otuz *thaler* olan ücret, görmezden gelinecek türden değildi ve Marx yeniden Alman bir kitleye hitap edebilme olanağı bulacağı için çok mutluydu. Konusu İngiliz siyasetiyle sınırlıydı ama bu ona yeteneklerini göstermesi için geniş bir alan tanıyan bir konuydu. 1855 Şubat'ında Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşma vesilesiyle Gladstone hakkında çizmiş olduğu bir portre iyi bir örnek olabilir:

> Pürüzsüz ve cilalı bir suret, içi boş bir derinlik, zehirli unsurlardan yoksun olmayan tatlı dil, pençelerle donatılmış kadife

bir el, skolastik payeler ve alt-payeler, *quaestiones* ve *quaestiunculae*, (*meseleler* ve *meselecikler* – ç.n.) ahlak kurallarını kendine göre yorumlayan bir vicdanla bütün bir olasıcılık cephaneliği ve onun vicdansız yedekleri, onun itiraf edilmeyen niyetleri ve iyi güdülenmiş endişeleri, üstünlük konusunda mütevazi iddialar, masum entrikalar, karmaşık bir basitlik, Bizans ve Liverpool arasında bir yol geçidi.[5] Gladstone'un konuşmasının içeriği, kısa bir süre önce savaş hükümetinin bir üyesi olan Gladstone'un şimdi her ne pahasına olursa olsun barış partisinin Gladstone'u olduğu gerçeğinin de açıkladığı gibi, İngiltere ve Rusya arasındaki savaş meselesi değildi. O kendi vicdanının her yöndeki sınırlarını analiz ve keşfediyor ve tipik bir tevazu ile, Britanya İmparatorluğu'nun kendisini, Gladstone'un vicdanının sınırları içinde uyarlamasını istiyordu. Sonuç olarak konuşmasının diplomatik-psikolojik bir çeşnisi vardı ki diplomasiyi vicdanla uzlaştırabiliyorsa da, vicdanı diplomasi ile uzlaştırmakta daha da başarılıydu.

Bu zekâ ve anlam inceliğinden yoksun olmayan bir resimdir ve Palmerston'un halefi olma yolunda mesafe almış Gladstone'u, İngiliz siyasetinde Marx'ın *bete noire*'ı (*umacı*) olarak resmetmektedir. Ancak *Neue Oder-Zeitung* kısa ömürlü bir girişim oldu ve Marx'ın onun için çalıştığı ilk ve son yıl olan 1855 sonunda yayınını durdurdu. Marx'ın *People's Paper* ve *Free Press*'ten elde ettiği gelir küçük ve düzensizdi ve onun gazetecilikteki tek sağlam kaynağı hâlâ *New York Tribune*'ün iyi niyetiydi. Bununla birlikte burada bile sonu gelmeyen güçlükler vardı. Marx hiçbir zaman işbirliği yapılacak uysal birisi değildi ve her ne kadar Dana onu makale başına on dolarlık en yüksek ücrete yükseltmişse de, *Tribune*'deki işverenleriyle aralarında başka sürtüşme nedenleri ortaya çıktı. Şikâyet zemini elle tutulurdu ve Marx ekonomik baskı nedeniyle kendi-

5 Morley'in, *Life of Gladstone*'unda (*Gladstone'un Hayatı*-I, 192), "eski bir Whig" Gladstone'un hitabetini "yüzeyde Oxford ama altta Liverpool" diye tanımlıyordu. Marx'ın bu "eski Whig"in vecizesini duymuş ve ustalıkla "Oxford"u Avrupalı okur için "Bizans"la değiştirmiş olduğunu varsaymaya bilmem cesaret edebilir miyiz?

sine uygun olmayan ve küçük düşürücü rutin bir işin ezici acılığını hissediyordu. 1853'ün ortalarına doğru Marx-Engels katkıları, haber ya da özel makaleler olarak, Marx'ın imzasıyla görünmeye başladı. Bu tarihten itibaren *Tribune*, makalelerin belirli bölümlerini alıp, değişiklik yaparak ya da yapmayarak, imzasız başmakaleler olarak yayınlama uygulamasını başlattı. Marx gazetenin makalelerin kremasına el koyup sanki kendisininmiş gibi basmasına ve artanları da onun imzası altında yayınlama uygulamasına şiddetle karşı çıktı. Dana kibarca, makalelerin parasını ödediğine göre, onları istediği gibi kullanabileceği görüşünü savundu ve mali zorluk Marx'a çok fazla direnecek bir pozisyon bırakmıyordu. En sonunda elde edebildiği tek tatmin, bundan sonra bütün katkılarının isimsiz olarak ve editören sorumluluğu altında yayınlanmasını sağlamak oldu ve 1855 Nisan'ından sonra Marx'ın adı *New York Tribune*'ün sütunlarında bir daha hiç görünmedi.

> Böyle bir paçavranın [diye yazıyordu Marx bu sıralarda Engels'e] seni bünyesine kabul etmesinin bir lütuf gibi kabul edilmesine mahkum olmak gerçekten tiksindirici. Böyle bir toplumda siyasal bir işe insanın böylesine cömertçe mahkum edilmesi, yoksul halkın yaptığı gibi kuru kemikleri dövüp, öğütüp, bundan çorba yapmak gibi bir şey. Ben her ne kadar yalnızca bir eşek olsam da, yalnızca son zamanlarda değil, ama önceki yıllarda da bu rezillere verdikleri paradan çok daha fazlasını vermiş olduğumun farkındayım.

Bu arada bir başka güçlük daha ortaya çıktı. Bir süredir Marx, *Tribune*'de, Rusya'ya karşı duygusal bir eğilim sezinlemişti. Avrupa'da, Slavların özünde demokrat karakterlerine tutkuyla inananlarla uğraşması gerekmişti; ama Atlantik'in öteki tarafında bu garip sapma ile karşılaşmayı beklemiyordu. Başlangıçta bu endişe verici belirtiyi şakacı bir küçümsemeyle karşıladı.

> Hem *Tribune*'de hem de Londra'da *Advertiser*'da bu sefil Ruslar [diye yazıyordu Engels'e, 1853 Eylül'ünde] üstüne binecekleri yeni bir oyuncak at bulmuşlar. Rus halkı, öyle görünü-

yor ki son derece demokrat; Resmî Rusya (Çar ve bürokrasi) Alman ve de soylular Alman. Dolayısıyla bizim savaşacağımız Rusya'daki Almanya, Almanya'daki Rusya değil.

Ama ertesi yıl Kırım Savaşı'nın çıkışı, işleri daha ciddi bir noktaya getirdi. *Tribune,* bütün favori önyargılarına, İngiltere'ye güvensizliğine, serbest ticarete karşı olan nefretine ve daha da yeni Rusofil eğilimlerine bir anda ve aynı anda kendini kaptırdı. Gazete, serbest ticaret İngiltere'si tarafından mahvedilen Türkiye'nin, yalnızca korumacı Rusya'nın himayesine verilmesiyle iyileşme umudu olduğunu keşfetti ve 1855 baharında II. Alexander, I. Nikola'nın yerine geçince ve bir dizi liberal reform yapma niyetini açıklayınca, *Tribune*'ün Rus aydınlanmasına olan merakı sınır tanımaz boyutlara ulaştı. Savaş ilerledikçe *Tribune*'ün tutumu daha da kararlı bir hal aldı. 1855 yazında Greeley Fransa'yı ziyaret ettiğinde sicilli bir Rusofil olduğu gerekçesiyle tutuklandı ve sınır dışı edildi. Bu gelişmeler Marx'ı şaşırtıyor ve endişelendiriyordu.

> Şeytan alsın bu *Tribune*'ü [diye yazmıştı Engels'e Mart ayında]. Pan-Slavizme karşı bir açıklamada bulunması zorunlu. Aksi halde gazeteden ayrılmak zorunda kalabiliriz ki, bu da feci olur.

Engels işareti anladı ve pan-Slavizme karşı bir dizi makale üretti ve Marx bunları derhal Dana'ya aktardı. Bunlardan ilki yayınlandı ama anlamını radikal olarak değiştirecek şekilde öylesine tahrif edilmiş ve yazının ortasına pan-Slavizmin hevesli savunucularından birisi olan Gurowski adında birinin eserlerinden övücü bir gönderme monte edilmişti. Sonraki makaleler hiç yayınlanmadı.

İşin sırrı ortaya çıktı. Kont Adam Gurowski bir Polonya dönmesiydi. 1830 Polonya ayaklanmasında yer almış ve daha sonra Paris'te bir Fourierci olmuştu ve daha sonra da Rusya safına geçerek bütün geçmişini inkâr etmişti. Bilinen yöntemle, *La Verite sur la Russie* (*Rusya Hakkındaki Gerçek*) adıyla bir kitap yazarak kendisini Rusya uzmanı olarak kabul et-

tirdi. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Rus propagandasının yararlı bir ajanı oldu ve *Le Panslavisme: son histoire et ses veritables elements* (*Panislavizm: Tarihi ve Gerçek Unsurları*) adı altında standart bir kitap yayınladı. Yaklaşık 1850'de New York'a göç etti ve orada cana yakın tavırları ve Fourierci ilişkileri sayesinde *Tribune* tarafından sıcak bir kabul gördü. 1852 yılında gazeteye düzenli yazanlardan birisi oldu ve iki sene sonra da yayın kurulunda bir sandalye elde etti ve bu andan itibaren de gazetenin Avrupa politikasını Rusya lehine o yönetti. 1856'nın sonbaharında Marx, Dana'dan bir küme reddedilmiş makaleyi alıp, sayfaların kenarında haklı olarak Gurowski'nin el yazısı olduğunu düşündüğü notlarla karşılaşınca deliye döndü. Bu durumda haklı olabileceği her zamanki acele çıkarsamasını yaptı. Gurowski'nin, "Washington'daki Rusya Büyükelçiliği'nden düzenli olarak elde ettiği para yardımlarını" güvenle açıkladı.

Kısaca, *Tribune*'le Marx'ın ilişkileri bir krize girmişti ve tam bir kopuş da tehlikeli bir şekilde çok yakın görünüyordu. Ama Marx inançları uğruna bir kavga lüksünü göze alamıyordu ve Dana'nın herkesi tatmin etmeyi isteyen ılımlı bir mizacı vardı. Gazetenin çıkarlarına zarar vermeden ya da kendi üstlerini kızdırmadan Marx'a elinden geldiği kadar yardım etmeyi içtenlikle istiyordu. Daha şimdiden adı belirtilmeyen bir Amerikan dergisine, Kant'tan günümüze kadar Alman felsefesi üzerine bir dizi makale yazma önerisini Marx'ın önüne koymuştu. Diğer taraftan dergi makalelerin "alaycı ve eğlenceli" olmasını ve "ülkenin dinsel duygularına karşı" herhangi bir şey içermemesini talep ediyordu ve Marx Amerikalı okuyuculara, hem alaycı ve eğelendirici hem de sofuca makaleler halinde Alman felsefesini sunma işini kendine uygun bulmadı. 1855 yılında Marx'ın *Tribune*'e olan katkıları acımasızca aniden haftada ikiye indirilince Dana, bunu telafi etmek üzere *Putnam's Review* için Avrupa orduları hakkında bir dizi makale yazmasını önerdi ki bunlar Engels tarafından kolaylıkla kaleme alınabilirdi ve 1857'de Marx'ın *Tribune*'e olan katkısı haftada bir güne indirilince Dana bunu fırsat bilerek Peder George Ripley'le birlikte *American*

Cyclopaedia'yı yayınlamaya başladı ve ve Marx'tan Avrupa konularında birkaç makale aldı.

Ancak bu delik tıkamalar Marx'ın gazeteci olarak kariyerinin sona yaklaştığını uzun süre gizlemeye yetmedi. Ellilerin başının ticari refahı içinde gazetecilik gelişmiş ve ücretler kolay kazanılır ve ödenir olmuştu. Ama Kırım Savaşı'ndan sonra, Marx'ın önceden haber vermekten büyük zevk aldığı krizlerden birisi başlamıştı ("bu lanet olası krizlerden" diye yazmıştı Engels'e, "benim de kişisel olarak etkilenmem kaderin bir ironisidir") ve gazete sahipleri artık eski ya da yeni katkı yapanları keselerini açıp karşılamıyorlardı. *Neue Oder-Zeitung* 1855 yılını çıkaramadı ve izleyen iki yıl, Marx'ın *People's Paper* ve *Free Press* için son makalelerine tanık oldu. Marx bir kez daha Engels'in cömertliğine, hemen hemen tek yaşama kaynağı olarak, geri dönmek zorunda kaldı.

Ellilerin sonlarında doğru refah yeniden canlanmaya ve onunla birlikte Marx'ın *New York Tribune*'deki makaleleri de artmaya başladı. Ancak bu iyileşme kısa ömürlüydü; yeni ve öngörülmeyen bir felaket, Amerikan İç Savaşı ile kesintiye uğradı. Artık Amerikalılar evlerinde meşguldüler ve de Amerikan gazetelerinin Avrupa'daki siyasal durum hakkındaki uzun makalelere ne ayıracak yeri ne de verecek parası vardı. Dana 1861 yılının Ocak'ında Marx'a, kendisi dışındaki tüm Avrupa muhabirlerinin işlerine son verildiğini; elde birikenlerin kullanılabilmesi için katkılarını altı hafta için tamamen durdurması ve ondan sonra da kesinlikle haftada bir makale ile yetinmesi gerektiğini ve *American Cyclopaedia*'sındaki çalışmanın da süresiz olarak ertelendiğini yazdı. İşler bir yıldan fazla bir süre bu minval üzere devam etti ve Marx da geriye kalan küçük gelirinin üçte bir oranında azaldığından şikâyet etti. Daha sonra, 1862'nin baharında Dana'dan gelen bir başka mektup, on yıllık işbirliklerinin sonunu bildiriyordu.

Marx'ın *Rheinische Zeitung*'un sütunlarında ilk makalesinin görünmesinin üzerinden neredeyse tam tamına yirmi yıl geçmişti. O andan itibaren, Alman, İngiliz ve Amerikan gazeteleri için editör, düzenli katkıda bulunan ve de serbest muhabir ola-

rak çalışmıştı. Yaşatacak bir ücreti kazanmayı hiçbir zaman başaramadı ya da uzun süre başaramadı ve pek çok küçük düşürücü durumla karşı karşıya kaldı. Ama bağımsızlığını korudu ve kaleminin ucunun körleşmesine izin vermedi. En son makaleleri de ilk makaleleri kadar keskin ve uzlaşmazdı. Her ne kadar *New York Tribune* tarafından işine son verilmesi üzerine gazeteciliğe ebedî olarak sırtını döndüyse de, siyasi gazeteciliğin savaşçı ruhu daha sonraki çalışmalarında da etkisini sürdürdü. *Kapital*'in en canlı sayfalarının pek çoğunun sorumluluğu, günlük olaylar ve önemli kişiler üzerine tartışma konusundaki kökleşmiş alışkanlığına aittir.

ONUNCU BÖLÜM

Londra'daki "*Emigré*"ler[1]

Londra'da, Fransız, Alman, İtalyan, Polonyalı, Macar ve Rus siyasi sürgünlerin kum gibi kaynaması, 1848-1849 devriminin doğal bir sonucuydu. İngiltere, konuşmanın, yazmanın ve entrika çevirmenin Avrupa'da hâlâ sınırsız olduğu tek ülke idi ve İngiltere kıyılarına sığınmak isteyen her yabancıyı, ne kadar şüpheli birisi olursa olsun, hevesle olmasa da hoşgörülü bir umursamazlıkla kabul ediyordu. Bu mülteci toplulukların tarihi hâlâ yazılmayı bekliyor. Bu toplulukların mensuplarının pek çoğu yoksuldu ve sığındıkları ülkede en mütevazi işleri bile bulamıyorlardı. Çağdaş İngiltere'nin tarihinde az sayıda iz bırakmışlardır. Genel olarak söylemek gerekirse, bu ulusal gruplar ayrı dünyada yaşıyorlardı; kurdukları kulüpler, komiteler ve dernekler büyüyor, kavga ediyor, parçalanıyor ve toprakta sağlam kökleri olmayan organizmaların geçiciliğiyle solup gidiyorlardı. Bu geçici birliklerin göze çarpar bir şekilde ortaya koydukları insan doğasının çeşitli yönleri nadiren çok çekiciydi.

---

1 Bu bölümde sözü edilen *émigré*'lerin kimisi –özellikle Herzen, Haug ve Kinkel– hakkında daha ayrıntılı portreler, yazarın *Romantic Exiles: A Nineteenth Century Portrait Gallery* [*Romantik Sürgünler*, çev. Şamil Beştoy, Chiviyazıları Yay., 2001.] (Gollancz, 1933) adlı kitabında görülebilir.

> Mülteciliğin [diye yazıyordu Marx, Londra'da bir yıldan fazla bir süre kaldıktan sonra Engels'e], herkesin, eğer kendisini tamamiyle bundan uzak tutmazsa ve sözde devrimci parti adına şeytana ihtimam gösteren bağımsız bir yazarın pozisyonuyla yetinmezse kaçınılmaz olarak bir salak, bir eşek ve sıradan bir düzenbaz haline geleceği bir kurum olduğunu daha da iyi algılıyorsun. Bu en büyük eşeğin ülkesinin kurtarıcısı pozunu attığı bir adilik ve skandallar okuludur.

Bir keresinde *The Times* bile o geleneksel asaletinden uzaklaşmış ve *émigrélerden* "bütün ulusların her türlü suça hazır yırtıcı tipleri" olarak söz etmişti. Marx bu pasajı, *New York Tribune*'deki makalelerinin birisinde aktardı ve Dante'nin de bir zamanlar siyasal mülteci olduğunu hatırlatarak, *The Times*'ın başmakalelerinden yakasını kurtardığı için Dante'yi ve *Cehennem*'de bir yerden yakasını sıyırdığı için de *The Times*'ı neşeyle kutladı.

1850 Eylül'ünde Willich'le olan kavga, Marx'ı memleketlisi mültecilerle birlikte olmaya karşı belirli bir ilgisizliğe itmişti. Devrimin sarsıntılarına dayanan ama Komünist Birliği'ndeki bölünmeden sonra Willich sapkınlığı ile lekenen Alman İşçileri Eğitim Derneği'nden bile ayrıldı. On yıldan fazla bir süre Marx herhangi bir örgütün üyesi olmadı. Hayat kazanmanın günlük mücadelesi, gazeteciliğin sıradan işleri ve ekonomi politiğin daha çetrefil araştırmalarına dalarak, memleketlilerinin işlerini, hem kıskançlık hem de hor görmenin bir karışımından oluşan tarafsız bir duyguyla gözledi. İçlerinden bazılarının sahip olduğu, mütevazi ama kendi durumundan çok daha iyi olan maddi durumlarını kıskandı; türlü türlü programlarının karışıklığını ve boşluğunu küçümsedi ve er ya da geç hemen hemen hepsini itibarsız hale getiren bölünmelere ve tartışmalara sevindi. Engels'e ellilerde yazdığı mektuplar, hemen hemen istisnasız olarak, çevresindeki ama onun yüz yüze ya hiç görmediği ya da çok nadir karşılaştığı Avrupalı mülteciler hakkında hakaret dolu göndermelerle doludur.

1851 yılında, Willich'in Uluslararası Komitesi'nin kurulma-

sından hemen sonra bir süre için sahnenin merkezini yeni bir örgüt işgal etti. Mazzini'nin Avrupa Demokratik Komitesi'nde Almanya Marx'ın eski düşmanı Arnold Ruge tarafından temsil ediliyordu; Ruge ve bazı arkadaşları Alman mülteciler için, ana örgütle muğlak bir şekilde ilişkili olacak özel bir komite oluşturulması düşüncesini ortaya attılar. Bu iş Mazzini'nin mali başarısını taklit ederek başladı. Mazzini, İngiliz arkadaşları sayesinde ve bir "şilin fonu" aracılığıyla Avrupa demokrasinin yararına büyük paralar toplamıştı ve yeni Alman komitesinin ilk çağrısı, "Kıta'yı özgürleştirebilmek" için on milyon frank talep etmek oldu. Bu çağrı, Ruge'un kendisi, Baden ayaklanmasında savaşmış Alman profesör Gustav Struve, eskiden Garibaldi'nin emrinde savaşmış eski bir Avusturyalı subay olan Erns Haug, sosyalist eğilimleri olan Alman rahip Johannes Ronge ve Gottfried Kinkel tarafından imzalandı.

Marx'tan üç yaş büyük olan Kinkel, babası tarafından kilisenin faaliyetine tahsis edilmiş ve Bonn Üniversitesi'nde, Marx'ın öğrenci olarak ayrılmasından hemen sonra ilahiyat hocası olarak bir yıl geçirmişti. Bununla birlikte inançları hızla değişmiş ve ilahiyatın yerine sanatla ilgilenmeye başlamıştı. Kırklarda başarılı bir *Hıristiyanlık Döneminde Sanat Tarihi* ve de bir hayli popüler olan ciltlerle duygusal şiir yazmıştı. 1848'de devrim patlayınca onun demokratik davayı kucaklaması şaşırtıcı değildi. Ertesi yıl Baden ayaklanmasında aktif bir rol oynaması, kafasından yaralanması ve esir alınması çok daha şaşırtıcıydı. Önce ölüme daha sonra müebbet kürek cezasına mahkum oldu ve Spandau'da askerî bir kışlaya kapatıldı. Şiirlerinin popülerliği ve kaderin zalimliği birleşerek onu bir kahraman ve mazlum yapıyordu. Umursamaz Friedrich Wilhelm'e onun için her taraftan dilekçeler yağıyordu. Birkaç ay süreyle Kinkel Alman devriminin merkezî figürü gibi göründü.

Marx başından beri Kinkel'den nefret etmek için her türlü teşviğe açıktı. İki adam tamamen birbirinin zıttıydı. Kinkel yakışıklıydı, popülerdi, duygusaldı, etkileyiciydi; kanaatlerinde istikrarsızdı ve çocukça bir gurura sahipti. Böyle bir adamın ciddi bir devrimci olarak düşünülmesi daha baştan saç-

maydı; devrimci bir kahraman olarak selamlanması ise inanılmaz bir şeydi. Marx acı bir alaya sığındı. 1850'nin baharında, Kinkel henüz hapisteyken bile, *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*'da 'Kinkel Kültü'nü resmen suçlamıştı. Ama sonrakilerin affedilmesi daha da zordu. 1850 Kasım'ında Alman arkadaşları Kinkel'in Spandau'dan kaçışını akıllıca ve cesurca becerdiler ve Kinkel şimdi neredeyse mucizevi kaçısı ile on kat artan prestijini Ruge'un yeni komitesinin hizmetine sunmak için en uygun zamanda Londra'da dramatik ve muzaffer bir görüntü yarattı. Herşeye rağmen, "bu eşeğin ne olduğunu Struve ve Ruge gibi deneyimli şarlatanların eline düşmesinden daha iyi gösterebilecek bir yol yoktu" diye yansıtmak zayıf bir tatmindi. Her zaman olduğu gibi Marx, ironik takma adlarda teselli buluyordu. Engels'le mektuplaşmalarında kahramandan "Büyük Kinkel" "Tatlı Kinkel" ve "İsa Mesih-Kinkel" diye söz edilir.

Mazlum profesörün Londra'da geçimini sağlaması hiçbir şekilde kolay değildi. Onun popülerliğini paraya çevirecek birşeyler yapılmalıydı ve her ne kadar kendisi mütevazi olsa da karısı vefalı ve güzel konuşan birisiydi. Başarıları ve çektikleri acılar anlatmakla bitmiyordu ve karısı, Kinkel'in ünlü kapışmada üstlenmiş olduğu rolü "baştan sona anlattı" Ama Londra kolay etkilenmiyordu. Alman edebiyatından bir düzinesi bir *guinea*'ya okumaların kuşkulu bir kaynak olduğu ve hemen sonra daha esaslı bir proje ortaya çıktı. Alman mültecileri komitesi ölü doğmuştu. Ama en görkemli ihtirası varlığını sürdürüyordu ve Kinkel, 1851 Ağustos'unun sonunda gelecekteki Alman cumhuriyeti adına kredi bulmak üzere New York'a gitti. Baltimore'daki toplantıda, Birleşik Devletler'deki zengin Almanların garantisi altında ve "Almanya'nın devrimci hükümeti" tarafından geri ödenmek üzere iki milyon dolar değerinde hisse senedi ihracını öngören harikulade bir plan ortaya atıldı. Ama bu heyecan kısa sürdü ve hevesler paraya dönüştürülemedi. Yaratılan yüksek beklentilere göre sonuç bir fiyaskoydu. Geriye bakıldığında, bu iyimserlerin iki milyon dolar değil, herhangi bir para bile toplayamamış olması daha az şaşırtıcı görünüyor. Kinkel süngüsü düşmüş olarak İngiltere'ye döndü.

Kendisi için yapılan masraflar da dahil tüm masraflar çıkarılınca geriye kalan 1.500 Sterlin para, gelecekti "devrimci Alman cumuhuriyeti"nin yararına Londra'da bir bankaya yatırıldı.

Amerikan parası hayırlı bir hediye olmadı. Kısa sürede paranın nasıl harcanacağı konusunda mültecilerin değişik kesimleri arasında kavgalar çıktı ve değersiz kişilerin karşılıklı kuşkuları özgürce ifade edildi. Kimileri, Alman devrimi olana kadar paranın yerinde bırakılması gerektiğini; kimileri ne olduğu bellirsiz yollarla devrimin oluşması için harcanması gerektiğini düşünüyor; diğerleri ise, daha mütevazi bir şekilde, Londra'da devrimci bir Alman haftalık süreli yayınının başlatılmasını istiyordu. Kinkel bu yakışıksız tartışmalardan sorumlu değildi; ama bunlar Amerika gezisinin hayal kırıklığı ile birleşince onun şöhretini kesin bir şekilde kararttı. Tam bu sıralardaydı ki – 1852'nin yazında– Marx, uzun süredir beklenen kavga fırsatını ele geçirdi. Marx'ın muhbirlerinden birisi, Kinkel'in Cincinnati'de, "Marx ve Engels'in devrimci değil, Londra'da işçiler tarafından pub'lardan dışarı atılmış bir çift ciğeri beş para etmez" olduğunu söylediğini haber verdi. Marx bu haberi öğrendiğini bildirmek için Kinkel'e yazdı ve ültimatom veren birinin edasıyla şunları ekledi: "Cevabını hemen bekliyorum. Suskunluk itiraf olarak değerlendirilecektir."

Kinkel tehdide boyun eğmedi. Kendisi Spandau'da iken *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*'da yayınlanan makaleyi hatırladı ve onurlu bir şekilde, o makaleden sonra Marx'la bir işi olmasını istemediğini düşündüğü şeklinde cevap verdi. Eğer Marx ya da Engels, onur kırıcı bir şey söylediğini düşünüyorlarsa, herkese açık olan onur kırıcı yayın yasasının adalet sağladığını belirtti. Marx, son sözü rakibe bırakmamakta kararlıydı. Kinkel'in, kendi elyazısıyla yazılmış ya da Soho damgasını taşıyan bir mektubu açmayı kabul etmeyeceğinden korktu. "Üzerinde renkli bir demet gül ve unut-ma-beni çiçeği basılı olan' bir kâğıt bulmaya üşenmedi, bunu *billet- doux* (aşk mektubu) şeklinde katladı ve Windsor'dan postalanmak üzere bir arkadaşına verdi. Mektuba üçüncü şahıs ağzından, Cincinnati olayının tanıklarının adları yazılmış ve "son mektubunun... adı ge-

çen Kinkel'in sıradan ve korkak bir papaz olduğunun yeni ve çarpıcı bir kanıtını oluşturduğu" eklenmişti. Marx'ın hakaret konusunda patalojik bir tutkusu vardı.

Kinkel'in çöküşünün olduğu sırada, farklı türden bir macera, Marx'ın öteki eski düşmanı Willich'i sahneden sildi. Londra'daki Alman mülteciler arasında Baron ve Barones von Brüning'in tuhaf bir yeri vardı. Baron, kanaatları ve davranışları karısınınkileri yansıtan değersiz birisi olarak görünüyordu. Doğuştan bir Rus aristokratı olan Barones, demokrasi ve devrimi bir kült haline getirecek kadar eksantrik birisiydi. Aslında sınıf farklılıklarına karşı oluşunu proletaryaya uygulamıyordu ama St. John Woods'daki evi, ne kadar züğürt olursa olsun, en azından kimi toplumsal iddiaları olan Alman mültecilerinin toplanma yeri olmuştu. Willich ve Kinkel, Barones'in masasında sık sık görünen konuklardı. Ama 1852 yazında Londra'daki Alman kolonisi içinde sansasyonel bir haber dolaştı. Willich, Bayan von Brüning'e uygunsuz girişimlerde bulunmuştu ve küçük düşürücü bir şekilde evden uzaklaştırılmıştı. Öykü, özellikle de Barones'in daha genç ve daha yakışıklı *émigrélerin* çekimine tümüyle duyarsız kalmadığı için, biraz şaşkınlıkla karşılandı. Çeşitli açıklamalar ortaya döküldü. Kocasının ölümünden yedi yıl sonra ilk romanı yayınlanan Bayan Kinkel, Barones von Brüning'i Kontes Blafowska, Willich'i Wildeman ve kocasını da kahraman Hans Ibeles olarak karikatürize ediyor ve Barones'in Willich'in girişimlerini reddetmesinin tek nedeninin Kinkel'e olan aşkı olduğunu iddia ediyordu. Willich, Barones'in kendisinin siyasi ahlakını bozmaya çalışan bir Rus casusu olduğunu, mevcut suçlamanın ise onun maskesini düşürdüğü için ortaya atılmış adî bir iftira olduğunu ileri sürüyordu. Ama onun açıklamaları biraz sakattı ve en azından Barones'in konukları ve yanında kalanlar bunlarla ikna olabilecek gibi görünmüyorlardı. 1852 yılı sona ermeden önce "Hohenzollern Willich" "İsa Mesih-Kinkel"den daha belirgin bir şekilde ve Marx'ı yoğun bir şekilde hoşnut ederek, kaidesinden devrilmişti. St. John's Wood'dan sürgün edilerek Birleşik Devletler'e göç etti.

Bu arada, aynı yaz içinde Marx'ın kendisi de hoş olmayan bir

olayın kahramanı oldu. Bu, er ya da geç devrimcilerin pek çoğunun başına gelen ve doğasından gelen kuşkuculuğunun bile Marx'ı kurtarmaya yetmediği bir deneyimdi. 1852 Şubat'ında, Kossuth'un en tanınmış destekçilerinden Albay Bangya adlı Macar mülteciyi ziyaretçi olarak kabul etti. Bangya, üstü kapalı bir şekilde, görünenin aksine, Kossuth'un Mazzini'ye boyun eğmesini onaylamadığını ima etti ve bu kanaati nedeniyle Marx'ın gözüne girdi. Marx ona, sözde Mazzini'ye karşı Szemere adlı bir Macar'ın aydınlatılması için, "besbelli ki Marx'ın en dokunaklı halindeyken" yazdığı "Londra'daki büyük Almanların portrelerini" verdi. Birkaç hafta sonra Bangya, bu taşlamaların, yazanın adı belirtilmeden Berlin'deki Eisenman adındaki kitapçıya gösterildiği haberiyle geri geldi. Kitapçı şimdi, Almanca yayınlanmak üzere Alman mültecilerini tanıtan yazılar istiyordu ve hiç kuşkusuz yazarın adının belirtilmesi de gereksizdi. Marx fikri kafasında evirip çevirdi. Belki de memleketlisi mültecileri, ad belirtmeden de olsa, ülkedeki sadık Prusya *burjuvazisinin* alaylarına maruz bırakmak biraz nahoş göründü. Ama Marx öyle ince düşüncelere kendini kaptıracak bir pozisyonda değildi. Ödemesi, müsveddeler teslim edildiğinde, nakit olarak yapılacak 25 Sterlinlik sağlam bir teklif işi bağladı. Engels'in dediği gibi "L 25 valent bien un peu de scandale"dı (25 Sterlin değer biçilmesi bir skandaldı). İşin büyük kısmı Manchester'de Engels'e yapılan bir ziyaret sırasında gerçekleştirildi ve Haziran'ın son günü, "tanıtıcı yazılar" esrarlı Macar Albay'a teslim edildi ve parası da alındı.

Broşürün basılması için geçen sürede Berlin'den hayat belirtisi herhangi bir işareti gelmedi. Marx sabırsızlandı. Yayıncılarının karşısında her zaman sabırsızdı ve bunda özel bir şey yoktu. Bangya mazeret bulmakta hünerliydi. Ekim'in başında broşürün gecikmesini, bu işi üstlenen kitapçının ani ölümüne bağladı. İlk kuşkulanan Engels oldu. Kitapçının ölüm haberini duyunca şaşırmamıştı çünkü bir ticaret kataloğuna bakmış ve Berlin'de Eisenman adında bir kitapçının olmadığını keşfetmişti. Marx'ın geriye saran kafası, hızla çalışmaya başladı. Bangya'nın Orleancıların gizli ajanı olduğunu itiraf etti-

ğini hatırladı. Bu masum görünüyordu çünkü, ortak düşman Bonaparte'a karşı caususluk ediyordu. Ama bu adamın profesyonel bir casus olduğu artık açıktı. "Tanıtıcı yazılar" Prusya hükümetine, "gizli bir derneğin arşivinden" geliyor diye satılmıştı. Marx değişik ülkelerde çalışan muhbirlerden bilgiler toplamıştı ve hayal gücü kısa sürede Bangya'yı Prusya, Fransa ve Avusturya hükümetlerinin emrinde çalışan süper-casus mertebesine yükseltti. Yapılacak bir şey yoktu. New York'ta Almanca yayınlanan ve sütunlarını ona açan tek yayın organı olan bir gazetede haini lanetleyerek, kendisini tatmin etti. Matbaa provaları yok; Marx'ın el yazısı müsveddesi de hiçbir zaman ortaya çıkmış değil. Ancak Marx'ın bunun gittiği yer konusundaki tahmini muhtemelen en olası ihtimaldir. Albay Bangya bir daha Londra'da görülmedi, sesi son kez, esrarlı bir adam olarak şöhretinin mükemmelen devam ettiği Türkiye'den duyuldu.

Bangya olayı, Marx'ın daha önce göstermiş olduğu diğer mültecilerle her türlü gereksiz ilişkiye girilmesi konusundaki çekingenliğini pekiştirdi. Öteki milletlerinkinden sayıca daha fazla ve daha kavgacı olan Alman *émigréler* diğerlerinden uzak duruyordu ve Marx da sıkı fıkı olma kounusunda diğer Almanlar'dan daha az hevesliydi. Bu sırada Londra'da oluşmuş olan yabancılar kolonisindeki en ünlü kişiler – Mazzini, Orsini, Kossuth, Louis Blanc, Rus Herzen ve Leh Worcell'in bile çoğuyla tanışmamıştı. Onlarla karşı karşıya gelmekten gerçekten kıl payı kurtulduğu bir olay vardı. 1855'in Şubat'ında yorulmak bilmeyen Jones, Kardeş Demokratlar'ın zamanındaki yabancı radikallerle *Chartistler* arasındaki işbirliğini düşünerek St. Martin's Hall'da, 1848 devriminin yıldönümünü kutlamak üzere bir *soirée* (gece) düzenledi ve diğer "Avrupalı Demokratlar" yanında arkadaşı Marx'ı da davet etti. Davet can sıkıcıydı. Bu tür ne idüğü belirsiz gösterilerden hoşlanmadığı kadar, değerli ve iyi niyetli Jones'u reddetmek de zordu. Ama Herzen'in de davet edilmiş olmasının öğrenilmesi kararını kesinleştirdi. "Eski Avrupa'nın Rus kanıyla gençleştirileceğine inanmadığım için" diye yazıyordu Engels'e, "hiçbir zaman ve hiçbir yerde Herzen'le aynı platformda görünmem." *Soirée*'de Almanya Marx'ın eski hasmı Ruge ve yeni düş-

manı Kinkel tarafından temsil edildi ve diğer uluslararası demokratlar Marx hakkındaki kanaatlerini Ruge ve Kinkel'den edinmiş oldukları için hemen hiç suçlanamazlar. Herzen, Marx ve çömezlerini, sert bir şekilde, "sahnede kendilerinden daha büyük başarıyla görünmüş olan herkese karşı bir skandal ve kuşku okulu" şeklinde tanımlar.

Marx'ın dünyanın kanaatı karşısındaki yüce umursamazlığında gerçekten de kahramanca, bununla birlikte itici –bir anda hem insanüstü hem de acımasız– bir şey vardır.

> Bizim görevimiz [diye yazmıştı *Revue der Neuen Rheinischen Zeitung*'da, İngiltere'ye gelir gelmez], açık düşmanlarımızdan daha çok kendinden menkul dostlarımıza yönelik insafsız eleştiri olmalıdır. Bu bizim tavrımız olduğuna göre, ucuz demokratik bir popülerlikten yararlanmayı açıkça reddedeceğiz.

Yalnızca popülerlik iddialarına değil, fakat toplumsal ilişkilerin sıradan kibarlıklarına bile en küçük bir taviz vermeyi inatla reddetmiştir. Onun bağnazlığının gücü o kadar büyüktü ki, kendi ev halkı ve Engels dışındaki tek bir müridi bile olmasa, yolunun doğruluğu konusunda son derece emin ve son derece hoşnut olabilirdi. Kendisini izleyenlerin sayısının bu mütevazi boyutlara indiği anlar olmuştur. Brüksel ve Köln'deki eski arkadaşı Wilhelm Wolff, Manchester'e yerleşmiş ve her zaman ona sadık kalmıştı. Kütüphanesini ve az bir miktar dünya varlığını Marx'a bırakarak 1864 yılında öldü ve üç yıl sonra Marx *Kapital*'in birinci cildini onun hatırasına adadı. Londra'da, her ikisi de Komünist Birliği'nin Marksist hizbine sadık kalmış olan Marx'ın iki genç destekçisi –Ernst Dronke ve Wilhelm Pieper– Engels'e yazdığı mektuplarının sayfalarında hayal meyal yer alırlar. Sonra, en yeni üyeler Schramm ve Liebknecht vardı. Ama Schramm, ünlü düellodaki rakibiyle aşağı yukarı aynı zamanda Amerika'ya göç etti ve Liebknecht'e gelince Marx onun sadakatine zekâsından daha çok güvenirdi. Liebknecht, Marx ayrıldığında Alman İşçi Eğitim Derneği'nde[2] varlığını sür-

2 Daha sonra adına Komünist sözcüğünü de katacak olan Alman İşçileri Eğitim Derneği, sıkı bir örgüttü. 1885 yılında Londra'yı ziyaret eden bir Alman, sos-

dürmüştü ve Marx istemeye istemeye bu hizmetin değerini kabul etmiştir. Ancak bütün bunlar yalnızca göçmenlerin sıradan kesimiydi. Haber getirip götürmeye koşturulabilir, makaleleri düzeltebilir ve ihtiyaç halinde başkalarının toplantılarına casus olarak gönderilebilirlerdi. Ama bunlar önemli figürler değildi. Daha saygın mülteciler arasında yalnızca şair Freiligrath, Marx'la dostça ilişkiler sürdürdü ve öykünün akışı içinde ortaya çıkacak olan ikna edici maddi saikler olmasa, bu ilişkinin de ne kadar süreceği kuşkuludur.

Ferdinand Freiligrath, Herwegh gibi, kırkların başlarında ortaya çıkan "Genç Almanya" hareketinin şairlerinden birisiydi. Hayallerinin demokratik eğilimi Prusya'yı İsviçre için ve İsviçre'yi de Belçika için terk etmesini gerekli kılmıştı. Marx'la ilk kez 1845 yılının başlarında Brüksel'de tanıştı ve başka gözlemcilerden farklı olarak onu, "alçak gönüllü davranışlara sahip, hoş ve ilginç bir adam" olarak gördü. Ertesi yıl Freiligrath Londra'ya göç etti. Orada, bir Alman firmasının muhasebe evinde, 1848 devrimi onu tekrar doğduğu ülkeye geri getirene kadar iki yıl çalıştı. Bir sonraki kış, Köln'de, *Neue Rheinische Zeitung*'un kurmaylarının aktif üyelerinden birisiydi ve 1851 yılına kadar rahatsız edilmeden Prusya'da kaldı. Daha sonra, hali tahammül edilmez, geleceği ise tehlikelerle dolu bulduğu için Londra'ya geri döndü ve huzur içinde Hackney'e yerleşti.

Marx bu eski meslektaşının gelişini, alışılmamış bir sıcaklıkla karşıladı.

> Freiligrath tutuklanmadan kurtulmak için içgüdüsel olarak tam zamanında ayrılmış [diye yazıyordu Engels'e]. Buraya gelir gelmez, onu *côterie*'lerine (hizip) almak için, bütün *émigré*

---

yalist eğilimlerine esef etmekle birlikte, halen "İngiltere'deki (Alman) örgütlerinin en güçlüsü" olduğunu itiraf ediyordu (H. Geehl, *Deutschlands Pioneere in London*). 1918 yılında polis, Charlotte Sokağı 109 numaradaki Komünist Kulübü kapattı. O sırada esas itibariyle Rusların devam ettiği bir yerdi ama doğrudan Alman İşçi Eğitim Derneği'nin devamı olduğunu iddia ediyordu. Bu bilgi için, 1912-1917 arasında bu kulübün üyesi olan ve 1930'larda Londra'da bulunan Rusya Büyükelçisi'ne müteşekkirim.

klikleri, hayırsever Kinkelciler, estetikleştirici Howitt'ler[3] vs. tuzaklar kurdular. O bütün bu girişimlere, çok özlü bir şekilde *Rheinische Zeitung*'a ait olduğu ve kozmopolit türlü ile hiçbir ilişkisi olmadığı ve yalnızca "Dr. Marx ve en yakın dostlarıyla" arkadaşlık edeceği şeklinde cevap verdi.

Engels ticari bağlantıları aracılığıyla Freiligrath'a İngiltere'de bir iş bulmak için seferber oldu. Köln'deki komünist yargılama devam ederken, Freiligrath, Marx, Engels ve Wilhelm Wolff'la birlikte, bazı İngiliz gazetelerinde yayınlanan bir protesto mektubuna imza attı ve mahkeme kararları açıklanınca, aynı imza sahipleri, Freiligrath'ın veznedarlığını yapacağı, kuranların karılarına ve ailelerine yardım amaçlı bir fon için Amerika'ya çağrı yayınladılar. Marxlar'la Dean Sokağı'ndaki hayatlarının en kötü döneminde yakın oldu ve Musch'un 1855 Paskalya Pazartesi'ndeki cenazesine katılan az sayıdaki dostlarından birisiydi.

Arkadaşlıklarının bozulması, Marx'ın o kendine özgü psikolojisinin yapısı nedeniyle aslında normal koşullar altında ilişkiyi pekiştirebilecek olan bir olayla başladı. 1856'da, bir tüccarın bürosunda tatminsiz bir şekilde istihdam edilen Freiligrath, İsviçre Bankası'nın Londra müdürlüğüne atandı. Bu görevde, ilk kez olarak Marx'a önemli hizmetler sunabilecek bir konuma gelmiş oldu. Marx bir kredi kuruluşundan borç almak isteyince hakem olarak görev yaptı ve *Tribune*'deki makalelerinin karşılığı olarak Marx'ın New York'a keşide ettiği faturalarda düzenli olarak indirimler sağladı.

> Arkadaş, konuyla ilgili olarak bir sürü zahmete girdi [diye yazıyordu Marx bu durumlardan birinde Engels'e] ve kendisi de "iş" pozisyonuyla pek de bağdaşır olmayan bazı adımlar attı. Eğer ona yazacak olursan, biraz sırtını sıvazla - böyle bir etkiye duyarsız değil.

---

3 Quaker olan William ve Mary Howitt, Almanya'ya yaptıkları bir ziyaret sırasında Freiligrath ile tanışmışlar ve Londra'ya gelince onu arkadaş olarak kabul etmişlerdi. Mary Howitt, *Ballads and Other Poems* (*Baladlar ve Diğer Şiirler*) adıyla belirli bir popülerlik kazanan bir kitap yayınladı ve olabilir ki metindeki lakabı hak ediyordu.

Engels dışında dünyada tek bir kişi yoktu ki Marx guruu nedeniyle bir yükümlülük altına girebilsin. Bağımlılık hissi Marx'n girdiği her türlü ilişkiyi zehirliyordu. Müteşekkir olma duygusu, ya borcu yerine getirememek ya da gelecekte o hizmetler olmadan idare edebilmek düşüncesi bir tür ironi ve gaddarlık karışımı yaratıyordu. Son aktarılan parçadaki hor görücü not, bu andan itibaren Freiligrath'la ilgili değinmelerinin hemen tümünde yer alır.

> Freiligrath çok rahat bir şekilde 300 Sterlin kazanıyor ve sözü edilecek bir iş de yapmıyorsa da [diye yazıyordu Engels'e 1857'de], bir kez daha işinden memnun değil. Onu sıkan şey kısmen huysuzluklarını ondan çıkaran pay sahiplerinin homurdanıp mırıldanmaları ve kısmen de üzerine pek çok sorumluluk yüklerken, karar verme konusunda bir gölgeden farkı olmayan muğlak pozisyonu. En azından kendisi duygularını böyle açıklıyor. Ama bana öyle görünüyor ki, bunların gerisindeki şey, genel olarak sorumluluğa olan itirazı.

Bu bir şey demek değildi. Marx'ın Freiligrath'a karşı herhangi bir hoşnutsuzluğu yoktu. Bu onun bir velinimete karşı normal tepkisiydi.

Freiligrath'ın Marx'tan yavaş yavaş uzaklaşması –neden ve sonucu ayrıştırmak kolay değildir– onun Kinkel'le *dostça ilişki kurmasıyla* aynı zamanda oldu. Barışmalarının ilk belirtisi, Kinkel'in karısının ölümü olayında, uyanık ve kuşkucu Marx tarafından sezilmişti. Yakışıklı kocasının başka kadınların cazibesinden etkilenebileceği korkusundan muzdarip, *coşkulu* bir kadın olan Bayan Kinkel, 1858 Kasım'ında bir kıskançlık krizi sırasında, yüksek bir pencereden kendini atarak intihar etti. Onun cenazesi Alman kolonisinde büyük bir kamusal olay oldu ve yıllar süren suskunluktan sonra sesine yeniden kavuşan Freiligrath, bu melankolik olay üzerine bir şiir yazdı. Marx dişlerini gıcırdattı.

> Freiligrath, [diye yazdı Engels'e] karı Kinkel boynunu kırdı diye koca Kinkel'in büyük ya da en azından soylu bir adam ol-

duğuna inanmışa benziyor. Kinkel cenazeyi –"titreyen eller", "defne çelengi" vs. ile öyle melodramatik bir şekilde düzenledi ki, ister kendi partisinde, ister genel olarak dünyadaki gerçekten "trajik" olaylar için lirinde bir keder notası bulamayan Freiligrath, aniden yalandan sızlanmasını terennüme başladı.

Freiligrath'ın eğer şiiri "siyasi değilse" üzüldüğü, ama kendisinin bir şair olduğu şeklindeki daha sonraki açıklaması da pek fazla bir işe yaramadı.

1858-59 kışı Marx'ın, son birkaç yıldır işgal etmiş olduğu sessizlik ve köşeye çekilmişlik pozisyonundan çıkışına işaret eder. *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ni henüz tamamlamıştı ve bir kez daha parti hiziplerinin gerilla savaşını azdırmaya hazırdı. Kısa süre sonra malzeme eline geçti. Marx'ın sözcükleriyle, "Kinkel'in canlanışının bir işe yaratılmadan geçmesini istemeyen" Kinkel, karısının trajik ölümü karşısında kendisini teselli etmek için, *Hermann* adı altında yeni bir Almanca haftalık yayın başlattı ve Marx'ı çok rahatsız eden kendi çıkarını kollamadaki becerisiyle girişime, biri Alman diğeri Portekizli iki Yahudi'nin şahsında zengin destekleyiciler buldu. 1859'un başında yayına başlayan gazete, belirli ölçüde başarı kazandı. "Kinkel'in gazetesi iyi iş yapıyor" (diye yazmıştı Engels'e Mart ayında), "bir önlem olmak üzere kendisi gazetede yazmaya son verdi" Ve kısa süresonra gazetenin bin yedi yüz abonesi bulunduğunu keşfetti. Nisan ayında işler o kadar umut vericiydi ki Kinkel, Londra'daki her iki rakip Alman gazetesini, şoven, pan-Germen kılıklı *Germania* ile Marx'ın eski arkadaşı "Soytarı" Edgar Bauer tarafından yönetilen henüz altı aylık firari radikal gazete *Neue Zeit*'ı satın aldı. Bauer, *Hermann*'ın kurmaylarına dahil oldu.

Kinkel'in bu muzafferane ilerleyişi Marx için büsbütün fazlaydı. *Neue Zeit*'ın çalışanları arasında Biscamp adlı Alman bir öğretmen vardı. Biscamp, "Soytarı"nın gazeteyi ve kendisini ortadan kaldırış biçimine duyduğu öfkeyle, gazetesinin *Das Volk* adıyla diriltilmesini önerdi ve arkadaşı Liebknecht aracılığıyla yardım için Marx'a çağrıda bulundu. Burada "Kinkel'i ölümüne

rahatsız etmek" için bir fırsat vardı. Marx Biscamp'a, kendi yönetmediği ve *Das Volk* gibi başarı şansı çok sınırlı olan bir gazete ile resmen ilişki içinde olmasının prensiplerine aykırı olduğunu bildirdi. Ancak, *Tribune*'deki kimi makalelerinin yeniden yayınlanmasına izin verecekti; Engels ve diğer arkadaşlarının yardımını sağlayacak ve son olarak da kendisi zaman zaman editöre malumat ve "ipuçları" lütfedecekti. Yalnızca bir koşulu vardı: Kinkel esaslı bir şekilde cezalandırılmalıydı. "Soytarının nesnel yükselişi düşürülmeli ve de gazete her açıdan saldırgan ve polemikçi bir tarzda ve mümkün olduğunca canlı bir şekilde yönetilmeliydi." Biscamp bu koşulu sevinçle kabul etti ve kendini elinden gelen tüm heyecanıyla işe verdi.

Ancak polemikleri ne kadar canlı ve saldırgan da olsa ve Marx'ın kendisi de sık sık katkıda bulunsa, *Das Volk*'un abonesi ve yaşama şansı yoktu. Başka yeri olmadığı için bazı gecelerini Londra parklarında geçiren talihsiz Biscamp, Edmonton'da daha çok kazanç sağlayan öğretmenliğe geri döndü ve Ağustos ayında, dört aylık mücadeleden sonra, gazetenin varlığı sona erdi. Marx, Engels'in cebinden çıkan 5 Sterlin için alacaklılarla anlaştı. Kinkel'i rahatsız etme amacında ne kadar başarılı olduğu belli değil ama en dolaysız sonucu Marx'ın Freiligrath ile ilişkisinin daha da kötüleşmesi oldu. Freiligrath diplomatik olarak tarafsız kalmayı amaçlamıştı. Bununla birlikte, *Das Volk*'a bir aboneliği sağlamada başarısız olmakla kalmadı ayrıca, rakip kliğin üyelerinin önünde, gazetenin "vekarsız tarzı"ndan söz ettiği de duyuldu.

Schiller'in 10 Kasım 1859'a rastlayan yüzüncü doğum yıl dönümünde de yeni hoşnutsuzluklar yaratıldı. Marx daha işin başında bunun, yalnızca Schiller'in *burjuva* bir şair olması (en sevdiği yazarlar Dante, Shakespeare ve Schiller olan Marksizmin kurucusunun gözüne Marksizmin edebî çıkarımları görünmüyordu) nedeniyle değil fakat Kinkel'in düzenleme komitesinin göze çarpan bir üyesi olması nedeniyle "berbat bir iş" olduğuna karar vermişti. Haftalar önce, Freiligrath'a yazarak, "Kinkel'in gösterisinden uzak durması" için onu uyarmıştı. Freiligrath buna, kutlamaların "bir başka önemi olduğu"

şeklinde biraz üstü örtülü bir cevap vermişti. Artık bu önemin ne olduğu anlaşılıyordu. Esas tören Cyrstal Palace'da Schiller'in bir büstünün açılmasıydı ve Kinkel burada harikulade bir konuşma yapmıştı ve tören esnasında Freiligrath tarafından bu durum için yazılmış bir şiir koro tarafından kantat olarak seslendirilmişti. Olayın iki kahramı Kinkel ve Freiligrath'tı. İşleri daha da kötüleştiren (eğer bu mümkün idiyse) şey Kinkel'in Bettziech adlı bir hizmetkârının, bir Leipzig gazetesinde, şiire geri döndüğü için Freiligrath'ı kutlaması oldu. Eğer Freiligrath İngiltere'deki ilk yıllarında çok az yazmış ya da hiç yazmamışsa ilham perisinin suskunluğu, Bettziech'e göre, bankacılığın ya da günlük işlerin kaygılarına değil fakat "zehirli nefretin o *virtüözü*, Karl Marx'a" bağlanabilirdi.

> *Ve yine de* [diye devam ediyordu Marx altını çizerek, Engels'e] *adamla açıkça ilişkiyi kesmeyi göze almam ve alamam. Tribune* için yazdıklarımı takip ediyor ve bunu her zaman bir lûtuf olarak görmek zorundayım. Aksi halde *Tribune*'den para almanın o eski güçlüğüne geri dönmüş olurum.

Bir yükümlülük altında olmak Marx'a her zaman duygularını ifade etme özgürlüğünün sınırlandırılması olarak görünürdü ve kendisine yardım edenlere karşı olan duyguları bu sınırlandırmanın bilinciyle zehirlenirdi.

Ama Marx'ın Kinkel ya da Freiligrath'a ayıracak zamanı yoktu; çünkü bütün kariyerinin en karmaşık ve melodramatik tartışmasına henüz karışmıştı. Üç yıllık bir aradan sonra Avrupa siyaseti bir kez daha Marx'ın ufkunda heyula gibi belirmişti. 1856 baharında Paris Barışı'nın Kırım Savaşı'nı sonuçlandırmasından sonra bir sessizlik olmuştu. 1857 Hindistan İsyanı çok uzakta ve Londra'da toplanmış olan yabancı topluluklara konu dışı görünüyordu. İzleyen oniki ayın olayları onlara daha fazla dokundu. Orsini, Paris'te Opera'nın önünde Napoleon'a ateş etmişti. Bernard adında bir Fransız, suça iştirakten İngiliz mahkemelerinde yargılanmış ve adam öldürme girişimine iştirakin İngiliz hukukunda suç olmaması nedeniyle aklanmıştı. Fransız Hükümeti'nden gelen baskı karşısında Palmers-

ton, İngiliz hukukundaki bu boşluğu gidermek amacıyla Avam Kamarası'na Fesat Tertibi Yasa Tasarısı'nı sundu ve Avam Kamarası hem tasarıyı hem de Palmerston'u reddetti. *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne dalmış olan Marx, şaşılacak bir şekilde bu olaya fazla ilgi göstermedi. Ne zaman ki 1859'da *Eleştiri* yayınlandı ve savaş keşmekeşi yeniden Avrupa'ya yayılmaya başladı, dış ilişkiler bir kez daha onun tutkulu ilgisini çekmeye başladı.

Çok az savaş, Avrupa devlet adamlarını, III. Napoleon'un 1859 Nisan'ı sonunda Avusturyalı Franz Joseph'e karşı açtığı savaş kadar şaşırtmıştır. Fransa'da özgürlüğü baskı altına alan Napoleon şimdi, gözle görülebilir herhangi bir öz-çıkar için değil fakat Kuzey İtalya'nın ezilen insanlarını özgürlüğe kavuşturabilmek için zor ve tehlikeli bir seferi göze alıyordu. Bu âlicenaplıkla yanlış hesabın karışımı ve uluslararası siyasetin bilinen kurallarına kafa tutan şaşırtıcı hamlelerden birisiydi. Prusya'da ikilem özellikle keskindi. Ortodoks Prusyalı siyasetçiler arasında hiç kimse İtalya'nın kaderi ile ilgili değildi; ama uzlaşma buraya kadardı. Kimileri, "Büyük Almanya" partisi, kardeş bir Alman devletinin yardımına koşmanın ve Almanların hükmettiği dünyanın güney sınırlarını Po nehrine kadar uzatmanın Prusya'nın görevi olduğunu düşünüyordu. Diğerleri, "Küçük Almanya" partisi, Avusturya'nın yenilgisinde, Prusya'nın daha küçük ama birleşmiş bir Almanya olabileceğini görüyordu. Böylesine arzu edilir bir sonucu engellemenin bir nedeni olmadığını ve Napoleon'un tümüyle farkında olmadan Prusya'nın çıkarlarına hizmet ettiğine inanıyordu. Prusyalı vatanperverleri bölen konu, aynı şekilde Prusyalı radikaleleri de bölmüştü. Fransa'nın müstebitinden nefret etmeye devam ederlerse, İtalya'yı özgürleştirecek olana karşı çıkmış ve Franz Joseph'in muazzam tiranlığını desteklemiş oluyorlardı. İtalya'nın, nefret edilen Avusturya boyunduruğundan kurtulması için çalışırlarsa, *coup d'etat*'yı yapan ve İkinci İmparatorluğu kuran adamı ululamış olacaklardı. İşin zorluğu, Herzen'in kısa ve özlü bir şekilde söylediği gibi, "bu savaşı, Bonapartist olmadan Avusturya'nın yıkılması için kullanabilmekteydi. Demokratik kamuoyunun karşı karşıya bulunduğu can sıkıcı

tercih böyle bir şeydi ve Karl Marx ile Karl Vogt arasındaki ünlü kavga bu arkaplan üzerinde gelişti.

Vogt'un Marx'la görülecek eski hesapları vardı. 1848'de, Frankfurt'taki Alman Ulusal Meclisi'nin sol kanat liderlerinden ve o ölü doğmuş organ tarafından seçilmiş, var olmayan "*Reich*"ın "Yönetici"lerinden birisiydi. Ama izleyen birkaç ay boyunca, Vogt'un kanaatleri yavaş yavaş daha ılımlı bir renk almıştı. Kısa süre sonra kendini, sözcüklerin ve açıklamaların görevini tamamladığını ve şimdi dik kafalı devletlere karşı silahı ele alma zamanının geldiğini savunan yeni bir aşırı klikle çatışma içinde buldu. Aşırıların lideri, Marx'ın güvenilir arkadaşı ve *Neue Rheinische Zeitung*'a sık sık katkıda bulunan Wilhelm Wolff'tu. Meclis'in son günleri Vogt ve Wolff arasında kişisel hakaretlerin ateşli bir şekilde teatisiyle canlandı ve Wolff, Vogt'u düelleyoya davet etti ve Vogt da bu daveti "küçümseyerek" reddetti ve bütün bunlar da *Neue Rheinische Zeitung*'un sütunlarında Vogt'un ihanetinin zehirli açıklamaları şeklinde yansıtıldı. Meclis dağılınca Vogt İsviçre'ye kaçtı. Vogt devrim onu siyasete sürüklemeden önce bir bilim adamıydı. Az çok bir değeri olan bir doğa bilimciydi ve Bern Üniversitesi'nde doğa bilimci olarak kendine bir yer edinmişti. Bu barışçıl ve zararsız meslek onu, İsviçre makamlarının daha az talihli devrimci arkadaşlarına yöneltmiş olduğu baskıdan muaf tuttu ve bu muafiyet de onu tövbe etmeyen militanların kıskançça küçük görmeleriyle karşı karşıya bıraktı. Vogt'un yeniden siyaset arenasına inmesi için yaklaşık on yıl gerekecekti.

Fransa-Avusturya savaşının patlamasının arefesinde, Karl Vogt, İsviçre'deki küçük Biel kasabasında kimseyi incitmeyen adıyla *Der Schweizer Handelskurier* diye bir gazete kurdu. İlginçtir ki gazetenin birincil ilgisinin uluslararası ilişkiler alanında olduğu görüldü ve gazetenin politikası veciz ve alaycı bir şekilde Marx'ın Engels'e yazdığı bir mektupta özetlendi:

> Almanya, Alman olmayan topraklarından vazgeçiyor. Avusturya'yı desteklemiyor. Fransız despotizmi geçici, Avusturya'nınki kalıcıdır. Bu iki despotun birbirinin kanını dök-

mesine izin verilmelidir. (Hatta Bonaparte için belirli bir *eğilim* görülüyor.) Almanya – silahlı tarafsızlık. Vogt'un "en iyi kaynaktan bileceği gibi", bizim ömrümüz içinde Almanya'da devrimci bir hareket düşünülmemelidir. Dolayısıyla Avusturya Bonaparte tarafından yıkılır yıkılmaz, Babavatan'da (*Fatherland*) ılımlı liberal bir gelişme başlayacak ve de Vogt belki de bir kez daha Prusya'nın saray-delisi olacaktır.

Birkaç hafta sonra Vogt bu düşünceleri, *Avrupa'nın Mevcut Durumu Üzerine Düşünceler* adlı bir broşürde daha da geliştirdi. Avusturya'nın, "Almanya'nın en tehlikeli düşmanı" olduğunu ileri sürdü ve bu kıssanın hissesi her iyi Alman'ın Napoleon'un yanında yer almasıydı.

Bu arada, 29 Nisan'da savaş gecikmeden başladı ve on gün sonra David Urquhart bir protesto toplantısı düzenledi. Ne yazık ki Palmerston artık görevde değildi. Ama her şeye rağmen, Rusya'nın gizli eli, Napoleon'un işlerinde açıkça kendini gösteriyordu. Hem Rusya hem de Napoleon'dan sadakatle nefret eden Marx, Napoleon için, bir süre önce "çirkin bir askeri yenilgi" kehanetinde bulunmuştu ve toplantıda kürsüye çıkmıştı. Aynı şekilde, her ne kadar güvenilen olmasa da eski arkadaşı Karl Blind da oradaydı. Blind'ın tarihteki ilk görünüşü 1849'da Baden ve Palatinate hükümetinin devrimci diplomatik ajanı olarak Paris'te ortaya çıkmasıyla olmuştu. Üstlendiği misyonun biraz fuzulî ve hatta birazcık da abes olduğu, Baden ayaklanmasının çöküşüyle ortaya çıkınca Paris'te kaldı. Ama 1851 Büyük Dünya Sergisi sırasında Londra'yı ziyaret etti ve gördüklerinden o kadar etkilendi ki, kısa süre sonra, Cohen adında hali vakti yerinde bir Yahudi olan karısını ve önceki evliliğinden olan oğlunu da beraberinde getirerek oraya yerleşmeye karar verdi.[4] Marx, Blind ile ilk kez Paris'te tanışmıştı. Tanışıklık Londra'da da devam etti. Blind'ın oğlu bir süre talihsiz Musch'un oyun arkadaşıydı ve Blind'in Marx'la ilişkileri bu sırada o kadar yakındı ki, Herzen ona "Marx'ın *uşağı*" adını tak-

4 1866 yılında yirmi yaşındayken Bismarck'a suikast düzenleyen ve hedefi ıskaladığını görünce kendini vuran çocuk buydu.

mıştı. Ama 1854'te Blind hizipleşmiş *émigréleri*, kendi liderliği ve muğlaklığı birleşmeyi kolaylaştırabilecek bir program altında yeniden bir araya getirme gibi safça bir ihtirasa kendini kaptırdı. Marx bu basit planı alay ederek ve tadını çıkararak harabeye çevirdi ve o andan itibaren, Blind hakkında o zamana kadar duyduğu dostça bir küçümsemenin yerini belirli bir güvensizlik aldı.

Urquhartçı bir toplantının kürsüsünde Blind'ı bulmak sürpriz değildi. Zira o da Rusya'dan nefret edenlerdendi ve Urquhart'ın fantazilerinin büyük bir kısmına yer veren *Morning Advertiser*'a düzenli katkı yapanlardan birisiydi. Ancak toplantı başlamadan önce, Blind, Marx'la konuşmaya geldi ve Marx, mezarı başında Hamlet-vari bir tavırla ona, Danimarka devletinde birşeylerin çürümüş olduğunu söyledi. Blind, Karl Vogt'un III. Napoleon'dan yardım aldığını ve Güney Almanya'daki bir aracı kanalıyla otuz bir *gulden*'lik bir teklifte bulunduğunu; ayrıca bir önceki yıl Cenevre'de gizli bir toplantı yapıldığını ve bu toplantıda Napoleon'un birleşik Avusturya İmparatorluğu'na son verir vermez Macaristan tacının Rus Çar'ının kardeşi Grand-Dük Konstantine'e önerilmesine karar verildiğini ciddi ciddi Marx'ın kulağına fısıldadı. Böylesine bir skandalın tadını şıp diye yakalayan Marx, Vogt'a para ödenmesine dair Blind'in hikâyesini Biscamp'a söyledi. Bir gazeteciye verilen bu tür bir bilgi muhtemelen kullanılmak içindir ve 14 Mayıs'ta *Das Volk*'un sütunlarında, *İmparatorluğa Yakışır Bir Hain, İmparatorluğun Yöneticisi* manşeti altında görünce Marx, iddia ettiği gibi, çok şaşırmış olamaz. Marx, Engels'e, "imparatorluğa yakışır hain, eski-Yönetici Vogt"un "Paris'ten nakit para aldığını" sır olarak verdi; kısa bir süre sonra da muzaffer bir şekilde Berlin'deki Lassalle'a, Vogt'un ahlaksızlığı konusunda "elimizde kanıt var" diye yazdı.

Komplimanların teatisi şimdi hızlanmış ve öfkeli bir hal almıştı. *Das Volk*'daki paragrafta Marx'ın elinin olduğunu anlayan Vogt, 25 Mayıs'ta *Handelskurier*'e bir ek yayınlayarak Marx'ın kariyerine ve kişiliğine şiddetli bir saldırı yöneltti. İki gün sonra, Urquhartçı *Free Press*, "kartını da sunmuş

olan bir muhabir"den gelen bir notu yayınladı ve Grand-Dük Konstantine'in Macaristan tahtına çıkarılacağına ilişkin anlaşmanın öyküsünü ayrıntılarıyla verdi ve "sürgündeki kimi Alman Demokratları"na, Franko-Rus çıkarları için çalışmak üzere "büyük parasal teklifler" yapıldığını bu önerilerin nefretle reddedildiğini ekledi. Bunu, özellikle Vogt'u kendisini Napoleon'a satmakla suçlayan *Bir Uyarı* adlı imzasız bir broşür izledi. Broşür *Das Volk*'un Fidelio Hollinger adlı yayıncısı tarafından basılmış ve 11 Haziran tarihli *Das Volk*'da aynı hurufatla yeniden basılmıştı. Top keyifle yuvarlanıyordu. Bu sırada, demokratik inançlarına rağmen, muhafazakâr *Ausburger Allgemeine Zeitung*'un Londra muhabiri olan Liebknceht, bu sansasyonel ilginç haberi derhal yeniden basan gazetenin bir kopyasını yolladı. Vogt isimsiz broşürlerdeki ya da *Das Volk* gibi ne idüğü belirsiz kâğıt parçalarındaki "açıklamaları" görmezden gelebilirdi. Ama önde gelen Alman gazetelerinden birinin yayını karşısında suskun kalamazdı. *Ausburger Allgemeine Zeitung*'u iftira suçlamasıyla mahkemeye verdi. *Ausburger Allgemeine Zeitung,* iddiasını delillendirmesi için Liebknecht'e başvurdu ve Liebknecht de Marx'a döndü.

Marx heyecanla kendisini bu sevimli keşmekeşin içine attı. Vogt'a yönelik saldırı hakkındaki tek kaynağı Blind'ın sözlü ifadesiydi ve dolayısıyla sorumluluğu Blind'a yüklemek kaçınılmazdı. Tehlikenin kokusunu alan Blind, basiretli bir şekilde yardımcı olmayı reddetti ve Marx araştırmayı başka kanallardan yürütmek zorunda kaldı. Hollinger'in matbaasındaki Vogele adlı bir dizgiciden, *Bir Uyarı*'nın müsveddesinin Blind'ın elyazısıyla yazılmış olduğu ve Hollinger'in broşürün yazarı olarak Blind'ın adından söz ettiği yolunda bir ifade alındı. Artık *Free Press*'in editörü olan Collet, "bu kartı sunan muhabir"in notunun Blind'dan kaynaklandığını itiraf etti. Marx bu olguları Blind'ın önüne koydu. Blind, *Free Press*'teki notun yazarlığını inkâr etmedi; kimliğini açıklama münüsebetsizliği yaptığı için Collet'i kınadı. Ancak, *Bir Uyarı*'da herhangi bir payı olduğunu kesinlikle reddetti ve onun tarafından Marx'a söylenmiş olabilecek herhangi bir sözün "tamamıyle yanlış yorum-

landığını" ekledi. Dolayısıyla Liebknecht'in Augsburg'a gönderecek, Vogele'nin ifadesi ve Marx'ın tipik bir içtenlikle Vogt ve Blind hakkındaki kanaatlarını ifade eden mektubundan başka bir şey yoktu.

Marx'ın artık bir yerine iki düşmanı olmuştu ve bu sonuçtan memnundu. Vogt'un *Ausburger Allgemeine Zeitung*'a açtığı dava, Ekim ayında Augsburg mahkemesinin önüne geldi. Her iki taraf için de hayal kırıcı bir şekilde sonuçlandı. Vogt'un davasına takipsizlik kararı verildi ve mahkeme masrafalarını ödemeye mahkum edildi. İşin özü ortada kaldı. Ama Marx-Liebknecht kliği bir pratik avantaj sağlamıştı. Hem Vogele'nin ifadesi hem de Marx'ın mektubu mahkemede okunmuş ve hem de *Ausburger Allgemeine Zeitung*'da uzun uzun yayınlanmıştı; dolayısıyla Blind alenen cevap vermek zorunda kaldı. Tedbirli birisi olan Blind, ilk ciddi yanlışını yaptı. *Bir Uyarı* adlı broşürün kendi matbaasında basılmadığı ve Blind'ın da bunu yazan kişi olmadığı yolunda Hollinger'in yeminli ve yazılı bir ifade vermesini istedi. Wiehe adında bir başka dizgici, onbir aydır Hollinger'in yanında çalıştığını ve Hollinger'in yeminli yazılı ifadesini doğrulayabilecek bir konumda olduğu yolunda yeminli ifade verdi. Bu yeminli ve yazılı ifadeler Kasım ayı başlarında *Allgemeine Zeitung*'da yayınlandı.

Şimdi top Marx'ın ellerindeydi ve o da bundan tam olarak yararlandı. Hollinger'in yeminli yazılı ifadesinin, *prima facie* (apaşikâr) saçma olduğuna, çünkü broşürün onun matbaasında basılmadığına ve Hollinger'in bunun yazarının Blind olmadığını bilemeyeceğine dikkat çekti. Üstelik bu kanıtlanabilir bir şekilde sahteydi; çünkü Hollinger *Das Volk*'un basımcısıydı ve o gazetede, orijinalindeki *aynı hurufatla* yeniden basıldığı teknik olarak kanıtlanabilirdi. Marx, kendisine karşı Londra'da bir dava açması ve böylelikle Blind'ın da mahkemeye celp edilerek, "tüm Blind-Vogt esrarının çözülmesi" için Vogt'a çağrıda bulundu. Marx, Wiehe'den, Hollinger ve Blind'ın isteği üzerine içeriğini bilmeden önceki yazılı ve yeminli ifadesini verdiği yolunda bir karşı yazılı-yeminli ifade aldı. Hollinger tarafından onbir aydır istihdam edildiği ifadesi doğru değildi. Tam da *Bir*

Uyarı'nın ortaya çıktığı sırada başka bir görevle yerinde değildi ve döndüğü zaman *Das Volk*'da yapılacak baskının hurufatını dizili olarak buldu. Marx, Blind'ı "bile bile yayan söyleyen" birisi olarak tanımlayan ve bir İngiliz mahkemesinde dava açmaya çağıran bir sirküler yayınlayarak meseleyi sağlama bağladı. Gerçekten de bütün olay boyunca İngiliz adalet sisteminin erdemine ve etkinliğine dokunaklı bir sadakat sergiledi.

Ancak Marx kışı bu nazik işlerle geçirirken, Vogt da boş durmadı. Hukuki prosedürlerin bu dar ve sonuç vermeyen yolunu terk edip, edebî hakaretin daha geniş peyzajlarında dolaşmaya karar verdi. Ocak 1860'ta, Karl Marx'ın kişilik ve kariyerini ayrıntılı bir şekilde ve acımasızca irdelediği *'Allgemeine Zeitung'la Olan Davam* adıyla uzun bir broşürü ortaya attı. Marx'ı, merkezi Londra'da olan ve başlıca Avrupa şehirlerinde şubeleri bulunan, son on bir yılın, azılı katiller çetesinin bir üyesi olarak tanımlıyordu. Bu örgütlenmenin amacı mevcut düzeni yıkmaktı ve yöntemleri arasında geniş çapta sahte para basmak, başlarını belaya sokmak için ağına aldığı masum insanlara karşı şantaj yer alıyordu. Her ne kadar görünürde proletarya diktatörlüğünü savunuyorsa, bütün bu süre içinde Marx, zavallı proleterlerden zorla alınan katkılar sayesinde lüks içinde yaşıyordu. Belki de en insafsız parça, Willich'le olan kavga sırasında Komünist Birliği'nin bir üyesi ve daha sonra Avustralya'ya göç eden eski Prusyalı subay, Techow adlı birinin yıllar önce yazmış olduğu bir mektubun aktarılmasıydı. Techow, rakibinin öldürüleceği umuduyla Schramm'ı Willich'le ünlü düelloya Marx'ın kışkırttığını iddia ediyordu. Marx, "kendisiyle birlikte proleter soru-cevaplarını tekrarlayan aptallar"a gülüyor ve yalnızca safkan aristokratlara saygı duyuyordu; "bütün bu sisteminin amacı ve gayesi kişisel egemenlikti" Bu saçmalıkların yanısıraakıllıca bazı ifadeler de vardı.

> Engels ve tüm öteki ortakları [diye yazıyordu Techow] pek çok küçük yetenek açısından onun çok gerisinde ve altındadır ve bir an için bunu unutmaya cesaret edecek olurlarsa, bir Napoleon edasıyla onları yerlerine oturtur.

"Eğer Marx'ın, zekâsı kadar bir kalbi olsaydı" diye bitiriyordu Techow, farkında olmadan yıllar önce Hirschel Marx'ın oğlu hakkında yazdıklarını yankılandırarak, "eğer nefreti kadar büyük sevgisi olsaydı, onun için kendimi ateşe atardım." Vogt yalnızca, suçlanan kişinin eski bir arkadaşının bu kanaatlerini teyit etmek zorundaydı ve Marx'ın ikiyüzlülüğünün taçlandırıcı bir kanıtı olarak, 1851 ve 1858 yılları arasında Prusya'nın gerici içişleri bakanı Ferdinand von Westphalen'in, Jenny Marx'ın üvey kardeşi olduğunu dünyaya hatırlattı.

Bu saldırı hakkındaki ilk bilgi Marx'a Berlin'deki *National-Zeitung*'un, geniş bir özet ve çok uzun alıntılara yer veren iki makalesiyle ulaştı. Marx'ın tepesi attı ve broşürün ilk üç bin kopyasının derhal alıcı bulduğunu ve bir ikinci baskının beklendiğini öğrendiğinde de öfkesi azalmadı. Taktiksel ahmaklığında bile Vogt'u taklit ederek, *National-Zeitung*'u dava etmeye karar verdi. Bu nafile bir umuttu; Berlin mahkemelerinin yanlılığını iyi bilen Marx'ın onlardan herhangi bir anlayış beklemiş olması da ilginçtir. Dava normal seyrini takip etti ve sonunda Ekim ayında temyiz mahkemesi tarafından reddedildi. Yargıçlar, *National-Zeitung*'daki makaleleri siyasal tartışmanın sıradan örnekleri olarak karşıladılar ve ironik olarak davacının onuruna herhangi bir leke sürmediğine karar verdiler. Marx'ın kendisinde hakaret alışkanlığı o kadar güçlüydü ki, içine düşmüş olduğu bu hem davacı hem de kurban rolünde ona çok fazla sempati duymak zordur.

Ancak bu son aşamaya gelinmeden çok önce, Marx –kendinden önce Vogt'un yapmış olduğu gibi– bu türden bir kavgada mahkemelerin yetersiz kaldığına ikna oldu. Rakibini edebî yoldan delillerle çürütmek için hummalı bir şekilde malzeme toplamaya başladı ve 1860 Kasım'ında *Herr Vogt* Londra'da yayınlandı. Sık dizilmiş hurufatla iki yüz sayfa ağız kavgası ve hakaret içeriyordu. Marx tamamiyle kendine uygun zemindeydi. Eğer *Herr Vogt* zor okunan bir şeyse, hâlâ da öyledir, bunun nedeni sıradan okuyucunun insanî zayıflığına hiç ödün vermemesidir. Yazar doğrudan konusunun kalbine girer ve birbiriyle yakından ilgili tartışmaları izleyebilmek için hem ön bilgi hem

de titiz bir dikkat gerekir. Toplumun ne istediği konusunda daha keskin sezgisi olan Engels, eksik olan şeyin her bölümün sonunda, "Cahillerin kafalarında genel izlenimi pekiştirebilmek için" bir *özetin* yer almaması olduğunu görmüştü. Ama Marx'ın acelesi vardı ve matbacının faturasının peşini bırakmayacağına ilişkin hiç aklından çıkmayan düşünce ile değerli sayfaları fazlalıklarla doldurmak durumunda değildi. Tekrar ya da sırf edebî etkiler için tek bir satır bile israf edilemezdi.

Bununla birlikte, *Herr Vogt*, yalnızca ağız kavgasından ibaret değildi. Marx, kendisine hakaret edildiğini düşünüyordu ve bu alanda üstüne usta tanımıyordu. Vogt'a, "Plon-plon's Falstaff" adını takar (zira Vogt biraz tombulcadır ve Marx ise Shakespeare'in öğrencisidir) ve alıntılar:

> Ama, herif, senin bu sinende ne iman, ne gerçek ne de dürüstlük var; tamamen bağırsak ve karın zarıyla dolu.

Onunla "*shunk* adı verilen küçük bir hayvanı" (yazılışı, ya Marx'tan ya da matbaacıdan kaynaklanarak üç kez tekrar edelir) karşılaştırır ve Dante'den bir alıntı yapar:

> Ed egli avea fatto del cul trompetta. (Ve kıçından trampet yaptı.)

Cildi süsleyen pek çokları arasındaki bu hoşluklar kitabın satmasını sağlamadı. Londra'da seksen adet kadar ve Almanya ve İsviçre'de de pek az satıldı. Savaş sona ermişti. Lombardiya özgürleştirilmişti ve Napoleon hizmetlerinin karşılığı olarak Nice ve Savoy'u cebine atmıştı. Vogt'a yaptığı hizmetler konusunda para ödenmiş olması kimsenin umurunda değildi ve Marx'ın tiradı esnemeyle karşılandı. Vogt, saygın ve saygıdeğer İsviçreli profesör, kariyerini sürdürdü. Davranışı herhangi bir kuşkuya yer vermeyecek şekilde hem korkak hem de sahtekâr olarak kanıtlanmış Blind bile ciddi olarak gözden düşmedi. Marx'ın polemik yöntemleri çoğu kez kurbanlarına sempati kazandırıyordu. Suçlamaya o kadar hazırdı ki, en dayanaklı suçlamaları bile önceden ihtiyatla karşılanıyordu. Öyle görünüyor ki, *Herr Vogt*, yazarından başka kimseye zarar vermemişti.

Herr Vogt'un yayınlanışından, günü gününe nerdeyse on yıl geçmişti ki, ele aldığı konuya yeni bir ışık saçıldı. III. Napoleon, Sedan'dan sonra tahttan çekildi ve cumhuriyetçi Fransız hükümeti, diğer başka işleri arasında, eski *rejimin* gözden düşmesini sağlayacak Tuileries'in pek çok sırrını dünyaya açıkladı. Bunlar arasında İmparator'un özel fonundan ödemeler yapılan kişilerin listesi vardı. Alfabetik sıraya göre düzenlenen listenin sonunda, "1859 Ağustos'unda kendisine kırk bin frank ödendi" notuyla Vogt'un adı yer alıyordu. Çok müphem bir kuşku unsuru kabul edilmelidir. Listeyi düzenleyenler sanki sözcüğün yorumlanmasının sorguya açık olduğunu göstermek istercesine bir soru notu koymuşlardı; adının ilk harfi de yoktu. Ancak adın ve tarihin çakışması sağlamdı ve Marx'ın haklı olduğunu neredeyse kesinlikle saptamaya yarıyordu. Vogt'un Fransa-Avusturya Savaşı sırasındaki Frankofil görüşleri için nakit ödeme yapılmıştı. Marx bu sırrın açıklanmasını özel mektuplarından birinde zafer çığlığı ile selamladı ve bu Alman Sosyal Demokrat gazetesi *Volkstaat*'da yayınlandı. Ama Fransa-Prusya savaşının heyecanı içinde çok fazla ilgi çekmedi ve kısa süre sonra da unutuldu. Vogt'tan da herhangi bir cevap gelmedi. Eğer söz konusu yayının onun dikkatine getirildiği kanıtlanabilirse, suskunluğu ikna edici görünecektir.

Vogt ve Blind ile olan açık kavga, Marx'ın radikal Alman çağdaşlarından uzaklaşmasını artırdı. Bu süreç iki yıldan daha az bir süre içinde, Almanya'daki tek siyasi dostu Lassalle'la aralarının açılmasıyla tamamlandı. Lassalle, Ingiltere'de Marx'ın gazabını harekete geçiren ve bunun cezasını çeken pigmelere göre kule gibi yüksekti. Marx ve Lasalle'in öyküsü ayrı bir bölümü hak eder ve bu öykü, Marx'ın hayatının İngiltere'ye gelişiyle Enternasyonal'in kuruluşu arasında geçen o karışık döneminin anlatımını tamamlayacaktır.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

"Yahudi Zenci"

Ferdinand Lassalle 1825'te Breslau'da doğdu, dolayısıyla Marx'tan sekiz yaş küçüktü. Babası Polonya sınırındaki küçük bir kasabadan hayatını kazanmak üzere eyalet başkentine gelip yerleşmiş Yahudi bir tacirdi. Ferdinand'ın mütevazi kökeni onun çok parlak bir öğrenim kariyerine sahip olmasını engellemedi. Marx gibi, Berlin Üniversitesi'nde Hegel çalıştı ve yine Marx gibi, edebî tutkularının ilk teması olarak antik felsefeden bir konu seçti. Marx, Democritus ve Epicurus'u seçmişti; Lassalle Heraclitus'u tercih etti. Ancak yirmi bir yaşma geldiğinde ve Heraclitus üzerindeki çalışması tamamlanmadan Berlin'deki rastlantısal bir olay tüm kariyerini değiştirdi. Kırk yaşındaki ama hâlâ çok güzel olan Kontes Hatzfeldt ile tanıştı ve sonra da insanlıktan uzak ve ihanet eden bir koca ile uzun süren bir hukuki kavgaya girişti. Kontes'in sadık ve enerjik bir işadamına ihtiyacı vardı. Genç Lassalle'in enerjisi sınırsızdı ve bağlanacak birisini arıyordu. Karşılıklı ihtiyaçlar karşılıklı bir çekim yarattı. Kontes ona her anlamda, Madam de Warens'in Rousseau'ya yaptığı gibi, ikinci bir anne oldu. Ona ihitiyacı olan sevgiyi ve biraz daha az ihtiyacı olan öz-güveni verdi ve antik filozofları unutarak kendisini can-ı gönülden Kontes'in kocasına karşı olan davasını savunmaya adadı. Bu süreç içinde iyi bir devrim-

ci oldu. Zira hoşnutsuzluk duygusu kadar devrimci heyecanı fazlasıyla besleyen bir şey yoktur ve ayrıca kendi kendini yetiştirmiş Yahudi'nin Hıristiyan'ın geleneksel haklarına karşı olan kronik protestosunu yanı sıra Lassalle hakkı yenen Kontes'ten eşit hakları esirgeyen sisteme karşı da özel bir hoşnutsuzluk duyuyordu. Kontes'in davasını yürütmekten arta kalan ender boş zamanlarda Lassalle kendisini politikaya adadı.

Zamanı geldiğinde Kontes'in çıkarları, Kont'un metreslerinden birinin elinde olduğu bilinen bazı evrakın ele geçirilmesini önemli kıldı ve Lassalle, arkadaşlarından ikisini, Mendelsshon ve Oppenheim'ı, kadının kaldığı Köln'deki bir oteldeki sandıktan bunları çalma konusunda ikna etti. *Darbe* başarılı ama sonuç hayal kırıcı oldu. Belgeler sandıkta değildi ve Mendelsshon yargılandı ve hırsızlık suçundan hüküm giydi. Akabinde –olay 1848 devriminin patlak vermesi ile eş zamanlıydı– Lassalle'in kendisi de suça teşvikten tutuklandı. Mahkeme Ağustos'un başlangıcına rastladı. Durum karanlıktı. Ama Lassalle, kısa süre sonra Marx'ın da kendi avantajına keşfedeceği gibi, Köln jürilerinin bağımsızlıklarıyla övündüklerini ve siyasal konular söz konusu olduğu zaman hükümete karşı kararlar alabileceklerine genellikle güvenilebileceğini biliyordu. Sandık olayına siyasal bir hava yakıştırmaya çalıştı. Jüriyi altı saat süren uzun ve tumturaklı siyasal bir söyleve maruz bıraktı ve muzaffer bir şekilde aklandı. 11 Ağustos 1848 günü hapishaneden çıktı.

Bu tarihle, devrimci karışıklıkları kışkırttığı için bir kez daha hapse düştüğü aynı yılın 22 Kasım'ı arasında geçen süre, onun Marx'la ilk tanışması ve arkadaşlığının ilk bölümünü teşkil eder. Bu sırada Marx, *Neue Rheinische Zeitung*'un editörü olarak faaliyetlerinin ve başarısının zirvesindeydi. Lassalle onu yalnızca devrimci bir lider olarak değil ama etkisi Hatzfeldt davasına son derece yararlı olabilecek bir gazeteci olarak görüyordu. Marx ise daha genç olan adamın parlak yeteneklerini ve devrimci heyecanını görmemiş olamazdı. Ama onun gözü, gerek romantik duygular gerekse aristokratik unvanlar ve zenginlik açısından Lassalle'e göre, daha az kamaşıyordu. Bütün bu Hatzfeldt olayını birazcık haysiyetsiz buluyordu ve bu

tür kişisel çıkarların kutsal devrim davasına karışmış olmasına içerliyordu. Bu üç ay boyunca Köln'deki Marx ve Jenny ile Düsseldorf'taki Kontes arasında belirli bir yakınlık oluşmuştu; ama Marx güvenini ihsan etmek konusunda alışılagelmiş ihtiyatından daha fazlasını ortaya koyuyordu. Lassalle'den Marx'a yazılmış ve günümüze ulaşmış mektupların ilk üçü, 1849'un ilk aylarında Kontes'in davasının sayısız aşamalarının birinde *Neue Rheinische Zeitung*'un Kontes adına müdahale etmesi için yalvaran mektuplardı.

1849 Temmuz'unda Lassalle'in hapisten bir kez daha çıkmasından önce Marx Köln'den Paris'e geçmişti ve iki arkadaş on yıldan fazla bir süre içinde bir daha karşılaşmadılar. Bu uzun ara pek çok anlaşmazlığı beslemişti ve bunların, Marx'ın mali sıkıntılarından kaynaklanan ilklerinden birisi, ilişkilerinin istikrarsız niteliği açısından önemliydi. Marx Paris'e beş parasız gelmişti ve borç için Lassalle'in de aralarında bulunduğu dostlarına başvurdu. Öyle görünüyor ki bu talebini diğer arkadaşlara aktarması için Lasssalle'i teşvik etti ama bunu çok gizli tutmasını da tavsiye etti. Lassalle iyi niyetliydi. Gerek kendisinin gerekse Kontes Hatzfeldt'in hazırda başka parası olmadığı için derhal yüz *thaler* gönderdi ve her zamanki gösterişçi enerjisiyle devam etti.

> Aklımda üç hedef vardı [diye ayrıntılı bir şekilde açıklıyordu Marx'a]:
>
> Her şeyden önce paraya sahip olmalısın – bu benim bakımımdan kaçınılmaz ve pratik açıdan önemli noktaydı.
>
> Ve bu paraya çabuk sahip olmalısın: *bis dat qui cito dat.*
>
> Ve bu iş olağanüstü gizlilik ve incelikle yapılmaladır.
>
> Aşağıdaki süreçle her üç amacı birleştirdiğime eminim: Bir ya da iki düzine insana gittim ve bunun bir avans olduğunu; onların hiçbirinin sana bir hediye vermeyecek kadar kendini beğenmiş olamayacağını; hiç kimsenin gerekli avansı tek başına yapacak kadar hali vakti yerinde olmadığını; seçkin kişilerden topluca bir avans toplamak isteğimi; hiç kimseden on *thaler*den daha az bir miktar kabul etmeyeceğimi, zira aslında du-

rumu on *thaler* vermeye müsait olmayan hiç kimseye başvurmadığımı söyledim.

Bu şekilde adam başı on *thaler* topladım. Aralarından bazıları, zengin adamlar oldukları halde bana beş *thaler* vermek istediklerinde parayı suratlarına fırlattım ve bunları büyük bir edepsizlikle terk ettim ki başka bir zaman sana ilginç ayrıntılar aktaracağım.

Bu gayretli işlemler Marx'ın minnettarlığını uyandırmaya yetmedi. Toplanan toplam para altmış *thaler*den fazla değildi ve Marx Lassalle'in iyi niyetli işgüzarlığına karşı öfkeyle doluydu. Toplanan paranın küçüklüğünün mü, yoksa kendisinin parasal ihtiyaçlarının "taverna-dedikodusu" olmasının mı Marx'ı daha fazla utandırdığını söylemek zordur. Maddi karşılık, sözkonusu gurur kaybı karşısında açıkça yetersiz kalmıştı.

Marx'ı sinirlendiren yalnızca Lassalle'in para meselelerindeki "bir hayli olağanüstü ihtiyatlılığı ve inceliği" değildi. Lassalle'in cakalı, belagat gösterişi de Marx'ın en acı sinikliğini kışkırtıyordu. Bir insanın ailesinin ihtiyaçları için böyle bir bağışçıdan küçük para armağanları almak zorunda kalması dayanılmazdı ve bunların aşağıdaki türden bir retorikle birlikte gelmesi daha da dayanılmazdı:

> Sana ilişikte üç sterlinlik küçük bir şey yolluyorum. Bu üç sterlinler, bir yoksulluktan bir başka yoksulluğa seyahat ederek, en azından otuz sterlinlik lanetli sıradan bir paranın şiirsel değerine, bir sevgi-değerine sahip oluyor!

Jenny Marx'a yazdıkları daha da beterdi:

> Mektubun, ruhumu derinden üzdü. Senin ruhunun neşeli tebessümünün ardında çoğu kez yarı bastırılmış bir gözyaşı sezmişimdir! Acı bakımından çok zengin olan çocuğuna binlerce öpücük. O şimdi gözyaşları ve ıstırap içinde anasının elde edilmesi güç sütünü emiyorsa, sonraki yıllarda kendinden önce gelenlerin kan ve terle, şimdi neredeyse en iyileri bile boğan o yoksulluğun daha fazla bertaraf edilmiş olduğunu göre-

cektir. Zulüm ve gözyaşı günlerini çocukluğunun bilinçsizliği içinde yaşayan ona ne mutlu!

Marx ve Engels mektuplaşmalarında sözünü ettikleri kişilere karşı nadiren şefkatli olmuşlardır; ama Lassalle için rakipsiz hakaretamiz takma adlar kullanmışlardır. O "Zeki Efraim", ya da "Baron Itzig",[1] ya da "Sansar Canavarı" ya da düpedüz "küçük zenci Braun"dur. Mizaç benzeşmezliği, yarı-bilinçli ırkçı bir önyargı ile güçlendirilmektedir. Ne saygıdeğer Alman tacirlerin soyundan gelen Engels, ne de eskiden beri tanınan orta sınıf *Rhinelandl*ı Yahudi bir ailenin çocuğu olan Marx, çok kısa bir süre önce doğu Avrupa *gettosundan* çıkmış ve hâlâ tüysüz bir *sonradan* görmenin davranışlarını sergileyen bu gösterişçi, zaptolunmaz genç Yahudi'ye katlanabilirdi. Bu yeni yetme tarafından hor görülmek onur kırıcıydı; cesareti ve inatçılığı ile Prusya'da, sosyalizm adına yalnız ve umutsuz bir kavgayı sürdürdüğünü kabul etmek daha da onur kırıcıydı.

Zira Lassalle'in pozisyonu buydu; Prusya topraklarında kalma olanağını belki de iradesini her ne kadar Kontes'e borçlu olsa da, dayanıklılığı saygı gerektiriyordu.

> Almanya'da yaşayan her kızıl demokrat [diye yazıyordu Marx'a 1849 Ekim'inde] kısa sürede bir Kızıl olmanın maliyetini keşfeder. Kovulur, ya da hapsedilir, ya da açlığa mahkum edilir ya da mahvedilir. Bizler, kelimenin gerçek anlamında sakatlanmışız. Bugün bir burun kesilir, yarın bir kulak, ertesi gün bir kol vs. ve bunların hepsinin üzerine cellatlarımız, kuşatılmış bir kasaba gibi, bizi her türlü yaşama kaynağından mahrum ederler.

Ve Jenny Marx'a yazdığı bir mektupta kendisinden –bu tabir henüz bir *klişe* haline gelmeden önce– *Rhineland*'daki "Mohikanlar'ın sonuncusu" olarak söz eder. Marx bunun doğru olduğunu ve Komünist Birliği'nin dağılmasından sonra Almanya'da Lasssalle dışında tek bir güvenilir destekçisinin ve müttefiki-

1 Itzig, Freytag'ın bir zamanlar popüler olan romanı *Soll und Haben*'deki kötü şöhretli tefeci ve dolandırıcı Silezyalı bir Yahudi'dir.

nin olmadığını biliyordu. Bir ölçüde gayri ihtiyari bir hayranlığı gizleyemiyordu. İtiraf etmek zorundaydı ki Lassalle, her zaman, "başkalarıyla karşılaştırıldığında bir beygir-gücünde"ydi. Marx'ın ekonomi politik üzerine yazmayı düşündüğü *baş eserinin* Almanya'da abone bulunarak yayınlanmasını ayarlamayı öneren Lassalle'di. Marx'ın Köln Komünist Yargılamaları hakkındaki broşürünün dört yüz adedini, Almanya'ya kaçak olarak sokabilirlerse dağıtmayı üstelenen Lassalle'di. Para durumunun umutsuz olduğu dönemde, "onun için Almanya'da edebî ya da başka türlü bir iş kurcalaması için" Lassalle'e yalvaran Marx'tı ve bu çağrıya karşılık olarak Marx'a 1855 başında *Neue Oder-Zeitung*'un Londra muhabirliğini temin eden Lassalle'di. Ama bu tür iyilikler, nazik bir teşekkürü harekete getirmek yerine, Marx açısından, bunları istemek ve kabul etmek kaderine mahkum olmuşluğun yarattığı bir tür sabırsız öfkeyi kışkırttı; ırkının ve yetişmesinin her türlü keskin duyarlılığına sahip olan Lassalle ise, kısa süre sonra, Marx'ın yalnızca bir şey istediği zaman ona yazdığını ve mektuplarına her zaman cevap vermek zahmetine bile katlanmadığını anladı.

Lassalle kötü niyet taşımıyordu. Mektuplaşmaları, 1856 başlarına kadar iyi kötü dostça devam etti; bir olayın ortaya çıkması üzerine bir yıldan fazla bir süre kesintiye uğradı. Kendisini Düsseldorf'daki emekçilerin temsilcisi olarak gösteren Levy adında birisi Marx'ın Dean Sokağı'ndaki pansiyonunda belirdi ve Lassalle'i kötüleyen uzun ve ayrıntılı bir kampanyaya girişti. Önceki yıl Kontes Hatzfeldt'in kocasına karşı davayı kazanıp üç yüz bin *thaler*lik bir servete konmasından sonra, Lassalle havalara girmiş ve Düsseldorflu işçileri müşkülpesent bir şekilde kendisinden uzak tutmaya başlamıştı. Kendi özel işlerinde işçi sınıfı hareketini sırf bir araç olarak kullanmış ve artık dava bittiği için onlara bir ihtiyacı kalmamıştı. Onun tek tutkusu Berlin'e gitmek ve Kontes için edebî bir *salon* açmaktı ve her geçen gün *burjuva* liberallerinin kampına doğru sürükleniyordu. İşçilerin çıkarlarına ihanet ettiğine ve parasal ahlaksızlıklara ilişkin başka suçlamalar da vardı. Levy'nin anlattıklarına göre Düsseldorf işçileri arasında Lassalle'e karşı olan nefret o ka-

dar büyüktü ki eğer orada yüzünü gösterirse suikasti göze alabilirdi. Kanıtlar, Levy'nin içtenliği hakkında herhangi bir hüküm vermeye olanak tanımıyor. Daha sonra Lassalle, Levy'nin suçlamalarının Kontes Hatzfeldt'ten istediği borcun reddedilmesinden kaynaklandığını iddia etti. İddiaların çokça abartılmış olduğu kesindir. Ama Lassalle'in aleyhine herhangi bir şeyi öğrenme konusundaki Marx'ın gizli sevinci onu bunları dinlemeye zorunlu kılıyordu.

> Lassalle lehine ve emekçilerin dedikoduları aleyhine bir önyargım olduğu halde, bütün bunlar benim ve Freiligrath'ın üzerinde [diye yazıyordu Engels'e] *kesin* bir izlenim bıraktı. Levy'ye bir tarafın söylediklerinden herhangi bir karara varmanın mümkün olmadığını söyledim ama birazcık kuşku her zaman yararlıdır, adamı izlemeye devam etmeleri ve şimdilik açık bir skandaldan kaçınmaları gerekir ve bizde belki Lassalle'i kesin bir pozisyon almaya zorlayacak bir olanak buluruz, vs.

Engels'in normal olarak alicenap olan doğası, Lassalle ilgili her şeyde önyargıya fırsat verecek şekilde özel olarak kuşkucuydu ve onun ifadeleri haksızlık ve hınç bakımından Marx'ınkileri geride bırakıyordu.

> Büyük yeteneği nedeniyle adamı özlemeliyiz [diye cevap veriyordu] kindar bir şekilde, ama bütün bunlar gerçekten çok nahoş. O her zaman insanın ölümüne dikkatli olması gereken birisi oldu; Slavonya sınırlarının gerçek bir Yahudisi ve özel amaçları için parti görüntüsü altında birilerini istismar etmeyi gözleyen birisi oldu. Kibar topluma kendini sokma konusundaki bu susuzluğu, *de parvenir*, görüntü adına kirli Breslaulu Yahudi'nin üzerine yağ ve boya sürmesi her zaman tiksindiriciydi.

Levy'den ya da Düsseldorf'un emekçilerinden bir daha bir şey duyulmadı. Ama Lassalle bu sıralarda İstanbul ve Mısır'a bir seyahate başladı ve ertesi yıla kadar mektuplaşmaya yeniden başlama konusunda bir girişimde bulunmadı. İlk mektup, Marx'ın adresinin değişmiş olması nedeniyle kayboldu, ikincisi

bilerek görmezden gelindi ve ancak Aralık 1857'de Marx üçüncü bir mektubu cevaplamaya tenezzül etti. Cevap, Engels'e doğru olarak belirttiği gibi, "kısa ve soğuk"tu ve *varlık nedeni* çok aşikardı. Lassalle bir kez daha Marx'a *Wiener Presse*'de muhabir olarak bir iş bulma konusunda aracılık hizmeti öneriyor ve uzun süredir gecikmiş olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'sini tamamlamış olan Marx, "adamın bize bir yayıncı bulmakta yararlı olabileceğini" düşünüyordu. Altı aydan fazla bir süre, yazışmalar neredeyse samimi bir şekilde bu iki proje etrafında döndü durdu. Nihayet *Heraclitus*'unu bitirmiş olan Lassalle, mütevazi bir şekilde Marx'a, "okuyabilirsin diye değil, ama benim kalıcı sevgim ve saygımın bir göstergesi olarak" bir kopyasını sundu ve Marx daha önce Engels'e onun hakkında özel olarak ifade etmiş olduğu düşünceyle çelişir bir şekilde başarılı yazara uygun komplimanlarda bulundu. Fabricius adında bir görevliyle kavga eden ve onun tarafından sokakta bir kamçıyla saldırıya uğrayan Lassalle, saldırganı düelloya davet etmenin uygun olup olmayacağı konusunda Marx'a akıl danıştı ve onun tarafından "düello uygarlığın eskimiş bir aşamasının kalıntısıdır" tavsiyesinde bulunuldu. Daha da önemlisi Lassalle kendi yayıncısı Duncker'le Marx'ın kitabının sayfası üç *altın friedrich* karşılığında basılması için bir anlaşma yaptı. Birkaç ay sonra Engels'in Avrupa'daki askerî durum üzerine, *Po ve Rhine* adlı broşürünün basılması için benzer bir anlaşma yapıldı. Bu görüşmeler belki de yayıncının karısının Lassalle'in metresi olması gerçeği ile kolaylaşmıştı ve Fabricius'la olan kavganın asıl nedeniydi, ama Marx bu yarı-ailevi sırdan haberdar olmadı.

Bununla birlikte çok geçmeden uluslararası siyasetin gelip geçici hevesleri –Vogt *olayının* başlangıç noktasıyla aynı olan şeyler– birbiri içine girerek, Marx-Lassalle ilişkisinin sakin akışını bozdu. Fransa ve Avusturya arasındaki savaş ilanı 1859 Nisan'ının sonundaydı. Birkaç gün önce Duncker fırsattan yararlanarak Engels'in *Po ve Rhine* adlı broşürünü yayınlamıştı. Belki de Marx'ın kötü niyetle ileri sürdüğü gibi, Lassalle bunu kıskanmıştı. Her ne hal ise, Prusya'daki önde gelen demokrat olarak bu kriz karşısında sessiz kalamayacağını dü-

Ferdinand Lassalle, 1864.

şündü. Mayıs'ın ortasında, Duncker aracılığıyla, *İtalya Savaşı ve Prusya'nın Görevi: Demokrasinin Sesi* adlı broşürünü isimsiz olarak yayınladı. Her zamanki yaratıcılığıyla özgün bir nota çalmaya çalışıyordu. Vogt ve Engels gibi, kuzey İtalya'da Alman-Avusturya egemenliğini sürdürmenin ve Rhine'ı Po üzerinde savunmanın Prusya'nın çıkarına olduğunu savunan "büyük-Almanya" partisinden şiddetle uzak durmaya çalıştı. Öz-

gür ve demokratik Prusya'nın gelecekteki müttefikleri olarak gördüğü İtalya'nın özgür insanlarına demokratik bir el uzattı. Ancak, III. Napoleon'a karşı tutumunda, Vogt'tan farklı olarak Bonapartizme kafa üstü dalmadı ya da, Engels gibi "İtalyan bağımsızlığının kahramanı" rolündeki İmparator'la alay etmedi. Prusya'nın Napoleon'la savaşmasını istemedi, zira Fransa'ya karşı popüler ve belki de muzaffer bir savaşın Prusya'daki devrim davasını iflas ettireceğini gördü. Ama Napoleon'un güç ve prestijindeki artışı temkinli bir şekilde öngöremedi. Eğer Napoleon Avusturya'yı yenerek ve İtalya'yı kurtararak güneyde pozisyonunu güçlendirirse, Prusya ancak başka bir yerde telafi olanağı bularak cevap verebilirdi.

> Eğer Napoleon güneyde Avrupa'nın haritasını, milliyet prensibine göre değiştirirse, iyi, biz de aynı şeyi kuzeyde yaparız. Eğer Napoleon İtalya'yı kurtarırsa, iyi, biz de Schleswig-Holstein'ı alırız.

Kendi zeka parlaklığını takdir etmekten geri kalmayan Lassalle, bunun olağanüstü zekice bir taktik olduğunu düşünüyordu.

> Hükümete [diye yazıyordu Marx'a], teoride mükemmelen izlenebilecek ama pratikte izlenmesi mümkün olmayacak, baştan aşağı ulusalcı ve popüler bir yol tavsiye ettim. Ve hükümet bu yolu *benimsemeyeceği* için, onu radikal bir şekilde gözden düşürmenin bir yolunu bulmuş olduğumu ümit ediyorum.

Marx, Lassalle'e karşı olan olağan önyargısı dışında, onun milliyetçi bir hükümeti milliyetçilik yolunda daha da teşvik ederek demokrasiye hizmet edecek bu kaygısız önerisi hakkında meşru tereddütler duydu. Lassalle'in broşürünü hem "muazzam bir gaf" hem de kendisine sadakatsizlik olarak değerlendirdi.

> Eğer Lassalle [diye yazıyordu Engels'e] parti adına konuşmayı üstleniyorsa, o zaman gelecekte bizler tarafından ya alenen inkâr edilmek (çünkü meseleler kişisel olarak ele alınamayacak kadar önemlidir) ya da ateş ve mantığın karma ilhamı-

nı izlemek yerine kendisinin dışındaki insanların görüşleriyle uyumlu hale gelmek konusunda aklını başına toplamalıdır. Parti disiplini konusunda ısrar etmeliyiz, yoksa her şey çöker.

Lassalle'e, broşürün "benim ya da İngiltere'deki parti arkadaşlarımının görüşünü" hiçbir şekilde temsil etmediği şeklinde kısa ve ters bir cevap yazdı.

Marx bir kez daha alınganlığının dizginlerini koyuverdi. Müsveddeleri Berlin'e Ocak ayında gönderilmiş olan *Eleştiri*'nin yayınlanması hesapta olmayan şekilde gecikmişti ve Marx bunun yayınlanmasının Duncker tarafından Lassalle'in kendi broşürüne yer açılması için yaptığı kışkırtmaya bağlı olduğunu düşündü. Gecikme siyasal olarak çıldırtıcı, mali olarak felaketti; zira Marx alışılmış parasal sıkıntıdaydı. Bu işin nedeni konusundaki yeni kuşkusu onu kıskanç bir öfkeye sürükledi.

> Şimdi açık olarak görünüyor ki [diye yazıyordu Engels'e] Herr Lassalle'e alanı boş bırakmak için benim kitabım üzerine onbeş günlük bir ambargo konmuştur. Benim işim için yapılması gereken şey en çok üç saat alabilirdi. Ama bu şaşkın kendini beğenmiş aptal, kamunun dikkati bölünmesin diye ertelenmesi için ısrar etmiştir. Duncker'in, o köpeğin, benim telifimin ödenmesinin gecikmesine yeni bir bahane bulduğu için şimdi başı göklerdedir. Bu oyunu o küçük Yahudinin yanına bırakmayacağım. Bu saçmalığın basılmasında gösterilen acelecilik, bizim şeylerimizin basılmamasında onun parmağı olduğunu gösteriyor. Ve de inek kendi büyük emek sarf edilmiş eserine o kadar aşıktır ki benim de onun o "isimsiz broşürünü" görmek için yanıp tutuştuğumu ve benim kitabımın öldürülmesini sessizce uygun görecek kadar "tarafsız" olduğumu sanıyor.

Haziran'da Marx'ın kitabı sonunda çıktı. Ama kıskanç yazar hâlâ sakinleşmemişti; yayın tarihi konusunda herhangi bir itirazı kalmayınca, eserinin tüm Alman basını tarafından besbelli ki Lassalle'in kurcalamaları sonucu görmezden gelindiği yolunda yeni bir şikâyet zemini keşfetti. Lassalle'in kendisinin ekonomi politik üzerine yakın gelecekte bir kitap yayınlamak

niyetini açıklamış olması kuşkusunun doğruluğu konusunda yeterli bir kanıttı.

İzleyen yılın başı Marx'ı daha da tehlikeli bir mizaç içinde buldu. Vogt'un broşürünü okumuş olan Lassalle, Vogt'un ahlaksızlığına "Blind gibi öylesine sefil bir adamın basit iddialarına" dayanarak inanmış olmasının yanlışlığını kanıtlamaya kalkacak kadar aceleciydi ve ona davasını geri almasını tavsiye ediyor ve sonra da Marx'a en iyi arkadaşlarından kolayca kuşku duyduğu ve onlara güvenmediği konusunda (özür dilercesine açıkladığı gibi adeta *Wakefield Piskopos Vekili* edasıyla) bir vaaz veriyordu. Marx bu mektupları alınca öfkeden köpürdü. Mektupları yanına alarak Şubat'ın ortalarında Engels'in yanında kalmak üzere Manchester'e gitti ve iki arkadaş namertçe intikamın sorumluluğunu paylaşmalıdırlar. Evrakları arasından, Lassalle'in Amerika'dan sadır olan çoktan unutulmuş ve her ikisinin de hiçbir zaman ciddiye almayı düşünmedikleri bir açıklamasını gün ışığına çıkardılar ve Marx'ın o zamana kadar Lassalle'e söylemeye cesaret edemediği Levy ve Düsseldorflu işçiler öyküsünü yeniden canlandırdılar.

> Benim güvenmemem meselesinde [diye yazıyordu Marx Lassalle'in kınamalarına karşı cevap olarak] her halükârda senin bu konuda benden şikâyet etmek için bir nedenin yok. Ben sana bir örnek olmak üzere Baltimore'dan (Birleşik Devletler) gelmiş ilişik notu gönderdim. Ben bu notu mahrem olarak elde ettim. Sana yönelik resmî şikâyetler (bunlar arasında Düsseldorflu işçi delegesinin şikâyetleri de var) benim tasarrufumda olmayan ve benim imha etme olanağım bulunmayan Birliğin arşivindedir.[2]

"İlişik not" Baltimore'dan yazılmış (alıcının ve göndericinin adları dikkatli bir şekilde silinmiş) yedi yıl önceki bir mektuptu. Bu mektupta Lassalle, "damağını tatlandırmak ve lüks içinde yaşamak ve kendine paye vermek için arkadaşlarına ihanet

2 Birliğin resmen ilanı ve dolayısıyla bir arşivi sözkonusu değildi. Marx'ın yazıldığına dair hiçbir kanıt olmayan "Levy'nin şikâyetini, imha edemeyeceği" bahanesi düpedüz palavradır.

etmek de dahil her yola başvurabilecek, parasal pervasızlığı ve sefih bir Kontesin eteklerinin peşinde koşması bir ceza mahkemesinde savcı ile yüz yüze gelmesine yol açmış, yetenekli bir *ahlak düşkünü*" olarak tanımlanıyordu.

Lasssalle dolaylı ve gizli amaç güden bu saldırıyı alışılmamış bir vakarla karşıladı. Marx'tan adları belli olmayan suçlayıcılarının adlarını sordu. Ama her ikisini de tahmin ettiği gerçeğini gizlemedi. Baltimore mektubu Wiss adında eski bir hasmın işiydi. "Düsseldorf'tan işçi delegesi" kuşkusuz Levy idi. Kendisini küçük düşürenleri böylece saptayan Lassalle Marx'a döndü:

> Ama sen! Bana bunları böylesine muzaffer bir eda ve böylesine mağrur bir çalımla neden gönderiyorsun? En nihayet bana ne kadar az güvensizlik duyma eğiliminde olduğunu kanıtlamak için!
>
> Aman yarabbi! Bir adamın arkasından hazırlanmış böyle bir iftiraya inanmamak için – ama bu bir insana karşı olan görevlerin en temelidir. Böylesi iftiralara ve benimle ilgili böylesi dangalaklıklara inanmak, beni tanıyan herhangi kavrayışlı bir kişi için psikolojik bir olanaksızlıktır!!! Ve sen sanıyorsun ki, buna inanmayarak bana bir iyilik yapıyorsun? Bunu bir erdemmiş gibi kendine hamlediyorsun?
>
> Benim bundan çıkardığım sonuç, senin, her adamın olası her türlü kötülüğüne inanma eğiliminin sağlam bir kanıtı olduğudur, eğer bunu *bir erdem olarak görüyorsan ve bunun bir şey ispat ettiğini düşünüyorsan*, işte bu sefer yanıldın.

Sağlam bir içgüdü Marx'a bu kez çok ileri gittiğini söylüyordu. Geri çekilme hattını temin için acele etti. Baltimore mektubunu yazanın Wiss olduğunu kabul etti.

> Wiss'in mektubunun gönderildiği kişinin [diye izah etti] partimizdeki en iyi adamlardan birisi ve benimle Engels'in yakın dostumuz olduğundan sana söz etmiştim. Benim bu mektubumun, ya da en azından onun içeriğinin, mektubun alıcısı (kendisini sormadan adını veremem) tarafından Wiss'e gönderilmiş olduğu anlaşılıyor. *Hinc illae lacrimea* Wiss. Benim

Wiss'le aram iyi değildi ve hiçbir zaman olmadı. Bir zamanlar *Neue Rheinische Zeitung*'a hizmet sunmak istedi ve bir makale gönderdi; ben bu makaleyi okumadan çöp sepetine attım...

"Resmi" şikâyetler sözcüğünü yalnızca Wiss'in "mahrem" mektubuna karşı kullandım. Aceleyle yazıyordum, şimdi bu bana hayli komik bir sözcük olarak görünüyor.

Lassalle'in doğru olarak tahmin ettiği gibi, Düsseldorf işçilerinin şikâyetlerinin yaratıcısının Levy olduğunu inkâr etti. Bu inkar doğru değildi. Bütün bu zayıf mazeretlerde belirli bir gerçek payı da vardı. Marx'ın Lassalle hakkında Amerika'daki herhangi bir kişiye bir methiye yazmış olması da bir hayli ihtimal dışıdır. Ama Lassalle'le –en azından Vogt ile olan büyük tartışmasının orta yerinde– bozuşmayı göze alamıyordu ve onu bir şekilde hoş tutmalıydı. Bu öfke patlamasının ardından Marx'ın izleyen oniki ayda, telafi amacıyla Lassalle'e yazdığı mektuplar ilişkilerinin daha önceki aşamasındaki herhangi bir dönemde olduğundan daha sık ve daha nazikti.

Bu dostça sakinlik sırasında, ilk ve tek kez olmak üzere, Marx, mülteci hayatını terk edip Prusya'ya dönerek ülkesinin siyasal mücadelelerine katılma düşüncesini bir an için kafasından geçirdi. 2 Ocak 1861'de Prusya Kralı IV Friedrich Wilhelm öldü (iki yıldan fazla bir süredir resmen akli dengesi yerinde değildi) ve kardeşi I. Wilhelm tahta çıktı. Yeni hükümdarın tahta çıkışı yurtdışına sığınmış olan Prusyalı devrimciler için sözde bir afla taçlandırıldı. Liberal basın tarafından büyük memnuniyetle karşılanmış olsa da bu af, yakından bakıldığında öyle pek istenecek bir şey değildi. Ya hesaplı ya da rastlantısal olarak af yalnızca Prusya mahkemeleri tarafından mahkum edilmiş olanları kapsıyor ve hiçbir zaman mahkeme önüne çıkarılmamış olan mültecilerin büyük çoğunluğunu, eski suçlarını affettirmek için "bağışlanma talebi"nde bulunma yükümlülüğü altında bırakıyordu. Üstelik Prusya yasaları, resmen izin almadan yurtdışında on yıldan fazla kalanları Prusya uyruğundan çıkarıyordu ve dolayısıyla Marx'ında aralarında bulunduğu, 1848-49'un ilk mültecilerinin yeniden uyrukluk hakkı için

başvurmaları gerekiyordu. Marx, Engels'e yazdığı mektupta bu affı "(Avusturya da dahil) 1849'dan sonra herhangi bir ülkede çıkarılmış afların en berbatı" olarak tanımlıyordu ve *The Times* ile *Standard*'a bu affa karşı suçlayıcı bir yazı gönderdi ve her iki gazetede bunu basmayı reddetti. Ancak her türlü biçimsel eksikliğine karşın, af kararnamesi, Prusya hükümeti açısından, gelecek için herhangi bir söz vermese de, en azından geçmişe sünger çekmek konusunda bir hazır oluşu ifade ediyordu. Marx'a, eğer Berlin'i bir "yabancı" olarak (ya da daha doğrusu Prusya uyrukluğunu kaybedip başka bir uyrukluğa girmemişse milliyeti olmayan biri kişi olarak) ziyaret ederse rahatsız edilmeyeceği konusunuda garanti verildi ve Lassalle Marx'ın yeniden uyrukluğa geçirilmesi için yetkililere başvurmakla uğraşıyordu.

Üstelik bu sırada Marx'ın gözlerini Berlin'e çevirmesi için başka durumlar da söz konusuydu. *NewYork Tribune*'den yapılan ödemelerin durdurulduğunu Dana'dan henüz öğrenmişti. Marx'ın evinde alışılagelmiş iflas belirtileri baş göstermişti ve darbeyi atlatmak için birşeyler yapılması zorunluydu. Bir süreden beri Lassalle, Berlin'de radikal bir günlük gazete yayınlanması için hazırlıklar yapıyordu. *Neue Rheinische Zeitung*'un muzaffer anısını tazelemeyi umuyor ve Marx ile kendisinin ortak editör olmalarını öneriyordu. Marx zaman kazanmaya çalışıyordu. Onun geçmişteki en büyük zaferleri gazetecilik alanında kazanılmıştı ve de maddi koşullar çekici olabilirdi zira Kontes Hatzfeldt bu işe üç yüz bin *thaler* yatırmaktan söz ediyordu. Ancak Marx böyle bir gazetenin başarılı olacağına güvenemiyordu. "Almanya'daki dalgalar" diye yazıyordu Engels'e, "henüz bizim gemimizi yüzdürecek kadar yüksek değil. Daha işin başında bir fiyasko olacak." Engels günlük gazete hakkında aynı fikirdeydi ama Marx'ın, eğer "iyi para, yani İngiliz parası" öderse bir haftalık yayınlanması için Lassalle'i teşvik edebileceğini ve katkıda bulunarak gelirinde yeni oluşan açığı kapatabileceğini düşünüyordu. Marx yurtdışına bir seyahat yapmaya karar verdi. Yeğeninin özgünlüğünden bir çeşit gurur duyan ve kendisi için hoş bir şey yapabilecek Hollanda'daki zengin am-

cası Philips'e gidecekti. Daha sonra Berlin'e kadar uzanacak ve işleri Lassalle'le görüşecek ve dönüşte de daha uzun süre yaşaması beklenmeyecek olan Trier'deki annesine sofuca bir ziyaret yapacaktı. Yaklaşık on iki yıl önce Paris'e kaçtığından bu yana annesini, amcasını ya da arkadaşını görmemiş ve vatan toprağına ayak basmamıştı.

Marx, 1861 Şubat'ının son günü Londra'dan ayrıldı ve yalnızca iki ay kadar İngiltere dışında kaldı. Trier'e yaptığı ziyaretin ele gelir hiçbir sonucu olmadı. Marx, yaşlı hanımdan yaşadığı sürece hiçbir para gelmeyeceğini biliyordu; ama yoksulluğunun daha önceki bir döneminden kalma bazı borç senetlerini yırtma bonkörlüğünü gösterdi. Philip amca, Marx'ın mevcut borçlarını kapatmaya yetecek bir miktar olan 160 Sterlinlik bir hayır yaptı. Bu mevcut durumu kurtarıyordu ama gelecek için endişeleri ortadan kaldırmıyordu. Marx Berlin'de Lassalle'den 30 Sterlin ve kendisinden ekşi bir şekilde Camilla Essig[3] olarak söz ettiği ve iki yıl sonra bile para için kendisini sıkıştıran Ludmilla Assing adlı edebiyatçı bir hanımdan küçük bir miktar, on *thaler*, ödünç aldı. İkinci Meclis'in bir oturumuna katıldı ve yasakoyucuların nafile dalkavuklukları karşısında öfkeden küplere bindi. Engels'e bunun Belçika meclisiyle karşılaştırılmasının etkileyici olacağını söyledi. Ama ziyaretinin ilk günlerinden birinin akşamında Kontes Hatzfeldt kendisini operaya davet edip kraliyet locasının bitişiğindeki bir locada ağırladığında tatmin edici erkekçe bir meydana okuma göğsünü kabarttı. Berlin'in her yerinde, özellikle de tiyatrolardaki üniformaların popülerliği karşısında şaşkına döndü. Lassalle konukseverliğin bizzat kendisiydi; karısı ve iki büyük kızı için ona moda olan şallar hediye etti.

> Size ne zaman yazsam [diye yazıyordu Jenny, Lassalle'e bu hediyeleri aldığı zaman] bu hep bir şeye teşekkür etmek için oluyor. Son defa bu soyut, yani dostluk, sevgi ve sempati içindi. Bu kere, o etkileyici üç şal için. Sterlinlerin, şilinlerin ve penilerin ülkesindeki on iki yıllık ikametim sırasında kendimi so-

3 *Essig*, sirkenin Almancası.

mut olana (her ne kadar şimdiye kadar maalesef yalnızca soyut bir şekilde) o kadar uyarlamışım ki, sanki Herr Gerson tarafından bizler için özel olarak yapılmış bu zarif, modaya uygun şallara ne kadar sevindiğimi siz anlarsınız. Kızların bunların içinde ne kadar sevimli ve onların içinde yüzlerinin ne kadar sıhhatli, taze ve mütebessim göründüklerini bilmek kalbinizi hazla dolduracaktır. Ben bile benimkinin içinde bir hayli vakur görünüyorum ve gururla odanın içinde aşağı yukarı dolaştığımda küçük Eleanor arkamdan 'Tıpkı bir sülün gibi!' diye seslendi. Eğer bugün o kadar acı bir soğuk olmasaydı, şalımı çoktan bir gezintiye çıkaracaktım. Onun gibi bir şey çevredeki cahiller üzerinde etkili olur ve bize saygı ve güven sağlar.

Kocasından farklı olarak Jenny iyilikleri zerafetle karşılama sanatına sahipti. Kibar Lassaelle Jenny'nin mektubunu, "o kadar sevimli ki her sözcüğünde insan kendini elinizi öpmek zorunda hissediyor" buldu.

Ama daha ciddi iş de aksatılmadı. Lassalle, Marx ve kendisinin ortak editörlüğünde Berlin'de bir günlük gazete önerisini yineledi. Marx, Lassalle'in işbirliğinin bir şekilde bertaraf edilmesi halinde projenin çok daha cazip olacağını düşündü ama söyleyemedi.

Lassalle [diye açıkladı Engels'e] *Heraclitus*'u sayesinde kimi bilimsel çevrelerde ve başka çevrelerde de güzel şarapları ve aşçılığı ile kazanmış olduğu şöhretle kör olduğundan, doğal olarak daha geniş kamuoyunun gözünde itibarsız olduğunu bilmiyor. Sonra onun o iddiacılığı (adam karesi alınmış yeni bir Hegelci felsefe yazmayı bile hayal ediyor), "soyut kavram"lara olan aşkı, ısrarcılığı, hoyratlığı var. Editörlerden birisi olarak sıkı bir disiplin altında gerçek bir hizmet verebilir. Aksi takdirde zarar vermekten başka işe yaramaz. Ama gördüğün gibi, bana gösterdiği bu kadar dostluktan sonra ona gerçeği nasıl söyleyeceğim konusunda büyük bir sıkıntı duyuyorum. Adam öylesine korkunç derecede duygusal ve onu dengelemek için kesintisiz ironiden başka yapacak bir şey yok ama bu da onu, kendisini evrensel bir deha olarak empoze ettiği Kontes'in

Buda'sından kurtulmak isteği için geliştirdiği kuşkulu işaretler kadar üzebilir. İşin garibi şu ki, Hatzfeldt belirli anlarda mızmız Yahudisi'ni ele geçirmiş ve benimsemiş görünüyor.

Lassalle kısa süre sonra Marx'ın "kesintisiz ironisi"nden ve (hep Engels'e danışmak gerekçesiyle) herhangi kesin bir cevap vermek istemeyişinden, yaptığı üvertürlerin karşı tarafta aynı hava içinde karşılanmadığını anladı. Nafile yazıklanmalarla zaman geçirmedi. Gazete düşüncesi terk edildi. Marx eve döndükten sonra Lassalle Berlin'de yeterince zaman geçirerek *Edinilmiş Haklar Sistemi* adlı bir risalenin derlenmesine nezaret etti ve (her zaman olduğu gibi) şaheserin Marx tarafından sıradan bir şey gibi karşılanmasından incinerek Kontes'le birlikte Caprera'da Garibaldi'yi ziyaret etmek ve genç İtalyan demokrasisine destek olmak amacıyla büyük bir İtalya gezisine çıktı.

Lassalle'in becerikliliği, onunla ilgili başka her şeyde olduğu gibi bir kez daha Marx'ın yarıküçümseyen, yarı kıskanan nefretini davet etti. Lassalle'in Garibaldi ile cilveleşmesi gerçeği, Marx'ın Garibaldi'nin gerçek demokrasi ve devrimle ilgili her türlü anlayıştan yoksun bir "eşek" olduğuna inanması için yeterli oldu. Eğer kanıt gerekiyorsa, *Edinilmiş Haklar Sistemi*, Lassalle'in felsefede eski moda Hegelci bir idealistten başka bir şey olmadığının kanıtıydı. Adam, Mutlak Bir Hak Düşüncesi'ne inanacak kadar hurafeciydi. Hegel'in yöntemi bile yanlış uygulanıyordu. Lassalle, diyalektiğin bir dizi tekil olayı genel bir ilke altında toplamak olduğuna inanmışa benziyordu. Marx Engelys'e şikâyetlerini sürdürdü ve Lassalle'e yazmayı kesti.

Lassalle'in göz kamaştırıcı kariyerinde –ve Marx'la olan sorunlu ilişkilerinde– son aşama yaklaşıyordu. Bu Prusya'nın tarihinde yeni bir evreye işaret eder. 1862 Mart'ında *Landtag*, ayrı ayrı maddelerini görüşmeden askerî bütçeyi reddetme kararı alma yönünde beklenmeyen bir adım attı. Böylesine bir küstahça gurur, yalnızca meclisin feshedilmesiyle karşılanabilirdi ve yeni seçimlerin Mayıs'ta yapılması kararlaştırıldı. İtalya'dan henüz dönmüş olan Lassalle kendini mücadeleye verdi. Onun kesin ve açık-seçik bir politikası vardı – anayasal bir yönetimi

sağlamak için proletarya ile liberal *burjuvazi* arasında işbirliği yapılması ve ilk kez işçi sınıfının kabul edilen bir lideri olarak ortaya çıktı. Onun enerjisi ve belagati radikallerin kesin zaferi için önemli bir katkı oldu. Marx, Londra'daki inziva köşesinde, bu çarpıcı olayları izlememiş olamaz ve yıllar önce Lassalle'in bir "beygir-gücü" olduğu yönündeki isteksiz kanaatı onaylanmış oluyordu. Nisan'ın sonunda, yedi aylık bir aradan sonra, Berlin'le mektuplaşmaya yeniden başladı ve Temmuz ayında Lassalle Londra'da üç hafta geçirdi. Bu Uluslararası Sergi'nin yapıldığı yıldı ve konuk, zamanını bu olay ve Marx'ın Haverstock Hill, Grafton Terrace'daki evi arasında geçirdi.

Lassalle gibi canlı ve kararsız bir kişiliğin herhangi bir hanedeki varlığı rahatsız edici bir etki yaratmış olabilir ve Londra'ya yapılan ziyaret Marx'ın Lassalle'le ilişkilerindeki en kötü olan şeylerin zirveye ulaşması oldu. Yoksulluğun verdiği utanç, daha yaşlı olan adamın ruhunda her zamankinden daha derinlere indi. Özel olarak sıkıntılı bir dönemdi. Okul faturası, "çocukları doğrudan bir utançtan korumak için" ödenmişti; ama esnaf ve vergi tahsildarı doymak bilmiyordu. Evdeki, bir yere çivili olmayan her şey, diye yazıyordu Marx acıyla, misafirin önünde görüntüyü kurtarabilmek için rehinciye taşınmak zorundaydı. Lassalle'in, "*günde* araba ve purolara 1 sterlin 2 şilin harcaması" ya da bir spekülasyonda nasıl beş bin *thaler* kaybettiğini anlatması sorunlara yardımcı olmadı.[4] "Adam bir arkadaşına vermek yerine parayı bir çukura fırlatıyor" diye yansıtıyordu Marx. Tariz haklı değildi; zira Lassalle müsrif olduğu kadar cömertti de ve Marx ona hâlâ borçluydu. Ancak, gözleri önünde paranın savrulduğunu gören yoksul adamın kindarlığı en kolay anlaşılabilecek insani tutkulardan biridir. Böyle anlarda Marx, proletaryanın temel hissiyatını anlayabilmek ve paylaşabilmek konusunda çok ehildi.

Marx artık kendisinin siyasal üstünlüğü ve liderliğinden de

4 Lassalle'deki hisse senedi spekülasyonu merakı, garip bir şekilde onun proletaryanın zaferine olan tutkulu inancıyla ilişkiliydi. 1862 tarihli bir mektupta babasına, devrim kaçınılmaz olduğuna göre, değerlerdeki düşüşten tatlı kârlar elde edilebileceği için, mali gücünün son sınırına kadar demiryolu hisselerinden almasını tavsiye ediyordu.

teselli bulamıyordu. Lassalle ilk kez olarak siyasal anlamda kendi ayakları üzerinde duruyordu. Son birkaç hafta boyunca tam bir bağımsızlıkla hareket etmişti. Kritik haftalarda Marx'la mektuplaşmamıştı bile ve Prusya'da kendisine, Marx'ın herhangi bir katkıda bulunmadığı bir pozisyon edinmişti. Marx değil Lassalle, Prusya proletaryasının kabul edilen lideriydi. Lassalle kendi başarısından meşru olarak gurur duyuyordu ve bilinen çoşkunluğuyla gururunu arkadaşlarından gizlemek için bir neden de görmüyordu. Garribaldi ve Mazzini'ye kendisini "devrimci Alman işçi sınıfının temsilcisi" olarak nasıl tanıttığını anlatıyor; 1859 yılında Prusya'nın Avusturya lehine müdahale etmesini kendi broşürünün engellediği ile övünüyor; Marx ve Jenny'ye "son üç yılın tarihini sanki o kontrol etmiş" gibi konuşuyordu. Adam yerine koymadığı rakibini böylesine inkâr edilemeyecek kadar başarılı ve kendi başarısıyla böylesine bariz bir şekilde mutlu görmek Marx için işkencelerin en büyüğü idi.

Hem ev sahibi hem de borçlu olarak yükümlülükleri, nefretini doğrudan hedefine ifade etme olanağı vermediği için, Marx her zamanki yolla, Engels'e yazdığı mektuplarla, öcünü alıyordu. Lassalle için yeni ve son derece hakaret dolu bir lakap icat etmişti –"Yahudi zenci"– ve bunu haklı göstermek için zekice yollar buluyordu.

> Şimdi artık açıklıkla görüyorum ki, kafasının şekli ve saçının büyümesinin gösterdiği gibi, (eğer babası tarafından annesi ya da büyükannesi bir zenci ile karışmamışsa) Musa'nın Mısır'dan kaçışına katılan zencilerin soyundan gelmedir. Bu zenci temeli üzerinde Yahudi ve Alman karışımı olağanüstü bir melez yaratmak zorundaydı. Adamın bezdiriciliği de zenci gibidir.

Lassalle etnografyaya daha az kişisel bir ilgi duyuyordu. *Maccabeeler'in Kitabı*'ndaki bir pasaja dayanak yaptığı keşfini Marx'a "çok gizli" kaydıyla aktarıyor ve Pelasgi kabilesinin Semitik kökenli olduğunu ve de esrarlı Etrüks yazıtlarının İbrani harfleriyle yazılmış olduğunu öne sürüyordu.

Bu yorucu ziyaret nihayet son buldu; ama son gün –4 Ağustos Pazartesi– Marx'ın ev halinde bir kriz meydana geldi. Vergi tahsildarından son uyarı gelmişti; bakkaldan mahkemeye verme ve malzeme teminine son verileceği tehdidi gelmişti ve ev-sahibi bundan böyle kiralar zamanında ödenmezse komisyoncuları araya sokma niyetinde olduğunu duyurmuştu. En büyük kız Jenny, rahatsızdı ve deniz kıyısına gönderilmesi gerekiyordu. Marx artık dayanacak durumda değildi. Lassalle'den yardım istemek bir işkenceydi. Lassalle, kızlarından birisinin Kontes Hatzfeldt'in yanma refakatçi olarak verilmesini önerince Marx köpürmüştü. Ama şimdi zor durumunu itiraf etmişti. Lassalle'in parası yeterli değildi ama anlayışlıydı. Teminat olmaksızın 15 sterlin ödünç verecekti (daha önceki deneyimlerin ışığında Lassalle'in bunu bir armağan olarak düşünmesi haksız değildi) ve Marx, Engels ya da borçlarını ödeyebilir durumdaki herhangi bir başka kişinin kefil olması koşuluyla Lassalle'e fatura çıkarabilecekti.

Marx dişlerini sıktı ve bastırılmış bir güceniklikle bu veda sadakasını kabul etti. Bu iki adam arasındaki son buluşma ve son alışverişti ve Lassalle'in ayrılışından bir hafta sonra gecikmeden çekilen 60 sterlinlik bir fatura kesin kopuşun, altında yatan neden değilse de, bahanesiydi. Tatil için İsviçre'ye gitmiş olan Lassalle, Engels'in gerçekten garanti vermiş olduğunu bildiren bir mektup yazdı. Marx bunu bir hakaret olarak aldı ve ironik bir şekilde, Lassalle'i rahatsız etmektense eğer fatura henüz Berlin'e intikal etmemişse tüm işlemi iptal edebileceğini yazdı. (Şimdi fatura orada ve para garanti olduğuna göre kabalık etmek tehlikesizdi.) Buna karşılık Lassalle de saldırıya geçti ve iki ay sonra vadesi dolacak olan faturanın ödeme tarihini hatırlatan kısa bir hatırlatma yazısı gönderdi. Ayrıca Marx'ın bir yıl kadar önce ödünç almış olduğu bir kitabın, biraz sertçe iadesini istedi. Fatura karşılandı ve on yıl devam etmiş olan mektuplaşma sahte bir kibarlık ve iş hayatına uygun teşekkür notlarıyla tedricen tükenerek sona erdi. Lassalle sonunda Marx'ın siyasal vesayetinden kendini kurtarmıştı. Marx, Lassalle'ın kesesinin aşırı ve aşağılayıcı himayesine daha fazla tahammül edemedi.

Londra'dan ayrıldığında Lassalle'in yaşayacak yalnızca iki yılı kalmıştı; ama bu yıllar onun en yorulmak bilmez ve verimli çalışma yıllarıydı. 1862 Ağustos'unda *Landtag* askerî kredileri bir kez daha reddetti ve Bismarck meclisi sindirmek ve gerekirse meclissiz yönetmek için Başbakan olarak atandı. Kış aylarında Lassalle, yavaş yavaş Bismarck'ın en cesur ve zeki hasmı olarak pozisyonunu güçlendirdi. Mayıs'ın 12'sinde Bismarck'la o ünlü mülakatını yaptı ve daha sonra bunun hakkında "Bismarck'la kiraz yediğini ama Bismarck'ın yalnızca taşları anladığını" yazacaktı. Onbir gün sonra, Leipzig'de bir kongre, Alman İşçileri Genel Birliği oluşturuldu. Bu Alman proletaryasının ilk etkili temsili organıydı ve yaratıcısı Marx değil Lassalle'di.

Bu dönem boyunca Lassalle'in faaliyetlerinin haberleri Londra'da Marx tarafından birbirini izleyen istihza ve hakaretlerle karşılandı. Lassalle'in 1863 yılı başında yayınladığı *İşçilerin Programı*, *Komünist Manifesto*'nun yalnızca "kötü bir vulgarizasyonu"ydu. "Adam besbelli ki kendisini, bizim malımızın varisi olarak görüyor" diye yazıyordu Marx. Lassalle'in işçi topluluklarına "Benim Proleterlerim" diye hitap etmesi ve "yeni hareket'in anısına Freiligrath'tan bir şiir yazmasını istemesi Homeros'a tema olabilecek gülünçlüklerdi ve Bismarck'la olan ilişkileri Marx"ı, "adam şimdi düpedüz Bismarck'ın hizmetinde çalışıyor" düşüncesine ikna etmişti. Yalnızca, hedefini bulmayan hakaretleri istiflemekten daha az tatmin bulan Engels, Lassalle'in faaliyetlerini "nahoş" buluyor; *burjuvaziyi* gözden düşüren her şeyin iyi karşılanması gerektiğini içtenlikle kabul ederken, "bu İtzig'in bu yolla kendisine bir pozisyon ediniyor olmasını vahim" görüyordu.

Marx'ın kendisi bile, Lassalle'in faaliyetleri karşısında, açıkça söylediği kadar tam bir umursamazlık göstermiyordu. Bu konuda kendisine, Lassalle'i yerinde izleyecek bir ajan bulacak kadar dikkatliydi. Wilhelm Liebknecht 1862'de Almanya'ya dönmüştü ve orada da Londra'daki gibi kalemiyle aynı istikrarsız varoluşu sürdürüyordu. Marx onu düzenli olarak bir istihbarat kaynağı, zaman zaman da Lassalle'e karşı bir entrika aracı olarak kullanıyordu. Kendisinden çok ender olarak aktif bir

rol beklenmesi bir talih eseriydi zira Marx'ın Liebknecht'in ağzı sıkılığına güveni yoktu.

> Her ne kadar şu an için politika gereği onu rahat bırakmayı düşünüyorsak da [diye yazdı 1864 Haziran'ında Engels'e] kendimizi hiçbir şekilde onunla özdeşleştiremeyeceğimizi ona açıkladım. Ona (Liebknecht'e) hafta içinde biraz para yollayacağım. Zavallı afacan can sıkıcı bir şekilde kötü durumda görünüyor. Terbiyeli davranıyor ve onun Berlin'de kalması bizim için çok önemli.

Tam bu sırada Liebknecht'in Alman İşçileri Genel Birliği'nin isyankâr üyesi Vahlteich adlı birisiyle temasta ve onunla Lassalle'i devirmeyi görüşüyor oluşu ve Birlik'le Marx'ın "parti"si arasında bir yakınlaşma arayışı Marx'ın bilgisi dışında olmuş olamazdı.

Ama talih kısa süre sonra –eğer amaçları ve kişilikleri bu kadar farklı iki adam rakip olabilirse– Marx'ın yolundan bu rakibi uzaklaştırdı. Bu alışılmamış kariyer, yolunu çizmiş olan alışılmamış olayların en alışılmamışı ile sona erdi. 1864 yazında Lassalle tanınmış bir Alman *aliminin* on yedi yaşındaki kızı Helene von Dönniges'e aşık oldu. Kontes Hatzfeldt en sürekli ama hiçbir şekilde Lassalle'in çalkantılı hayatının tek ilişkisi olmamıştı ve güzel Helene'e olan tutkusu daha öncekiler gibi tehlikeli sonuçlar doğurmadan sönebilirdi. Ama kırk yaşına yaklaşıyor olması Lassalle'e evlilik konusunda bir istek vermişti. Temmuz ayının sonunda, muhtemelen tesadüf eseri olarak Rigi'ye yapılan bir gezi sırasında Helene'le tanıştı. Ona evlenme teklif etti ve teklifi ertesi gün kabul edildi. Durum, yalnızca kızın anne babasının sert ama anlaşılabilir muhalefeti ile değil fakat kendisini kızın nişanlısı kabul eden Ulah kökenli bir Kont'un varlığıyla karmaşık bir hale geldi. Helene'in de bazı doğal tereddütleri vardı ve Lassalle bile bir an için kendisinden her zamankinden daha az emin görünüyordu. Tutkuların izleyen keşmekeşinde bir düello daveti yapıldı. Ve 28 Ağustos'ta Cenevre'nin kenar mahallelerinde yapılan düelloda Lassalle Kont tarafından ağır bir şekilde yaralandı ve üç gün sonra yatırılmış olduğu bir otelde öldü.

Haber Londra ve Manchester'de şaşırtıcı bir izlenim yarattı. İlk yorum Engels'den geldi.

> Böyle bir şey, hafifmeşrepliğin ve duygusallığın, Yahudilik ve kişiliğine özgü şövalye maceracılığının olağanüstü karışımıyla, yalnızca Lassalle'in başına gelebilirdi. Lassalle gibi ciddi bir politikacı, nasıl Eflaklı bir maceraperestle dövüşebilir!

Engels her zamanki soğuk tarafsızlığını koruyabiliyordu; Lassalle'in onun hissiyatında hiçbir zaman ağırlığı olmamıştı. Ama Marx'ın cevabında bir memnun olma ve olağan dışı bir nedamet ve merhamet vardı.

> Lassalle'in felaketi şu son günlerde kahredici bir şekilde kafamda dönüp duruyor. Her şeye rağmen eski nesilden birisiydi ve düşmanlarımızın düşmanıydı. Ve olay o kadar ani oldu ki, böylesine gürültücü, heyecanlı, girgin bir adamın şimdi bir fare kadar ölü olduğuna ve tümüyle dilini tuttuğuna inanmak güç. Ölüm nedeni hakkında çok haklısın. Hayatında ortaya koymuş olduğu pek çok patavatsızlıktan birisi bu. Yine de son yıllarda ilişkimizin, kuşkusuz onun hatasıyla, sorunlu olmasına üzülüyorum...
>
> Şeytan biliyor, kalabalık giderek küçülüyor ve taze kan gelmiyor.

Bu ölüm havadisine haşin bir sonsöz yazmak Engels'e kalmıştı. Lassalle'i öldüren kurşunun cinsel organlarından geçtiği duyuldu. Engels, tercüme edilemez bir kelime oyunuyla, Lassalle'in hasmının bir Ulah (Wallach) olduğunu ve Almanca'da *Wallach*'ın iğdiş etmek anlamına geldiği gerçeğini ifade ederek durumu geliştirdi. Lassalle'in siyasal hitabet dışındaki bir yeteneğini hatırlatıyordu. "*Ağzının* kapanmış olması sana komik geldi" diye yazdı Marx'a, "ama şimdi *orası* da kapandı."

Kederli Kontes'i teselli etmek Marx'a düştü.

> Lassalle'in son derece beklenmedik ölümünün [diye yazdı] beni ne kadar şaşırttığını, sarstığını ve harap ettiğini siz anlarsı-

nız. Büyük muhabbet beslediğim kişilerden birisiydi. ...Aramızdan çekilip alınışına kimsenin benim kadar elem duymuş olamayacağına inanınız. Ve her şeyden çok sizin için duygulanıyorum. Müteveffanın ve kaybının sizin için ne olduğunu biliyorum. Bir şeye sevininiz. Akhilleus (Aşil) gibi zafer kazandığı anda genç öldü.

Bir ay sonra tekrar yazdı:

> Lassalle'de büyük ve önemli olan şeyi benden daha iyi değerlendirecek kimse olmadığını düşünmekte haklısınız. Bana yazdığı mektupların gösterdiği gibi, bunu en iyi o biliyordu. ...Ama onun başarı için olan yeteneğinin dışında, kendisini *kişisel olarak* da sevdim. Sorun şurda ki, sanki sonsuza kadar yaşayacakmışız gibi, duygularımızı birbirimizden sakladık.

Bir taziye mektubu, mutlak gerçeğin hazine dairesi değildir. Kontes üzerindeki etki kalıcı olmadı; zira, bir yıl sonra Marx'a, Lassalle'in "siyasi karşıtı" ve "baş-düşmanı" olarak yazdı. Ama burada Marx'ın pek çok beyanlarından daha fazla içtenlik vardır. Lassalle'a kızmıştı. Ona karşı entrika çevirmişti. Onu küçük görmeye çalışmıştı. Bazı anlar ondan şiddetle nefret etmişti. Ama Lassalle'de, her zaman, yaşayan bir tutku gerçekliği, kişilik gücü, fedakâr bir bağlılık, tartışma götürmez bir deha izi vardı ki Marx'tan gayri ihtiyarı bir saygı, neredeyse bir muhabbet övgüsünü zorla söküp çıkarmıştı. Engels'in sakin ve soğuk eleştirisinden etkilenmiş ama hiçbir zaman tamamiyle ikna olmamıştı. Belki de –Marx'ın gettolu Yahudiye karşı tüm o küçümsemesi nedeniyle– dipte yatan, bilinçsiz ırksal bir yakınlık söz konusuydu. Marx, kanaat ve kişilik farklılıkları ne olursa olsun, Lassalle'e karşı hiçbir zaman ilgisiz kalmamıştı. Lassalle'in ölümü, hem Marx'ın hayatında, hem de Avrupa sosyalizminin tarihinde bir dönüm noktasıydı.

Proletarya hareketinin bu iki önderinin siyasal teorilerindeki temel zıtlığı ayrıntılı olarak izlemek gerekli değildir. Bununla birlikte genç olan adam, Lassalle, felsefi cihazlanması bakımından Marx'tan kesin bir şekilde daha az günceldi. Marx'ın üze-

rinde çok derin bir etki bırakmış olan maddeci "genç Hegelciler" okulunda hiç okumamıştı. Ortodoks Hegelciliğin idealist rengi içinde kalmış, Hegelci ve tipik olarak Alman kadir-i mutlak devlet felsefesini kabul etmişti. Dolayısıyla Marksist sınıf-savaşına inanır gibi yapmışsa da bu savaşın temel karakteri ve ekonomik kaçınılmazlığı onun felsefesinde bir yer bulmamıştı. Onun felsefesi, her ne kadar proletaryanın çıkarları esasına dayanıyorduysa da, Marx'ın saldırmakta gecikmeyeceği belirli bir oportünizm unsurunu barındırıyordu. Lassalle, işçi sınıfı ile liberal *burjuvazi* arasında, gerektiğinde bir ittifakı serbestçe savunuyor ve hatta Bismarck'la işbirliğine oynuyordu. Yalnızca siyasal örgütlenmenin en üst biçimi olarak demokratik devlete inanmıyor, fakat devleti soyut Hakkın en yüce ifadesi olarak görüyor ve bu devleti yaratmak için proletaryanın gücüne inanıyordu. Marx devleti, ekonomik ilişkilerin geçici bir ürünü ve sınıf-savaşının bir aracı olarak görüyordu ve siyasal sorunun kesin çözümü için devletin "solup gitmesini" bekliyordu.

Nihai sonuçları bakımından daha da önemli olan zıtlık Lassalle'in ulusal sosyalizmi ile Marx'ın uluslararası sosyalizmi arasındaki zıtlıktı. Yalnızca bir kuşak önce getto'dan kurtulmuş olan Lassalle, yine de sadık bir Alman, hatta sadık bir Prusyalı olarak kalıyordu. 1848-49 devrimcileri içinde yalnızca onun rastlantısal olarak hiçbir zaman mülteci olmaması ve yabancı bir ülkede yaşamaması, hiç kuşkusuz sahip olduğu vatanseverce duyguların oluşmasında başlıca etkendi. Kontes Hatzfeldt'le uzun tanışıklığı ve onun sayesinde sürekli olarak çevresinde dolaştığı aristokratik toplum, iyi şaraba, iyi yemeklere ve iyi purolara olan merakı, bütün bunlar onun kendi vatanına olan bağlılığını güçlendiriyordu ve bu Karl Marx gibi yurtsuz ve meteliksiz bir göçebe tarafından paylaşılamazdı. Lassalle için, Hegel için de olduğu gibi, "devlet" her zaman uzun dönemde "Prusya devleti" demekti; zira başkasını hayal edemiyordu. Bu nedenledir ki 1859'da Schleswig-Holstein'de yalnızca Prusya değil fakat şovenist bir Prusya politikasını; 1863'te Polonya ayaklanmasını bastırmak için Prusya'nın Çar'a yardımını savundu; her türlü yabancı unsurun titizlikle ayıklandığı bir Al-

man İşçileri (Genel) Birliği'ni kurdu ve kendisi ile Prusya'nın baş vatanseveri Bismarck arasında ortak bir zemin keşfetti.

Marx'ın kariyeri ise tamamen aksi yönde bir gelişme çizgisi izledi. Yirmi beş yaşından itibaren, kısa bir ara dışında, sürekli olarak Almanya dışında yaşadı. Fransa'yı ilerlemenin ve aydınlanmanın (bu "kırklar"da da hâlâ ortak bir hayaldi), Prusya'yı ise cehaletin ve gericiliğin ülkesi sayarak yetişmişti ve her ne kadar III. Napoleon, Fransa hakkındaki kanaatlerini değiştirmeye onu zorlamışsa da Prusya hakkındaki geleneksel görüşünü değiştirmek için herhangi bir neden görmedi. Prusya uyrukluğunu kaybetmekten pişmanlık duymadı. Çocukları İngilizceyi ana dillerinden daha iyi konuşuyorlardı; bir ara (söylemeye gerek yok ki, tamamen birtakım kolaylıklar için) İngiliz uyruğuna geçmeyi düşündü. Bazı Alman önyargılarını, özellikle Slavları küçümseyişini korudu; ama kırk yaşına geldiği zaman kendisini artık Alman olarak görmüyordu. O bir dünya vatandaşıydı ve oluşturduğu hareket, ülke, ırk ya da dilden bağımsız bir dünya hareketiydi. Lassalle sahneden kaybolduğunda, Avrupa'da kalmış olan en ünlü sosyalist ayrıca en nadim olmayan enternasyonalistti.

Uluslararası Emekçiler Derneği'nin Londra'da Lassalle'in ölümünden tam tamına dört hafta sonra kurulmuş olması, bir rastlantı ama yerinde bir rastlantıydı.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ENTERNASYONAL

ONİKİNCİ BÖLÜM

Enternasyonal'in Doğuşu

Tarihte Birinci Enternasyonal olarak bilinen, Uluslararası Emekçiler Derneği, tesadüfe çok şey borçluydu ve onun rastlantısal kökenini geriye doğru izlemekten belirli ironik bir haz duyulabilir. Sanayi biliminin gelişmesini sergilemek ve kutlamak üzere 1862'de Londra'da açılan Uluslararası Sergi, Londra'ya görülmemiş bollukta yabancı toplamıştı. Sergiyi gezenler arasında, III. Napoleon'un hayırsever ve aydın despotizmi tarafından örgütlenen ve masrafları karşılanan Fransız işçilerinin iki yüz kişilik delegasyonu da vardı. Ve Sergi'nin harikalarına hayranlık duyduktan sonra, bu Fransız işçilerinin, Ingiliz işçi sınıfının seçkin temsilcilerince ağırlanmasından daha doğal ve daha uygun ne olabilirdi? 5 Ağustos akşamı, *The Times*'ın iki gün sonra bildirdiği gibi, "yetmiş kadar yabancı delege İngiliz kardeşlerinin davetini kabul etti" ve "çok harikulade ve esaslı bir yemekten" sonra, Great Queen Street'deki Mason Locası'nda kamuya açık bir toplantı yapıldı. Olay, çok dalkavukça bir destekle düzenlenmişti. Lord Palmerston'un bizzat kendisinden, Lordlar Kamarası'nın iki, Avam Kamarası'nın birkaç üyesinden katılamadıkları için üzüntülerini belirten mektuplar alınmıştı. Alkışlar eşliğinde, akredite olmuş Fransız ve İngiliz emekçilerinin temsilcileri arasında kibar nutuklar teati edilmiş; yalnızca farklı ülkelerin halkla-

rı arasında değil ama "işverenlerimizle bizler arasında" kardeşlik prensibi muzafferane bir şekilde ilan edilmiş ve geç saatte toplantı, "Fransız ve İngiliz işçilerinin birliği için üç defa bağrılarak" sona ermişti. Dil güçlüğü dikkate alındığında, delegasyonlar arasında, ortak çıkarları ilgilendiren konularda herhangi ciddi bir görüşme olduğunu sanmak belki biraz fazla olabilir.

Bu masum gösteri, çok önemli olaylar dizisini başlattı. Uluslararası Sergi'nin yapıldığı yılda, İngiliz işçi hareketi, uzun süren bir uyuşukluk döneminden yavaş yavaş sıyrılıyordu. *Chartism*'in çöküşü, İngiliz işçi sınıfını örgütsüz ve lidersiz bırakmıştı. 1861 yılında Richard Cobden, işçi sınıfının, "köle sınıfının siyasi işkencecilerine karşı isyanında başı çekecek bir Spartaküs bulamamasına" şaşırmış ve "mevcut kuşağı böylesine sakin tutan şeyin *Chartism*'in yanlışlarına karşı tepki" olduğu görüşünü savunmuştu. Emektar radikal, eski *Chartistler*'den daha geniş ve daha çarpıcı başarılara yazgılı olan yeni hareketin belli belirsiz kımıldanışlarını görmeyi başaramamıştı. İlk önemli sendika, Birleşmiş Mühendisler Derneği, 1851'de kurulmuştu. 1860'ta, inşaat mesleğinde devam edegelen mücadeleyi sürdüren ve şimdiye kadar dağınık ve etkisiz kalmış sendikal hareketi örgütleyecek iki yeni kuruluş yaratılmıştı: ülke çapında inşaat sektöründe çalışan işçilerin çıkarlarını savunmayı hedefleyen Birleşmiş Marangozlar Derneği ve danışma ve ortak hareket için büyükşehrin bütün sendikalarını birleştirme girişimi olan Londra Sendikalar Konseyi. İlk örgütün sekreteri olan Robert Applegarth ve ikincisinin başkanı olan bayan ayakkabıcısı George Odger, o sırada sendika hareketindeki en güçlü kişilerdi. 1861 yılında, Londra Sendika Konseyi'nin bir üyesi ve inşaatçıların grevinde önemli bir rol oynamış olan marangoz George Potter, *People's Paper*'ın (*Halkın Gazetesi*) kapanmasından sonraki ilk işçi gazetesinin kurulmasında etkili olmuştu. Bu gazeteye *Beehive* (*Arıkovanı*) adı verilmiş ve sendika organı olarak on yedi yıl yayınlanmıştı ve her ne kadar ulusal sendikalara karşı bölgesel sendikalar ilkesini savunan Potter, diğer sendikacılarla sabit bir şekilde iyi ilişkiler içinde değildiyse de, *Beehive*'ın başarısı, hareketin artan gücünün çarpıcı bir kanıtıydı.

Dolayısıyla, Mason Locası'ndaki Anglo-Fransız yemek ziyafeti İngiliz ve Fransız işçi sınıfları arasında ilişki kurma arzusunu teşvik etti ve bunu gerçekleştirmek için başvurulacak araçlar da hazırdı. İşçi sınıfı hareketi, az ya da çok bir dizi rastlantısal koşula bağlı olarak uluslararası bir renk kazanıyordu. 1 Ocak 1863 günü (Abraham) Lincoln, Kuzey Amerika kıtasındaki zencilerin azatlığını ilan etti. İngiltere'de bu olay yalnızca sendikacılar ve John Bright liderliğinde radikaller tarafından heyecanla selamlandı ve bu iki grup biraraya gelerek olayı alkışlamak üzere halk gösterileri düzenlediler. Londra Sendikalar Konseyi'nin başkanı olarak Odger, bu amaçla kurulan komitenin önemli bir üyesiydi ve onun ve diğer emekçilerin konuştukları halk toplantıları Şubat ve Mart aylarında Exeter ve St. James's salonlarında yapıldı. Sendikalar ilk kamusal çıkışlarını dış politika alanında yapmışlardı.

Bu arada 1863'te büyük Polonya ayaklanması patlak verdi. Bu olay, son onbeş yılda Avrupalı demokratların sönmekte olan umutlarını canlandıracak tek olaydı. "Şu kadarı kesin ki" diye yazıyordu Marx, Engels'e, haberler Londra'ya ulaştığında, "devrim çağı şimdi bir kez daha hakkıyla açılmıştır." Polonya'nın davası daha önce de demokratik gösterilerin *leitmotifi* görevi yapmıştı. 28 Nisan'da aralarında Odger'in de bulunduğu bir grup sendikacı bir kez daha harekete getirici ruh oldu ve St. James's Salonu'nda, Britanya hükümetinin Polonya'yı kurtarmak için müdahale etmesi yönünde bir toplantı düzenlediler ve bu kararı Palmerston'a iletmek için bir delege tayin ettiler. Ancak Fransa'nın yardımı olmadan Polonya için açıkça hiçbir şey elde edilemiyordu ve dolayısıyla atılacak ilk adım Fransız işçi sınıfının işbirliğinin sağlanmasıydı. 22 Temmuz'da St. James's Salonu'nda, beş Fransız işçisinin de katıldığı ve belagatlerini İngiliz yoldaşlarınınkiyle Polonya davası uğrunda birleştirdikleri bir başka toplantı daha yapıldı. Bu sırada İngiliz kamuoyunu Polonya'nın yanına çekmekle ilgilenen III. Napoleon'un bir kez daha bu beş kişilik Fransız delegasyonunun gönderilmesinin arkasındaki itici güç olması ihtimal dışı değildir. Polonya adına ortaya konan çaba biraz geç kalmış-

tı. Ama toplantının önemli bir sonucu oldu. Ertesi akşam beş Fransız, Old Bailey'deki Bell Inn'de bir grup İngiliz liderle bir araya geldi. "Uluslararası bir emekçiler birliği"nin kurulması olasılığı görüşüldü ve Odgen ve diğer üç İngiliz işçisinden oluşan bir komite projeyi izlemek üzere görevlendirildi. Enternasyonal kavramlaştırması haklı olarak Bell Inn'deki bu toplantıya mal edilebilir.

Polonya ayaklanması, Avrupa'nın sempatisine rağmen, Rusya'nın çok üstün askerî gücü tarafından kısa süre içinde ezildi. Ama sendikal işbirliği tohumu öyle kolay kolay ölmedi. Aynı yılın Kasım ayında, Odger komitesi, Fransız işçilerine, Polonya davasındaki ortak çabalarına, âdet yerini bulsun diye, göndermede bulunduktan sonra daha acil pratik bir soruna geçen uzun bir söylev hazırladı. Bir grevle ya da daha iyi koşullar talebiyle karşılaştıkları zaman İngiliz işverenlerin yaygın olarak kullandıkları bir araç, yurtdışından yedek işgücü ithal etme tehdidiydi ve bu tehdit kimi zaman yürürlüğe de konulmuştu. Şimdi burada mesele, farklı ülkelerin işçileri arasındaki ne tür bir işbirliğinin İngiliz grubu tarafından daha çok benimseneceği idi. Fransız işçileri bu düşünceden etkilendiler; –en azından bu sırada resmî bir destek umudu yoktu– 28 Eylül 1864'te St. Martin's Salonu'nda yapılacak toplantıya delege göndermek için fon oluşturmaya giriştiler.

Birinci Enternasyonal'in kurulmasına yol açan olayların akışı böyle oldu. Marx'ın kendisinin bu gelişmelerde herhangi bir payı olmadı. 28 Eylül'deki toplantının İngiltere tarafındaki önde gelen düzenleyicileri Odger ve Masonlar Birliği'nin sekreteri William Randall Cremer adlı bir diğer sendika lideriydi; Tolain Fransız delegasyonunun başıydı ve toplantıya Londra Üniversitesi tarih profesörü Edward Spencer Beesly başkanlık etmişti. Beesly, St. James's Hall toplantılarından birisine de başkanlık etmiş çok tanınan bir radikaldi. Komitenin görüşmelerini, Fransız meslektaşları için Fransızcaya çevirme gibi mütevazi ama gerekli bir görevi yerine getirmişti. Çok önemli sonuçlar doğurabilecek olan Marx'ın davet edilmesi kararı – Enternasyonal'in, kuruluşundan ölümüne kadar bütün akışı-

nı belirlemiş olan bir karar– garip bir karanlığa bürünmüştür. Böylesine oldukça dolambaçsız bir olayda, tarihin dayandığı kanıtların doğası üzerine iç karartıcı bir yorum söz konusudur; tarihçi faaliyetlere katılan ya da katıldığını iddia eden kişilerin karşılıklı olarak birbiriyle çelişen iki anlatısı ile karşı karşıyadır. Bu anlatıların her ikisi de ispatlanabilir ya da hemen hemen ispatlanabilir bir şekilde yanlıştır ve her ikisi de anlatanın kendi rolünün önemini abartma arzusuyla çarpıtılmıştır.

Enternasyonal kurulduğunda Engels İngiltere'de değildi ve gelişmelerin öyküsünü Marx ona ancak beş hafta sonra yazabildi. Bu anlatıya göre, Marx, müzik öğretmeni olarak Londra'da yaşayan, toplantıda İngiliz ve Fransız delegasyonları arasında tercüman olarak görev yapan Jersey'den Le Lubez adında bir Fransız tarafından ziyaret edilmişti. Le Lubez Marx'ı "Alman işçileri"nin temsilcisi olarak toplantıya katılmaya davet etmiş ve "özellikle" toplantıya konuşma yapacak bir Alman işçisini "göndermesini" istemişti. Bu kez Kanal'ın her iki yakasında "gerçek güçler"in harekete geçtiği konusunda kendisini ikna eden Marx, halka açık yerlerde görünme davetlerini reddetme kuralından ayrılmaya karar verdi. Daveti kendi adına kabul etti ve Le Lubez'in ikinci isteği karşısında da Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin önde gelen üyelerinden birisi olan ve Marx'tan daha uzun bir süredir Londra'da yaşayan Alman terzi Eccarius'u gönderdi. Alman tarafındaki tek harekete geçirici ruh olarak Eccarius'un göründüğü Marx'ın öyküsü böyledir. Maalesef bu öykünün son kısmı, toplantıdan iki gün önce Eccarius'un Marx'a yazdığı bir mektubun günümüze ulaşmış olması nedeniyle açıkça aksini ispatlamaktadır. Bu mektupta Eccarius, niteliği Odger tarafından kendisine muğlak bir şekilde aktarılmış olan "bir" toplantıda konuşmaya söz verdiğini açıklamakta ve Marx'ın bu program hakkında bir şey bilip bilmediğini sormaktadır. Mektubun içeriğinden Eccarius'un, Marx'ın da ayrıca bir davet alıp almadığını bildiği de açık değildir. Marx'ın değil de Eccarius'un baş Alman delegesi olarak görüldüğü, konuşma yapmak üzere yalnızca onun davet edilmiş olmasıyla doğrulanmaktadır.

Meselenin diğer anlatısı, olaydan pek çok yıllar sonra yazılmış, Lessner adlı bir başka Alman terzinin anılarında bulunmaktadır. Lessner "elliler"in başından beri Londra'da yaşamıştı ve Eccarius gibi Alman İşçileri Eğitim Derneği'nde önemli bir rol oynamıştı.

> İngiliz işçileri [diye anlatıyor Lessner] ayrıca Komünist İşçiler Eğitim Derneği'nin üyelerini de toplantıya davet ettiler ve aynı zamanda da çalışan insanların bu uluslararası toplantısına katılmak üzere Marx'a teklif yapılmasını istediler. Komünist İşçiler Eğitim Derneği beni Marx'a gönderdi. Ona İngiliz işçilerinin arzusunu söyledim ve toplantının amacı ve düzenleyicileri hakkında birkaç sorudan sonra Marx kabul etti.

Toplantı için uygun bir Alman temsilci arayan İngiliz sendikacıların, ilk başta, Marx'tan önce Alman İşçileri Eğitim Derneği'ne başvurmuş olmaları çok daha olasıdır ve bu noktada Lessner'in anlatısı Marx'ınkinden çok daha doğrudur. Marx'ı davet etme meselesinin aralarında görüşülmüş olması da tümüyle ihtimal dışı değildir. Aslında, toplantıya Derneğin Marx'ı "gönderdiğini" öne sürmek, Marx'ın Eccarius'u "gönderdiğini" öne sürmekten daha sağlıklıdır. Ancak, Marx'ın Le Lubez'in ziyareti hakkındaki dolaylı anlatımının ışığında, Lessner'in Marx'ı ziyaret ettiği öyküsünü kabul etmek pek mümkün değildir. Lessner'in adı Enternasyonal'in kuruluşuyla ilgili başka hiçbir anlatıda geçmemektedir ve yalnızca birkaç hafta sonradır ki Lessner Genel Konsey'e üye olarak atanmıştır.

Toplantının başarısı parlak oldu. Altı ulusun –İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, İsviçre ve Polonya– temsilcileri katıldı. Beesley açılış konuşmasında Britanya'nın Cebelitarık'ı işgalini ve Çin, Japonya ve Hindistan'daki Britanya politikasını kınadı ve dinleyicilerine, "çoğu kez vatanseverlik adı altına gizlenen o bencil duyguları reddetme" çağrısında bulundu. Daha sonra Odger ve Tolain, İngiliz ve Fransız delegasyonları adına, sermaye ve emek sorunlarını biraz daha sıkıca kavrayan ama Beesly'in açılış konuşmasındaki gibi sosyalizm ya da komünizmden herhangi hafif bir renk taşımayacak kadar masum bil-

diriler okudular. Eccarius'un *irticalen* konuştuğu anlaşılıyor ve söylediklerinin bir kaydı yok; ama Marx'ın sözcükleriyle "meramını çok başarılı bir şekilde anlattı" Eccarius, taranmamış başı, gözlerinin üzerine düşen uzun dalgasız saçları, iri, kemikli elleri ve sürekli enfiye çekme alışkanlığıyla pitoresk bir figürdü ve konuşması, "İngilizlere özellikle uyan tuhaf kuru bir mizah" içeriyordu. Diğer yabancılar arasında en tanınmış olan, askerî rütbesini Garibaldi yanındaki hizmetiyle kazanmış, ama artık Mazzini'nin *güvenilir adamı*, İtalyanların sözcüsü Binbaşı Luigi Wolff'tu. Konuşmaların ana fikri işçiler arasında işbirliği idi ve toplantının sonunda bir Uluslararası Emekçiler Derneği kurulması alkışlarla kabul edildi. Derneğin adı, besbelli ki, 1837'de *People's Charter*'ı (*Halkın* Fermanı) ilan eden Londra Emekçiler Derneği'nin adını hatırlatıyordu ve örgütlenmesi de o eski Kardeş Demokratlar örgütünün yapısını temel almıştı. Her ülke için bir sekretere sahip olan ve Londra'da bulunan bir daimi konseyi olacak ve mümkün olduğu kadar her yıl farklı bir yerde bir yıllık kongre toplanacaktı. Elli beş delege –yirmi yedi İngiliz, dokuz Fransız, dokuz Alman, altı İtalyan, iki İsviçreli ve iki Polonyalı– başkanlığına Odger, sekreterliğine Cremer'in getirildiği ilk Genel Konsey için aday gösterildi ve de bu arada bir İlkeler Deklarasyonu ve Derneğin Geçici Tüzüğü'nü belirlemek için de geçici bir komite atandı.[1] Bunlar ilk yıllık kongrede onaylanacaktı. Marx ve Eccarius hem Genel Konsey'in hem de taslak komitesinin üyesiydiler.

Belki de nutukların umut vaadetmeyen kalitesi karşısında şaşırmış olan Marx, o zaman bile, yaratılmış olan aygıtın tüm potansiyelini kavramamış görünüyor. Taslak komitesi toplandı ve İlkeler Deklarasyonu ile Geçici Tüzüğü belirlemek üzere, Marx'ın da üyesi bulunduğu küçük bir alt komite seçti. Bu faaliyetlere olağandışı herhangi bir önem atfetmeyen ve çok kötü

1 İlk yıllarda terminolojide belirli bir istikrarsızlık kendini gösterir. Geçici Tüzük'te derneğin adı Emekçilerin Uluslararası Derneği (*Working Men's International Association*) idi; ama daha sonraki edisyonlarda sözcüklerin sırası Uluslararası Emekçiler Derneği olarak değiştirildi. Ayn şekilde Genel Konsey ilk iki yıl Merkez Konseyi olarak biliniyordu. Her iki durumda da, bu anlatıda, nihai olarak benimsenen şekil kullanılmıştır.

bir karaçiban tarafından rahatsız edilen Marx alt komiteye katılamadı. Eccarius'un acil olarak çağrısı üzerine, tüm komitenin Luigi Wolff tarafından hazırlanan ve Mazzini için önem taşıyan cumhuriyetçi milliyetçilik ve demokratik gizemcilik içeren bir dizi kuralın ve Owenci duygusal emektar Weston adında birisinin taslağına dayanan "şaşırtıcı ölçüde gereksiz sözcüklerle dolu ve kötü yazılmış ve baştan aşağı olgunlaşmamış" İlkeler Deklarasyonu'nun tam benimseneceği sırada yeniden göründü. Sevinilecek bir nokta Wolff'un İtalya'ya dönmüş olması ve Tüzük taslağını savunmak için hazır bulunmamasıydı.

Her zaman olduğu gibi, diğerlerinin kalın kafalılığını izlemek Marx'ın bütün heyecanını ve enerjisini tahrik etti. Kısa sürede kendisini durumun hakimi haline getirdi. Komitenin kafasını büsbütün bulandıran ılımlı binbir türlü engelleme ve eleştiri denedi. Pek çoğu zeki olan ama yeni ve denenmemiş bir dünyada yollarını bulmaya çabalayan bu emekçiler becerikli bir taktikçinin elinde yalnızca birer oyuncaktı. Karışıklığın içinden çıkılmaz bir hale geldiği en doğru anda, Eccarius, tasarının yeniden alt komiteye geri gönderilmesini önerdi ve o an için Deklerasyon'un "temennileri" dışında hiçbir şey onaylanmadı.

Cremer, Le Lubez, Marx ve Fontana adlı bir İtalyan'dan oluşan alt komite bu kez Marx'ın evinde buluşarak iki ya da üç toplantı yaptılar. Marx bir kez daha o yıkıcı yeteneğini ortaya koydu ve alt komitenin öteki üyeleri, gerçeklere uygun herhangi bir metni ortaya koyma konusundaki yetersizliklerinin acı bir şekilde farkına vardıklarında Marx kendi metnini, "işçi sınıfının 1845'ten bu yana olan mücadelesinin bir tür değerlendirmesi" şeklinde bir kuruluş *Hitap*'ı olarak hazırlamıştı. Zor beğenen Marx'ı bile tatmin eden bir metni önünde bulmaktan memnun olan alt komite, müteşekkir bir alkışla metni kabul etti; bu arada Marx, yeni Hitap'ın, öngörülen İlkeler Deklarasyonu'yla Tüzük'ün bir kısmını karşıladığını, dolayısıyla Deklarasyon'dan tümüyle vazgeçilmesini ve Tüzük'ün maddelerinin sayısının da kırktan ona indirilmesini önerdi. Alt komite artık, yorulmak bilmez usta otokratın ortaya koyacağı her

şeyi kabul edecek bir havadaydı. Marx'ın önerileri hemen hemen hiç değiştirilmeden kabul edildi. Meslektaşlarına verdiği tek taviz, Tüzük'ün önsözüne "görev" ve "hak" konusunda iki ifadenin konulması ve "gerçek, adalet ve ahlak"tan Derneğin yol gösterici ilkeleri olarak söz edilmesiydi; zira Engels'e teselli edercesine, "yine de, böyle koyulduğunda bunların bir zarar vermeyeceğini" bildiriyordu. Marx kendi yolunu bulmuştu. "Çünkü uğraştığın yalnızca 'işçiler' olunca", diye yazıyordu sırdaşına, "tahmin edebileceğin gibi bu iş o kadar güç olmadı." Eğer Marx'a inanmamız gerekirse, Mazzini'nin, "bunu imzaladıkları için kendi adamlarına çok canı sıkılmıştı ama kötü bir şeyden en iyi şekilde yararlanmak zorundaydı." Bunun dışında onay geneldi.

Uzun bir önsözün dışında Dernek'in resmî tüzüğünü içeren Tüzük ilginç bazı unsurlar ortaya koyuyor ve bunların üretilmesinde Marx'ın payının, yukardaki öykünün düşündürdüğü şekilde, esas itibariyle budama bıçağının serbest kullanılması olduğunu gösteriyordu. Bu ibarelerden birisinin kesinlikle Marx'ın kaleminden çıktığı keşfedilebilir. Derneğin amacı, "eşit haklar ve ödevler *ve her türlü sınıf yönetiminin ilgası*" için mücadele olarak tanımlanıyordu. Bu metin Fransa'ya ulaştığında, Fransa şubesi, sınıfların ilgasını gösterişli bir şekilde ilan eden bir derneğin resmî kovuşturmaya tâbi olacağı sonucuna vardı. Fransızca çevirisini yaparken, İngilizce metnin son yedi kelimesini sessizce kaldırdılar. Bu örtbas etme işinden haberdar edilen Genel Konsey, razı olmuş görünmektedir ve Geçici Tüzük 1866 yılında Cenevre Kongresi'nde resmen kabul edildiğinde, hiç kimse, İngilizce ve Fransızca metinler arasındaki değişikliği fark etmedi. Nihayet mesele gün ışığına çıkarıldığında, söz konusu ibareyi içeren İngilizce metnin özgün ve gerçek metin olduğunu savunan Genel Konsey ile, Cenevre Kongresi'nce aynen benimsenen Fransızca metnin eşit ağırlıkta olduğunu savunan Fransa şubesi arasındaki akademik tartışma birkaç yıl sürdü.

Kuruluş *Hitabı*, Tüzük'ten çok daha fazla ilgi çekecek bir belgedir; zira yalpalayan meslektaşlarının önüne Marx'ın koymaya cesaret edebildiği amentüsünü içeriyordu. Geçen yir-

mi yılda, ticaretin olağanüstü gelişmesine rağmen (bu dönemde Büyük Britanya'nın dış ticareti üçe katlanmıştı) emekçi sınıfların refahının herhangi esaslı bir gelişme kaydetmediğini göstererek işe başladı. Maliye Bakanı'nın ülkesinde "zenginlik ve gücün sarhoş edici artışına" işaret eden ama bunu, "tamamen varlıklı sınıfları ilgilendiren bir artış" olarak açıklayan Gladstone'un bir önceki yıl yaptığı bütçe konuşmasından alıntı yaptı.[2] Durum yalnızca işçilerin kapitalist sömürüye karşı birleşme kararlarıyla düzelebilirdi. "Sahip oldukları bir unsur – sayılardır; ama sayılar yalnızca düzen içinde birleşirlerse ve bilgi ile yönlendirilirlerse terazide bir ağırlık ifade ederler." Bununla birlikte, işçi sınıfının işbirliği ulusal değil, fakat uluslararası olmalıdır ve bu Marx'ı çok sevdiği temalarının bir başkasına götürmektedir – "başı St. Petersburg'da elleri Avrupa'daki her Kabine'de olan o barbar Gücün" lanetlenmesi. "Avrupa'nın yüksek sınıflarının, Kafkaslar'ın dağ kalelerinin kurban edilişini ve kahraman Polonya'nın Rusya tarafından katledilişini, utanmaz bir onay, yalancı bir sempati ya da aptalca bir kayıtsızlıkla seyredişine" son bir kınayede bulunduktan sonra Marx hitabı, –on altı yıl önce *Komünist Manifesto*'nun sonuna eklenen parça–, *Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!* cümlesiyle bitirdi.

Enternasyonal'in tarihi tuhaf bir şekilde Karl Marx'ın biyografisini ilgilendirir. Marx'tan, Enternasyonal'deki perde arkasındaki güç olarak söz etmek, onu Enternasyonal'in tüm kararlarının gizli ama yol gösteren eli olarak görmek geleneksel leşmiştir ve Genel Konsey'in kamuya yaptığı açıklamaların pek çoğunun esas itibariyle onun eseri olduğu doğrudur. Ama bu anlayışın düzeltilmesi gerekmektedir. Enternasyonal'in politi-

2 Marx bu alıntıyı *Kapital*'de de tekrarladı ve bu ölümünden sonra da devam eden uzun bir tartışmaya yol açtı. Son ibare Avam Kamarası *Zabıtları*'nda yer almaz ve Marx, Gladstone'un sözlerini "küstahça çarpıttığı" için suçlanmıştır. Marx buna cevap olarak, aktardığı ifadenin, konuşmanın yapıldığı günün ertesinde hem *The Times* hem de diğer gazetelerde yer aldığını göstermeyi başardı ve bir karşı suçlama olarak da Gladstone'u "Britanya Maliye Bakanı'nın ağzında münasebetsiz bir şekilde uzlaşır görünecek bir pasajı" bilerek *Zabıtlar*'dan silmekle suçladı.

kası her zaman ve hatta alışılmış bir şekilde yalnızca Marx tarafından belirlenmiyordu; fakat hemen her zaman, Marx ve kimi başka unsurların açık ya da gizli güçlerinin etkisiyle belirleniyordu. Marx gerçekte bir savaşçıydı ve Enternasyonal'in sekiz yıllık etkin varoluşu süresince (küçük çatışmalar sayılmazsa) üç cephede meydan muharebeleri verdi: Proudhonculara ya da özel mülkiyeti kaldırmak yerine çeşitli karşılıklı yardım biçimleriyle küçük mülk sahipliği ideali peşinde olan Fransız ya da Belçikalı Yardımlaşmacılara; ücretlerin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve oy hakkının genişletilmesi için sendikal birliklerle ilgilenen ve doğrusunu söylemek gerekirse hiçbir toplumsal felsefesi olmayan İngiliz sendikacılarına ve son olarak Bakunin ve anarşistlere karşı savaştı. Son zikredilen, tüyler ürpertici ve dramatik olay Enternasyonal'in gerileyiş ve çöküşünü bir ölçüde aydınlatır ve tarihte ünlüdür. Ama Marx'ın Fransız ve İngiliz ortaklarıyla mücadelesi, her ne kadar üzerine daha az dikkat çekmişse de Enternasyonal'in ilk yıllarının sürekli bir özelliği idi ve Marx'a, Fransızları İngilizlere, İngilizleri Fransızlara karşı oynama becerisini sahneye koymada yeterli fırsat vermiştir.

Marx tarafından "Proudhoncular" olarak yaftalanan Fransız grubu, aslında "*küçük burjuva* sosyalizmi"nin kurucusunun muğlak ve kimi zaman kendi kendisiyle çelişen doktrinlerine birşeyler borçludur. Ama bütün grup, her ne kadar belirli bir bütünlük göstermişse de ve genel olarak Belçikalıları kendi eksenine çekmeyi başarmışsa da kanaatlerinde belirsiz ve kararsızdı. Onların tutumunda ikiyüzlü bir şey vardı ve her iki yüzü de Marx için eşit ölçüde sevimsizdi. Bir yandan, geriye, Fransız uygarlığının temeli olarak küçük mülkiyeti getiren Fransız Devrimi'ne bakıyordu. Enternasyonal'deki Fransız grubu hiçbir zaman dürüst ve tarafsız bir şekilde özel mülkiyetin ilgası için ikna edilemiyordu ve hep, eskinin Weitling'i gibi, Özgürlük ve Adalet gibi gözden düşmüş idoller karşısında secdeye kapanıyordu. Öte yandan, Blanqui ve izleyicilerinin her teorik formu küçük gören ve propagandayı gereksiz bulan gürültülü palavrasına çekim duyuyor ve mevcut toplumun bir tek kararlı dar-

be ile devrilebileceğine inanıyordu. Böyle bir teorinin doğal sonucu terörizme olan inançtı ve de Enternasyonal'in Londra'daki Fransız şubesi, bir keresinde, III. Napoleon'un öldürülmesi lehinde bir karar tasarısı sunarak Marx'ı utandırmış ve öfkelendirmişti. Her iki yönüyle de Fransız grubu yalnızca bizatihi siyasal faaliyeti reddetmekle kalmıyor ve yaklaşan devrim için her türlü bilimsel hazırlığı da reddetme eğilimi gösteriyordu. İngilizler politikaya ve parlamentarizme, Almanlar soyut felsefeye ve ekonomiye çok fazla eğilimliydiler. Fransızlar işçi sınıfının yaklaşmakta olan mücadeleye bu inceliklere girmeden kendisini iyi uyarlayabileceğini düşünüyor ve Enternasyonal'deki *burjuva* entelektüellerin hakim etkisinden hoşlanmıyorlardı.

Ama Marx'ın Fransız Proudhonculara karşı yürüttüğü mücadele, uzun dönemde, İngiliz sendikacılarla olan mücadelesine göre, Enternasyonal'in tarihi açısından daha az önemliydi. Derneğin iç işlerinde Fransızlar hiçbir zaman İngilizler kadar bir ağırlığa sahip olmadılar. Sayıları daha azdı ve genel merkezi İngiliz toprağında olan örgütte, durumun gerektirdiği şekilde doğrudan ve kalıcı bir etki yaratmakta daha az başarılıydılar. Üstelik, Fransızlar Enternasyonal'e gerek manen, gerekse parasal olarak, örgütün onlara borçlu olduğundan daha fazla borçluydular. Onların ayrılmaları Derneğin prestiji için zararlı olabilirdi; ama hiçbir zaman ölümcül olmazdı. İngilizlerin durumu çok farklıydı. Derneğin doğumunda asıl itici güç onlar olmuştu ve onun en etkin destekleyicileri olarak kaldılar. Örgütün genel merkezi daimi olarak Londra'daydı. Genel Konsey'in üyelerinin hemen hemen yarısı İngilizlerdi ve mütevazi fonlarının büyük kısmı İngiliz kaynaklarından geliyordu. İngiliz liderlerden herhangi birisi, örgütü kontrol etme arzusunu beslemiş ve yoldaşlarının desteğini elde etmeyi başarabilmiş olsaydı, durumu olağanüstü güçlü olabilirdi. Ancak, yalnızca arkadaşlarıyla iş görmeye alışmış olan bu İngilizler, bilmedikleri bir zeminde dikkatle yürüyorlardı ve aralarındaki tek *burjuva* olan Marx onların kendi kendini tayin etmiş liderleri oldu. İngilizlerin başlıca rolü, Marx'ın soyutlamalarına somut bir unsur katmak ve onun daha aşırı tutkularını frenlemekti.

İngiliz tarafında Enternasyonal, en tanınmışı Profesör Beesly olan belirli orta-sınıf radikalleri ile sendikacıların ortak çabalarıyla harekete geçirilmişti ve de hareket, bu iki unsurun da ortak yanı olan ezilen uluslar ve sınıflara duyulan sempati temeli üzerinde başlatılmıştı. Bu yola sadık kaldığı sürece, önünde kayalar yoktu. Ama zorluk, haritası iyi çıkarılmış bu sularda gelişme görüntüsünü sürdürebilmekteydi. Kuşkusuz 1830 devriminin yıldönümünde, 29 Kasım'da Polonya için yapılacak konuşmanın oylanması meselesi vardı. Ancak bu konuda söylenecek yeni bir şey yoktu ve kader yeni kanatlanan derneğin ilk uçuşları için aynı anda yeni bir alan sağlamak açısından cömertti. Üç yıldan beri devam etmekte olan Amerikan İç Savaşı, İngiliz toplumunu, iyi belirlenmiş yatay çizgilerle bölmüştü. İngiliz aristokratı, Amerika'nın güneyli aristokratına yakınlık duyuyordu. İngiliz kapitalisti ise (bu sırada pamuk kodamanları) İngiliz ekonomisinin refahının büyük ölçüde bağlı olduğu bu değerli ürünün üreticisine sempati gösteriyordu. Hem aristokrat hem de kapitalist, bir kurum olarak kölelik ne denli sorgulanabilir olsa da, Kuzey'in mülkiyet haklarına yaptığı bu tehdit edici müdahalede tehlikeli şekilde devrimci bir şeyler olduğunu hissediyordu. Bu duygular karşı kampta doğal bir tepki yarattı. Radikaller ve sendikacılar sırasıyla aristokratlar ve kapitalistlerde kendi doğal düşmanlarını gördüler; Kuzey'i desteklediler ve ahlaki öfkenin bütün heyecanıyla köle sahiplerini lanetlediler. Burada, Enternasyonal'de temsil edilen bütün farklı unsurların heyecanla biraraya gelebilecekleri bir tema söz konusuydu ve Marx, köleliği kapitalizmin bünyesinde var olan temel kötülüklerden birisi olarak ele alarak, "en sonunda kendisini kaba demokratik lafazanlıktan ayıran" Lincoln'e yönelik mükemmel bir hitabe hazırladı. Ancak küçük bir güçlük vardı. İngilizlerden bazıları, Britanya işçisini ayırt eden o gelenek merakıyla, Amerikan Büyükelçisi Adams'a hitabeyi sunacak heyetin, teamüle uygun olarak bir parlamento üyesi tarafından takdim edilmesini arzu ettiler. Bereket versin ki Marx, meslektaşlarının çoğunluğunu, "böylesine eski İngiliz âdetlerinin terk edilmesi gerektiği" konusunda ikna etmeyi başardı ve hitabe,

Bir Genel Konsey heyeti tarafından, *burjuva* parlamenter desteği olmadan doğrudan Mr. Adams'a sunuldu. Lincoln sıcak bir cevap gönderdi ve bu cevabın *The Times* ve diğer önde gelen gazetelerde yayınlanması Enternasyonal'e ilk kez daha geniş çevrelerde duyulma hazzını tattırdı.

İngiltere'de erkeklere oy hakkının geliştirilmesi için kurulan Reform Birliği, Enternasyonal'in artan prestiji için bir başka sınav oldu. Birliğin kurucusu ve başkanı, bir yargıç ve popüler bir radikal olan Mr. Edmund Beales'di. Birliğin sekreteri, taş ustası ve Londra Sendikalar Konseyi'nin eski sekreteri George Howell, Enternasyonal Genel Konseyi'nin bir üyesiydi. Yürütme komitesi orta sınıf ve işçi sınıfının eşit sayıda temsilcisinden oluşuyordu ve komitenin işçi sınıfı üyeleri aynı zamanda Enternasyonal'in Genel Konseyi'nin üyesiydiler. "Biz olmasaydık" diye gururla yazıyordu Marx Engels'e, "bu Reform Birliği hiçbir zaman kurulamazdı ya da orta sınıfın eline geçerdi." Daha sonra doğal olarak bir mütekabiliyet talebi oldu. Birisi, saygıdeğer Mr. Beales'i Enternasyonal'in Genel Konseyi'ne seçilmek üzere önerdi. Ama Marx bundan memnun olmadı. Uğraşılacak olanlar yalnızca İngiliz işçileri olduğu sürece işlere hakim olmak nispeten daha kolaydı. Ama ihtiraslı *burjuva* politikacıları meseleye el atmaya başlayınca sorunlara hazır olunmalıydı. Marx, ne pahasına olusa olsun, böyle tehlikeli bir davetsiz misafiri dışarıda tutmaya kararlıydı. Eğer gerekirse, Mr. Beales'i "Kıtalılar"ın oylarıyla dışarda tutatacaktı; ama sonunda adaylığının geri alınmasını biraz entipüften bir gerekçeyle, Mr. Beales'in bir sonraki seçimde parlamentoya seçilmeye niyetlendiği ve Enternasyonal'in kendisini İngiliz parti politikalarına bulaştıramayacağı gerekçesiyle başardı.

Bu masum faaliyetler Fransız grubu içindeki karşılıklı bir kan davası ile çeşitleniyor ve bu durum "İngilizler üzerinde Fransızlar'ın gerçekten bir Bonaparte'a ihtiyaçları olduğu izlenimini" yaratıyordu. Ayrıca, Owenci Weston ile Marx arasında, ücretlerdeki artışın otomatik olarak fiyatlarda bir artışa yol açıp açmayacağı konusunda az çok akademik bir sorun tartışılmıştı. Genel olarak, Enternasyonal'in yaşamının ilk yılı, her-

hangi bir güvensizlik olmadan geçti; ama örgütün gerçek etkisini ölçebilmek fevkalade zordur. Tüzük, Enternasyonal'e gerek tek tek bireylerin gerekse derneklerin (sendikalar vs.) *kitle halinde* üye olabilmesine olanak veriyordu; birinciler için yıllık aidat bir şilin, ikinciler için ise beş şilindi. Kayıtlar 1870 yılı sonuna kadar iki yüz doksan dört kişinin (bunların yüz yetmiş ikisi İngiliz'di) bireysel olarak üye olduklarını göstermektedir. Üyelik için başvuran İngiliz ya da yabancı derneklerin herhangi bir kaydı yoktur. Çok sayıda küçükçe İngiliz sendikasının kaydolduğundan sözedilmektedir. Ama bunların üyeliklerini ne kadar sürdürdüklerini bilebilmek her zaman kolay değildir ve daha büyük ve daha güçlü sendikalar uzak durmuşlardır. Londra Sendikalar Konseyi'ne 1866'da yapılan bir çağrı, uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Derneğin mali kaynakları hâlâ çok mütevazidir.[3] Hem High Holborn'daki bürosunun kirası hem de sekreterine ödenen haftada on şilinlik ücret sık sık ödenememiştir. Herhangi bir dışsal faaliyet özel aidatlar olmasa karşılanamıyordu. Bu sayıları akılda tutmak, Birinci Enternasyonal'in tarih sayfalarında işgal ettiği yer ve daha sonraki yıllarda düşmanlarının derneğin gücü hakkında yaymış oldukları fantastik tahminler açısından yararlıdır.

Enternasyonal basındaki herhangi bir önemli yayın organını da kontrol edebilmiştir. Kuruluşunda, Derneğin resmî organı olarak *Beehive*'ı kullanmak kararlaştırılmış ve üyeler (*Beehive* bir şirketin elinde olduğu için) hisse almaya zorlanmıştır. Ancak Potter'ın sendika liderleriyle kötü ilişkileri kısa süre sonra *Beehive* ile Enternasyonal arasında bir gedik açtı ve *Beehive*'ın yerini, kuruluş *Hitabı*'nı ayrıntılı olarak yayınlayarak Marx'ın dikkatini çekmiş olan *Miners' and Workmen's Advocate* (*Madencilerin ve İşçilerin Avukatı*) aldı. *Avukat,* tamamen şekil değiştir-

3 Enternasyonal'in yaşamının ilk altı yılında kişisel üyelerden sağlanan aidat şöyledir: 1865, 23 Sterlin; 1866, 9 Sterlin 13 şilin; 1867, 5 Sterlin 17 şilin; 1868, 14 Sterlin 4 şilin; 1869, 30 Sterlin 12 şilin; 1870, 28 Sterlin 1 şilin. 1870 yılına kadar kişisel aidatların ödenmemiş kısmı 32 Sterlin 1 şilin'e ulaşmıştır. Bu kayıt 1871 yılında o zaman Derneğin veznedarı olan Cowell Stepney tarafından yapılmış ve Bishopgate Enstitüsü'nde saklanmıştır. "Dernekler"den sağlanan aidatlarla ilgili herhangi bir kaydın günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

di ve 1866 başlarında kulağa daha hoş gelen *Commonwealth*'e dönüştü. Marx ve Genel Konsey'in birkaç başka üyesi de *Commonwealth*'in yazı kuruluna yerleştirildi; Eccarius ve daha sonra da Odger editörlüğü üstlendiler. Ama gerçek mal sahibi Edward Miall adında eski radikal parlamento üyesi ve *Congregational* mezhebinden bir papazdı ve aynı zamanda mali destekçisi Bradford'dan Kell adında *nonconformist** bir imalatçı olan *Nonconformist* dergisinin editörüydü. 1866'nın sonundan önce *Commonwealth* de son nefesini veriyordu ve Marx, "Bradford'lu bir imalatçının Londra'da 'işçilerin bir organını kontrol etmesindeki abesliğe bir son verilmiş olmasını" görmekten hoşnutsuz değildi. Yalnızca *Beehive* varlığını sürdürdü. Birleşik Krallık'taki tek işçi gazetesi oydu ve her ne kadar Enternasyonal'in faaliyetlerini haber veriyorduysa da elverişli durumlarda derneğe merhametsizce saldırmaktan da geri durmuyordu. Enternasyonal'in İngiliz basınında bir sözcü bulmak için ortaya koyduğu çabaların etkileyici olmayan öyküsü böyledir.

Enternasyonal ilk oluşturulduğunda, ilk yıllık kongresinin, 1865 yılında Brüksel'de yapılması kararlaştırılmıştı. Ama zaman yaklaştıkça, Marx, böylesine ciddi ve kamusal bir olay için yeterli hazırlıkların yapılmamış olduğunu açıkça gördü. Konsey'in İngiliz üyelerinin yardımıyla büyük kongrenin bir yıl ertelenmesini, bunun yerine seçilmiş az sayıda delege ile Londra'da özel bir konferans düzenlenmesini oylattı. Konferans Eylül'ün sonlarına doğru Reform Birliği'nin Adelphi Terrace'daki binasında usulen toplandı. Bu toplantının Marx'ın kaleminden çıkmış herhangi bir kaydı günümüze ulaşmamıştır. Ama yıllarca sonra, Enternasyonal'in öyküsünü safiyane ama gerçekten içten sözcüklerle anlatan George Howell, kendisinin ve İngiliz meslektaşlarının izlenimlerini ebediyete hediye etmiştir. 1865 Londra konferansında,

> Karl Marx adlı Alman bir "doktor"un, "dinsel düşünce"yi ortaya atmasıyla fikir ayrılıklarının ve bozulmanın tohumları

(*) *Nonconformist*: İbadetlerini resmî İngiliz Kilisesi dışında sürdüren, başlıca *Presbyterian*, *Independent* ve *Baptist* mezhepler için kullanılan jenerik bir terim. – ç.n.

atılmıştı. O andan itibaren tartışmalar ortaya çıkmaya başladı ve bu dinsel, siyasal ve sosyalist her türlü soyut teori ve nosyonun sonu gelmez münakaşasına yol açtı. Onun havarisi olduğu varsayılan kişilerin zihninde "dinsel düşünce"nin ne anlama geldiği anlaşılmıyor; ama ne anlama gelirse gelsin, kural olarak onlara iğrenç gelen, Enternasyonal'in İngiliz üyelerini etki altına alamadı.

Muzaffer proletarya tarafından *burjuvazinin* ortadan kaldırılmasına ve ekonomik materyalizme ilişkin Marksist doktrinlerin "dinsel düşünce" olarak tanımlandığını görmek gariptir. Ama açıklaması, hiç kuşkusuz, *Young Men's Christian Association*'ın (Y.M.C.A. Genç Erkekler Hıristiyan Derneği) kurucularından birisi olan Howell'in dinin işlevi dışında soyut spekülasyonları kavramayı beceremeyişidir.

Kısaca, Londra Konferansı, Marx ile onun İngiliz meslektaşları arasında Genel Konsey'deki ciddi sürtüşmelerin ilk işaretlerini ortaya çıkardı. İngilizlere çok önemli görünen "evrensel özgürlük, tam oy hakkı ve eşit ve adil yasalar", Howell'ın işaret ettiği gibi "'Kıtalılar' için yeterince heybetli görünmüyordu." Enternasyonal'in kök salması için bir yıl sabırla bekledikten sonra Marx, onu Marksist sınıf savaşı teorisiyle ciddi olarak aşılamanın zamanının gelmiş olduğuna inanmıştı. Pratik İngilizler, sağır bir kavrayışsızlığın vurdumduymazlığı ile mukavemet ediyorlardı. Onların gözünde, felsefe ve ekonomi politiğin siyasetle ya da işçi sınıfının günlük çıkarlarıyla herhangi bir ilişkisi yoktu ve onlar Marx'ın soyutlamalarına en ciddi kuşkularla ve endişeyle bakıyorlardı. 1866 baharında bir karaçiban hastalığı Marx'ı üç ay kadar çalışamaz hale getirdi ve sahneye geri döndüğünde Engels'e acı şikâyetlerde bulunuyordu:

> Gerçek şudur ki Londra'daki İngiliz liderler, şimdi biz onlara bir pozisyon kazandırdık ya (ve İngilizlerin iki şeyi aynı anda yapma konusundaki yetersizliklerini dikkate almalısın) bizim kendi hareketimiz konusunda son derece ilgisizler. Yaklaşık üç ay boyunca benim yokluğum olağanüstü zararlı oldu. *Ne yapılmalıdır?* Fransa'da, Belçika'da, İsviçre'de (hatta

Almanya'nın şurasında burasında ve tek tük Amerika'da) dernek büyük ve devamlı ilerlemeler kaydetmiştir. İngiltere'de, bizim hayata çağırdığımız reform hareketi, neredeyse bizi öldürecekti.

İngiliz sendika liderlerinin durumlarını Enternasyonal'e borçlu oldukları ya da Reform Birliği tarafından temsil edilen reform hareketinden Enternasyonal'in sorumlu olduğu hiçbir anlamda doğru değildi. Ama Marx'ın, huysuz olduğu anlarda gerçeğe çok az saygısı ve aksileşmesi için de pek çok neden vardı. Enternasyonal kanalıyla sendikaları ve Reform Birliği'ni bilimsel komünizmin davasına koşabileceğini ummuştu. Oysa, Reform Birliği ve sendikalar Enternasyonal'i bir *burjuva* kurumuna dönüştürüyorlardı. Genel Konsey'de tartışma götürmeyecek bir *burjuvanın*, proleter yoldaşlarını *burjuva* önyargılarından vazgeçirmek için böylesine güçlü bir mücadele vermek zorunda kalması sınıf farklılıklarının belirsiz karakteri üzerine hoş bir yorumdur.

Ancak o an için Marx'ın karamsarlığı biraz abartılmıştı. Enternasyonal, ayağının altında sağlam bir zemin bulmaya başlamıştı. Örgüt, 1866'da Edinburgh'da Hollandalı ve Danimarkalı emekçilerin ithal edilmemesi için terzilerin grevine müdahale etti. Ertesi yıl, Paris'te bronz işçilerini desteklemek üzere kendi üyeleri arasında bir koleksiyon organize etti ve 1868 yılında Cenevreli inşaatçılar onbir saatlik işgünü ve daha yüksek ücret için greve gittiklerinde, Genel Konsey'in yardım ve tavsiyelerini almak üzere Londra'ya bir heyet gönderdiler. 1869 yılında Belçika demir sanayiinde bir grev, askerî birliklerce kanlı bir şekilde bastırılınca *Belçika Katliamı* üzerine bir manifesto yayınlandı ve "Avrupa ve Amerika'nın işçilerine" kurbanların ailelerine yardım edilmek üzere bağış çağrısında bulundu. Daha sonra, Newcastleh ustalar dokuz saatlik işgünü için greve gittiklerinde, Genel Konsey'in üyelerinden birisi, bir Danimarkalı, grev kırıcı işçilerin ithalatını önlemek için çalışmak üzere Kıta'ya gönderildi. Bu mütevazı faaliyetler, Enternasyonal'in üstlenmesi gereken işlevlerin ne olduğu konusunda İngilizlerin

kafalarındaki kavramla uyuşuyordu. Marx bunları onaylıyordu; ama bunların yalnızca işverenleri rahatsız ettiği ve proleter devrimin yolunda işçilerin uluslararası dayanışmasını güçlendirdiği ölçüde önemli olduğunu düşünüyordu.

Enternasyonal'in 1865 yılında ertelenmiş olan ilk yıllık kongresi 1866 Eylül'ünde Cenevre'de yapıldı. Marx'ın umduğundan daha iyi geçti. Marx bizzat katılmadı ama başkanlığı üstlenen İsviçreli Jung, Odger, Cremer, Eccarius ve Dupont adında bir Fransızla Genel Konsey'i birlikte temsil ettiler. Cenevre'de toplanan bir kongrenin üyelerinin beşte dördünün Fransız ya da İsviçreli olması doğaldı ve toplantılarda İngilizlerin mevcutların çoğunluğunu teşkil ettiği Londra'dan çok farklı olan bu durum müşkülpesent Howell üzerinde olumsuz bir izlenim yapmıştı.

> Cenevre kongresinde [diye bildiriyordu] "yabancı unsur" çoğunluktaydı ve bu küçük güzel İsviçre kasabasında pek çok adamın, pek çok dilde kimi zaman birkaçı birlikte, ideal evrensel bir cumhuriyet için haykırışları duyuluyordu ama herkes amaçlar ve araçlar konusunda farklı görüşteydi. Az sayıdaki İngiliz ağır, pratik adamlardı; soyut düşüncelerden hayranlıkla söz etmiyorlardı; onlar iş, eylem istiyorlardı.

Kendisini bir sürü yabancının ortasında bulan Howell'in doğal şaşkınlığını paylaşmayanlar için, işler o kadar da kötü gitmiyordu. Sendikaların teşvik edilmesi, çalışma saatleri, kadın ve çocukların çalışması, düzenli orduların kötülüğü, Polonya'nın yeniden kurulması ve Avrupa'da Rus etkisinin önlenmesi gibi uygun konularda, karar tasarıları (bunların çoğu, güvenlik açısından, Londra'da bizzat Marx tarafından hazırlanmıştı) kabul edilmişti. Genel Konsey, birkaç önemsiz değişiklikle yeniden seçildi;[4] ve Geçici Tüzük nihai olarak kabul edildi. Resmî bir tüzüğü ve lehine yazılabilecek iki yıllık deneyi-

4 O zaman ya da hemen sonra Genel Konsey'e bir İspanyol, bir Danimarkalı ve bir Hollandalının katılmasıyla temsil edilen ülkelerin sayısı dokuza çıkmıştı. Öte yandan, Marx'ın hitabesinin okunmasından ve Tüzük'ün kabul edildiği andan itibaren İtalyanların etkili katılımı sona erdi.

miyle Uluslararası Emekçiler Derneği, dünya sahnesinde selamını veriyordu.

Tüzüğün kabulüyle ilgili olarak ortaya çıkan yalnızca bir olay görüşmelerin mükemmel ahengini geçici olarak bozdu. Bu Marx ve Proudhoncular arasındaki düzensiz savaşın ilk salvosuydu. Fransız delegasyonu içinde çoğunluğu teşkil eden Proudhoncular, proletaryanın egemen sınıfla mücadelesinde grevin tek ve yeterli silah olduğuna inanıyor ve siyasi eylemi reddediyorlardı ve bu tutumun mantıklı sonucu olarak kendisi işçi ve dolayasıyla potansiyel bir grevci olmayan hiç kimsenin proleter hareket içinde bir yeri ya da değeri olmadığına inanıyorlardı. Ve buna uygun olarak, Tüzük'ün Enternasyonali Emekçilerin Derneği olarak tanımlayıp, Genel Konsey'in "farklı uluslara mensup emekçilerden oluştuğu" kuralını getirdiğinden hareketle bu sözcüklerin gerçek anlamlarında yorumlanmasını ve kol işçisi olmayan herkesin dışarda bırakılmasını önerdiler.

Bu Marx'a kurnazca bir darbeydi. Ama hiçbir başarı şansı yoktu. İflah olmaz orta sınıf eğilimleriyle İngilizler, harekete katılmış olan az sayıdaki orta-sınıf radikal entelektüelin dışlanması için herhangi bir neden görmüyorlardı ve bazıları Marx'a güvenmemeye başlamış olsalar da ondan bu dolambaçlı yolla kurtulmayı akıl edememişlerdi. İsviçre'nin Fransız kesiminde Enternasyonal'in ilk savaşçısı Coullery adında bir doktordu ve onun da en etkin propagandacısı bir öğretmen olan Guillaume idi. Sayıca en büyük kesimi oluşturan Fransız İsviçreliler, Alman İsviçreliler, üç Alman ve de İngilizlerle öneriyi reddetmek üzere birleştiler. Sonuç eleştiriyi yapanlar açısından o kadar umut kırıcıydı ki bu özel saldırı bir daha asla tekrarlanmadı. Marx "farklı ülkelere mensup emekçiler"den birisi olarak Genel Konsey'de karşı konulmaz bir şekilde çalışmaya devam etti ve Cenevre Kongresi'nden birkaç hafta sonra başkanlık kendisine teklif edildi ama o bu teklifi ihtiyatlı bir şekilde Odger lehine geri çevirdi.[5]

5 Marx yazışmalarında Odger'i sürekli olarak "Odgers" olarak çağırır bu yanlış besbelli ki Odger'in imzasının sonuna koyduğu bir süsten kaynaklanmıştır.

Bir sonraki kongre, 1867 Eylül'ünde Lozan'da yapıldı. Bu toplantı, bir hafta sonra saygıdeğer Katolik Garibaldi, Victor Hugo, Louis Blanc ve Bakunin'in himayesi altında Cenevre'de toplanacak olan Barış ve Özgürlük Birliği'nin ilk kongresinin gölgesi altında oldu. Birlik, kongresinde hazır bulunmak üzere Enternasyonal'i davet etmişti ve gönderdiği bir sirkülerde onun adını sempatizan olarak göstermek suretiyle Marx'ın öfkesini uyandırmıştı. Marx'ın kendisinin bu gösterişli rakip örgüt tarafından hor görülmeye ya da yutulmaya izin vermek gibi bir niyeti yoktu. Genel Konsey üyelerinin Lozan'ı terk etmesinden önce Marx konseye (teamül dışı olarak) yarım saat kadar bir süre, Cenevre'deki "barış laf ebesi" ile herhangi bir ortaklık konusunda uzun ve heyecanlı bir nutuk çekti. Başka şeyler yanında, Rusya'ya karşı aşikâr bir şekilde ordulara ihtiyaç varken evrensel barıştan söz etmenin nafileliğine işaret etti. Ama Kongre toplandığında bu konu geçiştirilemedi. Ve Kongre, Birliğin yapılacak kongresine 'tam ve tekmil bağlılık'larını oyladı. Ama durum, Marksist bakış açısından, bu bağlılığın "fukarılığın ve ekonomik dengesizliğin savaşın başlıca nedeni olduğu ve savaşı kesin olarak önlemek için toplumsal örgütlenmede bir değişikliğin gerekli olduğu" yolunda bir deklarasyonla açıklığa kavuşturuldu.

Marx Lozan kongresinin sonuçlarından bütünüyle memnun değildi. Gelecek yıl, artık *Kapital* yayım aşamasına geldiğine ve aradan çıkacağına göre, kongreye bizzat katılacağı ve "bu Proudhoncu eşeklerin işini bitireceği" tehdidini savurdu. Bunlar kesin bir zarar vermemişlerdi; ama sınıf savaşının bayrağını cesurca ve ikirciksiz yükseltmek yerine, karşılıklı yardım, imla reformu ve evrensel bir dilin oluşturulması gibi konularda anlamsız karar tasarıları geçirmekle yetinmişlerdi. Ancak Marx kendisini, önemli olan şeyin, toplandığı zaman ne yaptığı değil, konferansın toplanabilmiş olmasıyla teselli ediyordu. Ve aidatlarını ödemeyen şubelerin gelecekte delege göndermeye yetki-

1864 sonunda *Beehive*'ın matbaasında basılan *Hitab*'ın ve Geçici Tüzük'ün sonunda yer alan Genel Konsey listesinde Odger'in yine "Odgers" olarak yer almış olduğunu keşfetmek ilginçtir ve bu listenin basım için Marx tarafından hazırlandığının kesin bir işaretidir zira yanlış, hiçbir İngiliz'in yapmayacağı türden bir yanlıştır.

li kılınmayacağım kararlaştırarak yararlı bir iş de yapmıştı; zira bu gelecek yıl Fransızların sayısını azaltacaktı. Üstelik, bu yılki kongre, Londra gazetelerinde geniş ölçüde haber olmuştu. Hatta *The Times* gazetesi Eccarius'u bu olay için muhabir olarak görevlendirmiş ve haberlerinin sütununa iki buçuk *guinea* ödemişti. Enternasyonal haber olmaya başlamıştı.

1867 yılı İngiliz siyasetinde önemli bir yıldı. Reform Birliği'nin ajitasyonu görevini yapmış ve yaz aylarında Disraeli, kariyerini farklı kılan vizyon ve oportünizmle, yeni bir Reform Yasa'sı geçirerek "Whig'leri hezimete uğratmıştı" Erkeklere oy hakkı prensibini getirmiyordu – hiçbir Muhafazakâr hükümet bunu savunamazdı. Ama emlak vergisi ödeyenlere ve kiracılara oy hakkı sağlayan karmaşık sistemiyle sanayide çalışan emekçi sınıfların neredeyse tümünü oy kullanabilir hale getirmişti. Reform Birliği öteden beri istediğini, hatta istediğinden fazlasını almıştı ve kendisini feshetmekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Bunun Enternasyonal üzerindeki etkisi talihsiz bir etki oldu. Genel Konsey'in önde gelen İngiliz üyeleri –Odger, Cremer ve Howell– Enternasyonal'i proletaryanın oy hakkının elde edilmesinde Reform Birliği'nin bir müttefiki olarak görüyorlardı ve bu amaç gerçekleştirilince, ona yönelik ilgileri bir anda zayıfladı. Odger Genel Konsey başkanlığına yeniden seçilmedi ve arka arkaya üç yıldır onun işgal ettiği başkanlık ilga edildi. Konsey'in bir üyesi olarak kaldı ama çalışmalara katılması kayıtsız ve aralıklı bir hal aldı. Disraeli, Muhafazakârları hezimete uğrattığında, belki de hiç duymadığı bir örgüt olan Enternasyonal'i de hezimete uğratma konusunda uzun bir mesafe almıştı.

Bununla birlikte, Enternasyonal'in İngiltere'deki güçlerini toparlama anlamında talih, Lozan Kongresi'nden sonraki sonbaharda Marx'a güldü. Bu İngiliz siyasetinde Fenian[6] saldırılarının karışıklık ve kamuoyunda da tedirginlik yarattığı bir an-

6 *Fenian Society*: Bağımsız bir İrlanda için 1858 yılında New York'ta kurulan, 1867 yılında başarısız kalan bir ayaklanma başlatan ve 1916 yılında *Irish Republican Army*'ye (IRA) yerini bırakan ihtilalci bir örgüt. Fenianlar güvenlik güçlerinin arasına sızarak 1867'de başarısızlıkla sonuçlanan bir saldırı başlatmışlardı. Carr'ın "Fenian saldırıları" dediği olay bu olsa gerektir – ç.n.

dı. Enternasyonal her zaman İrlandalıların ezilen bir ulus olarak görülme taleplerini kabul etmişti ve saldırıların başlıca örgütleyicisi ve başlatıcısının karısı Bayan O'Donovan Rossa, kocasına katılmak üzere Amerika'ya hareket etmeden önce, Genel Konsey'e göstermiş olduğu sempati için "çok övücü ve nazik bir" teşekkür mektubu yollamıştı. Kasım ayında Genel Konsey Fenianları desteklemek ve o zamanın İçişleri Bakanı Gathorne-Hardy'ye sunulmak üzere bir muhtıra hazırladı ve sorunu tartışmak üzere basının da davetli olduğu iki açık toplantı düzenledi. Marx'ın kendisi konuşmadı ama Genel Konsey'in yeni sekreteri Fox, "sırf *bir İngiliz* tarafından yapıldığı için güzel" bir konuşma yaptı. Dublin gazetelerinin katılımı büyük olmuştu ve *The Times*'da bile bununla ilgili bir haber vardı.

Bu iki toplantının arasında, 23 Kasım'da, üç "Manchester şehidi"nin infazları yer aldı. Kelly ve Deasy adlı iki Fenian, Manchester'de bir hapishane arabasından silahlı beş İrlandalı tarafından kurtarılmışlar –kendi beyanlarına göre kasıt olmadan– görevli polislerden birini vurmuşlardı. Beş saldırgan, adam öldürmekten ölüme mahkum edildi ve bağışlanmaları yolundaki çok güçlü desteğe rağmen, üçü asıldı. Bu İngiltere'de halk önünde yapılan hemen hemen son idamdı.

> Böylelikle Muhafazakârlar dün sabah [diye yazıyordu Engels ertesi gün Marx'a], Mr. Colcraft'ın (cellat) eliyle İngiltere ve İrlanda arasındaki kesin ayrılık eylemini gerçekten onaylamışlardır. Fenianların sahip olmadıkları tek şey şehitlerdi ve bu Derby ve G. Hardy onlara bunu vermişledir. Bu üç kişinin idamıyla Kelly ve Deasy'nin kurtarılması bir kahramanlık olayı haline gelmiştir ve İrlanda, İngiltere ve Amerika'daki her İrlandalı bebeğin beşiği başında kahramanlık türküsü olarak söylenecektir. Lehli kadınların yaptığı gibi, İrlandalı kadınlar da bunu kesinlikle yapacaklardır.

Genç Jenny Marx, "yirmiler"in duygusal heyecanı içinde "Manchester infazlarından sonra siyahlar giydi ve Polonya haçını yeşil bir kurdela ile taktı" ve Marx, Genel Konsey'de yoldaşlarına İrlanda'nın ihtiyacı olan şeyin, bağımsızlık, bir ta-

rım devrimi ve İngiltere'ye karşı koruyucu tarifeler uygulamak olduğunu açıkladı. Ama kış yaklaşırken halkın öfkesi yatıştı ve unutuldu ve sessiz bir hareketsizlik bir kez daha Enternasyonal'in İngiltere'de güttüğü davayı tehdit etti.

1868 ve 1869 yıllık kongreleri, sırasıyla, Brüksel ve Basel'de yapıldı ve bu iki kongre Enternasyonal'in Kıta'daki en yüksek düzeyini temsil eder. Birincisine doksan yedi (her ne kadar yarıdan fazlası Belçikalı olsa da), ikincisine yaklaşık seksen delege katılmıştı. Marx bu kongrelerin her ikisine de bizzat katılmadı. Öne sürmek istediği doktrinlerin hiçbirinin çoğunluk sağlayamayacağından endişe ediyordu ve kendi şahsını yenilgi riski altına sokmak istemiyordu. Ama Brüksel Kongresi, her şeye rağmen, kendisinin de şık bir şekilde itiraf ettiği gibi, "kendisini şöyle böyle kabul ettirdi" Başlangıçta beklenmedik küçük bir engel vardı. Kongrenin evsahipleri olarak bir salon bulması gereken Belçikalılar, salon kiralayamayacak kadar yoksul olduklarını açıkladılar. Toplantının yapılacağı yerin kirası dolayısıyla aceleyle delegelerden toplanan paralarla karşılandı ve Marx, "*yiğit Belçikalılar*" hakkında alaycıydı.

Ama görüşmelerin kendisi o kadar kötü değildi. Özel mülkiyet konusunda, (Marx'ın korkularına rağmen çoğunlukta olan) ilgacılarla, geleceğin ekonomik yapısının küçük mülkiyet ve karşılıklı bir kredi sistemine dayanacağına inanan Proudhoncular arasında garip ve mantıksız bir uzlaşmanın sağlandığı doğrudur. Kongre büyük bir çoğunlukla toprakta özel mülkiyetin kaldırılması yolunda oy kullandı ama makinalar ve üretim araçlarının işçinin malı olmasını karara bağladı. Gelecekte savaşların (Marx, Rusya'ya karşı yapılacak bir savaş için istisna yapılabileceğini düşünüyordu) iç savaşa eşdeğer sayılması gerektiğini açıkladı ve işçilere savaşı önlemek için (Marx'ın saçmalık olarak gördüğü) grev tavsiye etti. Öteki kararlar eleştiriye daha az açıktı. Kongre, büyük bir cüretle, Barış ve Özgürlük Birliği'nin bağımsız bir varlığının haklı bir nedeni olmadığını ifade eden ve Enternasyonal'e katılma çağrısında bulunan daveti oyladı. Ve son ve önemli bir nokta olarak, Alman delegelerinin önerisiyle, "Karl Marx'ın eseri *Kapital*'in bütün ülkelerin

emekçilerine tavsiye edilmesi ve bu önemli eserin henüz çevrilmemiş olduğu dillere çevrilmesi için çaba gösterilmesinin arzu edildiği" konusunda bir karar aldı.

1869 Basel Kongresi Enternasyonal'in tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Üç yıl süreyle başka bir kongre toplanmadı ve yeni bir kongre toplanmadan önce kopma noktasına neredeyse ulaşılmıştı. Ama o zaman işin önemi görülemiyordu ve bu kongreye katılanlar kadar sabırsız bir şekilde Londra'da bekleyen Marx için de kongrenin eylemleri yeterince sıradan görünüyordu. Bu kongre ayrıntılı bir şekilde, Alman delegelerin hobisi olan (şimdi artık "insiyatif" ya da "referandum" olarak bilinen) "doğrudan yasama" meselesini tartıştı. Bu meseleyi ele almaya gündem maddeleri belirlendikten sonra karar verdi; ama o kadar çok zaman harcandı ki o gündem maddelerini bile tamamlamak mümkün olmadı. Kongre muazzam bir çoğunlukla (yalnızca birkaç Fransız karşı çıkmayı göze alabilmişti) kendinden önceki kongrenin toprakta özel mülkiyetin kaldırılması kararını oyladı ve itaatsiz üye ve şubeleri "geçici olarak haklarından mahrum etme" yetkisi vererek Genel Konsey'in yetkilerini artırdı. Ama bu kongrenin önemi başka bir yerde yatmaktadır. Sahneye yeni bir kişi çıkmıştı. Mikhail Bakunin, Cenevre kısımlarının birinden yetki alarak, bir Enternasyonal kongresinde ilk ve son kez hazır bulundu ve ilk kez olarak kongre, Genel Konsey adına resmen sunulmuş olan bir karar tasarısını reddetti.

Olayın kendisi önemsizdi. Kongre'nin gündemi miras sorununu da içeriyordu. Miras hakkı son zamanlarda çok tartışılmıştı ve bu hakkın ilga edilmesi Bakunin'in çok sevdiği fantezilerinden birisiydi. Marx farklı bir görüşü benimsedi. Mirasın, mevcut toplumsal sistemin bir nedeni değil, bir sonucu olduğunu ileri sürdü. Marx her zaman özel mülkiyetin kaldırılması yönünde Enternasyonal'in ikirciksiz bir karar alıp açıklamasına çalışıyordu. Miras yoluyla edinilmiş özel mülkiyetin ilgasını sağlayan bir karar tasarısı, özel mülkiyetin kendisinin devam edebileceği anlamına gelebilirdi. Bakunin ve arkadaşları, aynı derecede mantıklı olmasa da, eşit derecede kararlı bir şe-

kilde, mirasın kaldırılmasını, mülkiyetin toptan ilgası yolunda ve üstelik mülkiyetin toptan ilgasına karşı çıkanların bile kabul edebileceği önemli bir adım olarak görüyorlardı ve bu karar tasarısının resmen ve oy birliği ile Enternasyonal'in programında bir madde olarak benimsenmesinde ısrar ettiler.

Son çare olarak bu bir ilke meselesinden çok Bakuncilerle Genel Konsey'i bölen bir taktik meselesi haline geldi. Marx bizzat Basel'e gelmiş olsaydı kararsızları Genel Konsey yanında toplayabilir ve bu olanaklı değilse, böyle bir konuda yenilgiye uğramaktansa onları daha elverişli bir zemine çekebilirdi. Ama Eccarius Marx'tan talimatları almıştı ve onları Alman dakikliği ile etkiledi. Bakunin de daha az inatçı değildi ve fırtınalı belagati pek çok oy değerindeydi. Uzun ve ateşli bir tartışmadan sonra Kongre'ye Bakunin ve arkadaşları ile Genel Konsey adına Eccarius tarafından alternatif karar tasarıları sunuldu. Birinciler, temiz ve basit bir şekilde mirasın ilgasını önerdiler; ikinciler ise mirasın ilgasının genel olarak özel mülkiyetin ilgasının bir parçası olduğunu ve ayrı bir hedef olarak ele alınamayacağını beyan ettiler. Bu ince bir noktaydı ve pek çok delegenin kafasında karışıklık egemen oldu. Kimileri heyecanla her iki tasarıya da oy verdiler. Diğerleri tamamiyle çekimser kaldılar. Oylar sayıldığında, Bakuninci öneriye otuz iki "evet" ve yirmi üç "hayır" çıktı. Ancak usul gereği on üç çekimser oy red oyu olarak sayıldı ve karar tasarısı kabul edilmedi. Genel Konsey'in karar tasarısı daha sonra oya kondu ve büyük bir çoğunluk tarafından reddedildi. Üç İngiliz delegeden yürekli sendikacı Applegarth ve kendisini işçi sınıfı hareketine adamış, eksantrik bir insansever olan Cowell Stepney, Bakunin'e karşı ve Eccarius'tan yana oy kullandılar. Üçüncü İngiliz, Lucraft oylamada hazır bulunmadı. Sonuç gülünçtü. Kongre miras konusunda hiçbir karar almayı başaramadı. Ama moral zafer Bakunin'den yanaydı. Efendisinin paylamalarını öngören ve büyük ellerini oğuşturarak ve dinleyenlere "Marx son derece sinirlenecek, Marx son derece sinirlenecek!" diye tekrarlayan Eccarius'tan başka hiç kimse pek fazla üzülmüş görünmüyordu.

Marx, eğer bu önemsiz meselenin, Bakunin'le yapacağı ve

yalnızca Enternasyonal'in çöküşüyle sonuçlanacak meydan savaşındaki ilk çatışma olduğunu bilseydi, üzüntüsü daha büyük olurdu. Ama o an için durum yeterince sağlıklı görünüyordu. İngiltere'de işler bulanıktı, o kadar bulanıktı ki Marx bir ara Genel Konsey'in Cenevre'ye taşınmasını bile düşünmüştü.[7] Oysa Kıta'da Enternasyonal hiç bu kadar gelişme göstermemişti ve hâlâ büyük adımlar atıyordu. Önceki kongrelerde temsil durumları az çok muğlak birkaç rastgele delege vardı. Basel'de ilk kez, Liebknecht'in kendisi de dahil, Alman işçilerinin bilinen ve tanınmış derneklerini temsil eden düzenli bir delegasyon yer aldı. Avrupa'nın ufkunu karartan herhangi önemli bir bulut yoktu. 1868 güzünde Marx, en akıllılara bile arız olan o bariz acemilikle, bir süre önce Kraliçe Isabella'yı tahtından indiren İspanyol devriminin, "ölümcül ve aksi halde kaçınılmaz bir Franko-Prusya savaşını önlemek üzere bir *hızır* gibi ortaya çıktığını" iddia etti. Henüz hiç kimse tam da bu İspanya tahtındaki boşluğun Avrupa'da Fransa-Prusya savaşının başlamasına yol açacağını, ya da o savaşın "ölümcül" etki yapacağı kurumların başında Enternasyonal'in geleceğini öngöremezdi. Bundan sonraki bölüm, Fransa-Prusya savaşının Enternasyonal ve Marx'ın kariyeri üzerindeki etkilerine ayrılacaktır. Ancak önce, bir giriş olmak üzere, Marx'ın, Lassalle'in ölümünden sonra Alman demokratik hareketiyle olan ilişkilerinin yolunu izlemek gereklidir.

7 Söz konusu taşınmanın gerekçesi kısmen kişiseldi. Marx arkadaşı Kugelman'a Cenevre'de yılda 200 sterline yaşayabileceğini oysa Londra'da 500 ila 600 sterlin harcadığını söylemişti. Ama Cenevre'de kütüphanelerin bulunmaması bu düşünceyi olanaksız kıldı.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Enternasyonal'deki Çatlak: Fransa-Prusya Savaşı

Alman işçi hareketinin tepesinde Lassalle'in huzursuz ruhu, o öldükten sonra da yıllarca dolaşıp durdu. Melodram onu ölümünde bile izledi. Ailesiyle Kontes Hatzfeldt arasında onun naaşına sahip olmak için yakışıksız bir didişme oldu. Sonunda cesede polis el koydu ve yerel Yahudi mezarlığında gömülmek üzere Breslau'ya, annesine gönderildi. Siyasi vasiyeti de aynı şekilde tartışmalıydı. Vasiyetnamesinde (Marx'ın tatsız yorumuyla "saltanat süren bir prens gibi") Alman İşçileri Birliği'nin başkanlığını üstlenmek üzere bir halef tayin etti. Seçimi, dürüst ama zayıf bir adam olan ve merhum kahramanın her sözünü yalnızca yanılmaz görmeyen ama kurtuluş için kendi başına yeterli gören Bernhard Becker'den yana oldu. Bu kanıda olan bir başka sadık destekçi daha vardı – Kontes Hatzfeldt ve onun Becker üzerindeki varsayılan nüfuzu, Becker'e "eteklik başkan" takma adını kazandırdı. Başkaları, Alman İşçileri Birliği'nin kurucusuna saygı borcu olan yaşayan bir organizma olduğunu ama kendi yolunda gelişmesine izin verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu kesimin önderi, adı Schweitzer olan, aristokratik bir aileden dönme ve proleter bir romanın, *Lucinda ya da Sermaye ve Emek*'in yazarı, kısa sürede kendisini Bernhard Becker ve Kontes'le amansız bir savaş halinde buldu ve beş yıl sü-

reyle iki rakip hizip Lassalle'in siyasi mirası için mücadele etti.

Bu koşullar altında, Schweitzer'ın şimdiye kadar Birliğin dışında kalmış iki ünlü Alman sosyalisti Marx ve Engels'i potansiyel müttefik olarak görmesi doğaldı. Lassalle'in ölümünden hemen sonra Liebknecht, Schweitzer adına Marx'a yazmış ve onu Almanya'ya gelerek Birlik'in başkanlığını almaya davet etmişti. Marx, Liebknecht'in böyle bir daveti yapma yetkisinden pekala kuşku duymuş olabilir. Ama bir ay sonra Schweitzer doğrudan ve daha mütevazi bir yaklaşımda bulundu. Marx ve Engels'i, Birliğin yeni gazetesi *Social-Democrat*'a katkıda bulunmaya davet etti. Gazetenin ilk sayısı 1 Ocak'ta çıkacak ve daha sonra haftada üç kez yayınlanacaktı. Marx, "emeğin yalnızca platonik bir dostu" olarak nitelediği Herwegh ve eski maskarası Moses Hess'in katkıda bulunacaklar listesinde bulunduğunu öğrenmekten memnun olmadı. Ancak yeni kurulmuş olan Enternasyonal'in çıkarları ve o zaman bir yıl sonra yayınlanacağını umduğu *Kapital*'in satışı açısından bir Berlin gazetesinde bir yerinin olması gerektiğini düşünerek ve Engels de *Social-Democrat*'ın "pis bir ad" olduğunu, yeni girişime *Proleter* adının verilmesini tercih edeceğini düşünmekle birlikte, her ikisi de kabul ettiler. Schweitzer, *Social-Democrat*'ın ilk sayılarından birinde Marx'ın Enternasyonal'in kuruluş *Hitabesi*'ni tümüyle yayınlayarak minnettarlığını ifade etti.

Ancak bu işbirliği, başkalarının kontrol ve yönetimindeki her işbirliğinde olduğu gibi daha başından itibaren kolay değildi. İlk sorun, Paris'teki Moses Hess'in mektubunda, Tolain ve Enternasyonal'deki Fransız grubunun öteki liderlerinin Prens "Plon-plon"un gizli dostları olduğunu iddia etmesiyle ortaya çıktı. Marx güçlü bir şekilde protesto etti ve alenen *Social-Democrat*'ı bırakma tehdidinde bulundu. Ama birtakım hararetli karşı suçlamalardan sonra mesele, gazetede Paris muhabirinin iddialarının asılsız olduğunu ifade eden ve bundan böyle Liebknecht'in açıkça onayı olmayan hiçbir şeyin gazeteye konulmayacağı sözü veren bir editör notunun yayınlanmasıyla çözüme bağlandı. Liebknecht'in böylelikle Marx'ın Berlin'deki tam yetkili elçisi işlevini yürüttüğü doğrulanmış oldu.

Bu önemsiz bir olay gibi görünüyordu ve Schweitzer yeterince tarziye vermişti. Ancak bir kaşık sudaki bu fırtına daha derindeki bir rahatsızlığın belirtisiydi. Aslında Marx, kökenini Lassalle'e borçlu olan ve onun anısına hâlâ sahte bağlılığın ötesinde itibar gösteren bir örgütün sadık bir müttefiki olamazdı. *Social-Demokrat*'la işbirliği yapmaya çıkarsal nedenlerle söz vermişti. Ancak ilk dakikadan itibaren durumun yanlışlığı onu irkiltti ve her zaman olduğu gibi öfkesini Engels'e yazdığı mektuplarda ifade ediyordu.

> Baron Itzig'in miras bıraktığı şekliyle [diye yazıyordu Şubat başında] İşçilerin Birliği'nden hiçbir şey çıkmaz. Ne kadar erken tasfiye edilirse o kadar iyi olur... Her halükârda havanın temizlenmeye ihtiyacı var ve bu bozuk şeyden temizlenen parti hâlâ Lassalle kokuyor.

Schweitzer artık hiçbir şeyi doğru yapamıyordu. *Social-Democrat*'ın Birliğin kurucusuna kibar göndermelerde bulunmasına izin verdi ve Marx tarafından "kölece yaltaklanma" ile suçladı. Daha da kötüsü Schweitzer o zamana kadar Bismarck'ın "Prusya" siyasetini savunan Lassalle geleneğini izledi. Bu Marx'a aradığı fırsatı verdi. Hess meselesi dolayısıyla ayrılmayı düşünmüştü ama bir ilke meselesi, kendi içlerindeki bin meseleden daha önemliydi. 23 Şubat'ta Liebknecht'e, Schweitzer'a iletilmek ve *Social-Democrat*'ta yayınlanmak üzere Marx ve Engels imzalı bir açıklama gönderildi. Bu belge, onların gazetenin "hükümete ve de feodal-aristokratik partiye karşı" koşulların elverdiği en cesur politikayı izlemek koşuluyla işbirliği sözü verdiklerini kaydediyordu. Fiilen benimsenen (ve Marx tarafından "kralcı Prusya hükümet sosyalizmi" olarak nitelenen) taktikler, *Social-Democrat*'la onlar arasında başka her türlü işbirliğini olanaksız hale getiriyordu. Bu bildirimin kısa biçimi her türlü tartışma olanağını ortadan kaldırıyordu. Açıklama 4 Mart'ta yayınlandı. "O sürüden ayrılmanın tamamlanmış olması" diye yazıyordu Engels, "kalbimin üzerinden bir taşı kaldırdı." Beklenmedik ve Marx'ı da tam tatmin etmeyecek bir şekilde Herwegh ve (öldüğü düelloda Lassalle'in şahidi) Rüs-

tow da açıklamadan yana çıktılar. Üç hafta sonra, Liebknecht, muhafazakâr bir gazete olan *Rheinische Zeitung*'da, Alman İşçileri Birliği'nin başkanlığının Schweitzer tarafından, Lassalle'in doktrinlerinin çok yıllar önce Marx ve arkadaşlarının savunmuş olduğu ilkelerin "soluk ve çarpıtılmış bir kopyası"ndan başka bir şey olmadığını belirterek Marx'a önerildiği iddiasını aktararak durumu geliştirdi. Schweitzer, beklenebileceği gibi, Marx ve Engels'in "partide birinci kemanları çalamayacaklarını keşfeder etmez" çekildikleri görüşünü benimsedi.

Schweitzer'le olan ayrılık, Marx'ın Lassalle takımıyla bir ittifak anlaşması yapma konusundaki son girişimi oldu. Enternasyonal güçleniyordu ve Kıta'daki ulusal örgütler onun yanına gelmeliydiler, o onların değil. Enternasyonal'in Almanya'da zekâ ve nezaketi, dürüstlük ve sadakatla birleştirmiş bir temsilci bulamamış olması yalnızca üzüntü vericidir. Bir tek Liebknecht vardı ve Liebknecht her zamanki Liebknecht'ti.

> Bizim uslu Liebknecht [diye yazıyordu Engels 1865'te] nezaketsizliğini ve içini yabanî bir şekilde dökmeyi bir türlü engelleyemiyor. Tek başına ve kendi başına hareket etmek zorunda kaldığında insan oniki ayın onunda ondan tedirgin oluyor. Ama *que veux-tu* (ne istiyorsun)? Bu tam da onun, Liebknecht'in doğası ve ne kadar mırıldanılsa ya da homurdanılsa bir işe yaramaz. Ve her şeye rağmen şu anda Almanya'daki tek güvenilir irtibatımız odur.

Yarı küçümseyen yarı şefkatli "Wilhelmchen" lakabı Marx-Engels yazışmalarında en çok kullanılan takma addı ve her ikisinin ona karşı olan ortak tavrını oldukça iyi ifade eder.

1865 sonbaharında Liebknecht Prusya'dan kovuldu. Leipzig'e yerleşti ve ertesi yıl orada, radikal harekette yeni yeni önem kazanmaya başlayan genç bir adam olan August Bebel'le birlikte Saxon Halk Partisi'ni kurdu. Partinin programı Alman İşçileri Genel Birliği'nin programından, 1866 Almanya'sında başka her şeyi zorunlu olarak gölgede bırakan bir konuda farklıydı. Alman İşçileri Birliği "küçük Almanya"dan ya da Prusya partisinden yanaydı ve Bismarck'ın, Avusturya'yı dışar-

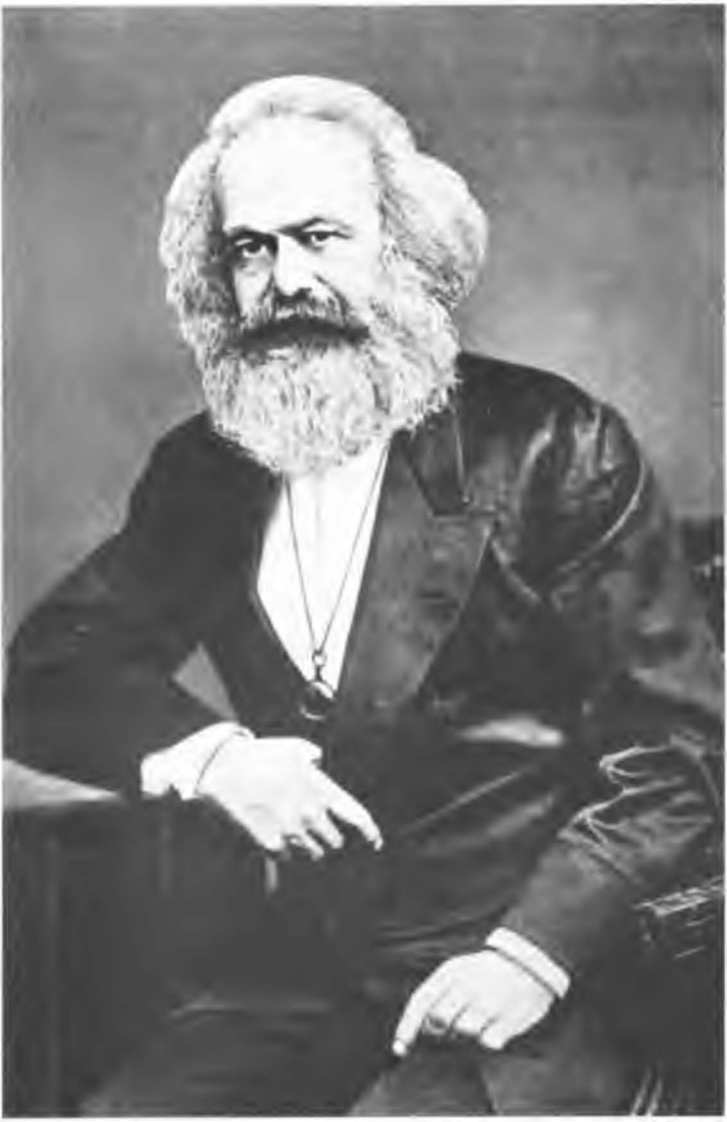

Karl Marx.

da bırakan bir Kuzey Alman Federasyonu yaratma politikasını destekliyordu. Saxon Halk Partisi "büyük Almanya"dan yanaydı ve Prusya'ya karşıydı. Ateşli bir şekilde Bismarckçı çözümü protesto ediyor ve Avusturya'nın da üyesi olacağı bir pan-Cermen federasyonunu savunuyordu. Dolayısıyla Saxon Halk Partisi'nin bir işçi partisi olma konusunda Alman İşçileri Birliği'nden daha az iddiası olduğu için Bismarck'a daha doğrudan muhalefet ediyor ve Marx'ın alkış ve desteği ile aşırı solun partisi olarak az çok bir başarı ortaya koyuyordu. 1867 yılında Kuzey Alman Meclisi'ne hem Liebknecht hem de Bebel seçilmeyi başardılar ve 1868'in başında *Demokratisches Wochenblatt* adıyla, Schweitzer'in *Social- Democrat*'ına muhalefet eden yeni bir haftalık süreli yayın başlattılar.

Bebel'in, Marx'ın bile (her ne kadar "Herr Wilhelm'in öğrencisi olma talihsizliğine uğramış olsa da") "yararlı ve enerjik" olarak gördüğü yetenek ve heyecanı *Demokratisches Wochenblatt*'ı, Alman İşçileri Birliği'nden uzak duran bağımsız sendikaların buluşma noktası haline getirdi ve Liebknecht ve Bebel kısa süre içinde Schweitzer'le eşit koşullarda hareket edebilir hale geldiler. Bu rekabetin etkileri kısa sürede hissedildi. Schweitzer Almanya'da en büyük yetkiye sahip olduğu sürece Marx'ın tutumunu dikkate almamayı göze alabilir ve Marx'ın yeni yetme Liebknecht'e zaman zaman verdiği desteği küçümsemeyle karşılayabilirdi. Ama şimdi içerde ciddi rakiplerle karşılaşınca Marx ve Enternasyonal'i kendi yanma almanın değerini bir kez daha kavradı. Alman İşçileri Birliği'nin yıllık kongresi 1868 Ağustos'unda Hamburg'da toplandı. Marx, onur konuğu olarak toplantıya davet edildi.

Marx zeytin dalını tümüyle reddetmedi. Her şeye rağmen o bir Alman'dı ve Almanlar'ın "harekete İngilizlerden daha ileri bir düzeyde başladıklarını ve Alman oldukları için, omuzlarının üzerinde kafaları olduğunu ve genellemeler yapmayı becerebileceklerini" görmemezlik edemiyordu. Enternasyonal'de Fransız ve İngilizlerin sayısal üstünlüğü sürekli bir sıkıntı kaynağı idi ve bir kez ona karşı birleşirlerse, tüm örgüt onun kontrolünden çıkabilirdi. Başka bir neden yoksa bile bu neden-

le ciddi bir Alman katılımını büyük bir istekle arzuluyordu ve Liebknecht'in kusurlarını bütün yumurtaları o sepete koymak istemeyecek kadar biliyordu. Enternasyonal'in Brüksel Kongresi için Genel Konsey'deki çalışmalarını bahane ederek Hamburg'a gelmekten kendini mazur gösterdi. Ama uygar bir şekilde Alman İşçileri Birliği'ni, işçi sınıfının uluslararası işbirliği ve siyasal özgürlük mücadelesini dile getiren son programındaki kararlılık nedeniyle kutladı. Sözcükler belirli bir ironik niyetle seçilmişti; zira uluslararası işbirliği hiçbir zaman Lassalle'in ülküsü olmamıştı ve Schweitzer efendisinin ulusal önyargılarını çok sadık bir şekilde taklit etmişti.

Enternasyonal'in Brüksel Kongresi'ni, Eccarius'un Enternasyonal delegesi olarak hazır bulunduğu bağımsız sendikaların Nürnberg'deki kongresi izledi. Kongrenin çoğunluğu Liebknecht ve Bebel'in arkasında saf tuttu. Ama uzlaşma havası devam etti; *Demokratisches Wochenblatt*'taki bir makalede Liebknecht Hamburg, Brüksel ve Nürnberg'in, "aynı hedeflere doğru, aynı çabaların" ortaya konduğuna tanık olduğunu yazdı. Nürnberg kongresinin bir sonucu olarak, güney Alman sendikalarının bazıları ilk kez Enternasyonal'e katıldılar. Schweitzer, rakiplerinin başarısıyla bir kez daha telaşlandı. 10 Ekim'de Alman İşçileri Birliği ve Nürnberg sendikaları arasında arabulucuk yapması için Marx'a yalvaran bir yazı yazdı ve üç gün sonra Marx, kavgayı kışkırtanın Schweitzer olduğunu ima ederek, rakip örgütler arasında barışı yeniden kurmak ve sürdürmek için elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğunu açıkladı. Marx'ın cevabı henüz gelmeden, Schweitzer, nasıl Uri kantonunun her üyesi İsviçre Konfederasyonu'nun bir parçası ise, aynı anlamda Alman İşçileri Birliği'nin her üyesinin Enternasyonal'in bir üyesi olduğunu yazmıştı. Marx, titiz bir izleme politikasıyla, Alman işçilerinin hareketini Enternasyonal'e kazandırma yolunda mesafe almış görünüyordu.

Ama Marx'ın hesapları Alman siyasetinin gelip geçici hevesleri ve Alman siyasal hayatının ıslah olmaz hizipçi karakteri nedeniyle bozuldu. Sadowa ve Sedan arasında geçen sürede – Bismarck'ın Avusturya kolunu keserek Almanya'yı sakat bırak-

tığı ve Fransa karşısında ses getiren bir zafer kazanarak bu pek etkili ameliyatı henüz haklılaştırmadığı bir sırada– o anın temel meseleleri üzerindeki görüş ayrılıklarını gidermek olanaksızdı. Çok geçmeden rakipler yine birbirlerinin boğazına sarıldılar ve her ne kadar 1868-69 kışında Schweitzer Prusya basın kanununa karşı bir suçtan hapiste üç ay geçirdiyse de, Liebknecht, Bismarck'ın gizli ajanı diye ona saldırmayı sürdürdü. 1869'un başında Liebknecht ve Bebel Alman İşçileri Birliği'nin gelecek ilk toplantısında ortaya çıkıp Schweitzer'in 1864'ten beri kararlı bir şekilde Bismarck'ın oyununu oynadığını herkese kanıtlayacaklarını belirterek meydan okudular. Bu meydan okuma kabul edildi ve tartışma Mart sonunda Berlin'de yapıldı. Tartışmanın sonunda Schweitzer'in güven oylamasına gitmesi önerildi. Oylama her delegenin temsil ettiği seçmen sayısı esasına göre yapıldı ve buna göre önerinin, 4.500 "hayır" oyuna karşılık 7.500 "evet" oyuyla kabul edildiği açıklandı.

Schweitzer'in kendi örgütünde böyle bir sonuç ciddi bir moral yenilgiydi. Marx, her ne kadar "Liebknecht ve Bebel'in Schweitzer'in ihaneti suçlamalarını destekleyecek tek bir olguyu bile anlatamadıklarını" homurdandıysa da, kesinlikle memnun oldu. Engels, bunun Schweizer'in "kişisel diktatörlüğü"nün sonu anlamına geldiği görüşünü savundu ve Liebknecht'in sahip olduğu "aptal şansı" üzerine yorumda bulundu. Schweitzer sevgili Kontes Hatzfeldt ile reklamı iyi yapılmış bir uzlaşma yoluyla, "ortodoks" Lassalle'cilerin pek az sayıdaki kalıntılarını yeniden Alman İşçileri Birliği'ne katarak pozisyonunu güçlendirmeye çalıştı. Ancak bu hamle Liebknecht'le olan ayrılığı genişletmekten başka bir işe yaramadı ve Ağustos'un başında Eisenach'ta toplanan bir sendika kongresi yeni bir Sosyal Demokrat İşçi Partisi kurulmasına karar verdi. Bu çok önemli bir karardı zira bu kongre Alman işçi hareketinin gelecekte Lassall'ci ya da ulusal bir çizgiyi değil, Marxçı ve uluslararası bir çizgiyi izlemesi gerektiğine karar veriyordu. Bunun ivedi sonucu yeni partinin üyelerine Enternasyonal'e katılmalarını tavsiye etmek oldu ve Liebknecht başkanlığındaki önemli bir Alman delegasyonu

Enternasyonal'in Basel kongresine katıldı. Ekim ayında eski *Demokratisches Wochenblatt*'ın yerini yeni partinin resmî organı *Volkstaat* adlı günlük bir gazete aldı.

1870 yazında Fransa-Prusya savaşının üzerine geldiği –yeni Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve Enternasyonal'in Almanya'daki etkisi için büyük ümitler vaadeden durum– böyle idi. Almanya'da savaş işçi hareketini geçici olarak hareketsiz bıraktı ve yeni ulusal heyecanların dalgaları arasına gark etti. Ancak savaş, proleter örgütlerin gelişmesini uzun süre engelleyemezdi; yalnızca Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Lassalle'ci rakipleri karşısındaki kesin zaferini bir beş yıl kadar geciktirdi. Savaşın Enternasyonal üzerindeki etkisi daha ciddi ve daha kalıcıydı. Bakunin'le yakında patlak vermesi beklenen mücadelede Genel Konsey'e iki yıllık tartışma götürür bir avantaj sağladı. Ama tüm yapının temeldeki zayıflığını –bir yanda Marx ve onun yakın takipçileri ve bir yanda da İngiliz sendikacılar arasındaki amaç ve politika bakımından var olan yapısal bağdaşmazlığı– açığa çıkardı. Savaş bu işi sallantıda bıraktı ve iki yıl sonra Bakunin'inkinden daha zayıf bir bilek onu harabe haline getirmeye yetecekti.

Savaşın patlak vermesiyle kendini ortaya koyan sorunlar, kendine güvenen Marx'ı bile yavaşlattı. O zamana kadar Bismarck'ı demokrasinin düşmanı, Rusya'nın müttefiki ve belki de ajanı olarak değerlendiriyordu; ama onun güçlü ve birleşmiş bir Alman ulusunun yaratıcısı olarak gücünü yeterince ölçememişti. Marx'ın çabalarında belli belirsiz bir Alman patriyotizmi fark edilir hale geldi ve Fransa'da Bismarck tarafından 250.000 *franc*'a satın alındığı yolunda ciddi dedikodular yapıldı. Diğer taraftan onun saikleri farklı türdendi.

> Fransızlar'ın saklanacek yere ihtiyaçları var [diye yazıyordu Engels'e savaş ilan edildiğinde]. Eğer Prusyalılar kazanırsa, devlet gücünün merkezileşmesi, Alman işçi sınıfının da merkezileşmesini sağlayacaktır. Almanya'nın ağırlığı, batı Avrupa işçi hareketinin siklet merkezini Fransa'dan Almanya'ya kaydıracaktır ve Alman işçi sınıfının hem teoride hem de pratik-

te Fransız işçi sınıfına üstün olduğunu görmek için, 1866'dan bu yana her iki ülkedeki hareketi karşılaştırmak yeterlidir. Almanya'nın dünya sahnesinde Fransa'ya olan hakimiyeti, derhal *bizim* teorimizin Proudhon'un teorisinden üstün olacağı anlamına gelecektir.

Daha az derin ve çok daha içten bir şekilde sevinçli olan Bayan Marx, bütün Fransız ulusunun "güzel bi Prusya dayağını" hakettiğini düşünüyordu; zira, "çok az sayıdaki daha iyi olanların bile kalplerinin uzak bir köşesinde şovenizm gizliydi." Ve Engels, "Alman Michael'in bu kez (Napoleon Fransası'nın) dolandırıcılığına bir son vermeye bariz bir şekilde kararlı olmasından" ferahlamış görünüyordu. Engels her zamanki pratik yeteneği ile askerî bilgisini işe koşuyor ve *Pall Mall Gazette* için, Sedan seferi hakkında birkaç çok parlak makale yazıyordu.

Resmen, daha fazla dikkat gerekliydi. Ordular harekete geçtikten on gün sonra, 23 Temmuz'da, Enternasyonal'in Genel Konseyi savaş üzerine, her zaman olduğu gibi Marx'ın elinden çıkan bir manifesto yayınladı. Fransızları halletmek kolaydı. Savaş ilanı, büyük bir samimiyetle, Louis Bonaparte'ın "savaş fesatı" ve "Aralık 1851 *hükümet darbesi*'nin geliştirilmiş baskısı" olarak alenen suçlanabilirdi. Marx daha sonra, biraz daha büyük mahcubiyetle Prusyalılara döndü:

> Almanya açısından savaş, bir savunma savaşıdır, ama Almanya'yı kendini savunma zorunluluğuna kim soktu? Louis Bonaparte'ın ona savaş açmasını kim olanaklı kıldı? *Prusya!* ...(1866) Zaferinden sonra bir an için bile olsa, özgür Almanya'yı esir edilmiş bir Fransa karşısında hayal etti mi? Tam aksi. Eski sisteminin bütün doğal güzelliklerini korurken, İkinci İmparatorluğun bütün oyunlarını bunlara ekledi. ...O zamana kadar yalnızca Rhine'ın bir tarafında serpilen Bonapartist *rejim* öteki tarafta şimdi sahtesini buldu. Bu durumda olan işlerden, *savaştan* başka ne sonuç çıkabilirdi?

Mantık çizgisinin anlaşılmasının güç olduğu düşünülebilir. Ama en azından kıssadan çıkarılacak hisse açıktı ve kusursuz-

du: yalnızca Enternasyonal haklıydı ve Napoleon ve Bismarck eşit derecede kötüydü. Bu durum o kadar önemliydi ki Genel Konsey, bu manifestoyu bin kopya basmaya karar verdi ve de Barış Birliği, metnin çevrilip Fransa ve Almanya'da dağıtılması için 20 *sterlin* katkıda bulundu.

Marx'ın Prusya'nın davasına duyabileceği akılda kalmış her türlü sempati kısa süre sonra İngiltere'de var olan görüş ayrılığı ile ortadan kalktı. Marx, İngiltere'deki Prusya tarafının, bu ülkenin yanında savaşa girmek isteyecek esas itibariyle kraliyet ailesi ve "oligarşi"den oluştuğunu keşfetti. Emekçi dostları 'o bizim lanet olası Alman hanedanı ailevi nedenlerle bizi Kıta savaşına karıştırmak istiyor!' diye homurdanıyordu. "III. George'un kız torununun ve Fritz'in kayın validesinin" Prusya'dan yana "anayasal olmayan müdahalesi"nin iltica etmiş olduğu ülkede bir cumhuriyetçi devrimi kışkırtabileceği parlak düşüncesi bile Marx'ın aklından geçti. Marx her zaman umuda karşı umutluydu –ve daha iyisini bildiği halde– Ingilizlerin bir gün kuşku duyulmayacak olan enerjilerini gerçekten önemli meselelere hasredeceğini umuyordu.

Bu arada savaşın kaderi dramatik bir çabuklukla gözler önüne seriliyordu. Marx daha işin başında III. Napoleon'u içi boş bir düzenbaz olarak reddettiği için kendisini kutlayabilir ve "Bonaparte'a yirmi yıldır öyle güzelce yaltaklanan *The Times, Telegraph* ve *Daily News*'un" hezimetine sevinebilirdi. Ancak Prusya silahlarının şaşırtıcı başarısı, Napoleon'un teslim oluşu ve düşüşü ve Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin ilanı, birbirini görülmemiş bir hızla izleyerek, önceden edinilmiş her türlü nosyonu, hatta bizzat Marx'ınkileri bile tersine çevirdi.

> Cahil Alman güvendiği tanrısına ve Tanrı Wilhelm'e ne kadar çok yaltaklanırsa [diye yazıyordu Engels'e Temmuz'un sonunda] Fransa karşısında o kadar zorba oluyor. Eski Alsace ve Lorraine memnuniyetsizliği sevinçle yola çıkmış bulunuyor – *Augsburger (Allgemeine Zeitung)* da keşif kolu. Ama Lorraine köylüleri yakında Prusyalılara bunun o kadar basit olmadığını gösterecekler.

Onbeş gün sonra, daha da endişeli olarak, Alsace-Lorraine'in Prusya tarafından ilhakının "Avrupa'nın ve özellikle Almanya'nın başına gelebilecek en büyük talihsizlik" olduğunu yazdı ve bir başka uzun erimli öngörü parıltısıyla, Sedan'ın arefesinde Amerika'daki bir arkadaşına, "mevcut savaşın, aynen 1866 savaşının Prusya ile Fransa arasındaki savaşa yol açmış olması gibi, kesinlikle Almanya ile Rusya arasında bir savaşa yol açacağını" yazdı. Sedan'dan on gün sonra, durumu Engels'e eleştirel ve veciz bir şekilde özetledi:

> Savaş bütünüyle nahoş bir hal alıyor. Fransızlar henüz yeterince temiz bir dayak yemediler ve de Prusyalı eşekler şimdiden gereğinden fazla zafer kazanmış bulunuyorlar.

Yeni koşullar Enternasyonal açısından yeni bir açıklamayı zorunlu kıldı. 9 Eylül'de yayınlanan savaş hakkındaki ikinci manifesto, birincisinden çok farklı bir görünüm arzeder. Marx'ın fırsat düştükçe yazdığı en parlak metinlerden birisidir. İlk manifestoda ifade edilen, savaşın Almanya açısından "kesinlikle savunmacı niteliğini kaybetmesi ve Fransız halkına karşı bir savaş olarak dejenere olması" endişesini hatırlatarak başlıyordu. Bu endişe gerçek olmuştur. "Fransız saldırganlığına karşı 'maddi bir garanti' olarak" Alsace-Lorraine'in ilhak edilme tehdidini protesto etmektedir. Bu gibi durumlarda savaş kazanan tarafın iddialarının, düşman topraklarını işgal etmeyi ve arazisini ilhak etmeyi haklı kılmaya yetmeyeceğini ironik bir şekilde özetlemektedir:

> Ama, diyor Tötonik vatanperverliğin sözcüleri, biz Almanları Fransızlarla karıştırmamalısınız. *Bizim* istediğimiz şan, şeref değil, güvenliktir. Almanlar esas itibariyle barışçı bir halktır. Onların aklı başında gözetiminde fethin bizzat kendisi, gelecek bir savaşın koşulu olmaktansa, kalıcı bir barış sözü olmaya dönüşür.

Geçen seksen yılda, 1792 yılında Devrimci Fransa'yı ilk işgal edişlerinden başlayarak Almanların yaptığı kötülükleri hatırlatır ve güvenliğin temeli olarak askerî sınırların nafileliğini gösterir.

> Eğer sınırlar askerî çıkarlarca belirlenecekse, iddiaların sonu gelmez, çünkü her askerî sınır zorunlu olarak hatalıdır ve ancak daha fazla arazi zaptederek düzeltilebilir ve üstelik hiçbir zaman da adil bir şekilde düzeltilemez çünkü her zaman fethedenin, fethedilene zorla kabul ettirilmesini gerektirir ve bu nedenle de kendi içinde yeni savaşların tohumlarını taşır.

"Alman emekçileri" adına (adına konuştukları açısından biraz cüretkâr bir şekilde), "muazzam fedakârlıklarının boşuna olmadığını gösteren, emperyalist ordular üzerindeki zaferin, 1815'te olduğu gibi, Alman halkının yenilgisine dönüşmemesi için" garantiler ister ve bu garantilerin ilki olarak da *Fransa için onurlu bir barış ve Fransız Cumhuriyeti'nin tanınması*" talep eder.

Ama bir kez daha olaylar, manifestolardan daha etkili olduklarını kanıtladılar. Kış çıkmadan, Fransız ordusunun seçkin kesimi teslim olmuş ya da tarafsız bölgede enterne edilmişti. Paris, altı aylık bir kuşatmaya, direnmekten çok katlanmıştı. Versailles'da Alman İmparatorluğu ilan edilmiş ve Alsace-Lorraine'in ilhakını da içeren dikte edilmiş bir barış Bourdeaux'daki Ulusal Meclis tarafından kabul edilmişti. Marx İngiliz kamuoyunun, "Prusya'nın savaş yapma yöntemi, talep etme biçimleri, mülklerin yakılması, başıbozukların vurulması, rehineler alınması ve Otuz Yıl Savaşları'nın tekrarı başka şeylerle" Prusya'ya nasıl daha da karşı hale geldiğine işaret etmektedir. 1871'in başında, Gladstone'un devrileceği ve Prusya'ya karşı savaş açma yetkisiyle yeni bir hükümetin kurulacağını "çok olası" görüyordu. Üstelik teselli edici bir durum da sözkonusuydu. "Savaş nasıl sona ererse ersin" diye yazıyordu dostu Kugelmann'a, "Fransız proletaryasına ateşli silahları kullanmayı öğretti ve bu gelecek için en esaslı garantidir." Bu zekice bir gözlemdi. O kadar çok ateş edilmişti ki, birkaç eksik ya da fazlasının önemi kalmamıştı. Paris'in sabrı sonuna gelmişti ve 18 Mart 1871'de bir halk ayaklanması, devrimci Komün yönetimini iş başına getirdi.

Yirmi yıl önce, 1848-49'un umut kırıcı deneyimi taze iken, Marx, devrimci macera politikasını şiddetle kınamıştı. Tarihin

ışığında, Paris Komünü'nden daha aceleci ya da daha umutsuz bir devrimci maceranın göze alınmamış olduğu görülebilir. Bu sınıf bilincine sahip bir proletercilikten çok, çaresiz bir milliyetçilik patlamasıydı. Marx'ın kendisi, savaş hakkındaki ikinci manifestoda Fransız işçilerini, "mevcut krizde, düşman neredeyse Paris'in kapılarını çalarken, yeni hükümeti devirmeye yönelik herhangi bir hareketin, vahim bir hata" olacağı ve "1792'nin ulusal *anılarından* aşırı etkilenmemeleri" gerektiği konusunda uyarmıştı. Marx'ın, yöneticilerinin beceriksizliği ve ihaneti karşısında çok kızmış bir halkın bu kendiliğinden ayaklanmasını teşvik eden tek sözü yoktur. Ama bir kez olay gerçekleşince heyecana kapıldı. Yıldırılmış ve yenilmiş bir ulusta, dışta Prusyalılara, içte hainlere kafa tutma cesaretini gösteren tek yiğit ve becerikli unsur olarak Komüncüler ortaya çıkmıştı. Komüncülerin ateşli devrimci heyecanını, takdirkâr bir şekilde, muzaffer Almanya'nın üzerine çöken salak tepkiyle karşılaştırıyordu.

> Cenneti topa tutan bu Parislileri [diye yazıyordu Kugelmann'a], Alman-Prusya'nın Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ve onun sonradan ortaya çıkan sahteliklerinin, kışlaların, kilisenin, Junkerciliğin ve hepsinden daha çok cehaletin kölesi olmuşlarla kıyasla.

Bu, "işçi sınıfının toplumsal inisiyatife sahip tek sınıf olduğunun doğruluğunun açıkça kabul edildiği ilk devrimdi" – "proletarya diktatörlüğü" kurma yolunda tarihteki ilk ciddi girişimdi. Yirmi yıl kadar önce yazılmış ve kısa süre önce yeniden basılmış olan *Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire*'inde Marx, bir sonraki Fransız devrimine devlet mekanizmasını ele geçirmesini değil onu yıkmasını salık vermişti. Komün bu tavsiyeye uyduğu için kendisini kutlayabilirdi. Yalnızca Komüncüleri –"sivil savaş başlatma" suçlamasına maruz kalmaktan korktukları için– kaçak Ulusal Muhafızları izleme ve imha etmekten alıkoyan "gönül yüceliği"ne esef ediyordu. Daha Nisan ayında, bu eksikliğin vahim bir hata olacağı yolunda zekice bir tahminde bulunmuştu.

Bütün koşullar Enternasyonal'i gönüldeşlikle ve kesinlikle Komün'ün yanında yer almaya zorluyordu. Ayaklanmadan bir hafta sonra halkın oyuyla seçilen doksan iki üyesinden onyedisi, Enternasyonal'in Fransız şubesinin üyesiydi. Marx'ın teşvikiyle, Genel Konsey'in Fransız üyelerinden birisi, Seraillier, Komün liderleriyle görüşmek ve bir raporla geri gelmek üzere Paris'e gönderildi. Bu arada, Almanya'daki işçi hareketinin her iki kolu, Sosyal Demokratlar ve Lassalleciler, Komünü tereddütsüz bir takdirle karşıladılar. "Bütün Avrupa proletaryası", diye konuştu Bebel Reichstag'da, "ve kalbinde özgürlük ve bağımsızlık duygusu olan herkes, Paris'i izliyor." İngilizlerin, herhangi alışılmamış ve her şeyden önce yabancı her türlü siyasal faaliyet tezahürüne karşı duygusuz, anlayışsız kayıtsızlığının örgütün diğer bütün kısımlarının heyecanını sonsuza kadar boğmasına izin verilemezdi.

Komün Paris'i hemen hemen tam iki ay yönetti. Kısa ömrünün daha büyük kısmı versailles'da Thiers başkanlığındaki geçici hükümetle amansız bir iç savaş halinde geçti ve Mayıs'ın ikinci yarısında Versailles birlikleri 19. yüzyıl Avrupa tarihinde görülmemiş çapta bir katliamla Komün'e son verdiler. Komün dayandığı sürece Enternasyonal'in resmî suskunluğu bozulmamıştı. Ama, *hezimet*'ten bir hafta sonra, 30 Mayıs'ta, Genel Konsey adına dünyaya *Fransa'da İç Savaş* adıyla ateş püsküren bir manifesto yayınlandı. Yazarı hakkında herhangi bir gizlilik yoktu.[1] Bu su katılmamış Marx'tı ve Genel Konsey üyesi olarak adları eklenmiş olan kimi İngilizler, daha sonra manifestonun içeriğini yayınlanana kadar görmediklerini açıklamışlardır.

Fransa'da İç Savaş'da Marx'ın öldürücü ve zehirli belagati zirveye ulaşır. Thiers'i, fiziki kusurları üzerinde ısrarla durarak, "dev yeraltı cücesi" "parlamenter Tom Thumb" ve "bir süre kaplanca içgüdülerine tam yol hız vermesine izin verilen maymun" gibi nitelemelerle şiddetle eleştirir. Haklı olarak, hükümet birliklerinin neden olduğu barbarlıklara saldırır ve misilleme olarak Komün'ün Paris Başpiskoposu ile öteki 63 rehine-

1 Bay Alfred Beesly'in elinde, manifestonun, babasına Marx tarafından takdim edilmiş, üzerinde el yazısıyla "Yazarından" diye yazan bir kopyası mevcuttur.

yi öldürmesini savunur. Fransız esirlerinin salıverilmesi yoluyla Komün'ün ezilmesi için Bismarck'ın yapmış olduğu yardıma sevinir. Zira bu, o zamana kadar pek az pratik uygulaması bulunan ve Marx'ın uzun süredir açıklamış olduğu bir teoriyi, yani "ulusal hükümetlerin proletaryaya karşı *birlik* olduklarını" doğruluyordu. Manifesto, Komün ve Enternasyonal'in kendisi hakkında bir övgü ile sona eriyordu:

> Nerede, ne şekilde ve hangi koşullar altında sınıf mücadelesi bir istikrar kazanmışsa, bizim derneğimizin üyelerinin ön safta durmaları çok doğaldır. Bunun yetiştiği toprak modern toplumun kendisidir. Bu herhangi bir miktar katliamla bastırılamaz. Onu bastırmak için devlet, sermayenin emek üzerindeki despotizmini, kendi asalak varoluşlarının koşulunu bastırmak zorundadır.
>
> Emekçilerin Paris'i, Komünü'yle yeni bir toplumun şanlı habercisi olarak sonsuza kadar kutlanacaktır. Onun şehitleri işçi sınıfının büyük kalbinde saklanmıştır. Onu yok edenleri tarih çoktan ebedi teşhir direğine çivilemiştir ve papazlarının bütün duaları onları kurtarmaya yetmeyecektir.

Enternasyonal'in, Komün'ün zaferlerinde ya da yanlışlarında en küçük bir sorumluluk taşıdığı ya da o felaketli aylarda Paris'in tarihinin, eğer böyle bir örgüt hiç olmamış olsaydı kıl payı kadar farklı olacağı mantıken iddia edilemez. Ancak şurası da bir gerçektir ki, Komün'ün etkin ve göze çarpan üyelerinin yaklaşık beşte biri Enternasyonal'in de üyesiydi ve Derneğin Genel Konsey'i Marx'ın kalemiyle Komün'ün en değer verdikleri ilkeleri hayata geçirenler olduğunu iddia etti. İşçi sınıfı tarafından iktidarın devrimci bir şekilde ele geçirilmesinin dehşete düşürdüğü ve onun ezilmesi için uygulanan korkunçluklardan şaşkına dönen muhafazakâr dünya, bundan gerekli sonuçları çıkardı. 5 Haziran tarihli *The Times*'da, "Paris'teki muhabirimiz", talihsizliklerinin ortasında Fransızların "Enternasyonal'in maskesinin indirilmesine aracı oldukları gerçeğinden bir teselli bulmuş göründüklerini" tuhaf bir şekilde gözlemledi ve bu maske indirme işinde kendi katkıla-

rını da ortaya koydu. *Başka şeyler arasında* Enternasyonal'in "bütün ülkelerdeki toplumun en büyük ve en az itibarlı sınıfının" duygularına hitap ettiğini, "2.500.000 kadar üyeye sahip olduğunu" ve onun başındaki ruhun, "Babeuf, Diebneck, Jacobi, Proudhon ve ötekilerin teorilerini kesin ve gözle görülebilir bir şekilde Berlin'de örgütlemeyi düşünen bir Alman" olduğunu keşfetti ve Enternasyonal'in sadakatsiz Fenianlarla olan ilişkilerinden hisse çıkarılması gerektiğine işaret etti. *Standart,* bir dizi daha doğru bilgilere sahip ama oldukça sansasyonel makaleler yayınladı ki bunlar daha sonra *Enternasyonal'in Gizli Tarihi* adıyla kitaplaştırıldı. *Observer,* Marx'ı suç kovuşturmasıyla tehdit etti. 1871 yılına ait *Annual Register* gibi aklı başında ve duygusal olmayan bir yayın bile, Paris Komünü'nden söz ederken, "Enternasyonal'in müdahalesi ve onun pratikte sosyalizme ve teori ya da felsefede komünizme sağladığı bütünlük ve örgütlülüğün, Kızıl Cumhuriyet hareketini böylesine ürkütücü kıldığını" açıkladı.

Kıta'da aynı varsayımlar evrensel olarak yapılıyordu. Tüm Fransız basını, Enternasyonal'i Komün'le birlikte uygarlığın ikiz düşmanları olarak eşleştiriyor ve Komün'ün olduğu gibi Enternasyonal'in üyelerini de, eğer Fransız toprağında yakalanırlarsa, hayatları bitecek suçlular olarak gösteriyordu. *Gaulois,* Komün'ün, Enternasyonal'in Şubat ayında Londra'da yapılan ve Marx'ın, Derneğin "yüce şefi" olarak, başkanlık ettiği ve Blanqui'nin de katıldığı gizli bir toplantısında nasıl "örgütlendiğini" aktarıyordu ve sayfalarını ilk ve son kez olarak Marx'a açan *The Times,* bu haberleri yalanlamasını yayınlıyordu. Berlin'de *National-Zeitung,* zarif bir şekilde Enternasyonal'i "püskürttüğü şeyin Paris Komünü'nden daha iyi bir şey olamayacağı bir pislik yanardağı" ile karşılaştırıyor ve Marx hakkında, " bu yeni Mesih emeği karşılığında kapitalist tarafından ona ödenen parayı ustadan alıyor ve karşılığında ona cömertçe, bu günden muhtemelen bin yıl sonra var olacak bir devletin faturasını veriyor," diye yazıyordu. Enternasyonal'in var oluşunun ilk günlerinde ilişkilerini kesen Mazzini, gazetesi *La Roma del Popolo*'da bu zararlı ve tehlikeli kuruma kar-

şı "İtalyan işçilerine" uzun bir uyarı yayınlıyordu. "Derneğin. Paris'teki son hareket üzerinde bariz bir etki yaptığını" cüretkâr bir şekilde açıklıyor ve Marx'ı;

> tahakküm edici yaradılışa sahip; başkalarının etkisini kıskanan; herhangi içten, felsefi ya da dinsel bir inancın etkisi altında olmayan; korkarım (haklı bile olsa) doğasında sevgi unsurundan daha fazla öfke unsuru taşıyan ve –keskin ama çözüştürücü– zekâsının niteliği Proudhon'unkini andıran bir adam

olarak şiddetle eleştiriyordu. Marx yeni şöhretinin tadını çıkardı. Daha önce hiç böyle bir başarı tatmamıştı. *Fransa'da İç Savaş*, iki ayda üç baskı yaptı.

> Bu şeytani bir duygu yaratıyor [diye yazdı Kugelmann'a] ve ben şu anda daha büyük iftiraların ve Londra'daki herkesten daha büyük tehditlerin hedefi olmak onuruna sahibim. Bu, işin doğrusu, yirmi yıllık sıkıcı bir durgunluktan sonra fevkalade.

Bütün yıl onu ateşli bir hareketlilik halinde gördü. Bu belki de 1849'dan beri hayatının en dolu yılıydı. Her gün sabah ikiye kadar oturuyordu. Komün'ü ve Enternasyonal'i bu iftiracılara karşı aynı zamanda ve birlikte savunmak onun misyonu oldu ve çeşitli ülkelerdeki bireyler ve gazetelerle tartışmalara girdi. Kendisini (çok yıllar sonra yayınlandığında kendisini hor görenlerin alaylarını harekete geçiren) talihsiz bir ibareyle, "Komün'ün onurunun kurtarıcısı" olarak tanımladı. Bu arada, zor durumdaki mülteciler için pratik yardımlar örgütledi, onlar için para bulmak üzere yeni komiteler kurdu ve onları kendi evinde misafir etti. Enternasyonal'in, hemen hemen tümüyle mültecilerden oluşan yeni bir Fransız şubesi Londra'da kuruldu ve Komün'ün üç üyesi Genel Konsey üyesi oldu.

Hatta Enternasyonal, diplomasinin yüce sorumluluk alanına bile girdi. 1 Temmuz'da, St. James's Sarayı'ndaki Alman Büyükelçisi Kont Bernstorff, Dışişleri Bakanı Lord Granville'e hükümetinin uzun bir memorandumunu sundu. Memorandum, Marx'ın 1850 yılında Komünist Lig için yazmış olduğu

bildirlerden uzun alıntılarla başlıyordu. Kanıtlar biraz eskiydi ama oldukça yeterliydi; *Fransa'da İç Savaş*, muhtemelen henüz Berlin'deki resmî arşivlere girecek zamanı bulamamıştı.

> Yalnızca bu prensiplerinin ileri sürülmesi [diye devam ediyordu Kont Bernstorff'un memorandumu] ve birkaç hafta önce Paris'te bunların öylesine korkunç bir şekilde kısmen hayata geçirilmesi, *bunların genel olarak reddinin bütün uygar hükümetler ve milletler için bir görev olmasını* gerektiriyor.

Sonuç, tüm "uygar hükümetler" Enternasyonal'i yok etmek için işbirliği yapmalı ve "hayat ve mülkiyete yönelik bu sosyalist tehditler" *siyasal* değil fakat *adî* suç olarak değerlendirilmeliydi.

İçişleri Bakanlığı'nın da görüşünü aldıktan sonra Lord Granville, Kont Bernstorff'a, "Mr. Gladstone ve Kraliçe tarafından görülmüş" bir cevap gönderdi. Lord Granville ne olursa olsun Enternasyonal'in İngiliz üyelerinin masum oldukları konusunda protestoda bulunuyordu.

> Aşırı sosyalist düşüncelerin [diye yazıyordu] bu ülkenin emekçilerini etkisi altına almadığına inanılıyor ve en azından burada Derneğin faaliyetlerinden korkulacak herhangi bir tehlikeyi karşılamanın en iyi yolunun onların reklamı olacağı düşünülüyor.
>
> Yabancı ülkelerle ilgili olarak Derneğin İngiliz şubesince atılmış, Belçika ve Fransa'daki grevleri desteklemek üzere küçük miktarda para desteği dışında herhangi pratik bir adım atılmış olduğu bilinmiyor. Paris'teki Komün'e herhangi bir para gönderilmediği kesin olarak ifade edilmiştir.

Yabancı üyeler açısından ise onlar da İngiliz üyeler kadar yasaların koruması altındadırlar ve onların herhangi bir kanunsuz eylemi şimdiye kadar ispatlanmış değildi. Bu cevap, Alman hükümetini bir karşı saldırıya geçmekten caydırmak için yeterince umut kırıcıydı. Yedi ay sonra, 1872 Şubat'ında İspanyol hükümeti tipik bir yavaşlıkla, benzer bir öneride bulundu ve aynı cevabı aldı.

> Majesteleri'nin Hükümeti... [diye sonuçlanıyordu Lord Grandville'in mesajı] mevcut durumda İngiltere'de ikamet eden yabancılarla ilgili olarak Yasa Koyucu'dan herhangi bir olağanüstü ya da daha fazla Yetki istemeyi haklı gösterecek hiçbir gerekçe bulunmadığını düşünüyor ve bu düşüncenin hem bu ülkenin Parlamentosu hem de Halkı tarafından paylaşıldığından kuşku duymak için hiçbir neden de bulunmuyor.

Eğer Majesteleri'nin Hükümeti'nin amacı İngiltere'de Enternasyonal'i yok etmek idiyse, işe karışmama politikasının izlenmesine önayak olmak sağlıklı bir insiyaktı. 1871 yazı boyunca, Komün'ün aşırılıklarının yol açtığı dehşet (buna karmaşık bir düşünce biçimiyle Komün'ün bastırılması için girişilen daha feci aşırılıklar da dahildi), kamuoyuna egemen olmayı sürdürdü ve bu öfke dalgası içinde Enternasyonal tökezlemekten başka bir şey yapmadı. Meseleyi uzun bir süredir geçiştiren İngiliz üyeler sonunda dramatik bir şekilde kendi düşünceleri ile Marx'ınkiler, sendikacılıkla, kızıl devrim arasındaki temel farklılıkla yüz yüze geldiler. Genel Konsey'deki İngiliz delegeleri, adlarının, iç savaş isteyen ve rehinelerin vurulması gibi önlemleri haklı gösteren artık kötü şöhret edinmiş bir belgeye eklenmiş olduğunu gördüler ve bu nedenle hem *burjuva* basınının hem de kendi biraz daha ılımlı yoldaşlarının şiddetli saldırısına maruz kaldılar. Bunlardan bir tanesi, terzi Lucraft, Londra Okul Kurulu'nun üyesiydi ve "gençliğin eğitimi ile görevli iyi bir insan olarak" kendisine suçlayan parmaklar uzatılıyordu. Yuhalamalar ve bağrışmalar, görmezlikten gelinemeyecek kadar güçlü ve devamlıydı. Haziran ayında Odger ve Lucraft, manifesto ile ilgileri olmadığını duyurdular ve adlarının onun altına rızaları olmadan koyulduğunu açıkladılar ve Dernek'ten istifa ettiler. Onların ayrılması, sendikacılık ile Marksizm arasında altı yıl süren huzursuz ittifakın fiilen sonu oldu.

Boşanmanın tam da bu sırada olmasını gerektiren bir başka neden daha vardı. Yıllar süren ajitasyondan sonra Parlamento 1871 yazında "Bruce Yasası" adı verilen ve ilk kez olarak sendikaların statüsünü yasallaştıran ve düzenleyen bir yasa çıkardı.

Zaferlerini kazanmış ve devletin tanımasına nail olmuş İngiliz sendikacılarının, Enternasyonal'den artık kazanabilecekleri hiçbir şey yoktu ve uzak ve farazî bir devrimdense, maddi hedeflerin yasal olarak peşinden koşmaya çok daha fazla ilgi duyuyorlardı. Bazıları eski günler adına Enternasyonal'de kalmayı sürdürdü. Genel Konsey'in yeni sekreteri Hales, Odger ve Lucraft'a, ünlü manifestonun oybirliği ile onaylandığı toplantı için davetiye gönderildiği ve hazırlığına fiilen katılsın ya da katılmasın, yayınlarına bütün üyelerinin imzalarını koymanın Konsey'in bir geleneği olduğu yolunda basına imzalı bir açıklama gönderdi. Bununla birlikte çatlak genişliyordu. İngilizlerin Genel Konsey ve Marx'tan kopuşları, 1871 Eylül'ünde Enternasyonal içinde ayrı bir İngiliz Federal Konseyi oluşturulmasıyla güçlenmiş oldu. Ancak o güne gelindiğinde Bakunin'le olan ölüm-kalım mücadelesi zirveye ulaşmıştı. İngiliz Federal Konseyi'nin kuruluşu bir sonraki bölüme ait bir konudur.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Enternasyonal'in Çöküşü: Marx ve Bakunin

Bakunin, Marx'ın yoluna çıkmış olan en güçlü kişilikti. Rus aristokratı ve orta sınıf Alman Yahudisi; cömert ve kontrol edilemeyen dürtülerin adamı ve duygularını, yüzeysel gözlemcilerin adeta onların varlığına inanmadığ şekilde zekâsına tâbi kılabilen bir adam; tutarsız ve iyi düzenlenmemiş düşüncelerin pervasız doğurucusu ve disiplinli, titiz bir düşünür; manyetik kişisel cazibeye sahip bir adam ve soğukluğu ile itici ve göz korkutucu bir adam – bu birbiriyle uyumsuz çiftin karşılaştırılmasında her türlü zıtlık unsuru mevcuttu. Seyrek görüştüler ve görüşmeleri belirli bir ölçüde karşılıklı hoşgörü, neredeyse saygı ortaya koydu. Ama kişiliklerinin gücü, tutkuları ve mizaçlarının çatışmasını yansıtan çatışan düşünceleri onları alınlarına yazılmış rakipler yaptı. Avrupa devrimci hareketinin liderliği için birbirleriyle savaştırlar ve biri diğerini sahadan silinceye kadar savaştılar. Aralarındaki kavganın zirveye ulaşması her ikisinin hayatlarındaki son önemli olay oldu.

İlk kez 1844'te Paris'te tanıştılar ve 1848 devriminin arefesinde Brüksel'de bir kez daha karşılaştılar; her ne kadar ikinci karşılaşmada, önceki bir bölümde aktarılan mektubun ortaya koyduğu gibi, Bakunin doğalarının mukadder bağdaşmazlığını çoktan algılamış olsa da aralarında bir gedik açılmadı. Ay-

nı dava için hâlâ yan yana savaşıyorlardı. Devrim patlak verince Bakunin derhal Paris'e gitti. On gün sonra daha acelesiz ve daha yüz kızartıcı bir kovulma yöntemiyle Marx kendisini izledi.

Her ikisi de devrimci Paris'te uzun süre kalmadılar; eğer orada karşılaşmış bile olsalar kavga edemeyecek kadar meşguldüler. Nisan ayında, Marx'ın karargahını Köln'e taşıdığı sırada, Bakunin Orta Avrupa'nın köpüren, adam yutan bataklıklarına dalmış ve değişen Alman, Leh, Çek ve Güney Slavlarının arasında vaaz vermeye, ajitasyon yapmaya, komplo hazırlamaya başlamıştı. Ama Paris'e arkasını döner dönmez çirkin bir dedikodu yayılmaya başladı. Deniyordu ki, Jacob Tolstoy gibi, Bakunin de Rus hükümetinin gizli bir ajanıydı ve kendine güvenmiş olan çok sayıda Polonyalı devrimciye ihanet etmişti. Dedikodu ağızdan ağıza yayıldıktan sonra *Neue Rheinische Zeitung* gibi bir gazetenin sütunlarında yayınlanma onuruna erişti. Bu Paris'teki bir muhabirden, George Sand'in elinde, "kısa süre önce Paris'ten sınırdışı edilen bir Rus'un, Mikhail Bakunin'in, Rusya'nın ajanı ya da aleti olduğu"nu gösteren belgeler bulunduğu yolunda bir haberdi. Bu dedikodunun doğuşunda Marx'ın parmağının olmadığı açıktır. Ama hemencecik bu kuşkuyu benimsedi ve bu durumda da kuşku, *ilk bakışta* abes görünmüyordu. Marx Bakunin'i yakından tanımıyordu ve Ruslar her zaman kestirilemez insanlardı. Bu haberi yayınladığı için onu eleştirmek donkişotvari olur. Marx, o sırada Breslau'da olan Bakunin'in derhal yayınladığı *yalanlamayı* ve George Sand'in Bakunin'le iligili herlangi bir belge ya da kanıta sahip olmadığını ya da bu mesele hakkında herhangi bir şey bilmediğini belirten notunu da aynı çabuklukla yayınladı. Marx, bir editör notu olarak, George Sand'in mektubunun "bütün meseleyi mükemmelen açıkladığını" ve olayın kapandığını yazdı. Ertesi ay Marx'la Bakunin arasında Berlin'de rastlantısal bir karşılaşma oldu. Konuşmalarına ilişkin herhangi bir belge mevcut değil, ama haber konusunun ele alınmamış olması olası görünmüyor. Dost olarak ayrıldılar. Bakunin Marx'a karşı kin beslemedi ve Marx da bir parça riyakârlıkla, yaygın bir if-

tirayı basılı olarak kesinlikle ortadan kaldırmak için Bakunin'e bir hizmet yaptığı için kendini kutluyordu.

Ancak bu olay, *Neue Rheinische Zeitung*'un Bakunin'le ilgilenmesinin sonu olmadı. 1848 yazında, Bakunin Prag'da, amacı bütün dağınık Slav haklarının yabancı boyunduruğundan kurtarılmasını duyurmak olan pan-İslav bir kongreye katılmıştı. Kongrenin sonucu Bakunin için bir hayal kırıklığıydı. Kongre, Avusturya İmparatorluğu'ndaki Slav ırklarının, özellikle de Çeklerin, *burjuva* liderlerinin egemenliği altında geçmişti ve devrim lehine ya da gericiliğe karşı herhangi net bir bildiri yayınlayamamıştı. Aynı yılın Aralık ayında Bakunin *Slavlar'a Çağrı*'yı yayınladı. Burada Slav halklarının Alman, Avusturyalı ve Macar devrimcileriyle elele vermeleri isteniyordu. Dünya devrimci ve gerici olarak iki kampa ayrılmıştı ve Slav halkları, eğer özgürlüklerini kazanmak istiyorlarsa, devrimcilerin yanında yer almalıydılar. Acil ve temel hedef Avusturya İmparatorluğu'nun tamamen yıkılmasıydı. Nihai hedef özgür Avrupa cumhuriyetleri genel federasyonuydu.

Fransızca yazılmış olan bu ateşli risale, ilk kez olarak meseleyi Avrupa kamuoyunun önüne açıklıkla koyuyordu ve oldukça büyük bir sansasyon yarattı. *Neue Rheinische Zeitung* bunu görmezden gelemezdi ama konuyu can sıkıcı buluyordu. Bir yanda, herhangi gerçek devrimci bir oluşumun cesaretini kırıyordu; ama bu sırada birkaç ülkenin polisi tarafından aranan Bakunin, doğal olarak sempati odağı idi. Öte yandan, devrimi milliyetçilikle ilişkilendiren (onun gerici bir olgu olarak değerlendirdiği) her türlü girişim Marx için iğrenç bir şeydi ve ne Marx ne de Engels orta Avrupa'nın Slavlarının Alman ya da Macar efendilerinden kurtulmasına herhangi bir ilgi gösteriyorlardı. Bakunin gibi dakikası dakikasına uymayan bir adama karşı sağlam Tötonik bir kuşku duyan Engels bu görev için uygun birisiydi ve meseleyi ele aldı ve onun kaleminden[1] çı-

1 Bu imzasız makalelerin yazarının Engels olduğu, Bakunin'in planlarının bozulması için bir önerinin gündemde olduğu 1868 Kasım'ında Marx ve Engel arasındaki bir mektuplaşmayla kanıtlanmıştır. Sözkonusu öneriden herhangi bir sonuç çıkmadı.

kan *Demokratik Pan-İslavizm* adlı iki makale 14 ve 15 Şubat 1849'da *Neue Rheinische Zeitung*'da yayınlandı.

"Bakunin" diye yazıyordu Engels, "bizim dostumuzdur. Ama bu onun risalesini eleştirmemizi engellemez" Eleştiri noksansızdı. Bakunin'in umutları saf hayal üzerine oturuyordu. Engels yazdığı tarihten yetmiş yıl sonraki bir çözümü, önceden sezgi yoluyla lanetliyordu. "Beş buçuk milyon Çek, Moravyalı ve Slovak'ı bir devlet içinde ve beş buçuk milyon Slav'ı, Türkiye'nin Slavlarıyla birlikte bir başka devlet içinde" toplamaktan daha abes ne olabilir diye soruyordu. Bu Slav halklarının hiçbiri derli toplu arazi parçalarını işgal etmemiştir ve şehirlerdeki Macar ya da Alman çoğunluklar ne yapılacaktır? Eğer Polonya Baltık'ta kendisine bir kıyı bölgesi isterse, Avusturya ve Macaristan'ın Adriyatik'te kendi kıyı bölgelerine sahip olmaları nasıl engellenecektir?

> Polonyalılar dışında, Ruslar ve nihayet Türkiye'nin Slavları, en basitinden bağımsızlığın ve varolabilme yeteneğinin birincil tarihsel, coğrafî, siyasal ve ekonomik önkoşullarına sahip olmadıkları için hiçbir Slav halkının herhangi bir geleceği yoktur.

Üstelik, bu Slavlar hiç de devrimci değillerdir ve esas itibariyle *burjuva* ve gericidirler. Devrimi bastıran Avusturya birlikleri arasında en güvenilir ve en acımasız müfrezelerin Hırvatlar olduğunu herkes bilir. Orta Avrupa'nın Slavlarının sözde özlemleri I. Nikola ve Rus aristokrasisi arasındaki oyunda yalnızca bir piyondu.

Neue Rheinische Zeitung'daki bu makaleler, bu kitabın sayfaları arasında birden çok ifadesine göndermede bulunulan ve hayatlarının sonuna kadar Marx ve Engels'e egemen olmaya devam edecek o anti-Slav kompleksin, en tam ve en belirgin somut örnekleridir. Bunun başlıca iki temel kaynağı olduğu söylenebilir. İlk olarak, Slav'a karşı olan nefret her Alman'ın kanında vardır ve hem Marx hem de Engels, bu ulusal kibirden tam olarak paylarını almışlardı. İkinci olarak Rusya, 19. yüzyıl boyunca aristokrasinin sembolüydü ve tüm radikallerin doğal

Michael Bakunin, 1869.

düşmanıydı ve 1849 krizinde orta Avrupa'nın tehdit altındaki hükümetlerini korumak için müdahalesiyle bütün devrimcilerin özel nefretini kazanmıştı. Marx, canı gönülden ve içtenlikle bu güdülere tepki gösteriyordu. Ellilerin sonlarında Herzen gibi romantik eğilimli Ruslar II. Aleksandr'ın liberal reformlarını Avrupa'ya örnek olarak ve yeni bir dünyanın habercisi olarak selamladığında ve Rus karakterinin ve kurumlarının özündeki demokrat nitelikten söz ettiğinde Marx'ın öfkesi sınır ta-

nımıyordu. Yalnızca hayatının son iki ya da üç yılında, şaşırtıcı ve çelişkili bir şekilde, en sadık müritlerini en çok nefret ettiği ve küçümsediği ülkede bulunca, uzlaşmaz düşmanca tutumunu değiştirdi ve Rus köy komününün, uygun bir şekilde yönlendirilirse içinde gelecekteki sosyalist düzenin çekirdeğini taşıyabileceğini kabul etmeye hazır hale geldi. Ancak bütün bunlar daha çok uzaktaydı ve tüm aktif hayatı boyunca Rus sözcüğü, Engels'de de olduğu gibi, Marx'ta içgüdüsel bir tiksinme ve güvensizlik tepkisini harekete geçirmeye yetiyordu.

Bakunin'in, Engels'in *Neue Rheinische Zeitung*'daki Pan-İslavizm makalelerini görmüş ya da duymuş olduğu konusunda bir kanıt yok. Ancak, Marx'ın genel olarak Slavlara ve özel olarak da Ruslara karşı olan müzmin önyargısı, onun Bakunin'le olan ilişkilerinde önemli bir etkendi. 1853 Ağustos'unda, Bakunin Peter ve Paul Kalesi'nde son üç yıldır güvenli bir şekilde barındırılırken, Londra'daki *Morning Advertiser*'ın bir "dış muhabiri", Bakunin'den, "Çar'ın kurbanlarından birisi" olarak söz etti. Birkaç gün sonra bu söz, aynı gazeteye gönderilen ve Bakunin'in bir Rus hapishanesinde solup gitmek bir yana, Kafkaslar'daki Rus ordusunda görev yaptığını, zira "hapishanede tutulmayacak kadar değerli bir araç" olduğunu iddia eden bir yazıyı tahrik etti. Mektup, "F.M." tarafından imzalanmıştı ve imzanın sahibi, isim benzerliği ile Marx'ı bir kere daha üzmüş olan sadık Urquhartçı Francis Marx'tan başkası değildi. "F.M."in mektubu, bir diğer Rus mülteci ve Londra'daki Polonyalı *émigrélerin* lideri Herzen'in imzasıyla, bu karalamayı uygun bir öfkeyle çürüten bir cevaba yol açtı.

> Bu iftira, Madam George Sand'i bunu onaylamaya davet etmekten çekinmeyen bir Alman gazetesinde daha önce kendini göstermişti. Pekala! Madam George Sand, kamuya açıklanan bir mektupla bu meseleye, elinde aksini ispatlayacak kanıtlar olduğunu belirterek, resmen bir tekzip göndermişti.

Olay daha da büyüdü. "F.M." daha açık ve daha kesin bir şekilde Bakunin'in bir Rus ajanı olduğunu tekrarladı. Urquhart hiçbir Rus'un ve hiçbir devrimcinin onurlu bir adam olamaya-

cağını ilan etti. Marx'ın kendisi, Bakunin'i temize çıkarmaktan ziyade, *Neue Rheinische Zeitung*'da bu iftirayı ilk kez yayınlamış olmaktan kendisini mazur göstermeye çalışan uzun bir yazı yayınladı. Bütün işi başlatan "dış muhabir" yeniden devreye girdi. Bakunin'e karşı olan iftiradan, "1848'de dostlarından birisi tarafından desteklenmiş" olarak söz etti ve bundan "akıllı bir düşman, aptal bir dosttan iyidir" şeklinde kıssadan hisse çıkardı. Aptal dost olarak adlandırılmamış olsa da Marx, üstüne alındı ve acıtıcı bir cevap yazdı ama bu yayınlanmadı. Kavga, bu işlere önem veren az sayıdaki kişinin zihninde, Bakunin'in tehlikeli bir adam olduğu ve de Marx'ın ona karşı olan suçlamalara inanmış olsun ya da olmasın, bunları yaymaktan büyük ölçüde sorumlu olduğu yolunda karışık bir izlenim bırakarak söndü gitti.

Sekiz sene sonra, 1861'in sonunda, Bakunin Sibirya'dan kaçtı ve bir yıldan biraz fazla bir süre Londra'da kaldı. Ama Marx ve o şehrin farklı semtlerinde yaşadılar – Marx Haverstock Hill'de; Bakunin Paddington civarında ve de yolları hiç kesişmedi. Ancak sonunda 1864'te rastlantısal bir görüşme oldu. Bakunin, İsveç'ten İtalya'ya giderken Londra'dan geçiyordu ve gardrobunun eksiklerini tamamlamak için bir terziyi ziyaret etti. Terzi, daha önce, Alman İşçileri Eğitim Birliği'nin ve Enternasyonal Genel Konseyi'nin üyesi olan Lessner'den başkası değildi. Yeni müşterisinden Marx'a söz etti. Bu isim pek çok eski anıyı harekete geçirdi. Marx, Bakunin'i onaltı yıldan bu yana, kendisinin İngiltere'ye gelmesinden ve Bakunin'in Çar'ın pençesine düşmesinden sonra görmemişti. İki ay kadar önce Lassalle öldüğünde söylediği gibi "eski kalabalık" giderek daha da küçülüyordu ve Bakunin kesinlikle "eski kalabalık"tan birisiydi. Marx ona yazdı, teşvik edici bir cevap aldı ve 3 Kasım'da Bakunin'i kaldığı pansiyonda ziyaret etti.

İki rakibinin son kez yüz yüze karşılaştığı bu görüşme, çok yıllar sonra bu iki şef ve onları izleyenler arasında çok şiddetli tartışmaların konusu oldu. Bu görüşme hakkında pek çok sayıdaki anlatı içinde, herhangi ciddi bir doğruluk iddiası taşıyabilecek olan, ertesi gün Marx'ın Engels'e yazmış olduğu mek-

tuptur. Marx, 1848 yılında Berlin'de bıraktığı otuz beşlik, iki dirhem bir çekirdek, yakışıklı adamın yerini, bakımsız, dişsiz et dağının almış bulunduğu; ya da hâlâ donuklaşmamış aydınlık, parlayan gözlerin Bakunin'in manyetik cazibesinin başlıca göstergesi olduğu yolundaki dışsal izlenimleri ayrıntılı olarak anlatmadan duramıyordu (bunu yapmamak onun tarzı değildi). Ama bu yavan anlatı bile, hâlâ Bakunin'in, anormal derecede etki altına alınmayan Marx üzerinde bile, neredeyse bunu yapabilen tek kişi olarak, tuhaf, mantık dışı bir efsun etkisi yaptığına tanıklık ediyordu. "Onu çok sevdiğimi – eskiden daha çok" (diye yazıyordu Marx) "söylemeliyim." O, "onaltı yıldan sonra, geriye değil de ileriye doğru yürümüş az sayıda adamdan birisidir." Bir önceki yılın Polonya ayaklanması hakkında konuştular. Bakunin bunun başarısızlığının, Pololonyalı aristokratların bir "köylü sosyalizmi" ilan etmeyi reddetmelerine bağlı olduğunu açıkladı. "Şimdi, Polonya ayaklanmasının başarısızlığından sonra, yalnızca sosyalist hareket içinde yer alacağını" söyledi. Marx, "Urquhartçı suçlamalar"dan duygulu bir şekilde söz etti; zira Bakunin hakkındaki saçma suçlamanın ilk kez *Neue Rheinische Zeitung*'da görülmüş olmasının, şimdi, "F.M."in *Morning Advertiser*'daki icraatının ışığında ahlaksız Urquhartçılara maledilebileceğini söyledi. Görüşme her ikisini de tamamiyle memnun edecek bir şekilde geçti. Birkaç kişisel kompliman ve esenlik dilekleri, bu iki büyük devrimci arasındaki son görüşmeyi noktaladı. Bu anlatının en ilginç özelliği, konuşmanın yer almasından beş hafta önce kurulmuş olan Enternasyonal'den herhangi bir şekilde hiç söz edilmeyişidir. Daha sonra Marx tarafından kaleme alınan (her ne kadar kendisinden üçüncü tekil şahıs olarak söz edilmekteyse de, 1872 yılında Marx tarafından yazılan bir belgede) bir başka anlatıda bu atlama yeterince telafi edilmektedir.

> Rus Bakunin [diye devam eder] Enternasyonal'in kuruluşundan hemen sonra Londra'da Marx'la buluştu. Marx onu, yeteneğinin sonuna kadar çalışmaya söz verdiği Derneğe kabul etti. Bakunin daha sonra İtalya'ya gitmek üzere ayrıldı. Oraday-

ken Marx'tan Derneğin Tüzüğünü ve kuruluş *Hitabı*'m aldı ve büyük bir heyecanla cevap verdi; ama hiçbir şey yapmadı.

Bu ifadede, Bakunin'in Enternasyonal'e daha sonra yapacağı saldırının kötülüğünü, onun örgüte karşı olan yükümlülüğünü büyüterek göstermek arzusu vardır ve Engels'e gönderilen mektuptaki suskunluğun ışığında, Enternasyonal'in çalışmalarında Bakunin'in işbirliğinin, 3 Kasım 1864'teki görüşmede herhangi önemli bir rol oynadığına inanmak zordur. Ama Marx'ın ifadelerinden, en azından bir tanesinde, bu tamamen doğrulanmıştır. Bakunin'in 1865 Şubat'ında Floransa'dan yazdığı "heyecanlı cevap" günümüze ulaşmıştır. Bu bir hayli şefkatli sözcüklerle kaleme alınmış, Marx'a *carissimo amico* diye hitap edilen, aile fotoğraflarının teati edilmesini öneren ve her türlü devrimci faaliyette "frene basan" İtalyanların siyasal geriliğinden nefret ifade eden bir mektuptu. Bu mektup, Bakunin'in yalnızca açılış *Hitabı*'nı aldığını değil, onun İtalyancaya çevrilmesi için düzenleme yapmaya söz verdiğini ve Marx'ın isteği üzerine bir kopyasını Garibaldi'ye gönderdiğini göstermektedir. Mektup, Bakunin'in kendisini Enternasyonal'in bir üyesi olarak mı yoksa bağımsız bir işbirlikçi olarak mı gördüğünü açıklamıyor. Aradaki fark bir mizaç meselesiydi. Disiplini seven Marx'ın, sorgusuz sualsiz sadakat ve tam itaat göstermeyen birinin işbirliğine ihtiyacı yoktu. Esas itibariyle disiplinsiz biri olan Bakunin yol gösterebilirdi ama asla takip edemezdi. Örgütlenmesi hakkında hiçbir şey bilmediği halde Enternasyonal'e sıcak bakıyordu. Ama eğer ona yardım edecekse, bunu kendi bildiği gibi ve kendi keyfine göre yapacaktı.

İzleyen üç yılı Bakunin İtalya'da geçirdi. Burada, amaçları belirsiz, üyeleri daha da belirsiz bir Uluslararası Kardeşlik örgütü kurdu ve izleyen altı ya da yedi yılda baskın hobisi haline gelecek devrimci gizli dernekler kurmak gibi çocukça bir tutku geliştirdi. 1867 yılında İtalya'dan İsviçreye göç etti ve yıllardan sonra ilk kez, aynı yılın Eylül'ünde Cenevre'de toplanan Barış ve Özgürlük Birliği'nin kongresinde halk önüne çıktı. Kendisini kongrenin sol kanadında görüyor ve Enternasyonal'inkinden

çok güç ayırdedilebilecek bir program öneriyordu. Birliğin yürütme komitesine seçildi ve bu kapasite ile yıl boyunca Birliğin politikasını Entrnasyonal'inkiyle koordine etmek için çalıştı. Onun maharetli rehberliği altında iki örgüt pek yakında birleşecekti. Yolu açmak için kendisi, 1868 Haziran'ında Enternasyonal'in Cenevre koluna katıldı.

Bu zamana kadar, Enternasyonal'e karşı herhangi fesatçı planlar beslemek bir tarafa, onu samimiyetle güçlendirmek ve genişletmek istediği açıkça görülüyor. Aynı zamanda, hiç kuşku yok ki, kişisel ihtirasları da vardı ve Barış ve Özgürlük Birliği ile Enternasyonal'i birleştirmeyi başarabilseydi, Marx'ın yanı sıra büyük işçi örgütünün ikinci kurucusu mertebesine erişecekti. Bununla birilikte, eğer onun hesabı bu idiyse, üzücü bir şekilde boşa çıktı. Birliğin yürütme komitesini, Enternasyonal'in Brüksel kongresine bir mektup göndermek ve her iki derneğin amaçlarının benzer olduğunu ifade ederek Enternasyonal'in üyelerini *kitle halinde* Birliğin Bern'de yapılacak gelecek kongresine katılmaya davet konusunda ikna etti ve kendi adına da programlarının özdeşliğini daha da açıklayan bir mektup yazarak bu işi takip etti. Ama rolünü fazlasıyla abartmıştı. Brüksel kongresi yalnızca bu çağrılara kulak asmamakla kalmadı ama daha önceki bir bölümde zikredilmiş olan, kısaca Birliğin kendisini feshetmesi ve Enternasyonal'e katılması çağrısını karara bağladı. Bakunin'in sabırsızlığının yol açtığı kamu önündeki bu terslenme, onun Birlik içindeki pozisyonunu ciddi olarak zayıflattı. Yürütme komitesini yönetimi altına almıştı; kongre 1868 Eylül'ünün sonlarında, Bern'de toplandığında Birlik içindeki *burjuva* ve muhafazakâr unsurlar yeniden duruma egemen oldular. Bakunin, "sınıfların ve bireylerin ekonomik ve sosyal bakımdan eşitlenmesi" yönündeki bir karar tasarısını geçirmeyi başaramadı ve kongrenin son günü, ondört sadık destekçisiyle birlikte Birlik'ten dramatik bir şekilde ayrıldı.

Böyle törensiz bir şekilde sahnenin ortasından uzaklaştırılan Bakunin'in, artık, Enternasyonal'in Cenevre kolunun sıradan bir üyesi olma dışında devrimci harekette herhangi bir statüsü yoktu. Ama o sıradan bir adam değildi ve hiçbir sıradan po-

zisyon onu tatmin edemezdi. Kafası inatçı bir şekilde aynı çizgide işliyordu. Eğer Barış ve Özgürlük Birliği'ni, Enternasyonal içinde yetkili bir pozisyon için kendi atlama taşı olarak kullanamayacaksa, bu amaç için başka bir örgüt yaratacaktı. Kendisiyle birlikte Birlik'ten ayrılan ondört izleyicisini çekirdek olarak alıp, Sosyal Demokratik İttifak adını verdiği yeni bir dernek kurdu. Derneğin tüzük, ulusal ve yerel kongreler gibi takım taklavatı ve de Cenevre'de bir merkezî bürosu bulunuyordu. İşin doğrusu, Bakunin'in az sayıdaki yakınıyla sınırlıydı ve Cenevre dışında Napoli, Lyon ve Barcelona'da olmak üzere yalnızca dört şubesi vardı. Ancak İttifak, bağımsız bir varlık olarak yaşamayı ummuyordu ve yaşayamazdı. Tek amacı ve *varlık nedeni* Bakunin'in onurunu kurtarmak için Enternasyonal'e katılmaktı ve neredeyse edepsiz bir acelecilik içinde bu işe girişti. 1869 Aralık'ında Sosyal Domakratik İttifak, Enternasyonal'e kabul edilmek üzere Genel Konsey'e başvurdu. İttifak'ın şubeleri de, eğer oralarda Enternasyonal'in kısımları varsa ona katılacaklardı ama İttifak, büyük örgütün bir birimi olarak tüzel kişiliğini koruyacaktı. Resmi başvuruyu, Bakunin'den "eski dostum" Marx'a hitaben dalkavukça bir mektup izledi ki bu mektup muhatabının öfkesini ve en kötü kuşkularını kışkırtmakta gecikmedi.

Devekuşuvâri bir düşünceye saplanmış olarak Bakunin, böylesine tuhaf bir başvurunun kesin red cevabıyla karşılaşacağını hiçbir zaman tahmin etmemiş görünüyor. Enternasyonal'in o düzenli ve disiplinli yapısı içinde bir tür *devlet içinde devlet* (*imperiumn in imperio*) yaratma önerisi hiç de aklı başında görünmedi. Engels, "Sibirya, şişman bir göbek ve genç bir Polonyalı hanım, Bakunin'i bir öküz kadar aptal yapmış" açıklamasının gönüllüsü oldu. Marx adamını daha iyi tanıyordu ve duruma daha hakimdi. "Herr Bakunin" diye yazıyordu Engels'e, "işçilerin hareketini, Rus himayesi altına almayı teklif edecek kadar alçak gönüllü" Ama Bakunin bir kez daha gururunu kırdı. İlk başvurusu reddedilince, tam bir teslim olma anlamına gelecek ikinci bir başvuru yaptı. Yerel şubelerinin, Enternasyonal'in normal kısımları olarak kabul edileceği anlayışına bağlı ola-

rak İttifak'ı feshetmeyi önerdi. Genel Konsey, meseleyi görüştü ve koşullarını belirledi. İttifak'ın programında yer alan "sınıfların eşitlenmesi" sözcüklerinin, "sınıfların ortadan kaldırılması' şeklinde değiştirilmesi talep edildi ve bu talep kabul edildi. Artık reddetmek için başka bir bahane kalmamıştı. 1869 yazında, İttifak'ın yerel şubeleri kesin olarak Enternasyonal'in kısımlarına dönüştürüldü ve Eylül ayında Bakunin ve belli başlı yardımcıları, Enternasyonal'in Basel'deki kongresine katıldılar.

Şimdi bile Bakunin'i Enternasyonal'e ya da bireysel olarak Marx'a karşı düşmanca bir hesap nedeniyle suçlamak haksızlık olur. Rakibinden çok daha safça ihtiraslı olan Bakunin, daha az kurnaz ve son derecede daha az uzak görüşlüydü. Basel kongresinde Bakuninciler, "doğrudan yasama" ve toprakta özel mülkiyet konularında Genel Konsey delegeleriyle birlikte oy kullandılar. Dik kafalı şubelerle başa çıkmak için Genel Konsey'in yetkisini artıran – çok geçmeden acı bir şekilde pişman oldukları, Tüzük değişikliğini desteklediler. Bakuninciler Genel Konsey'le karşı karşıya getiren miras konusu bile, ilke meselesi olmaktan çok kişisel mizaç meselesiydi. Yine de, Basel kongresinin Enternasyonal'in tarihinde kritik bir an olduğundan kimse kuşku duyamaz. Bakunin'in sahnede görünmesi bile kendi başına bir olaydı. Yaklaşmakta olan düellonun işaretini veriyordu. Ama açık düşmanlıklar hâlâ erteleniyordu ve çoğu kez iki büyük güç arasındaki belirleyici mücadelenin arefesinde olduğu gibi, ilk olay, baş oyuncuların her ikisinin de yokluğunda, ücra, uzak bir yörede patlak verdi. İlk çatışma, Enternasyonal'in Fransız İsviçre gruplarının yerel bir kongre topladığı İsviçre Jura'sının küçük bir kasabasında yaşandı.

Enternasyonal'in Fransız İsviçre kısımları, Bakunin ve James Guillaume'un ortak çabaları sonucu, kendisini Federasyon Romande olarak adlandıran bir yerel grup oluşturmuştu. 1869 baharında Guillaume'un yol gösterdiği Bakunin, İsviçre Jura'sının küçük sanayi kasabalarında muzaffer bir ilerleme kaydetti ve o zamandan itibaren bu yöredeki Enternasyonal kısımları Bakuninciliğin kalesi haline geldi. Doktrin muğlaktı ve kimi bocalamalardan masun değildi. Ama imanın ilk mad-

desi Bakunin'i Tanrı, Guillaume'u da onun peygamberi olarak kabul etmekti. Birincisinin ilham veren nitelikleri ve ikincisinin yorulmak bilmeyen çabaları sayesinde inananların sadakati mücadele boyunca sarsılmadı. Ancak, her ne kadar şubeleri Fransızca konuşan İsviçre topraklarına yayılmışsa da, Federasyon Romande'nin genel merkezi zorunlu olarak Cenevre'deydi. Federasyon'un yürütme komitesinin yeri Cenevre idi ve esas itibariyle Cenevrelilerden oluşuyordu. İnanç itibariyle devrimci değil de radikal olan bu üyeler, Bakunin'in görüşlerine güven duymuyorlar ve mizaçları gereği ihtiyatlı ve titiz olduklarından bu değişken ve şamatacı kişiliğe güvenemiyorlardı. Belki de her şeyden daha fazla, işlerinin düzenli işleyişine böylesine kestirilemez bir etkenin müdahale etmesinden çekiniyorlardı. İttifak'ın Cenevre kolundan, Bakunin'in örgütünden, özellikle kuşku duyuluyordu. Bu örgüt, 1869 yazında Genel Konsey kararıyla Enternasyonal'e kabul edildi ve hemen sonrasında Federasyon Romande'ye kabul edilmek üzere başvuruda bulununca güç bir durum ortaya çıktı. Federasyon, Enternasyonal'e bağlı her iki İsviçre kolundan birisine sahipti ve Bakunin'in örgütünü reddetmek için sağlam bir zemin bulmak kolay değildi. Ancak yürütme komitesi, Cenevreli inatçılığıyla Fabian taktiklere başvurdu. Başvuruyu ne reddetti ne de onayladı. "Daha uygun bir zamana" erteledi. İttifak bu kararı, güç bela gizlenmiş bir red olarak aldı ve Federasyon'un bir sonraki kongresine başvurmaya karar verdi.

Kendi başına önemsiz ama sonuçları bakımından çok önemli olan kongre, 1870 başında, La Chaux-de-Fonds'un küçük bir dağ kasabasında toplandı. Jura'nın kısımları, Guillaume tarafından İttifak adına kapı kapı dolaşılmıştı ve gündemin ilk maddesi olarak Federasyon'a, İttifak'ın Cenevre kolunun kabul edilmesini talep ettiler. Durumlarını samimi bir şekilde açıklamaya zorlanan yörütme komitesi, itirazının nedenini saklamadı. Bu Bakunin'e karşı kişisel bir kan davasıydı ve bir Rus'u bir başka Rus'a yakalatma mükemmel ilkesi uyarınca, saldırıyı yönetmek üzere Utin adlı bir Rus'u ortaya çıkardılar. Utin, Rusya'daki devrimci gizli bir örgütün eski üyesiydi.

İlk başta İsviçre'ye sağlık nedenleriyle gelen Utin, kendi ülkesine dönmemenin daha basiretli bir iş olacağına karar verdi ve kısa bir süre önce, diğer birkaç mülteci ile birlikte Cenevre'de Enternasyonal'in Rusya kısmını kurdu.

Tercih akıllıcaydı. Son oniki ayda Bakunin, her zamanki aceleciliği ile, Rusya'dan henüz gelmiş, cinaî eğilimleri olan genç bir Rus teröristin, Neçayev'in işleriyle ilgileniyordu. Çok yakından kontrol etmediği yollarla para bulmasına yardım etmişti; İsviçre polisinin dikkatinden uzak tutmak için kendisine yardım etmişti ve onunla birlikte Rusya'da bir dünya devrimi başlatmayı amaçlayan ateşli beyannameler kaleme almıştı. Evrensel yıkım doktrini bir Rus devrimcisine yakın gelebilir; ama bu terbiyeli İsviçreli radikalleri şaşkına çevireceğinden de emin olunabilir. Bir başka konuşmacı Bakunin'i ateizmi ve ailenin ilga edilmesini savunmakla suçladı ve Utin Cizvitlerin kendisini feda etme prensibinin Bakunin tarafından iyi devrimcilerin taklit etmesi gereken bir model olduğunu belirten ve Cizvitlere takdir ifade etmiş olduğu bir pasajı aktardı. Cenevre'nin bütün kurumlarına nüfuz etmiş olan Kalvinist bir ortamda bunlar belli ki ciddi suçlamalardı.

Gerçek bir tartışma olmadı. Bakunin'i savunmak için ortaya çıkan Guillaume'un Utin'in sözünü ettiği Neçayev belgeleriyle ilgili bir bilgisi yoktu ve yalnızca bunların konu harici olduklarını ileri sürebilirdi. Ama tartışmanın yokluğu her iki taraftaki duygu taşkınlığı ile telafi ediliyordu ve İttifak'ın Federasyon'a kabul edilmesi onsekize karşı yirmi bir oyla kabul edilince, azınlığı oluşturan Cenevreliler kararı kabul etmeyi reddettiler ve kongreden çekildiler. Bununla birlikte çoğunluğun öngörmediği bir *aksilik* oldu. Kongrenin toplanmakta olduğu salonun sahibi azınlığın sıkı bir taraftarıydı. Çoğunluk görüşmelerine devam edebilmek için yeni bir yer bulmak zorunda kalmışken, Cenevreliler aynı salonda oturmayı sürdürdüler ve başarısız sayılamayacak bir şekilde rakiplerinin kongreyi terk edenler olduğunu, meşru kongrenin ise kendileri olduğunu ileri sürdüler. Her iki kongre de Federasyon Romande adına kararlar almayı sürdürdü. Çoğunluk kendini destekleyenler için-

den yeni bir yürütme komitesi seçti; azınlık eski Cenevre komitesini yeniden seçti. Dolayısıyla, her biri Federasyon'un meşru ve yasal olarak seçilmiş organı olduğunu iddia eden iki birbirine rakip komite söz konusuydu ve de Genel Konsey, Basel kongresinde kendisine verilmiş olan genişletilmiş yetkilerle bunlar arasında bir karar vermeye yetkiliydi. Her iki taraf da Konsey'e başvurdu.

Azınlık, aslında, hazırlıklarını çoktan yapmıştı. Bu gelişmeler boyunca Bakunin hakkındaki kıskanç nefreti belirgin olan Utin, Mart ayında Marx'a yazarak ondan Genel Konsey'de "Rusya sekreteri" ve Rusya kolunun muhabiri olmasını istemişti. Davet Marx'ı ziyadesiyle keyiflendirdi. Bir kere, kendisi için daha önce hiçbir zaman kullanılmamış olan "saygıdeğer" Dr. Marx sıfatı kullanılmıştı.[2] İkinci olarak, Rus olan her şeye karşı iyi bilinen nefreti karşısında, Genel Konsey'de "genç Rusya'nın temsilcisi" olmanın kendisini tuhaf bir durumda bırakacağını hatırladı. Ama cevap konusunda hiçbir kuşkusu yoktu. Daveti kabul ettiğini hem özel olarak hem de resmen yazdı. Ama verdiği cevapta söylediği, söylemediğinden daha az önemliydi. "Bakunin, hakkında" diye yazdı Engels'e, "gerek özel gerekse resmi mektupta tek bir kelime etmemenin daha tehlikesiz olacağını düşündüm. Ama aptal birisi olmayan Utin, bu suskunluğu anladı ve her ikisi için de farklı nedenlerle tehlikeli bir rakip olan adama karşı bir anlaşmanın yapılmış olduğunu gördü.

Marx ve Utin'le karşılaştırıldığında Bakunin ferahlatacak kadar saftı. Le Chaux-de-Fonds'daki şiddetli muharebeden sonra bile, Marx'ın onu bir düşman olarak kabul etmesi için herhangi bir neden görmedi. Marx'a, genel olarak Rusya'nın ve özel olarak kendisinin potansiyel devrimci kapasitesini yücelten bir mektup yazdı ve enerjilerini davrimci davaya akıtmaya hazır kırk bin Rus öğrencinin hazır beklediğini ileri sürdü. Marx bu mektubu Engels'e aktardı.

---

2 Bununla birlikte bu sıfat iki yıl sonra Hague (Lahey) kongresindeki *The Times* muhabiri tarafından bir kez daha kullanılmıştı. Marx'ın aniden kırlaşan saçları, ona yanıltıcı bir âlicenaplık özelliği kazandırmıştı.

> Eğer korkunç bir yalan değilse [diye yorumluyordu mektup], Rusya'da proletarya ya da hatta devrimci bir köylülük olmadan, önlerinde Sibirya ya da Batı'ya göç etme ikileminden başka bir kariyer bulunmayan kırk bin devrimci öğrencinin bulunması dünya için ne büyük bir talihsizlik olurdu. Eğer Batı Avrupa'daki hareketi mahvedecek herhangi bir şey varsa bu, kırk bin kişilik az ya da çok eğitim görmüş, ihtiraslı, aç Rus nihilistini, bizim onlara temin etmemiz gereken, ordusu olmayan olgunlaşmamış subayları ithal etmek olurdu. Avrupa proletaryasını birleştirmek için bu işin Rusya'nın komutasında olması paha biçilmez bir varsayımdır! Bununla birlikte, Bakunin ne kadar mübalağa ederse etsin, gün gibi açıktır ki tehlike oradadır. Kutsal Rusya her yıl bu "işsiz" Ruslardan bir kısmını kusacaktır. *Uluslararası ilke* görüntüsü altında bunlar her yerde işçilerin arasında sinsi sinsi ilerleyecekler, kendilerini belli başlı pozisyonlara kurnazca yerleştirecekler ve kısımlara Ruslar arasında kaçınılmaz olan kendi özel kavgalarını ve entrikalarını getirecekler ve sonra da Genel Konsey'in elleri dolu olacak.

Marx, Bakunin'in mektubuna cevap vermedi. Bakunin bir hafta sonra, Neçayev'in editörlüğünü yaptığı gazetenin beş sayısını göndererek olayı geliştirdi.

Bu arada, Genel Konsey, Federasyon Romande'deki çatlak konusunda bir karar vermek zorundaydı. Durum sıkıntı vericiydi. La Chaux-de-Fonds'daki onsekiz anti-Bakuninci delegenin iki bin kişiyi temsil ettiğini, yirmi bir Bakunincinin ise altı yüzden fazla kişi temsil etmediğini ya da çoğunluğun "sahte yetkiler"le sağlandığını Engels'e temin etmesi Marx için pek uygundu. Ama Enternasyonal'de oylamanın, üye sayısından bağımsız olarak kısımlar itibariyle yapıldığını herkes biliyordu ve "sahte yetki" suçlamasının Enternasyonal'in kavgalarında ciddiye alınamayacak kadar çok sık dedikodusu yapılmıştı. Engels cevabında içtenlikle alaycıydı.

> Cenevreliler [diye yazdı cevabında] herhalde biraz uykulu olmuş olmalılar zira aksi halde Bakunincilerin resmen kendi

yanlarında yer alması talihsizliğine izin vermezlerdi. Ama bu doğal olarak Cenevrelilerden yana bir karar verilmesi gerçeğini değiştirmez.

Her ne kadar Bakunin La Chaux-de-Fonds'daki kongreye bizzat katılmamışsa da, çoğunluğun ilhamını ve sadakatini ona ve yalnızca ona borçlu olduğunu herkes biliyordu. Bir çoğunluğa karşı bir azınlık adına yönetmenin teknik zorlukları ne olursa olsun, Genel Konsey'in vefasız Bakunincileri, vefalı Utin ve de (her ne kadar, eğer gerçeği söylemek gerekirse, kesinlikle *burjuva*) eşit derecede vefalı Cenevrelilere karşı desteklemesi düşünülemezdi.

Kararın açıklanması için neredeyse üç aylık bir süre geçmiş olması Konsey'in sıkıntısına tanıklık eder. Ama Marx duruma hakimdi. 28 Haziran 1870'te Konsey, (1) La Chaux-de-Fonds kongresindeki çoğunluğun "tamamiyle sanal"; (2) Cenevre'deki Federasyon Romande komitesinin her zaman işlevlerini doğru bir şekilde yerine getirdiği ve de Konsey'in "onu bu unvanından yoksun bırakmaya hakkının olmadığı" ve (3) La Chaux-de-Fonds komitesinin varlığını sürdürebileceği ancak Federasyon Romande'den başka bir ad seçmesi gerektiğini karara bağladı. Bakuninciler ucuz kurtuldular. Afaroz edilmemişlerdi. Lütufkâr bir şekilde Enternasyonal'e üyeliklerini sürdürmelerine ve eğer tartışmalı ad olan Federasyon Romande'den azınlıktaki yoldaşları için vazgeçerlerse yerel örgütlerini korumalarına izin verilmişti.

Bu gayrisamimi ve yanlı kararın, Bakunin ve Marx arasındaki mücadelenin ilk ve hazırlık raundunu sona erdirmiş olduğu söylenebilir ve bu karar yayınlandıktan onbeş gün sonra patlak veren Fransa-Prusya Savaşı, bir sonraki raundu epeyce bir süre erteledi. Basel kongresi, Enternasyonal'in 1870'deki yıllık kongresinin Paris'te yapılmasına karar vermişti. Ancak daha bu yılın ilkbaharında, III. Napoleon hükümetinin Enternasyonal'in Fransız üyelerine baskı yapmaya başlaması Paris'in buluşma noktası olarak olanaksızlığını göstermişti ve Genel Konsey kongrenin Mainz'da yapılmasına karar ver-

di. Mainz'ın seçimi, Bakunin için ileri derecede uygunsuzdu ve Marx'ın zekice bir taktiksel manevrasıydı. Zira 1849'un lanetlenmesi nedeniyle Bakunin'in kendisi Alman toprağında görünemezdi ve Almanya, Büyük Britanya'nın yanı sıra Bakunin'in taraftarının hiç bulunmadığı bir ülkeydi. Ancak koşullar bir kez daha devreye girdi ve Fransa-Prusya Savaşı'nın başlaması kongre toplanmasını tümüyle gerçekleştirilemez hale getirdi. 1871 Eylül'üne kadar, Konsey, Londra'da kamuya açık bir kongre değilse de çeşitli kısımların temsilcilerinin katıldığı gizli bir konferans toplama olanağı bulamadı.

La Chaux-de-Fonds'daki kapışma ile Londra konferansı arasında başka yönlerden olaylı geçen sürede Marksistlerin ve Bakuncilerin görece pozisyonlarını değiştirecek pek fazla bir şey olmadı. Ancak, konferans 17 Eylül'de, Tottenham Court Road'da, The Blue Posts'un özel bir odasında toplandığında zarların Bakunin aleyhine iyice ve gerçekten ağırlaştırılmış olduğu açıktı. Savaş bitti; ama Avrupa'da durum normal olmaktan hâlâ çok uzaktı. Yalnızca Belçikalılar, altı delege göndererek tam kadro katıldılar. Cenevre'den iki, Utin ve Bakunin'in bir başka düşmanı Perron ve Fransa ve İspanya'dan birer delege vardı. Genel Konsey'in adını değiştirmesi yolundaki kararına boyun eğmeyen Federasyon Romande'nin eski komitesi davet edilmedi. Genel Konsey'in Londra'da yaşayan on üç üyesi delege sayısını yirmi üçe çıkardı. İngilizlerden yalnızca ikisi, sekreter John Hales ve Genel Konsey'in yeni ve şu ana kadar mütevazi üyesi Thomas Mottershead. Gizliliğe kesinlikle riayet edildi. Toplantının yeri ve zamanı alenen duyurulmadı ve delegelere toplantıdan birkaç saat önce bildirildi. Enternasyonal'i kuşatmış olan halkın kuşku ve güvensizliği nedeniyle Marx gerçekten polisin müdahalesinden korkmuş olmalıdır. Ama Bakuninciler daha sonra bütün bu önlemlerin nedeninin Marksist *kliğin makbul kişileri* dışındaki delegeleri dışlamak olduğunu iddia ettiler. Bakunincilerin işaret etmek olanağı bulduğu bir diğer usulsüzlük, "gizli" konferansın kapanış oturumunda Marx'ın iki büyük kızının hazır bulunmasıydı. Konferansın karar tasarılarını hazırlamak üzere görevlendirilen komisyonlar-

dan birisi Marx'ın evinde toplandı ve Londra'ya yeni yerleşmiş olan Engels'in de baştan sona hazır bulunmasıyla, konferans bir tür aile içi özelliği kazandı.

Konferansın işi, büyük ölçüde Bakunin'le ilgiliydi. Devrim davasına hizmet etmesi olası görünen her türlü siyasal faaliyet içinde bulunma politikası teyit edildi. Konferans, "kol ya da şubelerin sekter adlar kullanmalarını ya da *propaganda seksiyonu* vs. adlar altında, Derneğin ortak amaçları dışında farklı özel misyonlar yerine getirmek iddiasıyla ayrılık yanlısı organlar oluşturmalarını" yasakladı. Genel Konsey'in La Chaux-de-Fonds azınlığını ve onun Cenevre komitesini meşru Federasyon Romande olarak tanıma kararını teyit etti ve çoğunluk komitesine, eğer Genel Konsey tarafından tanınmak istiyorsa, "Federasyon Jurassienne" adını almasını tavsiye etti. Son olarak, Genel Konsey'e, Neçayev'in faaliyetlerini kamu önünde tekzip etme ve bütün mesele hakkında bir rapor hazırlama talimatı verdi. Bu son kararın ikinci kısmının yerine getirilmesi istekli ve becerikli Utin'e havale edildi. Bakunin'i gözden düşürme niyeti barizdi; zira Neçayev'in kendisine Enternasyonal hiçbir zaman en küçük bir ilgi gösterilmemişti.

Londra'daki konferansta bir başka önemli karar daha alınmıştı. Enternasyonal'in kök saldığı başka her ülkede yerel kısımların faaliyetlerini eşgüdümlendirmek üzere bir ulusal örgüt vardı. İngiltere'de bu işlev o zamana kadar bütün Derneğin yürütme organı sıfatıyla Genel Konsey tarafından üstlenilmişti. Konsey'in bu ikili niteliğine geçmişte yapılan itirazlar yersiz ve aşırı derecede ukalaca diyerek reddedilmişti. Ancak, Odger ve Lucraft'ın istifasından sonra, Marx'a karşı olan başkaldırı, İngiliz grubunda güçlenmişti ve onlar da diğer ulusal gruplar gibi, Genel Konsey'in gücüne tâbi kendi örgütlerine sahip ve kendi işlerinin efendisi olmak istiyorlardı. Marx niyetini anladığı ve sonuçlarını çok iyi öngördüğü bu öneriye karşı çıktı. Ama Genel Konsey'in İngiliz üyeleri ona karşı birleştiler ve neredeyse ilk kez gerilemek zorunda kaldı. Yenilgisini, Londra Konferansı'na, diğer ülkelerdeki benzer örgütler gibi, bir yandan Genel Konsey'le bir yandan da yerel şubelerle aynı ilişki

içinde olan, İngiliz Federal Konseyi kurulması önerisini bizzat kendisi getirerek gizlemeye çalıştı. Karar tasarısı tartışılmadan kabul edildi ve Enternasyonal'in tarihindeki en kritik dönemde Marx'ın otoritesine bir darbe daha vurulmuş oldu.

Bakuninciler, Londra Konferansı'nın kendilerine karşı manevralarına cevap vermekte gecikmedi. Aralık ayında Jura'da, Sonvillier'de yeni bir kongre düzenlediler. Bu kongreye, bir önceki yılın baharında, yeni Fransız mültecileriyle güçlenmiş olarak La Chaux-de-Fonds'da çoğunluğu oluşturan aynı kısımlar katıldı. Etkili kişiler Guillaume ve Bakunin'in Zukovski adındaki Rus destekçisiydi. Kongrenin ilk işi, Enternasyonal'in gelecekteki toplantılarında üyelerinin dışlanmasını önlemek üzere Konsey'i herhangi başka bir bahaneden yoksun bırakmak için Genel Konsey'in kararıyla aynı görüşte olduklarını resmen açıklamak oldu. Pek çok kıskançlığa neden olan Federasyon Romande adını terk ettiler ve Federasyon Jurasienne adını aldılar. Ama Londra konferansını Enternasyonal'in uygun bir şekilde oluşturulmuş organı olarak kabul etmediler ve Genel Konsey'in kullanmış olduğu otokratik yetkiyi yolsuz bularak reddettiler. Kongre bir federal komite seçti; ama bu komite, biraz önce açıklanmış olan ilkelerle uyumlu olarak, yazışma amacıyla bir merkez bürosu işlevi dışında başka bir işlev üstlenmeyecekti.

Bununla birlikte kongrenin yaptığı en önemli şey, Enternasyonal'in tarihinde *Sonvillier Tamimi* adıyla meşhur olacak bir belge hazırlamak oldu. Beş yüz kopya basılan ve Enternasyonal'in Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya'daki tüm kısımlarına dağıtılan bu tamimde Bakuninciler, Enternasyonal'in derhal bütün üyelerin katıldığı bir kongresinin toplanmasını talep ettiler ve Genel Konsey'in istibdadına karşı saldırılarını resmen başlattılar.

> Deneyimle bin kere kanıtlanmış inkâr edilemeyecek bir gerçek varsa [diyordu *Tamim*] o da otoritenin teslim edildiği ellerde hatalı yollara sapmasıdır. Genel Konsey'in üyelerinin işlevleri, birkaç bireyin özel mülkü gibi görülmeye başlanmış-

tır. Bunlar kendi gözlerinde bir tür devlet olmuşlardır ve kendi özel düşüncelerinin onlara Derneğin resmî ve tek yetkili doktrini gibi ve diğer gruplar tarafından ifade edilen farklı düşüncelerin, kendilerininkine eşit değerde meşru düşünceler olarak değil fakat gerçek bir sapkınlık gibi görünmeye başlaması doğaldır.

Tamim, çözümün Genel Konsey'i diktatörce yetkilerinden arındırmak ve onu, Federasyon Jurassienne'in federal komitesi gibi, "yazışma ve istatistik için basit bir büro" haline getirmek olduğunu belirterek devam eder. İsviçre'deki Bakuninci basın, bu önerilerin verdiği derse, Genel Konsey'in ve özellikle de Marx'ın "pan-Cermenizm"ine hareretli saldırılarda bulunarak işaret ediyordu. Madam Andre Leo takma adıyla yazan bir bayan, "I. Wilhem'in kendisini imparator yaptığı bir sırada Karl Marx kendisini Enternasyonal'in Papası olarak takdis etmektedir" iddiasında bulunuyordu. Bu deyim tutuldu ve çok geçmeden *Standard,* "Anti-Papa" başlıklı neredeyse alaycı bir başmakale ile Marx'ı, "bir yanılmazlık beyannamesi elde etmeye çalışmak"la suçladı.

Meseleye katılanların sayısı arttı. Artık olay yalnızca kişisel bir rekabet meselesi değildi. Bakunin, bu sıralarda anarşist öğretisini özenle hazırlamayı tamamlamıştı. Dünyanın, özgür ve gevşek bir şekilde irtibatlandırılmış siyasal varlıkların, özgürce ve gevşek bir şekilde irtibatlandırılmış bir federasyon içinde (eğer bu gereğinden fazla kesin bir sözcük değilse) örgütlenmesi gerektiğine inanıyordu ve bu ilkeleri Enternasyonal'in örgütlenmesine uygulamaya çalışıyordu. Bakunin kendi rüyalarına *credo quia impossibile* (inanıyorum çünkü imkânsızdır) dinsel coşkusuyla inanıyordu ve onun bu inancının içtenliğinden kimse kuşku duymuyor. Ama Marx'ın dünyevî ve pratik kafasına böyle nosyonlar hiçbir yetişkin insan tarafından ciddiye alınamayacak kadar çok çocukça geliyordu ve bunların düşmanının sinsi planları için aldatıcı bir dış görünüş (*façade*) olduğunu düşünüyordu. Bakunin'de çok tipik olan romantik hayalperest ve siyasal entrikacı karışımı, insan doğasına ilişkin bilgile-

ri Marx'ınkinden daha geniş ve daha derin olan insanları şaşkına döndürüyordu. Marx, Bakunin'in, Enternasyonal'in mantıklı ve düzenli yapısını bilinçli olarak yıkmayı amaçlayan usta bir entrikacı olduğu şeklindeki basit ve haksız anlayışın ötesine geçemedi. Bakunin'in vicdansız olduğuna inanıyordu ve rakibinden daha vicdanlı olmak için hiçbir zorunluluk da duymuyordu. Her zaman ortaya koymuş olduğu baş eğmez inatçılıkla, ama eskiden olduğundan daha az güvenle, gelmekte olan saldırıyı karşılamak üzere kendisini hazırladı.

Gelecek, gerçekten, endişe vericiydi. 1871-72 kışında, Bakunin'le olan gedik Enternasyonal'in gerileyişinin ve çöküşünün tek belirtisi değildi. İngiliz Federal Konseyi'nin oluşturulması beklenen sonucu yarattı. Kendi başlarına bırakılan İngilizleri, Marx'ın egemenliğinden kurtarma konusuda cesaretlendirdi. Genel Konsey'in sekreteri olarak yerini koruyan John Hales, aynı zamanda İngiliz Federal Konseyi'nde de lider kişiydi ve onun şahsında Enternasyonal her ne kadar bir kuramcı ya da taktikçi olarak Marx'la boy ölçüşemese de ilk kez bir savaşçının ruhuna sahip ve kendisini ezdirmeyecek bir İngiliz'e sahip oluyordu. Çok geçmeden Konsey'de Marx'ın desteğine güvenebileceği tek bir İngiliz kalmadı. Belki de, her zaman küçük gördüğü İngilizlerin çekip gitmesini pek fazla önemsemiyordu ve onları "kendilerini Gladstone'a sattılar" diye suçlamak kolaydı. Ama çok geçmeden Genel Konsey'in ilk İsviçreli üyesi ve o zamana kadar Marx'ın uysal bir destekçisi olan Jung, rahatsızlık belirtileri göstermeye başladı. İtaatsizliğin sinsi etkisi yayılıyordu ve Jung otoriteye karşı direnmelerinde İngilizlerden yana çıkmaya başladı. Genel Konsey'in Almanların tekelinde olduğu yolundaki eski şikâyet bir kez daha duyulmaya başlandı.

> Konsey'deki Alman unsur [diye yazıyordu Marx bu sırada bir arkadaşına] sayısal olarak İngilizlerden üçte iki daha zayıftır ve ayrıca Fransızlardan da zayıftır. Ve de dolayısıyla suç, İngiliz ve Fransız unsurların, teori konusunda, Alman unsur tarafından tahakküm altına (!) alınmasında ve bu tahakkümün yani Alman biliminin çok yararlı ve kaçınılmaz olmasındadır.

Tartışma yeterince ikna ediciydi. Ama tartışma önyargıları çok ender olarak giderebir.

Daha kötüsü ilerdeydi. Enternasyonal son birkaç yılda Birleşik Devletler'de kök salmıştı. Hareket en son Alman ve Fransız göçmenler arasında başlamış ama sonra daha eski Amerikalılara da yayılmıştı. Girişimci iki hanım tarafından evrensel dil, özgür aşk ve kadınlara oy hakkı programı başlatmak üzere örgütlenmiş bir kol bile vardı ki, bu o zamana kadar Avrupa'da karşılaşılmamış Atlantik ötesi bir fenomendi. Bu kol kapsam ve sayıca büyüdü ve Enternasyonal'in Amerika'daki saflarında ciddi bir bölünmenin odak noktası haline geldi. 1871 güzüne gelindiğinde Enternasyonal'in sayıları yirminin üzerinde olan Amerika'daki kısımları, İsviçre'deki kısımlar gibi, sadakatlarını iki muhalif Federal Konsey arasında bölüştürdüler ve bir kez daha Genel Konsey, hükm-ü Süleyman'ı vermesi için göreve çağrıldı.

Bu saçma ve konu dışı Yankee kavgasını yatıştırmak ya da hatta görmezlikten gelmek mümkündü. Ama maalesef kavgacılar rastlantısal olarak ya da bilerek, görünür bir şekilde Avrupa'daki büyük çatışmaya benzer konularda kavga etmeyi seçmişlerdi. Esas itibariyle Sorge adlı bir Alman tarafından kontrol edilen New York'taki özgün Federal Konsey, sıkı Marksist otorite ve disiplin ilkelerini savunuyordu. Yeni oluşan konsey, "federalist" adı verilen ilkeler açıklayarak, Avrupa'da Bakunin'in adıyla özdeşleşen gevşek bir örgütlenme biçimini savunuyordu. Dolayısıyla tereddüde yer yoktu. Marx acımasızdı ve Genel Konsey "federalistler"in aforoz edilmesine karar verdi. Ancak bu sırada Genel Konsey'de Amerika'nın sekreteri olarak bulunan Eccarius'un kendine göre görüşleri vardı. Yalnızca kararı uygulamaya koymakla kalmadı ama sessizce New York'taki muhalif Federal Konsey'le yazışmayı da sürdürdü. Böylesine bir itaatsizliğe katlanılamazdı. Eccarius görevinden alındı ve "federalistler" usulüne uygun olarak Enternasyonal'den kovuldular. Ama ne olursa olsun bu darbe kabul edilemezdi. Eccarius hareketin emektarlarından birisiydi. İngiltere'de Marx kadar uzun süre kalmıştı ve Marx'ın bir parça kişisel muhabbet beslediği az sayıdaki emekçiden biriydi.

"Eccarius" diye yazıyordu Marx üzüntüyle Sorge'ye, "bir aptal ve aynı zamanda bir düzenbaz olmuş." Eski topraklar ayrılıyor ve Enternasyonal'i yaklaşmakta olan krizde destekleyecek yeni adaylar ortaya çıkmıyordu.

Enternasyonal'in 1869'dan beri genel kongresi yapılmamıştı ve artık bu yıl erteleme için herhangi bir bahane yoktu. Genel Konsey, toplantının yeri olarak Lahey'i (Hague) ve tarihi olarak da 2 Eylül 1872'yi belirledi. Orada mesele sonuçlandırılmalıydı; Marksistler ve Bakuninciler bahar ve yaz aylarını kılıçlarını bileyerek geçirdiler. Mayıs ayında, *Sonvillier Tamimi*'ne bir karşı girişim olmak üzere, Genel Konsey, *Les Pretendues Scissions dans l'Internationale* adlı bir broşür yayınladı. Bu Marx'ın mizacına tam uygundu ve Bakunin'in kariyerini ve şöhretini paramparça ediyordu. Ama bunun başkalarını küçümseyen havası, Marx'ın artan sinirliliğini zor gizliyordu. Bakunin, "bizi tehdit eden Demokles'in kılıcının" demişti, "bir kılıç değil, Marx'ın alışılmış silahı olan bir öbek pislik" olduğu kanıtlanmıştır ve bunda yalnızca "Marx'ın Genel Konseyi yıkıcı bir şekilde egemenliği altına alışının" kanıtlarını görüyordu. Vicdan sahibi Guillaume cevap olarak anıtsal *Memoire de la Federation Jurassienne*'i yazmaya girişti ki bunun yalnızca birinci bölümü kongre başladığı zaman hazırdı.

Ancak bu ağır topçu savaşından daha önemli olan kişisel oy toplamaya yönelik makineli tüfek atışıydı. Jura'nın küçük ama etkin toplulukları dışında Bakuninciliğin kaleleri İtalya ve İspanya'daydı ve Bakunin İtalyan ve İspanyol taraftarlarıyla sürekli yazışmayı sürdürüyordu. Bu iki güney yarımada, Avrupa'nın siyasal bir doktrin olarak anarşizmin ayak basacak sağlam bir yer bulduğu yegâne yerlerdi ve anarşizmin felsefi çekiciliğine, itaatsizliğin katışıksız şevki de eklenmişti. Bu güney topraklarda Enternasyonal'i kontrolü altında tutan "Yahudi-Alman tarikatı" sevilmiyordu. Marx'ın ileri derecede örgütlü ve merkeziyetçi genel kurmay anlayışı Akdeniz ruhuna uygun değildi. Ama Marx İspanyol kalesine nüfuz edebilmek için elinden geleni yaptı. Ocak 1872'de damadını Madrid'e gönderdi. İkinci kızı Laura 1868'de Paul Lafargue adında genç bir Fransız dok-

torla evlenmişti. Küba'da şeker plantasyoncusu olan damadın babası damarlarında zenci kanı bulunan bir Fransız'dı; annesi ise İspanyol-Kızılderili soyundan geliyordu. Genç adam ırksal kökenleri açısından her millete ait olma hakkını talep edebilirdi. O sıradaki amaçları açısından Pablo Farga adını benimsedi. Çeşitli gayretlerin zorlamasıyla Enternasyonal'in Madrid'de Marksist bir şubesini açmayı başardı ve bu ona gelecek kongrede temsil yetkisi veriyordu. Ancak bu yalıtlanmış entrika tümüyle yapaydı ve kalıcı bir etkisi olmadı. İspanyol sosyalist hareket, önce de, sonra da, sağlam bir şekilde anti-Marksist kaldı.

Bu arada Marx, bereket versin ki etkisinin daha güçlü bir şekilde yerleşmiş olduğu ülkelerde pozisyonunu pekiştirmek için uğraşıyordu.

> Bu kongrede Enternasyonal'in ölüm kalımı söz konusudur [diye yazıyordu New York'taki Sorge'ye]. Sen kendin ve en azından birkaç başkası da mutlaka gelmelisiniz. Doğrudan delege göndermeyen kısımlar, temsil yetkisi gönderebilirler.

Ve de mektup sadık ama züğürt Amerikan kısımları adına temsil yetkisi verilebilecek Alman ve Fransız güvenilir Marksistlerin listesini içeriyordu. Marksist safları şişirmek için masrafını kendi cebinden karşılayarak gelebilecek olan herkes iki kere makbul karşılanacaktı.

> Lahey'deki Enternasyonal Kongresi [diye yazıyordu Marx Kugelmann'a Temmuz'da] Enternasyonal için bir hayat memat meselesidir ve ben orayı terk etmeden önce örgütü her ne pahasına olursa olsun bölücü unsurlardan korumak istiyorum. Bu nedenle Almanya'nın mümkün olduğunca çok delegesi olmalıdır. Senin gelmen durumunda sana bir delege temsil yetkisi temin etmesi için Hauser'e[3] yalvardığımı ona yaz.

Sadık destekçiler sağlamak için böyle hayali yetki belgeleri toplamaya çalışmakta oldukça esef edilecek bir yan vardı. Ama Marx sırtını duvara dayamıştı ve çaresiz kalan insanlar kendi yöntemlerini seçemezler.

3 *Volkstaat*'ın editörü.

Son anda haksız yere çıkar sağlayan çok daha söz götürür bir çare Marx'a cazip göründü. Bu garip bir öyküdür. 1869-70 kışında, Locarno'da dehşetli bir yoksulluk içinde yaşayan Bakunin, *Kapital*'in Rusçaya çevrilmesi için bir Rus yayıncıyla bir sözleşme yapmıştı ve –o an için çok daha önemli olan– işin avansı olarak da üç yüz ruble almıştı. İşe henüz başlamıştı ki, Neçayev sahneye çıkınca, o işten hemen bıktı. Neçayev onu, tercüme işinin mekanik zahmetinin, devrimci davanın geliştirilmesine kendisini daha doğrudan bir şekilde hasretmesi gereken bir dahiye yakışmadığı konusunda kolayca ikna etti. Çoktan alınmış ve harcanmış olan para, ilk bakışta işin terk edilmesi için bir engel gibi görünüyordu; ama Neçayev işin bu yanını halledecek olanakları bulunduğu konusunda onu ikna etti. Bu yollara Bakunin'in bizzat ne kadar karıştığı hiçbir zaman açıklığa kavuşmamış tartışmalı bir noktadır. Ama yayıncının temsilcisi Lubavin adında birisine mektup yazılarak, sözleşmenin koşullarının yerine getirilmesi konusunda Bakunin'in rahat bırakılması uyarısı yapılmıştır. Ne mektubun kendisi ne de bir kopyası günümüze kalmıştır. Ancak mektubu alanın uyarıya uymazsa pişman olacağı türden bir tehdit aldığı kabul edilmektedir. Zira Neçayev'in kendi hesabına zaten özellikle cüretkâr ve soğukkanlı bir cinayeti vardır ve tehdit hiç de boş bir tehdit olarak görülmemiş olabilir.

Neçayev mektubunun öyküsü İsviçre'deki Rus kolonisine ulaştı ve muhtemelen Utin kanalıyla Marx'ın kulağına geldi. Ama bunu ilk ne zaman duyduğu belirsizdir. Ancak 1872 Ağustos'unda, eğer onu bir şekilde ele geçirebilirse bu mektubun Lahey kongresinde, gerek görülürse, Bakunin'e karşı mahkum edici ve etkili bir silah olabileceği aklına geldi. Zaman dardı. Rusya'da mektuplaştığı yalnızca bir kişi vardı. Danielson adlı bir Rus ekonomi öğrencisi, *Kapital*'e olan hayranlığını belirtmek üzere ona yazmıştı ve o andan itibaren ara sıra yazışmışlardı. Kimliğini Rus sansüründen saklamak için biraz safça bir girişimle Marx, mektupların büyük kısmını İngilizce yazıyor ve bunların içine ara sıra ticaretle ilgili referanslar yerleştiriyor

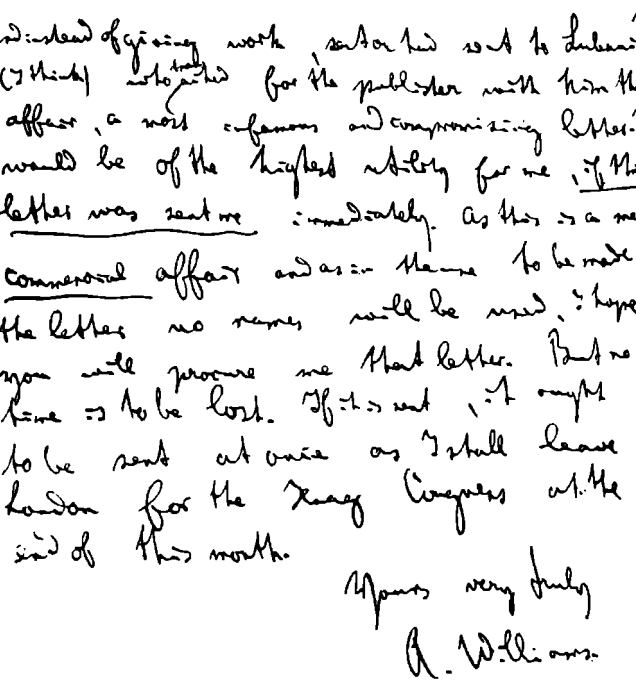

Marx'ın Danielson'a yazdığı mektup, 15 Ağustos 1872.

ve bunları "A. Williams"[4] diye imzalıyordu. Marx, Danielson'u hatırladı. Birkaç ay önce, Bakunin'in "Rusya'daki etkisi"nin kapsamı konusunda Danielson'a nazikçe bilgi sormuştu. 15 Ağustos'ta "A. Williams"dan Petersburg'a yeni bir mektup gön-

4 Marx'ın dolambaçlı yöntemlerinden birisi çok ciddi bir yanlış anlamaya yol açmıştır. Danielson'a yazdığı mektuplardan birinde, Bakunincilerden "içki düşmanı" ve Bakunin'den de "o sahte tarikatın şefi" olarak söz etmektedir. İmayı gözden kaçıran bilmiş Alman yorumcular, Bakunincilere, "siyasi eylemden tümüyle uzak durdukları" için "içki düşmanı" dendiğini sanmışlardı. Oysa bunun açıklaması oldukça farklıdır. Bakunin'in örgütünün, "İttifak"ın, adı Victoria çağı İngiltere'sinde yalnızca bir tek şey anlamına gelebilirdi – adı "Birleşik Krallık İttifakı" olan ünlü içki aleyhtarı dernek. Marx aşikâr bir kelime oyunuyla Bakunin'in "İttifak"ına, "içki düşmanı" adını takmaktadır.

derildi. Mektup, saklı bir dille, Neçayev mektubunun öyküsünü aktarıyor ve ekliyordu:

> *Eğer bu mektup bana* derhal *gönderilebilirse*, bunun bana çok büyük yararı olacak. Bu yalnızca *ticari* bir mesele olduğu ve mektubun kullanılmasında hiçbir isim zikredilmeyeceği için, umarım bana bu mektubu temin edersin. Ama kaybedecek zaman yok. Eğer gönderilecekse hemen gönderilmesi gerekiyor çünkü bu ayın sonunda Lahey Kongresi için Londra'dan ayrılacağım.

Bu cüretli bir girişimdi ama işe yaradı. Lubavin'in kendisi derhal üzerinde uzlaşılan mektubu Marx'a gönderdi. Dikkatli bir şekilde, her ne kadar o zaman Bakunin'in mektuptan bilgisi olduğunu düşündüyse de, "olaya serinkanlı bakınca" onun bu işte parmağının olduğu konusunda kanıt olmadığı uyarısında bulundu. Ama Marx, dikkatli olmanın zamansız ve kanıtın gereksiz göründüğü bir ruh hah içindeydi ve cebinde değerli belge ile muzaffer bir şekilde Lahey'e hareket etti.

Olaylar öyle gelişti ki, Bakunin'in davası, Markistlerin manevra ve önlemlerinden daha çok kendi kampında meydana gelen berbat bir hata yüzünden zarar gördü. Enternasyonal'in, sayıları yirmi kadar olan, İtalyan kısımları arasındaki propaganda, Bakunin'in Cafiero adlı heyecanlı genç çömezi tarafından enerji ve beceriyle yürütülüyordu. Bu kısımlar, Enternasyonal'in diğer ülkelerdeki kısımları gibi, bir İtalyan Federal Konseyi oluşturarak kendilerini güçlendirme konusunda kararlıydılar ve 1872 Ağustos'unun başında bu amaçla Rimini'de bir kongre toplandı. Delegeler üzerinde iyi çalışılmıştı ve kongre salonu Marx ve Genel Konsey'e karşı ithamlarla çınlıyordu. O ana kadar her şey iyi görünüyordu. Ama Bakunin için bir talihsizlik olarak, bu sıcak kanlı İtalyanlar kendi belagatlerinin mantığı ile kendilerini kaybettiler. Genel Konsey'i saltçı güçlerinden arındırma girişimi olarak Lahey kongresindeki Bakuncileri desteklemek yerine derhal onunla ilişkiyi kestiler, Lahey'e delege göndermeyi tümüyle reddettiler ve İsviçre'de Federation Jurassienne ile işbirliği içinde yeni bir anti-Mark-

sist Enternasyonal'in derhal temellerinin atılması yönünde oy kullandılar. Bu yeterince olgunlaşmamış karar Bakuncileri ciddi bir şekilde sıkıntıya soktu. Bu durum onları, yalnızca gelecek kongrede sağlam bir oy *bloğundan* yoksun bırakmakla kalmadı ama Marksistlerin, Bakunin'in reform yapmak değil, Enternasyonal'i yıkmaya çalıştığı yolundaki favori suçlamalarına güçlü bir mazeret sağladı.

Kongre, Eylül'ün 2'sinde Lahey'de, beklenen bir ironi darbesiyle Concordia Hall (Bağdaşma Salonu) diye bilinen bir binada toplandı. Altmış altı delege isbat-ı vücut etti. Bu kongre şimdiye kadar olanların en uluslararası olanıydı. İtalya ve Rusya dışında bütün önemli Avrupa ülkeleri, en azından ismen, temsil edildi. Sorge'nin kendisi de dahil beş otantik Amerikalı vardı ki bunlardan dördü Marksist ve biri "Federalist"ti ve Enternasyonal'in Melbourne'daki daha önce adı duyulmamış kolundan yetki belgesi almış Harcourt adlı altın madencisi bir Avustralyalı da vardı. Marx ve Engels bir Enternasyonal kongresinde ilk kez şahsen hazır bulundular. Kongreye üç değişik kapasiteyle katılıyorlardı. Genel Konsey'in üyesiydiler; Sorge tarafından temin edilen iki Amerikan yetki belgesine sahiptiler ve ayrıca iki Alman kolunun yetki belgesi onlardaydı. Onların mevcudiyeti ve kendilerini geniş yetkilerle donatma konusunda göstermiş oldukları dikkat, durumun kritik niteliğinin kesin bir göstergesiydi.

Kongrenin ilk işi yetki belgelerinin onaylanması oldu. Bu iş bir komisyona havale edildi ve sert tartışmalara neden olan pek çok durum ortaya çıktı ve bu tartışmalar üç tam gün devam etti. Kongrelerdeki temsil konusunda Enternasyonal'in yapısı ister istemez belirsizdi. Çünkü durumlar her ülkede farklı farklıydı ve kimilerinde –özellikle Almanya ve Fransa'da– yasaların durumu, Enternasyonal'in usule uygun ve kamuya açık kısımlarının oluşturulmasını etkili bir şekilde yasaklıyordu. Genelde Marksistlerin yetki belgeleri, muhalefetinkine göre daha az kusursuzdu ve dolayısıyla geniş bir görüş benimsenmesini gerektiriyordu. Sonunda altmış altı delege adayından yalnızca ikisi bu yetkiye sahip olamadı.

Şimdi kongrenin başarısı garanti edilmişti. Bir irdeleme, kabul edilen altmış dört delegeden kırkının Marx'ın sadık destekçileri olduğunu ortaya koymuştur. Her ne kadar temsil ettikleri kısımların varlığını tek tek doğrulamak mümkün değilse de, tümü sözünden dönmez Marksist olan dokuz Alman, delege olarak kabul edilmişti. Yine Marksist olan altı Fransız daha da büyük bir hoşgörüye sahiptiler; zira polis yüzünden onların ya da geldikleri kasabaların adlarını alenen açıklamak tehlikeliydi ve bunlar kongreye takma adlarla takdim edildiler. Marksist delegeler Macaristan, Bohemya ve Danimarka'nın pek bilinmeyen kısımlarından gelmiş görünüyordu. Marx ve Engels'in ve de dört Amerikalı'nın dışında iki delege daha Amerikan yetki belgesine sahipti: Hepner adlı Alman bir gazeteci ve Baltman Barry adlı bir İngiliz. Daha sonra, meslek olarak kundura tamircisi olan Barry'nin, masrafları da gazete tarafından karşılanan Muhafazakâr *Standard*'a kongre haberleri yaptığı anlaşıldı. Bu bir sürü efendiye hizmet etmekte güçlük çekmeyen bir adamdı ve bu durumda da sağlam bir şekilde Marx'tan yana oy kullanarak kendisinden bekleneni yerine getirdi. Barry, Enternasyonal'in kaderini mühürleyen ünlü karar tasarısı lehinde oy kullanan tek İngiliz'di. Çoğunluğun geriye kalan kısmı Genel Konsey'in Londra'dan zorla gelmiş İngiliz olmayan üyelerinden ve Paul Lafargue'dan oluşuyordu.

Azınlık, bileşim itibariyle daha az heterojendi ama Marksist çoğunluğun sahip olduğu disiplinli birlikten yoksundu. Doğrusunu söylemek gerekirse, yalnızca Jura'dan gelen iki delege, Guillaume ve Schwitzguébel ve de dört İspanyol Bakuninci'ydi. Muhalefetin diğer üyeleri –Belçika ve Hollanda heyetleri, İngiliz Federal Konseyi'nin (Hales ve Mottershead de dahil) dört üyesi, Melbournelu altın madencisi ve Eccarius– hiçbir zaman Bakunin'in manyetik etkisi altına girmemişlerdi ve onun siyasal doktrinlerine ilgi duymuyorlardı. Bakunincilerle, Marx'ın saltçılığına karşı olan isyanı paylaşıyorlardı.

Kongrenin dördüncü günü, 5 Eylül'de, Marx'ın Almanca, diğer delegelerin de Fransızca ve İngilizce olarak üç yıl önceki kongreden bu yana Genel Konsey'in faaliyet raporunu oku-

malarıyla kongrenin alenî görüşmeleri nihayet başladı. Genel Konsey'in yetkileri konusundaki tartışma bundan sonra açıldı. Guillaume, bir Belçikalı ve bir İspanyol saldırıya önderlik ettiler ve Konsey'in işlevinin "bir istatistik ve yazışma bürosu" olarak sınırlandırılmasını teklif ettiler. Artık çoğunluğundan emin olan Marx konuşmadı ve savunma Lafargue ve Sorge'nin ellerine emanet edildi. Ertesi sabah kongre, büyük bir çoğunlukla Genel Konsey'in, Enternasyonal'in kurallarının ve ilkelerinin "kesinlikle yerine getirilmesini gözetmek" olan haklarını ve görevini onayladı ve ona itaatsiz kısımlar ya da federasyonlarla başetmek için o zamana kadar sahip olduğundan daha geniş disiplin sağlayıcı yetkiler bahşetti.

Buraya kadar olanlar beklenen şeylerdi. Kongrenin sürprizi aynı öğleden sonra ortaya çıktı. Bakuninciler birden çok kez Genel Konsey'in, kuşkusuz en pratik alternatif olarak İsviçre'de bir şehrin seçileceği umuduyla, Londra'dan taşınmasını talep etmişlerdi. Marx, doğal olarak, direnmişti ve hiç kimse onun bu tutumunda bir değişiklik olmasını beklemiyordu. Engels'in Londra'ya taşınmasından sonra ikisi arasındaki mektupların kesilmiş olması, Marx'ın gizli niyetleri konusunda herhangi bir kayıttan bizi mahrum bırakıyor ve bunlar bir faraziyeden öteye geçmez. Marx, Kugelmann'a, Enternasyonal'in işleri yüzünden kesintiye uğrayan bilimsel çalışmalarına geri dönme konusundaki endişesini yazmıştı ve her ne kadar aynı şeyi senelerdir söylüyorduysa da yaşının ilerlemesi ve mecalsizlik onun köşeye çekilme arzusuna anlam katıyordu. Ancak Genel Konseyi Londra'dan gönderme konusundaki kararında temel etken Enternasyonal'in İngiliz üyelerinin son oniki ay içinde örgütten toptan ayrılmalarıydı. Lahey'de onu bir teki bile desteklemedi ve Genel Konsey eğer Londra'da kalmaya devam ederse İngiliz ve Kıtalı hizipler arasında giderek daha fazla bir savaş alanı olmak zorundaydı. Enternasyonal Londra'da açıkça ölüm döşeğindeydi. Başka bir yerde canlanabilirdi; ya da en kötüsü gelirse, cesetten utanç duymuş olmayacaktı.

Aynı adamın, yirmi yıllık bir aradan sonra, aynı koşullara tamamiyle aynı şekilde tepki göstermesi insan karakterindeki is-

tikrara bir iltifatttır. 1850 yılında Marx, Komünist Birliği'nin Yönetiminde itaatsiz bir muhalefetle karşılaşınca Yönetimi cesur bir şekilde düşmanlarının ulaşamayacağı bir yere taşımıştı, ama orada etkin ve basiretli yönetimden mahrum kalınca Yönetim can çekişerek ölme kaderine mahkum olmuştu. 1872 yılında Enternasyonal'de itaatsiz bir muhalefetle karşılaşınca aynı akraba öldürme (*parricide*) eylemine başvurdu. Londra'da İngiliz tehlikesi vardı ve hiçbir ülke (yalnızca İsviçre ya da Hollanda ciddi olarak düşünülebilirdi) Bakunin tehlikesinden uzak olmadığı için, Genel Konsey'i Atlantik'in ötesine nakletmeye karar verdi. 6 Eylül öğleden sonra kongre iki öneriyi oya koydu: birincisi Genel Konsey'i Londra'dan taşımak, (Marx ve kendisi adına Engels tarafından önerilen) ikincisi Genel Konsey'i New York'a yerleştirmek. Marx'ın tutumu kendi izleyicilerinin saflarına korku saldı ve bunlardan pek çoğu bu karar tasarılarının aleyhinde oy kullandılar. Bakuninin-ciler –yani İsviçreli ve İspanyollar– çekimser kalmanın arkasına sığındılar. Aslında onların bu karardan kazanacakları hiçbir şeyleri yoktu. Marx Enternasyonal'i öldürmüştü ama hiç değilse onlardan korumuştu.

Kongrenin gündeminde bir madde daha vardı. Genel Konsey birinci tartışmadan muzaffer çıkmıştı. Otokratik yetkileri, Bakunin'in önerdiği şekilde kısılacak yerde onaylanmış ve artırılmıştı. Genel Konsey'in yakında gerçekleşmesi beklenen New York'a taşınması, Bakunincilerin onun içinde bir gün duruma hakim olma tehlikesini bertaraf ediyordu. Ancak Marx, kendisiyle Bakunin arasındaki kişisel meseleye değinmeyen bir zaferden hoşnut değildi. Mizaçlarındaki her türlü farklılığa rağmen, Bakunin'in ısrarcılığının kendisininki kadar baş eğmez olduğunu biliyordu. Bu şamatacı asi ile – Enternasyonal'de kendi cüssesiyle kıyaslanabilecek tek adam olan Bakunin'le, hesabını kesin olarak kapatmak, onun için kişisel bir gurur meselesi olmuştu ve Lahey'e bunun aralarındaki son raund olması konusunda kararlı gelmişti. Marx, bu zaferin kanıtlamış olduğu –kanıtlamaya koşullu olduğu– gibi, bu zafer Enternasyonal'in sallanan binasına öldürücü son darbe olacaksa da kazanacaktı.

Kongre ilk toplantısında, Marx'ın önerisi üzerine Bakunin'e yönelik iddiaları araştırmak üzere beş –bir Alman, üç Fransız ve bir Belçikalı– delegeden oluşan bir komisyon tayin etti; kongrenin son günü olan 7 Eylül, baştan sona bu meselenin araştırılması ile geçti.

Bakunin'e yönelik açık suçlama, Enternasyonal'in üyesi olduğu halde İttifak adı altında, tüzüğü Enternasyonal'e "tamamen karşı" olan bir gizli dernek kurmuş olması ve Enternasyonal'in üyelerini (özellikle Guillaume, Schwitzguébel ve de İspanyollar) Enternasyonal'e üye kaydetmesiydi. Durum neredeyse anlatılamayacak kadar karmaşıktı. 1869 yılında, Sosyal Demokratik İttifak'ın kısımları Enternasyonal'e kabul edildiğinde, İttifak'ın kendisi resmen feshedilmişti. Alenî İttifak'ın yanı sıra, Bakunin'in aynı adla tüzüğü kendisince belirlenmiş gizli bir dernek kurduğu ve bu gizli İttifak'ın alenî İttifak feshedildikten sonra varlığını sürdürdüğü iddia ediliyordu. Bu iddiayı desteklemek üzere, Marx, her üçü de Bakunin'den kaynaklanan alenî İttifak'ın yanı sıra gizli İttifak'ın varlığını sürdürdüğünü iddia eden Utin'den sağlanmış olan üç belgeyi komisyona aktardı. Bu gizli İttifak hiç varoldu mu? Ve alenî İttifak'ın feshedilmesinden sonra varlığını sürdürdü mü? Marx her iki soruya da olumlu yanıt verdi ve gizli İttifak'ın, Marksistlerin Enternasyonal'deki konumunu her noktada tüketmek ve baltalamak için Bakunin tarafından kullanılan bir araç olduğuna inandı.

Eldeki bu sınırlı kanıtlarla sorun çözülemezdi ve –Belçikalı üyenin katılmadığı– komisyonun kongreye sunduğu rapor, saflık ve münasebetsizlik karışımı bir şeydi. Vardığı ilk iki sonuç, kanıtlanamamıştır hükmüne ulaşıyordu. İlk olarak, tüzüğü Enternasyonal'e tamamen karşı olan gizli bir İttifak'ın var olduğunu açıklıyordu; ama bunun hâlâ varlığını sürdürüp sürdürmediği konusunda yeterli kanıt olmadığını belirtiyordu ve ikinci olarak Bakunin'in, İttifak adıyla tüzüğü Enternasyonal'inkinden farklı gizli bir dernek kurmaya giriştiği ve belki de bunda başarılı olduğunu ileri sürüyordu. Bu sonuçlar yalnızca sakat ve yetersiz değil, fakat kendi içinde çelişki-

liydi. Geçmişte bir İttifak'ın varlığı gösterilebilirse, Bakunin'in bunu kurmakta başarılı olduğu konusunda kuşkuya yer yoktu zira hiç kimse bunun başka bir kurucusu olduğunu iddia etmiyordu. Varılan üçüncü sonuç farklı bir nitelikteydi. Komisyonun referans çerçevesinin tümüyle ötesine geçmiş olduğu görülmektedir; çünkü bunun İttifak'a yönelik suçlamalarla bir ilgisi yoktu. Ama en azından açık ve dikkat çekiciydi. "Bakunin'in, başka bir adamın varlığının bir kısmına ya da tamamına el koymak için –sahtekârlığı oluşturan– hileli yöntemlere başvurduğu ve daha sonra yükümlülüğünü yerine getirmemek için kendisi ya da adamları vasıtasıyla tehditlere başvurduğunu" iddia ediyordu. Daha başka ayrıntı verilmemişti ama, Neçayev'in mektubunun ima edildiği açıktı. Bu sonuçlara dayanarak komisyon Bakunin'in Enternasyonal'den ihracına ve ayrıca Guillaume ve Schwitzguébel'in –halen mevcut olduğu konusunda "yeterli kanıt bulunmadığı"nı henüz açıklamış olan– "İttifak adı verilen derneğe hâlâ üye oldukları" gerekçesiyle kovulmalarına karar verdi. İspanyol delegelerin ise, "artık İttifak'a dahil olmadıkları" konusunda komisyona yaptıkları bir açıklamaya dayanılarak, cezalarının ertelenmesi önerildi.

İyi bir rastlantı sonucu bu şaşırtıcı belgenin karmakarışık yumağını çözmek güç değildir. Hem Guillaume hem de Marx kendi içlerinde akla yakın ve birbirini destekleyen ifadeler bırakmışlardır. Çarşamba akşamı atanmış olan komisyon raporunu kongreye Cumartesi akşamı sundu. Cumartesi öğleden sonra, komisyon bütün suçlananları ve aralarında Engels'in de bulunduğu Genel Konsey'in bazı üyelerini dinledikten sonra, Guillaume, sonunda raporu imzalayan (birisi katılmadı, birisi de karşı çıktı) üç komisyon üyesi ile görüştü. Ona, "ciddi herhangi bir sonuca" ulaşmadıklarını söylediler. O an ile raporun sunulduğu aynı akşam arasında komisyon son tanığı Marx'ı dinledi. Üç ay sonra Marx, Danielson'a, "komisyona gizlilik mührü altında ve alıcının adını söylemeden" Neçayev'in Lubavin'e mektubunu gösterdiğini ve 'mektubun görevini yaptığını' yazdı. Bu itiraf önemlidir. Marx, kozunu, bu konuyla ilgili olmayan ama kahredici mektubu, son ana kadar el altında bulun-

durdu. Bakunin'in siyasal nedenlerle mahkum edilmesini tercih ederdi. Bilinen taktiklerle uyumlu olarak, geri planda kalmayı ve komisyonun önüne bizzat çıkmamayı tercih ederdi. Ancak bu çok önemli Cumartesi akşam üzeri, Guillaume gibi, komisyonun "ciddi herhangi bir sonuca" ulaşmadığını öğrendi ve Bakunin'i kaçırmamak için kozunu oynamaya karar verdi ve kavgaya kişisel ağırlığını koydu.

Göz önünde bulundurulması gereken bu noktalar ünlü raporu teşrih etmeyi kolaylaştırmaktadır. İlk iki karar muhtemelen komisyonun Marx'ı dinlemesinden önce hazırlanmıştır; üyelerin Cumartesi öğleden sonra Guillaume'a sözünü ettikleri ciddi bir sonucun olmayışını ifade etmektedir. Hilekârlık ve tehdit suçlamalarını içeren üçüncü karar, itiraf edildiği üzere Marx tarafından ilham edilmiştir. Üçüncü kararı izleyen Bakunin'in ve Guillaume ve Schwitzguébel'in ilk kararla çelişen bir şekilde ihraç edilmesi önerisi, yine Marx'la yapılan görüşmenin bir sonucu olmalıdır. Belgenin karışık niteliği böylelikle kolayca açığa çıkmaktadır. İlk iki karar, komisyonun yardım görmeden yaptığı iştir; raporun geri kalan kısmı özünde Marx'ın işidir. Ve de komisyon acelesinden her iki parçayı birbirine uydurmak için gerekli zaman ve akıldan yoksun kalmıştır. Bu çok fazla önemli olmamıştır. Kongre, raporu elde ettikten sonra, büyük çoğunlukla Bakunin ve Guilleaume'u Enternasyonal'den uzaklaştırma konusunda acele etmiştir. Bu infazlar onun kan dökme iştahını tatmin etmiş; Schwitzguébel'in ihracı önerisi az bir oy farkıyla geri çevrilmiştir. Kongrenin, Birinci Enternasyonal'in hayatındaki son önemli olayın, sona erdiği ilan edilmiştir.

Lahey kongresinin olayları, Marksistlerle Bakuninciler arasında elli yıl devam eden ve yansımaları şimdi bile tam olarak sona ermemiş, boş yere uzatılmış, başlıca savaş alanını oluşturmuştur. Gerçekten de bu olayları anlatan her tarihçi taraflardan birinin yeminli taraftarı olmuş ve komisyonun kararının tarafsız bir çözümlemesi hiçbir zaman yapılamamıştır. Komisyon önüne gelen belgelerden gizli İttifak'ın var olduğunu varsaymıştır. Kendisini tatmin etmek açısından karar vermeyi beceremediği nokta, gizli İttifak'ın, aleni İttifak feshedildikten

sonra var olmaya devam edip etmediği hususudur. Bu sorun kendisini daha sonraki bir nesle farklı bir biçimde sunmuştur. Alenî İttifak feshedildiğinde gizli İttifak'ın feshedilmediği şimdi yeterince açıktır. Ama biz, komisyonun kapanmış kabul ettiği bir noktayı yeniden açmak zorundayız. Gizli İttifak herhangi bir zamanda, gereği gibi var oldu mu? Bakunin'in gizli örgütlere olan o garip tutkusuyla onun için tüzük ve kurallar yazdığını biliyoruz. Onun hakkında konuştuğunu, dostlarını ona kaydettiğini ve onlarla yazışmak için şifreler yarattığını biliyoruz. Bu kadarı yeterli görülebilir. Ama o aynı şeyi, önce, sonra ve hatta aynı zamanda, Uluslararası Kardeşlik, Dünya Devrimci İttifakı ve de varlığı gizli İttifak'ın varlığı kadar belirsiz olan diğer sözde örgütler için de yapmıştı. Bunun tüzel kişiliğinin, bir bürosunun, bir başkanmın ve bir komitesinin ve hatta üyelerinin bir listesinin bile olduğu ya da adına uygun bir başarının ya da başarı girişiminin bulunduğu konusunda en küçük bir kanıt parçası yoktu. Bu örgüt Bakunin'in hayalperest ve düzensiz beyninde mevcuttu. Ama nesnel varlığı oldukça sorunludur ve çok muhtemeldir ki Bakunin'in yakın çevresinde olanlar ve onun tüm entrikalarına katılanlar ve onun sürekli İttifak'tan söz ettiğini duyanlar, kelimenin kabul edilebilir herhangi bir anlamıyla gizli bir derneğe mensup olduklarının hiç de farkında değillerdi. Ancak bu şekildedir ki, *iyi niyeti* sorgulanamayacak olan Guillaume'un hem o zaman hem de sonraki yıllarda gizli bir dernek olarak İttifak'ın varlığını şiddetle reddetmesini açıklayabiliriz.

Ancak bu varsayım, eğer ona herhangi bir sıradan davranış ölçüsü uygulanabilirse, Bakunin'i payına düşen sorumluluktan kurtarmaz. Marx'a ve Genel Konsey'in üstünlüğüne saldırması ve Enternasyonal'in diğer üyelerini bu kampanyaya katılmaya çağırması yeterince meşru idi. Ancak Bakunin'in şaşılası kişiliğinde siyasal inançlar ve kişisel tutkular onun pervasız ve ateş püsküren kendini beğenme tutkusu içinde yek vücut olmuştu. Onun siyasal faaliyetlerine eşlik eden entrika ve şarlatanlık donanımı, onun amacının samimiyetini ya da yöntemlerinin düzgünlüğünü telkin edemezdi ve onun Enternasyonal'e

giriş tarzı onun kariyerindeki her şey gibi tipikti. Marx'ın, Enternasyonal'deki kendi otoritesine karşı her türlü başkaldırının ihanetle eşanlamlı olduğu yolundaki iddiası sağduyuya ve adabı muaşerete aykırıydı. Ama Bakunin'in, eğer kendi yolunda giderse, Enternasyonal'i, yalnızca mevcut şekliyle değil ama ona verilebilecek başka her şekil içinde de, enkaz haline getireceğini düşünmesi haklıydı. Bakunin'in inançlarının anarşizmi, tam bir mizaç anarşizmiyle elele gidiyordu. Marx'ın yönettiği yerde en ince ayrıntılarına kadar düzen vardı; Bakunin'in olduğu yerde ilkel bir kaos.

Bununla birlikte, Marx'ın taktikleri de, eleştiriye Bakunin'inkilerden daha az açık değildir. Her zaman kesinlikle ne istediğini biliyordu; ancak onun o olağanüstü soğukkanlılığı ve amacının değişmezliği, eşit derecede kararlı ama çok daha değişken mizaçlı düşmanı karşısında zafer kazanmasını sağlıyordu. Ama silindir, zarif bir silah değildir ve rakibini ezebildiği sürece Marx itici gücünü hangi kaynaktan aldığına önem vermiyordu. La Chaux-de-Fonds kongresindeki oylamayı geçersiz kılma kararı, açık ve edepsiz bir samimiyetsizlikti ve Marx Lahey'de meseleyi, acil şahsi çıkarların dar zemini dışında eşit derecede savunulamayacak yollarla sağlama bağladı. Neçayev olayında Bakunin'in rolü gerçekten kuşkulu olmaktan da öteydi; zira her ne kadar Lubavin'in mektubunu görmemiş olsa da, bundan çıkar sağladı ve parayı iade etme girişiminde bulunmadı. Ancak ne Marx'ın ne de komitenin, bu iş üstlerine vazife olmuş olsa bile, olay hakkında, suçlananın gıyabında hüküm vermeye yetecek kadar bilgisi yoktu. Suçlamanın arzu edilen bir mahkumiyeti elde etmek için son anda ileri sürüldüğünü ve siyasal bahanelerle haklı gösterilemeyeceğini herkes biliyordu ve yalnız aptalca değil ama esas itibariyle dürüst olmayan bir raporun sorumluluğunun büyük kısmını Marx üstlenmek zorundadır.

Marx'ın düşmanlarını mahvetmek için kullandığı yöntemler, dostlarını yabancılaştırmakta da eşit derecede etkiliydi. Lahey kongresi günlerinde, Enternasyonal'in ilk günlerinin en önemli kişisi Marx'tan uzaklaşmıştı. Onun geçici tüzüğü ve kuruluş *Hitabesi*'ni hazırlayışını izleyenlerden bir teki bile artık mev-

cut değildi. İngilizler istifa etmişler ya da ortadan kaybolmuşlardı ve Genel Konsey'in o sıradaki İngiliz üyelerinin hepsi ona karşıydı. Jung ve Eccarius'la kavga etmişti. Bir sonraki nesildeki öğrencileri –Marx'a tarihteki yerini veren insanlar– çoğunlukla onu hiçbir zaman kişisel olarak tanımamış insanlardı. Lahey kongresinde rakiplerini yok etmişti; ama aynı vuruşla siyasi olarak intihar etmişti.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

Marksizm: Son Evre

Londra'daki ilk on yılının büyükçe bir bölümünde Marx, esas itibariyle kendisini ailevî üzüntüler ve sıkıntılar, gazeteci olarak karşılığı alınmamış emeği ve Londra'daki Alman mültecilerinin çeşitli tarikatları arasındaki mahvedici kan davaları ile kuşatılmış buldu. Ancak bu işler o doymak bilmeyen beyninin daha soyut işleyişini kesintiye uğratmadı. Marx, kazanılmış şöhretiyle yetinecek bir adam değildi. 1849 yılında İngiltere'ye tamamlanmış bir sistem getirmişti. Ama bunu hâlâ sınamaya, geliştirmeye ve hepsinden çok haklılaştırmaya ihtiyacı vardı ve bu haklılaştırma arayışı içinde sınıf mücadelesinin manevi ve ekonomik mantıksal sonuçlarını irdelemeye daha derinden dalmıştı. 1850'lerin Londrası'nda her şey onu göreve çağırıyordu. "Ekonomi politiğin tarihi hakkında British Museum'da saklanan geniş malezeme, *burjuva* toplumunun gözlemlenmesi için Londra'nın sunduğu üstünlük ve son olarak, Kaliforniya ve Avustralya'da altının keşfedilmesiyle bu toplumun girmiş göründüğü yeni gelişme aşaması" – bütün bu etkenler onu, inancının ekonomik temelleri üzerine daha yoğun bir şekilde odaklaşmaya yönlendiriyordu. Felsefe arkada bırakılmıştı. Siyaset bir aksesuar olmuştu. Ekonomi ve British Museum, Marx'ın hayatının her müsait anını doldurmaya başladı.

Onun faaliyetlerini önemli bir noktaya getiren belirleyici olay 1857 yılındaki ticari krizdi. Bu iki yönde etkili oldu. Onu gazetecilik uğraşının önemli bir kısmından uzaklaştırarak, pek çok yıldır ilk kez elinde boş zaman bıraktı ve kapitalist sistemi bu dönemsel ekonomik durgunluk saldırılarına maruz bırakan kapitalist sistemin bozuklukları konusundaki teşhisini şaşırtıcı bir şekilde doğruladı. Ekonomi moda olmuştu ve bu krizden tutarlı bir şey çıkarılmalıydı. Yıl sonuna gelindiğinden işler tam yol ilerliyordu.

> Muazzam çalışıyorum [diye yazıyordu Engels'e Aralık ayında], genellikle sabah dörde kadar. İşimin iki özelliği var:
>
> 1. Ekonominin temel prensiplerini ortaya koyuyor. (Kamu için, bu meselenin dibine inmek ve bireysel olarak da benim için bu kabustan kurtulmak açısından bu kesinlikle zorunludur.)
>
> 2. Mevcut kriz. Bu konuda –*Tribune* için olan makalelerin dışında– çok zaman alan düzenli bir defter tutuyorum. Öyle sanıyorum ki gelecek bahara bu sorun üzerine, birlikte, Alman kamuoyuna kendimizi yeniden takdim edecek ve nerede olduğumuzu ve hep aynı olduğumuzu gösterecek bir risale hazırlamalıyız. Üç büyük deftere başladım – İngiltere, Almanya, Fransa.

1858 baharında plan kafasında oluşmuştu ve Berlin'deki Duncker'in "genel olarak sermaye" üzerine büyük bir eseri basması için Lassalle aracılığıyla görüşmelerde bulunuyordu. Sermayenin bir çözümlemesini, değer kuramını ve para kuramını içerecek olan birinci cilt Mayıs ayında basım için hazır olacaktı. Marx'ın iyimserliği her zaman olduğu gibi abartılıydı. 1859 yazına kadar, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* mütevazi başlığı altında küçük bir ciltten başka bir şey yayınlanmadı. İçindekiler sayfası, "İlk Bölüm- Genel Olarak Sermaye" başlığını içeriyordu ve ele alman konular değerin doğası ve paranın doğasıydı. Kısaca, kapitalizm üzerine düşünülen büyük eser için okuyucunun iştahını açma amacını taşıyan bir girişti.

Ama eserin kendisi ağır ilerliyordu. Sistemli bir düşünür

olan Marx, belki de geçmiş on yılın zorunlu çalışmasına bağlı bir kusur olarak garip bir şekilde sistemsiz bir işçiydi. *Eleştiri* tamamlanır tamamlanmaz kendisini, hayatının tam bir yılını boşa harcatan verimsiz kişisel tartışmalara sürüklenmeye bıraktı ve *Herr Vogt*'u üretti. Ve *Herr Vogt* aradan çıktıktan sonra da esas çalışması üzerine eğilmesi kolay olmadı. 1862 Nisan'ında Lassalle'e, açlığın zorlamasıyla "en rezil piyasa-işleri" nedeniyle aylardır "kitab"a bir satır yazamadığını bildiriyordu ve "kendi özelliğim yüzünden yazmayı tamamladığım bir şeye dört hafta sonra bakarsam onu yetersiz bulur ve yeni baştan yazarım" diye yakınıyordu. Aynı yılın sonunda, Kugelmann'a, yeni çalışmanın "hazır", yani son düzeltmelerle baskıya hazır olarak temize çekildiğini ve adının *Kapital* olacağını yazıyordu. Ama kitabın gelişmesine ilişkin bu haber yalnızca, doğrusunu bilmeyenler karşısında zaman zaman Marx'ın kendini kaptırdığı katıksız ve amaçsız böbürlenme nöbetlerinden birisiydi. *Kapital*'in ilk cildi tamamlanmaktan hâlâ dört yıldan fazla uzaktı.

1864 yılında Enternasyonal'in kurulması Marx'ın hayatına yeni bir zaman alıcı oyalama getirdi ve hemen hemen aynı sıralarda ilk kez karaçiban musibetine yenik düştü. Ertesi yılın Mayıs'ında, "sürekli kesintilere rağmen, kitabı 1 Eylül'de 'bitirmiş' olmayı" umuyordu. 1865'in sonunda, "lanet kitabın", tamamlandığını Engels'e açıklıyordu. Ancak bu yalnızca "onu temize çekmek ve iyi bir üsluba kavuşturmaya" başlanabileceği anlamına geliyordu ve Marx öldüğünde arkasında bıraktığı müsveddeleri; (bu döneme ait pek çokları da dahil) onun ilk müsveddeleri– işlemek, sanıldığından çok daha zor ve karmaşık bir işti. Temmuz ayına gelindiğinde birinci cildi tek başına yayınlama konusunda çok önemli karar aldı ve bunu Ağustos sonuna yetiştirmeyi umuyordu. Ama "oturma (ve dolayısıyla yazma) pozisyonunu yalnızca müthiş bir ağrıyla mümkün kılan arkadaki karaçiban" daha sonraki gecikmelerin sorumlusuydu ve ancak Nisan 1867'de Marx müsveddeyi basılmasına nezaret etmek üzere muzaffer bir şekilde Hamburg'a götürdü. Ekim ayında, "karaçibanların ve sürekli sıkıştıran alacaklıla-

rın arasında yazılan" büyük eser, en sonunda matbaadan çıktı. Marx hayatta iken başka bir şey yayınlanmadı ve öylesine büyük bir etki yaratan ve Engels tarafından biraz uygunsuz bir şekilde "emekçi sınıfların İncil'i" olarak adlandırdığı *Kapital*, aslında çalışmanın bütünü değil fakat onun 1867'de yayınlanan birinci cildiydi. Temel tezin pek çok ayrıntısını ve uygulamasını içeren ikinci ve üçüncü ciltler, Marx'ın elyazmalarından hareketle Engels tarafından güçlüklerle yayma hazırlandı ve sırasıyla 1885 ve 1894 yıllarında basıldı.

Kapital'in amacı, proletaryanın *burjuvaziye* karşı olan sınıf nefretinin, birincinin ikinci tarafından "sömürülmesi"nin açıklanması yoluyla bu nefretin haklı olduğunun gösterilmesiydi. Uzun ve karmaşık olan tartışma, başlangıç noktası olarak emek-değer teorisi olarak bilinen noktayı alır. Marx tarfından ilk kez *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nde ortaya atılan ve *Kapital*'in ilk üç bölümünde özetlenen bu teoriye göre, herhangi bir şeyin değeri, onun üretimi için harcanan emek *miktarı* ya da çalışma saatleriyle ölçülür. Marx'ın sözcükleriyle, şeyler, değer açısından "dondurulmuş özel emek-zamanı kitlelerinden başka bir şey değildir"

Şimdi, modern iktisatçıya (eğer ateşli bir Marksist değilse) paradoksların en inatçısı olarak görülen emek-değer teorisi, Marx'ın zamanında herkesçe bilinen ve aksi kanıtlanamaz ekonomik bir gerçek (*truizm-bedahet*) olarak görüldü. Marx bunu ortaya atarak yalnızca ortodoks iktisatçılığa saygılarını sunuyordu. Bunun keşfinde kendi payına bir şey talep etmenin çok dışında, bunu 1740'ta yayınlanan *The Interest of Money* (*Paranın Faizi*) adlı risalenin adı bilinmeyen yazarına kadar izleme ve buna destek olarak Adam Smith ve Ricardo'nun saygın otoritelerinden alıntılar yapma konusunda dikkatliydi. Marx'ın emek-değer teorisine her hangi bir zamanda peşin hükümden uzak baktığını sanmak için bir neden yoktur. Onu, önde gelen iktisatçılarca evrensel olarak benimsenen ve hiçbir aklı başında insanın ondan doğrulanmasını beklemeyeceği bir postula olarak kabul etmişti. Eğer bunu orada bırakmış olsa, bu hem teori hem de kendi şöhreti için daha iyi olurdu. Ama sistemli bir adam ol-

duğu için ve bunun, sisteminin başlangıç noktası olduğunun farkına vardığı için, büyük eserinin birinci kısmının bunun sunulmasına ayrılmasının kendi üstüne düşen bir görev olduğunu düşündü. Marx, genel olarak, güçlüklerden kaytarmayan dürüst bir düşünürdü ve bu sunumun sonucu aslında kendi gözünde değil ama tarafsız okuyucunun gözünde, sisteminin üstüne bina edildiği teorinin geçerliğini ciddi olarak tekzip edecekti.

Tartışmanın giriş pasajlarında Marx kimi değerlendirmeler sunar. İlkin, zorunlu ve meşru olarak, emek-değer teorisinin uygulandığı "değer"in, "kullanım-değeri" değil "değişim-değeri" olduğunu açıklar. Kıstas, şeyin (metanın) tüketiciye olan yararı değil fakat alıcı ya da satıcı için olan değeridir. Pek çok şey, değişim değeri anlamında herhangi bir "değer"e sahip olmadan yarar sağlar. İkinci olarak, Marx, "metaları" zımnen ve biraz keyfî bir şekilde "emeğin ürünü olan" nesneler olarak tanımlar. Bu ikinci değerlendirme, birinciden daha az meşru görünmektedir; ama teorinin geçerliliği için aynı derecede gereklidir. Çünkü, emek-değer teorisi, eğer onu bakir bir ormana ya da işlenmeyen maden haklarına ya da bir nehir üzerindeki balık avlama haklarına uygulama girişiminde bulunulursa kesin olarak çökecektir. Kapitalist sistem (Marx'ın sunuşunun bütününün varsaydığı sistem) altında, bu şeyler, içlerinde herhangi bir emek cisimleşmemiş olduğu halde, emek ürünü şeyler gibi kesinlikle aynı türden bir değişim değerini kuşku götürmez bir şekilde içermektedir. Emek-değer teorisi, en çok, değişim değeri içeren bütün nesneler için değil ama yalnızca emek ürünü olan şeyler için geçerlidir.

Ancak, "değer"in ve "metalar"ın bu tanımlarını kabul edince, güçlüklerimizin yalnızca başına ulaşmış oluyoruz. Emek-değer teorisini işler bir hale koyabilmek için "emek" tanımımıza nitelik kazandırmak zorundayız. Zira, eğer her metanın değeri, onu üretmek için gerekli emek zamanı tarafından belirlenir önermesini kelimesi kelimesine alırsak, ağır bir işçi tarafından ya da niteliği daha düşük aletlerle üretilen bir şeyin daha hızlı bir işçi tarafından ya da daha nitelikli aletlerle üretilen aynı şeye göre daha büyük değere sahip olması gerekecektir ve de aynı süre-

de nitelikli emeğin ürünü, aynı süredeki niteliksiz emeğin ürününden daha büyük bir değere sahip olamayacaktır. Marx doğal olarak bu sonucu "küçümseyerek" reddetmektedir. Vakit geçirmeden teorinin kelimesi kelimesine yorumunu terk etmektedir. Miktarı zamanla ölçülen emeğin metanın değerini belirlemesi herhangi bir şeyin üretiminde harcanan gerçek emek değildir –diye şimdi açıklıyordu – ama bu emek şimdi "genelleştirilmiş insan emeği" ya da "basit olarak ortalama emek"tir. Başka bir deyişle, bir tarım işçisinin bir günlük çalışmasının ürünü ile nitelikli mühendisin aynı zamandaki ürününün değeri niçin eşit değere sahip değildir ya da bir Japon işçisi tarafından altı saatte yapılan bir çift çizmenin değeri, Northampton'daki bir ustanın üç saatte yaptığı bir çift çizmeden niye iki kat daha fazla değil diye sorduğumuzda, bize, doğru bir sonuca ulaşmak için tüm bu değişik tür emekleri bir şekilde 'basit ortalama emek'e dönüştürmemiz gerektiği söylenmektedir.

> Nitelikli emek [diye belirtmektedir Marx biraz cakalı bir şekilde], yalnızca yoğunlaşmış ya da çoğaltılmış basit emek olarak anlam ifade eder ki nitelikli emeğin daha az bir miktarı basit emeğin daha büyük bir miktarına eşit olur. Deneyim göstermiştir ki nitelikli emek her zaman bu yolla basit emeğin koşullarına indirgenebilir. Bir meta ne denli en ileri derecede nitelikli emeğin ürünü olursa olsun, onun değeri, böylelikle yalnızca belirli bir miktar basit emeği temsil etmesi için basit emeğin değeri ile eşitlenecektir.

Şimdi bu, her ne kadar şaşırtıcıysa da, eğer bize, fiili bireysel insan emeğinin bu "basit ortalama emeğe" nasıl dönüştürüleceğinin katsayısını nasıl belirleyeceğimiz söylenmiş olsa öldürücü olmayacaktı. Marx bize, bunun yapılabileceğini "deneyimin göstermiş olduğunu" söylemektedir; ama ne bunun nasıl yapılacağını açıklamakta ne de aklından geçirdiği deneyimin ne olduğunu. O bize, aslında, bir olumsuz işaret vermektedir: ücret oranlarının bu mesele ile hiçbir ilgisi yoktur. Ama bize lutfettiği bir olumlu işaret, yukarda aktarılan pasajdan hemen sonra gelen sözlerde yer almaktadır:

Farklı türden emeğin, kendi standartları olarak, basit emeğe indirgenmesi için gerekli değişik katsayılar, üreticilerin gıyabında süregiden toplumsal süreç tarafından belirlenir ve dolayısıyla onlara gelenek tarafından belirlenmiş gibi görünür.

Ancak Marx'ın daha fazla açıklamadığı bu "toplumsal süreç" yalnızca pazarın durumuna bağlı olabilir. Son merci olarak, "üreticilerin gıyabında süregiden bir toplumsal süreç" ile nitelikli bir mühendisin bir günlük işinin ürününün, bir tarım işçisinin bir günlük işinin beş ya da on katı değerinde olduğuna karar verecek olan, o ürünü satın alandır. Ancak bu şekilde indirgeme katsayımızı belirledikten sonra nitelikli bir mühendisin emek-zamanını, onu tarımsal emeğin koşullarına dönüştürmek için beş ya da onla çarpabiliriz ki, bu da "basit ortalama emek" gibi tanımı güç bir büyüklüğe eşit olabilir ya da olmayabilir. Ve bu "basit ortalama emek" ürünün değerini belirleyecek olan şeydir. Bir an durup düşünülmesi yalnızca bir daire içinde tartıştığımızı ortaya koyacaktır. Bir metanın değeri onda cisimleşen "basit ortalama emek" tarafından belirlenir. Ancak bu miktarı, tamamen ampirik bir yolla, malın fiilen değişildiği değeri kesinleştirmeden ölçemezsiniz. Hesaplama süreci içinde, cevabı varsaymadan miktarınızı bilemezsiniz

Ama sırada daha beteri var. "Bir metanın değeri onun üretimi için gerekli emek-zaman tarafından belirlenir." "Meta" sözcüğünü onu yalnızca emeğin ürünüyle sınırlandırınca ve de emeği, "istihdam edilen fiili emeğe" değil de "basit ortalama emeğe" uyarlamak suretiyle telafi edici önleler alınca, Marx daha sonra kendisini "değer" sözcüğü üzerinde de telafi edici önlemler almak zorunda hisseder. Değer, (yani değişim-değeri, çünkü bu, *ex hypothesi –varsayım gereği* söz konusu olan tek değerdir), ilk başta zannedebileceğiniz gibi, fiyatla eş anlamlı değildir. Bir yarda uzunluğundaki kumaşın değeri, o şeyi üretmek için gerekli olan basit ortalama emek-zamanını ilgilendiren üretim sürecinde bir değişiklik olmadığı sürece, sabit kalır; ama onun fiyatı (ister altın ister başka metalar cinsinden belirlensin) bir yıldan ötekine ya da bir haftadan diğerine değişiklik

gösterebilir. Marx bir noktada bu güçlükten, değeri, bir dizi yıl içinde herhalde rastgele fiyat dalgalanmalarıyla belirlenen *ortalama* fiyatla özdeşleştirerek kurtulmak ister gibi görünmektedir. Üretimin yasaları diye uyarır, "yalnızca birbirini dengeleyen, görünüşe göre kanunsuz düzensizliklerin ortalama sonuçları olarak ifadesini bulabilir." Ama en sonunda, bir dipnotunda, bu varsayımı da açıklar. Şimdi bize, ortalama fiyatların, "son kertede" metaların değerleri tarafından düzenlendiğini söyler ve ekler:

> "Son kertede" diyorum çünkü ortalama fiyatlar (Adam Smith, Ricardo ve diğerlerinin inandığı gibi) metaların değerleri ile doğrudan çakışmaz.

İzleyen bölümlerde hesaplamalarını, "yalnızca açıklayıcı karşılaştırmalar" olarak, fiyatların değerlere eşit olduğu varsayımına göre yapar. Ancak bir kez daha okuyucularını, "ortalama fiyat durumunda bile, böyle basit varsayımların yapılamayacağı" konusunda uyarır.

Orada Marx, bir an için, emek-değer teorisini bırakır; durup bunun ne hale geldiğini görmek yararlı olabilir. "Bir metanın değeri onu üretmek için gerekli emek-zamanı tarafından belirlenir" şeklindeki somut önermenin yerine, şimdi, değer adı verilen ve emek tarafından üretilen her metanın sahip olduğu ve her ne kadar onun değişim değeri anlamına gelse de aslında onun fiyatıyla ya da hatta en azından dolaysız olarak ortalama fiyatıyla çakışmayan belirli bir soyut özelliğin, adı geçen meta içinde cisimleşmiş "basit ortalama emek" denilen bir başka soyut özellik tarafından belirlendiğine inanmamız istenir. Bu şekilde ifade edildiğinde, emek-değer teorisi saf bir soyutlama halini alır. Buna bir inanç meselesi olarak inanılabilir; ama mantıken ne kanıtlanabilir ne de aksi kanıtlanabilir. Ahlaki ya da felsefi bir anlama sahip olabilir; ama ister yanlış ister doğru olsun, ekonomi dünyasında herhangi bir geçerliliği kalmamıştır.

Ancak bu, ne emek-değer teorisinin Marksist sistem içinde çok büyük bir öneme sahip olmadığı ya da Marx'ın büyük bir düşünür olarak değerlendirilemeyeceği anlamına gelir. Ka-

tolik Kilisesi sistemini, deneyim tarafından yanlışlanan ama inanç olarak kabul edilen belirli postulalar üzerine kurmuştur. Bu postulalar hakkında, (*credo quia impossibile/olanaksıza inanıyorum*'un özgün müellifi) Tertullian'dan St. Thomas Aquinas'a bir dizi büyük düşünür mükemmel mantıksal tutarlılığı olan bir sistem kurmuşlardır. İlk adım, imanın gözlerini başka tarafa çevirdiği sakatlıklarla doludur; ama geri kalan kısmı mantıksal olarak kusursuzdur. Psikolojik olarak inanç ve mantığın bu uyuşmaz yan yana gelişi insanlığın büyük bir kısmının ihtiyaçlarına uygun olduğunu kanıtlamıştır. Takdire değer pratik bir psikolog olan Marx, bilinçsiz bir şekilde aynı tekniği benimsemiştir. Onun ilk adımı –emek-değer teorisi– inananlar tarafından bir dogma ve bir postula olarak kabul edilmeyi gerektiriyor. Bu adım atıldıktan sonra, Marx, usta bir beyin tarafından yürütülen bir dizi usa vurma ile, bundan, milyonlarca müridin sadakatini kazanmış (Katolik Kilisesi'ni dünyanın en güçlü örgütlü topluluğu yapan, inanç ve mantığın yan yana getirilişine benzer şekilde) bir sistem çıkarıyor.

Şimdi Marksist sistemi özgün olmayan, dogmatik zemini, emek-değer teorisinden, özgün ve mantıklı sonucuna, artık-değer teorisine izlemenin zamanıdır. Bu tezin geliştirilmesi, sermayenin ve kârın doğasının çözümlenmesini gerektirir. Sermaye, kâr elde etmek için tedavüle sokulan paradır. Kapitalistin amacı tüketim için metalar elde etmek değil fakat sürekli alım satım süreci yoluyla sermayesini artırmaktır. Onun tek hedefi paradır. Böylelikle kapitalist, ortaçağların tefecisinin modern karşılığıdır ve Marx, Martin Luther'in, "idam sehpalarında asılması ve çaldığı altınlar kadar çok sayıda -çünkü üzerinde o kadar çok et vardır ki pek çok kuzgun gagasını uzatıp payını alabilir- kuzgun tarafından yenmesi, gerekirken iskemlesinde güven içinde oturan" tefeciyi lanetlemesini heyecanla hatırlatarak durumu geliştirmektedir. Marx'ın çözümlemesi yeterince doğrudur ve kapitaliste yönelik kasıtlı tahrik, yalnızca *Kapital*'i ekonomi üzerine bir tezmiş gibi kabul edenler için yersiz görünebilir.

Ama kapitalist sermayesini nasıl artırır? Ve onun kârı ne zaman artar? Eğer bu muamelenin her aşaması mükemmelen dü-

rüst olsa ve bir değerin eşit bir başka değerle değiştirilmesinden ibaret bulunsa, sonunda kapitalistin elinde kalan toplamın başladığı miktarı aşamayacağı açıktır. Bir yerlerde bir sahtekârlık unsuru olmalıdır. Bu muamelenin bir yerinde birileri elde ettiklerinden daha büyük bir değeri iade etmektedir ve bu değiştirilen değerlerdeki eşitsizlik, kârın kaynağı olmalıdır. Marx, bu şekilde soyulan kişinin işçi olduğunu ileri sürmektedir ve onun soyulduğu yöntem kapitalizmin belirgin ve tipik bir özelliğidir.

Kapitalist çağın başlangıcı, işçilerin çoğunluğunun çalıştıkları aletlerin ve malzemenin sahibi olmaktan çıktıkları ve yalnızca emeklerini bir işverene kiraladıkları zamandan başlatılmalıdır. Bu aşağı yukarı, üreticinin belli başlı üretim araçlarına sahip olmasını olanaksız kılan makina çağının başlangıcına denk gelir. (Klasik dönemlerin köle çalıştırılan endüstrileri, modern kapitalizmin kimi zorunlu, ama tümünü değil, niteliklerini ortaya koymuştu.) Kapitalist sistemde işçinin işgücü, işçinin sattığı ve işverenin satın aldığı bir metadır ve Ricardo'nun Marx'tan önce göstermiş oldu gibi, genel olarak metaların tâbi olduğu yasalara tâbidir. "Her metanın fiyatı ve dolayısıyla emeğin fiyatı" diye yazmıştı Marx *Komünist Manifesto*'da, "onun üretiminin maliyetine eşittir"; ya da aynı şeyi daha somut olarak ifade etmek gerekirse, ücret oranları bir işçiyi üretmek ve yaşatmak için gerekli asgari maliyet tarafından belirlenir. Eğer bir işçi günde üç şiline yaşayabilir ve türünü devam ettirebilirse, o zaman günde üç şilin sıradan bir vasıfsız işçinin ücret oranı olacaktır. (Marx tarafından örnek olarak alınan rakamlar aşağı yukarı geçen yüzyılın kırklarında ve ellilerinde İngiltere'de egemen olan rakamlardır.) Ücretler bu oranın üzerine çıkamaz; çünkü bu yönde bir eğilim ortaya koyarlarsa, Malthusçu nüfus yasası işlemeye başlar ve kullanılabilir işgücü arzını, rekabet ücretleri bu standarda düşürünceye kadar artırır. Öte yandan, ücretler bu standardın altına da düşemez; zira eğer düşerse, işçi aç kalacak ve satacak daha fazla işgücüne sahip olmayacaktır. Bu, özellikleRicardo'nun adıyla özdeşleşen "ücret kanunu"dur. Marx onu Ricardo'dan almış ve zımnen ka-

bul etmiştir. Marx'ın tezinde, ücret oranları sabit ve dış koşullar tarafından önceden belirlenmiş bir şey gibi ele alınmaktadır. Her halükârda metaların değerini asla etkileyemez. Bu değeri belirleyecek etken, emeğin karşılığını ödeme oranı değil fakat onu elde etmek için işçinin kaç saat çalışacağıdır.

Şimdi, kapitalist sistemde içsel olan işçinin nasıl sömürüldüğünü incelemeye hazırız. Marx örneklerini –dünyadaki en gelişmiş endüstri olan ve Engels'in çok mahrem kişisel bilgilere sahip bulunduğu Lancashire pamuk– ipliği endüstrisinden almaktadır. Kapitalist, yani işveren, pamuk ipliğini ve işleri (bu ikinciler her türlü makineyi ve tesisi içerecek anlamda kullanılmaktadır) temin etmekte ve ipliği kumaşa dönüştürmek üzere işçinin emeğini kiralamaktadır. Böylelikle tamamlanmış ürünün değeri iki unsur içermektedir (a) ipliğin maliyeti ve kullanımdan doğan yıpranma ve (b)ipliği kumaşa dönüştürmek için kullanılan işgücünün değeri. Sınıflandırma açısından Marx (a)'yı (başlangıçtaki harcamayı temsil ettiği ve herhangi bir değer değişikliğine uğramadığı için) "sabit" sermaye ve (b)'yi "değişken" sermaye olarak adlandırmaktadır. Kapitalistimize (a)'dan hiçbir kâr hasıl olmaz çünkü ipliğin ve makinaların tüm değerini ödemiştir ve biten üründe bu unsuru ona ödediğinden fazlaya satamaz. Dolayısıyla kâr, yalnızca (b)'den, yani işçilerin işgücünün sömürülmesinden hasıl olmak zorundadır ve Marx, koymuş olduğu kanunlara uygun olarak bunun böyle olmak zorunda oluşunu göstermeye devam etmektedir.

İşveren işçiye günde üç şilinlik ücretini öder. Varsayalım ki üç şilinin emek-değeri altı saatte kumaşa dönüştürülebilir. Dolayısıyla eğer işçi altı saat çalışırsa, tamamlanmış ürünün değeri, ipliğin başlangıçtaki maliyeti artı alet ve edevatın yıpranma payı, artı üç şilinlik emek değerinden oluşacaktır ve bunların tam değerleri ödendiğine göre hiçbir kâr doğmayacaktır. O zaman kapitalist ne yapar? İşçiyi üç saat çalıştırıp, ödenen ücrete eşit emek-değeri üretmesine izin vermek yerine, altı şilinlik emek-değeri üretmesi için onu oniki saat ya da ücretinin iki katı çalıştırır. Ek altı saatlik çalışmada üretilen ek üç şilin, Marx tarafından "artık emek-değeri" olarak adlandırılır ve onun çö-

zümlemesine göre bu işlemde kârın tek kaynağı budur. Ne işçinin ne de işverenin, bu olup bitenlerin doğasını anlamasının gerekli olduğu varsayılabilir; zira ilk altı saatte yaratılan değerle, son altı saatte yaratılan değer arasında pratik ya da görülebilir herhangi bir fark yoktur. "Artık değeri yaratma süreci, belirli bir noktadan sonra devam ettirilen değer yaratma sürecidir." Aktarılan bu olayda "artık-değer oranı" yüzde yüzdür. Üç şilin emek değerini üretmek için altı yerine sekiz saatin gerekli olduğunu, ya da alternatif olarak toplam iş gününün oniki saatten dokuz saate indirildiğini varsayarsak, artık değer oranı yüzde elli olacaktır.

Bu noktada şu gözlem yapılmalıdır ki, Marksist teoriye göre, emeğin sömürülmesi birey olarak kötü işverenlerin bir kötülüğü değildir. Bu, zorunlu ve kaçınılmaz olarak kapitalist sistemin kendisinin doğasında vardır. Zira, Marx'ın özenle işaret ettiği üzere, aksi halde hiçbir kapitalistin kâr etmek için artık değer yaratarak herhangi bir şeyi üretmek için hiçbir nedeni kalmayacaktır. Yalnızca kapitalizm ve kâr tümüyle ortadan kalkınca işçi, karşılığında aldığı değerden daha fazla çalışmak zorunda kalmayacaktır ve de artık değer yaratılması anlamsız ve gereksiz olacaktır.

Marx'ın artık değer teorisi böyledir. Bu, emek-değer teorisinin mantıksal bir ürünüdür ve Adam Smith'in kendisi de, "işçinin malzemesine kattığı değer iki kısma ayrılır, bir kısmı onun ücretini karşılarken, diğer kısmı işvereninin kârını oluşturur" derken özünde bunu öngörmüştü. Marx'ın yaptığı şey, bu iki kısımdan ikincisini "artık değer" olarak adlandırmak ve bu zekice terminoloji manipülasyonu ile meşru olmayan ve sahte bir şey izlenimi yaratmak olmuştur. Ama şimdi, emek-değer teorisi tüm yetkili iktisatçılarca çoktan terk edilmiş olduğuna göre, artık değer teorisi (değer ile fiyat arasında tam bir kopuşu kabul eden soyut halinde bile) eşit derecede savunulamaz olmuştur. Son zamanlarda bir eleştirmenin emek-değer teorisinin çöküşünün zorunlu olarak artık değer teorisini kapsamayacağını ileri sürmesi doğrudur. Bu tezini, yanlış olan bir önceki teorinin Marx tarafından icat edilmediğini ve mantıksal bir

usavurma olarak doğru olan ikinci teorinin ekonomi bilimine Marx'ın özgün ve özel atkısı olduğunu göstererek desteklemektedir. Böyle bir tez kuşkusuz temel bir düşünce karışıklığına dayanmaktadır. Marx'ın, öncülünden (emek-değer teorisi) doğru olarak bu sonuca (artık değer teorisine) varması ve bunu yapan ilk iktisatçı olması olgusu, özgün bir düşünür olarak onun lehine bir noktadır; ama eğer öncülü yanlışsa, vardığı sonucun sağlıklı olmasına yardımcı olmaz. Artık değer teorisini, emek-değer teorisi gibi, ekonomik gariplikler müzesine havale etmenin zamanı gelmiştir.

Marx'ın pozisyonunun asıl gücü başka bir yerde yatar. Ne Marx ne de onun müritleri işçinin, artık değer teorisinden çıkarsadıkları gerçek neden yüzünden sömürüldüğüne gerçekten inanıyorlardı. Başka nedenlerle buna inanıyorlardı ve onların artık değer teorisinde buldukları yalnızca mevcut bir inancı desteklemek için ekonomik bir muhakeme tarzıydı. Muhakeme tarzı yerlere serilse de inanç savunulmaya devam edecektir. Pek çok insanda irrasyonel ama hiçbir şekilde suçlanabilir olmayan, fabrikada fiilen çalışan insanın, bitmiş ürün üzerinde onu yapmak için makina ve malzemeyi kendisine sağlayan adama karşı öncelikli bir ahlaki talep hakkı olduğu duygusu vardır. İşçinin, emeğinin ürününden "adil" bir pay almadığına inanılması son derece meşru bir şeydir. Marx, ikna edici ve etkili pek çok bölümü, 19. yüzyılda İngiltere'de bunun böyle olduğunu kanıtlamak için ayırmıştır ve her ne kadar lehindeki kanıtlar daha az karşı konulamaz ise de, aynı kanaate bugün de haklı olarak sahip olunabilir. Ancak bunlar ahlaki kanaatlerdir ve ekonomik bir yasa olarak Marx tarafından geliştirilen artık değer teorisiyle bir ilgisi yoktur.

Artık değer teorisi Marx'ın yaşadığı dönemde de dikkatli eleştiriden uzak kalmadı ve o öldükten hemen sonra bir yönü üzerinde öfkeyle ateşli bir tartışma başladı. *Kapital*'in ilk cildinde, kâr yalnızca artık emek-zamandan kaynaklandığına göre, bunun yalnızca "değişken" sermayeden yani, emeğin istihdamı için yatırılan sermayeden sağlanabileceğini göstermişti. "Sabit" sermaye, yani malzeme ve tesise yatırılan sermaye artık değerin

kaynağı olamazdı. Bu koşullar altında, insan küçük bir tesis ve çok sayıda işçiye sahip olan bir işletmenin aksi durumdaki olan işletmelerden daha büyük kârlar elde edeceğini ve kapitalistte de daha az makina ve daha çok işgücü istihdam etme konusunda genel bir eğilim olmasını bekler. Bununla birlikte uygulamada, alışılmış şekilde toplam sermaye üzeriden hesaplanan kâr oranı, toplamı oluşturan "sabit" ve "değişken" sermayenin birbirine oranları açısından değişiklik göstermemektedir ve kapitalizmin gelişmesi artık değer yasasının işleyişinden beklenenden tamamen ters yönde olmuştur. Dolayısıyla pratik uygulama, Marksist artık emek-zaman teorisini, kârın tek kaynağı olarak yalnızca desteklemekte başarısız kalmıyor ama fiilen onu yalanlar görünüyor. Marx bu ikilemin mükemmelen farkındaydı. Ağustos 1862 gibi erken bir tarihte bunu bir mektupta Engels'e yazmıştı. Ama 1867 yılında *Kapital*'in birinci cildini yayınladığında, daha sonra ele almak üzere bunu bir yana bırakmaya razı göründü ve sistemindeki bu canalıcı hata, kamuyu ilgilendirmesi açısından, Marx 1883 yılında öldüğünde devam ediyordu.

Şimdi sahneye Engels çıktı. Marx, eserin ikinci ve üçüncü ciltleri için ayrıntılı notlarını arkadaşına miras bırakmıştı ve sermayenin kâr oranları açısından teori ile gerçek arasındaki bu gözle görülür çelişkinin çözümü, Marx'ın planına göre üçüncü cilde bırakılmıştı. Yaşamının sonuna doğru ve daha çok da ölümünden sonra Marx, kırkların Rodbertus adlı, artık değerin keşfinde Marx'tan önce geldiği iddia edilen bir Alman iktisatçısından intihal etmekle suçlanmıştı. Dolayısıyla 1885 yılında Engels elindeki notlardan *Kapital*'in ikinci cildini yayınladığında bu saldırıları karşılama konusunda yeni ve etkili bir yol bulduğunu düşündü. Efendilerinin Marx'ın "gizli kaynağı" olduğunu iddia eden Rodbertus'un takipçilerine, üçüncü cilt yayınlanmadan önce, kâr oranları sorununun doğru çözümünü dünyaya açıklamaları için meydan okudu. Bu meydan okumaya cevap olarak, Rodbertus'un müritleri, Marksistler ve diğer bazı iktisatçılar tarafından muammayı çözmek için bazı girişimler yapıldı; ama Engels bunların tümünün gerçek Marksist anahtarı bulmada başarısız olduklarını ilan etti.

Bu alışılmamış işler ekonomi dünyasında geniş ilgi uyandırdı ve dikkatleri Marksist doktrinin bu zayıf ve söz götürür halkası üzerine odaklama konusunda talihsiz bir etkisi oldu. Artık yaşlı bir adam olan Engels, üçüncü cilt için Marx'ın bıraktığı notları bir şekle sokmanın ne kadar zamanını alacağını ciddi olarak azımsamıştı. 1885'teki kendinden önceki ciltten birkaç ay sonra ortaya çıkmak yerine son cilt ancak 1894 yılında, Engels'in ölümünden bir yıl önce yayınlanabildi. O güne kadar hem merak hem de kuşku bu uzun gecikme nedeniyle daha da bilenmişti; görünüşe göre çözülemez bir sorunun en sonunda uzun süredir beklenen çözümünü keşfetmek için bir grup eleştirel okuyucu yeni cildin üzerine kapandılar.

Kapital'in üçüncü cildinde dünyaya sunulan çözüm şuydu. Sermayenin kâr oranı, toplamı oluşturan "sabit" sermayenin "değişken" sermayeye oranına göre değişmez; şu basitnedenle ki, uygulamada rekabet eşitleyici bir güç rolü oynar. Yüzde sekseni sabit ve yüzde yirmisi değişken olan toplam sermayenin, yüzde doksanı sabit ve yüzde onu değişken olan toplam sermayeye göre iki kat daha fazla kâr oranı sağlayacağı teoride doğrudur. Ama uygulamada, pazarın koşulları fiyatları öylesine eşitleyecektir ki uzun dönemde kâr her iki durumda da aynı oranda gerçekleşecektir. Böylece kâr oranı, (dünyanın bütün sermayesini dikkate alırsak) her ne kadar yalnızca değişken sermayeden kaynaklanan artık değer tarafından belirleniyorsa da, ortalamalar yasasına tâbidir ve tekil durumda bütünü etkileyen genel ilkeye mutlaka uymak zorunda değildir. Eşitlenme süreci, "arz ve talebin öyle bir ilişkisiyle oluşur ki üretimin farklı alanlarındaki ortalama kâr aynı hale gelir ve böylelikle değerler üretim fiyatlarına dönüşür" Bu tez, değer ve fiyatlar arasındaki ilişki konusunda birinci ciltte zaten yapılmış olan bir kabule koşuttur ya da ondan kaynaklanmaktadır. Her iki durumda da ortalamalar yasası devreye girer. Her ne kadar metaların değeri onları üretmek için gerekli emek-zaman tarafından belirlenirse de, gerçekte o değer üzerinden değişim görmezler; zira piyasadaki rekabet, istihdam edilen işgücü ister büyük ister küçük olsun, yaklaşık bir kâr oranları eşitliği sağladığı gibi, yaklaşık bir fiyat eşitliği de sağlar.

Değerin gerçekleşen fiyatlardan ayrıldığının kabulünü böylece artık değerin gerçekleşen kârdan ayrılmasının kabulü izler. *Kapital*'in birinci cildinde, yazarı hayatta iken, yapılan birinci kabulün, Marksist sistemin bütününe, yazarın ölümünden yalnızca oniki yıl sonra ortaya çıkan ikinci kabülden aslında daha az zarar verdiğinden şüphe edilebilir. Ancak, bekleyiş içinde olan bir topluluğa en sonunda dramatik koşullar içinde sunulan ikincisinin çok daha çarpıcı bir etkisi oldu: ve eleştirmenlerin çoğunluğu ilk kez, Marx'ın kendi teorisini her türlü somut anlamdan o zamana kadar alıkoymuş olduğunu algıladılar. Özellikle, "değerler üretim fiyatlarına dönüşürler"in kabulü, değerin emek-zamanla ölçüldüğüne ilişkin büyük ilkenin tamamen terk edilmesi gibi görünüyordu. Çünkü "üretim fiyatları", "sabit" sermayeyi ve ücret oranlarını açıkça hesaba katmak zorundadır ki bunların her ikisi de kârların belirlenmesi konusundaki payları açısından birinci ciltte münhasıran dışarda bırakılmıştır. Markist sistemin bütünü, bir kez daha, "değer"in ve "artık değer"in, yalnızca, normal olarak ekonomik araştırmanın konusu olan herhangi bir değerle ilişkisi olmayan düşüncedeki saf soyutlamalar şeklindeki bir varsayım olarak savunulabilir olmaktadır.

Kapital'in kalabalık sayfaları arasında, Marx'ın teorisine kattığı sayısız gelişmeyi ve uygulamayı izlemek bizim için gerekli değildir. Ancak, Marksist sistemin bütünü içindeki önemi açısından, şimdi genel olarak "artan sefalet yasası" olarak bilinen ve Marx'ın "kapitalist birikim yasası" adını verdiği, üretim araçlarının ve kapitalizmin gelişmesiyle, işçi sınıfının refahının giderek ve kaçınılmaz bir şekilde azalacağını ifade eden "yasa"dan söz edilmelidir. Onun zamanında hemen hemen bir bedahat olan ama daha sonraki deneyimle onun ekonomik öğretisinin herhangi başka bir yerinden daha belirgin bir şekilde çürütülen bu doktrini Marx'ın nasıl geliştirdiğine bakmaya değer.

Bu doktrin hiçbir şekilde Marx'a ait değildi. Daha 1821'de Ricardo, "ülkenin net gelirini artıran aynı neden, aynı zamanda nüfusun işsiz kalmasına ve emekçinin koşullarının kötüleş-

mesine yol açabilir" demişti. Marx'ın alay etmekten bıkmadığı Destutt de Tracy adlı "adî bir iktisatçı", "yoksul uluslarda, sıradan insanların rahat, zengin uluslarda genellikle yoksul" olduğunu açıkça belirtmişti. Carlyle'ın *Past and Present*'ının (*Geçmiş ve Bugün*) teması, pre-kapitalist çağdaki zanaatçının mutluluğu ile yeni proletaryanın sefaleti arasındaki zıtlıktır. Marx'ın kendisi, Proudhon'un 1847'de yayınlanan *Ekonomik Çelişkiler*'ini delillerle çürüttüğü *Felsefenin Sefaleti* (*Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*) adlı eserinde aynı görüşü benimsemişti. O sıralarda etkisi altında kaldığı Hegelci çelişki deyimiyle meseleyi şöyle ifade etmişti:

> Her geçen gün daha açıkça görülmektedir ki, *burjuvazinin* içinde hareket ettiği üretim ilişkilerinin ne tek (*unique*) ne de basit bir niteliği vardır, aksine iki katlı bir özelliği vardır; zenginliğin üretildiği oranda, aynı şekilde yoksulluk da üretilmektedir ve üretim güçlerinde bir gelişme olduğu ölçüde üretici bir baskı gücü gelişmektedir; bu ilişkiler *burjuva* zenginliğini yaratmamakta; yani, o sınıfın bireylerinin zenginliğini sürekli olarak yok ederek ve sayıları sürekli artan bir proletarya üreterek, bir sınıf olarak *burjuvazinin* zenginliğini yaratmamaktadır.

Bu süreç, kırklarda, sanayi kapitalizminin dokunaçları giderek daha fazla yayılırken, bütün batı Avrupa'da başlıyordu. Ama hiçbir yerde İngiltere'deki kadar ileri gitmemişti. "İngiltere" diye yazıyordu Marx *Neue Rheinische Zeitung*'da, "en kalabalık, en yoğun ve en klasik proletaryanın vatanıdır."

Marx *Kapital*'in birinci cildini 1867'de tamamladığında yirmi yıl önce ifade ettiği kanaatini değiştirmek için bir neden görmedi. Yirmi yılın deneyimi onun öngörüsünü muzaffer bir şekilde teyit etmişti. *Kapital*'deki, "Kapitalist Birikim" alt-başlığı ile, "1846'dan 1866'ya İngiltere" o dönemdeki İngiliz sanayi işçisinin hayat koşulları hakkında çarpıcı ve inkâr edilemez bir suçlama getirmektedir. Yüzyılın ortasındaki İngiltere'de zenginlik ve yoksulluğun aşırılıkları arasındaki zıtlık, çağdaş yazarlar arasında sıradan bir şeydi ve hatta Greville gibi budala

bir yazar bile, "bu ülkede her ülkeden daha fazla kötülük, daha fazla sefalet ve daha fazla aşırı yoksulluk ama aynı zamanda daha fazla zenginlik var" diye yazabiliyordu. Marx malzemesini hemen tümüyle Kamu Sağlığı Raporları'ndan ve diğer Mavi Kitap'lardan elde etti, çünkü o sırada ya da her hangi başka bir zaman, ne Kıta'daki ne de İngiltere'deki işçi sınıfının hayatı hakkında herhangi bir pratik tanışıklığı yoktu. *Kapital*'in bu bölümleri toplumsal tarih şaheseridir. Marx'ın bir yanlışı, otoritelerce bu kahredici malzemenin toplanması ve yayınlanmasının, toplumsal bilincin yavaşça gelişmesinin bir parçası olduğu ve bu bilincin, izleyen çeyrek yüzyıl içinde, anlatılan koşulların öngörüldüğü gibi daha da kötüleşmesi yerine çarpıcı bir iyileşmeye yol açacağını görememesiydi. Ancak, bu yeni ve tamamen mantık dışı gelişmeyi öngörmekteki başarısızlığı nedeniyle Marx'ı kınamak haksızlık olur. O yazdığı zaman, kapitalistin artan refahının işçinin artan sefaleti anlamına geldiği "yasa"sının doğruluğunu deneyim kesin bir şekilde teyid eder görünüyordu.

Gözlemi teoriyle desteklemek ve de görünenin, aslında, oluşmakta olanın, ekonomik prensiplerin işleyişiyle olmak zorunda olduğunu kanıtlamak da zordu. Kapitalist birikimin gelişmesindeki en güçlü etken, emeğin artan üretkenliği idi; emeği daha üretken yapmak, Adam Smith'in sözcükleriyle, "daha az bir miktar işgücü ile daha büyük miktarda iş üretmek" anlamına geliyordu. Kapitalist sistem kendini mükemmelleştirirken, "sabit" sermaye oranının, "değişken" sermaye aleyhine artması yönünde içsel bir eğilim vardı; yani, daha fazla sermayenin malzeme ve tesise, daha az sermayenin insan emeğine harcanması. Üstelik kapitalist birikim, sermayenin giderek daha az elde yoğunlaşması ve toplanması eğilimi gösteriyor ve bu yoğunlaşmanın sonucu ise işçi sınıfının, tam yetkili kapitalistin insafına giderek daha fazla terk edilmesi oluyordu. Buna, fabrikalardaki işçilerin, pre-kapitalist dünyadaki çalışma koşullarıyla karşılaştırıldığında, daha sağlıksız, monoton ve moral bozucu koşullarını da ekleyince, proletaryanın "artan sefaleti" konusundaki, sonunda işçi sınıfının çaresizlik altında ezilmiş ola-

rak ayaklanıp, bütün kapitalist sistemi yıkıncaya kadar devam edecek olan sefaletinin Marksist resmini, cafcaflı ana hatlarıyla tamamlamış olursunuz. Zira, mukadder sonuç budur. Kapitalizm kendi mezarını kazmaktadır. Sistem daha mükemmel, daha eksiksiz ve daha etkin oldukça, sonuca daha hızlı ulaşılacaktır ve Marx muzaffer bir şekilde eserinin bu kısmını, ender tumturaklı bir parça ile, *Kapital*'in bütünündeki en ünlü pasajla toparlamaktadır:

> Böylelikle (bu geçiş sürecinin tüm avantajlarını zorla ele geçiren ve tekelleştiren) kapitalist patronların sayısında artan oranda bir azalma olurken, kitlesel yoksulluk, baskı, köleleştirme, dejenerasyon ve sömürüde buna uygun düşen bir artış olur; ama aynı zamanda işçi sınıfının – kapitalist üretim yönteminin mekanizması sayesinde giderek sayısı artan, disiplinli, bütünleşmiş ve örgütlü bir sınıfın, gazabının sürekli yoğunlaşması söz konusudur. Kapitalist tekel, onunla birlikte ve onun altında gelişen üretim yöntemine ayak bağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, kapitalist kabuğu ile bağdaşmaz olduğunu kanıtlayan bir noktaya ulaşır. Kabuk kırılıp parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin matem çanları duyulur. Müsadere edenler, müsadere edilmektedir.

Bu sonuç önceden belirlenmiştir ve kaçınılmazdır. Marx bütün hayatı boyunca ekonomik evrimin siyasal devrimle sona ereceğine inanmıştı. Kapitalizmin zora başvurularak yıkılması Hegelci diyalektik üzerine kurulmuştu ve onun tüm felsefesinin zaruri bir parçasıydı. Ama, devrim olasılığının çok zayıf ve çok uzak bulunduğu İngiltere'de o kadar uzun süre yaşamıştı ki, bütün güvenine rağmen, kuşkuya düştüğü anlar oldu. Enternasyonal'in kuruluşu üzerine 1864 yılında kaleme aldığı kuruluş *Hitabı*'nda on-saat yasasının "zaferi"ni selamlamıştı. "*Burjuva* ekonomi politiği" diye yazmıştı, "burada ilk kez işçi sınıfının ekonomi politiği tarafından bozguna uğratıldı. Eğer bu zafer barışçı yollarla kazanılmışsa, proletaryanın nihaî zaferi de aynı şekilde kazanılamaz mıydı? Lahey kongresinin kapanışında Amsterdam'da işçilerin mitinginde yaptığı konuşmada,

Marx, "Birleşik Devletler, İngiltere ve eğer kurumlarımızı doğru değerlendiriyorsam Hollanda gibi ülkelerde işçiler amaçlarını barışçı yollarla elde edebilirler." (18)70'lerin Amerikan krizi onu bu kabule yönlendirmişti. Ölümünden iki yıl önce, İngiliz sosyalisti Hyndman'a "İngiltere'nin barışçı bir devrimin mümkün olduğu bir ülke" olduğunu söylemiş; ama bir duraksamadan sonra, "tarih bize böyle olduğunu söylemiyor" demişti. Teorileriyle gözlemleri arasına sıkışmış olan bu kuşku notuyla Marx sahneden silindi ve bu tereddüt anlarını, *Kapital*'in kendinden emin kehanetlerinin yanına koymak onun anısına hakşinaslıktır.

Bir açıdan Marx, her ne kadar Carlyle ve Kinsley gibi adamlar daha önce gelmiş olsalar da, kendisini çağının bir hayli önünde gösterdi. Ünlü *laissez-faire* doktrinini yalnızca bir sapkınlık olarak değil fakat bir yalan olarak gördü. O zaman geçerli olan serbest ticaret ve korumaclık tartışmalarına ilgisiz kaldı ve devletin işverenle, işçi karşısındaki "müdahale-etmeme" maskaralığını küçümseme ve nefretle reddetti. Devlet yönetici sınıfın aracı olduğuna göre, "müdahale-etmeme", işçiye karşı işverenin desteklenmesi anlamına gelmek zorundaydı ve aslında o anlama da geldi. *Burjuva* devletinin işçiye verdiği özgürlük, Carlyle'ın *Past and Present*'ta koyduğu şekliyle, "açlıktan ölme özgürlüğü" idi. Bu Marx'ın sürekli yeniden hatırladığı bir tema idi ve onun en parlak ironik yazılarından birisine ilham kaynağı olmuştur:

> Terk ettiğimiz alan, metaların dolaşımı ya da değişimi, işgücünün alınıp satılışının içinde gerçekleştiği alan, aslında, insanın haklarının bir cennetidir. Burada, özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve Jeremy Bentham yücedir. Özgürlük, çünkü işgücü gibi bir metanın alıcısı ve satıcısı kendi tatlı gönüllerine göre alıp satarlar... Eşitlik çünkü yalnızca metaların sahipleri olarak ilişki içine girerler, eşit olanla eşit olanı değiştirirler. Yoksulluk, çünkü bunların her biri münhasıran kendisininkini elden çıkarır. Jeremy Bentham, çünkü taraflardan her biri yalnızca kendi çıkarıyla ilgilenir. Onları bir araya getiren, birbir-

leriyle ilişkiye girmelerini sağlayan güç öz-çıkardır ve başka hiçbir şey değildir. Herkes yalnızca kendi başına; hiç kimsenin bir başkası için herhangi bir endişesi yok. Bunun sayesinde, işlerin önceden ayarlanmış ahengi sayesinde, ya da her şeye aklı eren kudret ve inayet sahibinin himayesi altında, karşılıklı avantajları, kamu yararı için, tümünün ortak çıkarları adına birlikte çalışırlar.

"Böbürlenen, kendi halinden memnun, iş konusunda keskin görüşlü" işveren ile, "ürkek, çekingen, kendi derisini pazara getirmiş ve yüzülmekten başka bir şeyi beklemeyen" işçi arasında hiçbir eşitlik ya da uzlaşma olamaz. Mevcut kader altında, *burjuvazi* proletaryayı eziyor. Yeni kader altında, proletarya *burjuvaziyi* imha edecek.

Kapital, insanlık tarihinde, onu okuyan insanların sayısıyla kıyaslandığında, muhtemelen evvel eski yazılmış herhangi bir başka kitaptan çok daha büyük etki yapmıştır. Adı her yerde rastlanan bir sözcüktür. Her halk kütüphanesinde yeri vardır. Her ciddi araştırmacı ya da düşünür sayfalarını karıştırmıştır. Bir avuç dolusu uzman ve meraklı dışında hiç kimse onu baştan sona okumamıştır. Gücü içeriğinde değil, fakat var olduğu gerçeğinde yatar. Marx, bir dahinin sezgisi ile, on kat artan ve makinelerin güdümündeki yeni sanayi sayesinde örgütlü kitleler olarak bir araya gelen işçi sınıfının gelecek yüzyılın tarihinde baskın bir rol oynamaya koşullu olduğunu kavramıştı. *Komünist Manifesto*'da proletaryanın isyanının ve *mülkü elinden alınmış burjuvazi* üzerindeki zaferinin programını çizmişti. Daha sonra *Kapital*'de bu zaferin sadece "müsadere edenlerin müsadere edilmesi" – onyıllardır *burjuva* kapitalist tarafından emekçilerin aleyhine uygulanan sahtekârlığın haklı bir cazalandırılması olduğunu kanıtladı. Sıradan bir emekçi *Kapital*'i okumadı, okuduysa bile, kendi davasının haklılığını kanıtlayan karmaşık tezi anlamış olamazdı; ama onun orada olduğunu biliyordu. Onu okuyan önderleri, ona kanıtın mevcut olduğunu söylediler ve o böylesine hoşa giden bir teminat konusunda kuşku duyma eğilimi taşımadı. O andan itibaren kendisi için

değil adalet için savaştığını hissediyordu ve birisi ona bunu nereden bildiğini sorarsa, emekçilerin asla okumadıkları "çalışan sınıfların İncili"ini gösterebilirdi. Engels'in bir başka ifadesiyle, o, "Sibirya'dan Kaliforniya'ya kadar milyonlarca emekçinin doğruluğunu kabul ettiği ortak bir platform"du. *Kapital* artık bir tez değildi. O bir tılsımdı.

Gelecek nesillerin hükmü, muhtemelen, kendi zamanının kapitalistine karşı Marx'ın getirdiği "müsadere" talimatının haklı olduğu yolunda olacaktır. Ancak bu ekonomik değil ahlaki etkenler üzerine oturan bir talimattır ve bunu desteklemek için Marx'ın giriştiği ekonomik tez, hem konuyla ilgisiz hem de sağlam değildir. *Kapital*, ekonomi politik üzerine bir tez olduğunun açıkça söylenmesine karşın bu niteliğe sürekli aykırı düştüğü ve haklı bir öfkenin kehanetli notu, ısrarla ekonomik tartışmanın kısır yoluna çıktığı için büyük bir kitaptır. Hiç kimse *Kapital*'i, artık değer teorisi ve emek-değer teorisi görüntüsü altında Marx'ın sunduğu ekonomik yanıltmaca dokusunun hatırı için okumayacaktır ve ilk bölümleri esas itibariyle bu teorilerin ayrıntılı bir şekilde açıklanmasına ayrılmış olduğundan, yani eserin ekonomik niteliği büyük bir sadakatle korunduğu için, *Kapital*'in sözde okuyucusu erken bir aşamada bu görevi bırakacaktır. Böylesine kolayca caydırılacak olması esef edilecek bir şeydir. *Kapital*'in değerini koruyan bölümü, geçen yüzyılın ortlarında erkek, kadın ve çocuk, İngiliz işçi sınıfının, boğaz tokluğunun altında bir şey karşılığında işverenleri için kâr sağladıkları korkunç yaşam koşullarının müthiş bir şekilde sergilenmesindedir. Olguların bir araya gelişi tartışmanın yerini aldığında ve ahlaki öfke ekonomik çözümlemeyi dışarda bıraktığında, Marx proletaryanın peygamberi olarak tam cüssesine ulaşmakta ve *Kapital* bir klasik olarak görülme iddiasını yeniden tesis etmektedir.

ONALTINCI BÖLÜM

"Koca Nick"

Marx, Lahey'deki Pyrrhic zaferden (Pirus Zaferi – büyük kayıplarla kazanılan zafer) sonra on yıldan biraz fazla yaşadı. Ama onun hayatının son onyılı için gösterilebilecek çok az şey vardır. Bu bir güçten düşme, artan sağlık sorunları ve dermansızlık dönemidir. Resmî genel merkezinin New York'a taşınmasıyla Enternasyonal'in çöküşü, Marx'ın kariyerinin sonu oldu; ne tarihin akışı ne de onun başarılarının sicili, o sırada sahneden göçmüş olsaydı algılanabilir bir farklılık gösterecekti.

Enternasyonal'in ölüm sancıları devam etti; ama Marx bunları pek fazla acı çekmeden izledi. Bir zamanların ünlü unvanına sahip olmak için mücadele eden iki örgüt vardı. Hatırlanacağı gibi, Lahey kongresinden önce bile İtalyan Federal Konseyi, yeni bir enternasyonal kurulması amacıyla İsviçre'de bir konferans düzenlenmesini talep etmişti. Lahey'de azınlığı oluşturan taraflar bu fikrin peşine düştüler ve Jura'da, St. Imier'de, Eylül ortasında bir konferans düzenlendi. Buna Bakunin'in kendisinin yanı sıra İsviçre, İtalya ve Fransa delegeleri katıldı. Lahey'deki kararları reddeden bir karar tasarısı kabul etti ve kendisinin Enternasyonal'in gerçek kongresi olduğunu iddia etti. Çok geçmeden İngiliz Federal Konseyi bunları izledi ve Hales, Mottershead, Jung ve Eccarius'un (son ikisi artık ta-

mamen İngilizlerden yana olmuşlardı) da dahil olduğu bir çoğunluk Lahey kongresinin işlemlerini tanımadı. Kısa bir süre için Londra'da rakip iki konsey oluştu. Ancak, esas itibariyle bir avuç gücenmiş İrlandalıdan oluşan Marksist Konsey, asla gölgeden başka bir şey olmadı ve muhalif Konsey, protestosunu yaptıktan sonra yavaş yavaş durgunluğa ve kayıtsızlığa yuvarlandı.

Atlantik'in öteki yakasında da işler daha iyi değildi. New York'daki yeni Genel Konsey, her türlü önlenebilir ve önlenemez olumsuzluk altında zor görevlerine başladı. Enternasyonal'in Avrupalı üyelerinin yarısı ona karşı ayaklanma halindeydi ve Enternasyonal'in ne fonları ne de belgeleri vardı. Bürosunu açtığı zamanki tek kaynağı, adı bilinmeyen bir sempatizanın bağışladığı bir *guinea* ile Amerikan kısımlarından ödünç alınan elli *dolar*dı. Üyelerinden hiçbiri eski Konsey'in bir toplantısını katılmamıştı. O ana kadar önceki kararlara ilişkin herhangi bir tutatanak ya da belge asla gönderilmemişti; kendi ülkeleri hakkında raporlar sunmak durumunda olan eski ulusal sekreterlerden, "İspanya sekreteri" olarak görev yapan Engels dışında kimse bu görevi yerine getirmemişti. Bu koşullar altında yetenekli Engels'in yeni Genel Konsey'in kararlarını baştan savma, anlaşılması güç ve hatta gramer kurallarına aykırı bulması şaşırtıcı değildi.

> Aramızda bir Marx ya da Engels olmayınca [diye yazıyordu bu serzenişler karşısında Sorge, hazin bir şekilde] biz, kuşkusuz, Genel Konsey'in New York'a taşınması konusunda oldukça telaşlandık... Avrupalı yoldaşlarımız, eski ve yeni Genel Konsey'in yayınları arasında bir fark göreceklerdir, ama yeni Genel Konsey'in tamamen emekçilerden oluştuğunu da hatırlamalıdırlar ve hatırlayacaklardır.

1873 Eylül'ünde Bakuninci ve Marksist Enternasyonaller birbirini izleyen haftalar içinde Cenevre'de rakip kongreler düzenlediler. Ama her ikisi de, onarım kabul etmez bir şekilde kırılan bir aygıtın parçalanmış kalıntılarından öte bir şeyi temsil ettiklerini iddia edemediler. Bakuninci kongre yi-

ne de yedi ülkeden –Büyük Britanya, Belçika, Fransa, İsviçre, Hollanda, İtalya ve İsyanya'dan– otuz kadar delegeyi bir araya getirmeye başardı. Marksist kongreye ise, İsviçre, Almanya ve Avusturya'dan yalnızca on üç delege katıldı. Marx bu başarısızlığı önceden görmüş ve son anda Genel Konsey'i delege göndermekten caydırmıştı. Bakuninci kongreye İngiliz Federal Konsey'inde katılan iki delege Hales ve Eccarius ve bunların atanmalarının George Howell tarafından anlatılan öyküsü, hareketin İngiltere'de içine düşmüş olduğu kötü durumu yeterince göstermektedir.

> Cenevre'ye gönderilecek delegeleri seçmek için bir süre önce Londra'da bir toplantı düzenlendi. Cenevre'ye üç delege gönderilmesine karar verildi. Mevcut olanlar usulüne uygun olarak seçildi. Daha sonra nereden para bulunacağı meselesi geldi. Bu da kısa sürede halledildi. Ödemeleri gazetelerin yapması sağlanacaktı. Buna göre *The Times*'a başvuruldu, düzenlemeler yapıldı ve böylelikle bir delege garantilendi. Bir başka delege *Daily News*'la anlaşma yaptı ve onun masrafları da garanti edildi. Bir üçüncüsü *Daily Telegraph*'ı denedi, ama işe bak! Önerilen toplam, masrafları karşılamaya yetmiyordu ve dolayısıyla İngiltere üçüncü delegeden mahrum kaldı.

Cenevre'deki fiyasko Marksistleri bir başka kongrenin utancına maruz kalmaktan alıkoydu. Bir yıl sonra Sorge Genel Konsey'den istifa etti ve Engels onun ayrılmasının sonucunda, "kısa süre sonra uykuya dalacak olan bu gösteriden artık sorumlu değiliz" diye feraha erdi. Genel Konsey görünürdeki varlığını Enternasyonal'in resmen feshedildiği 1877 başlarına kadar New York'ta sürdürdü. O güne gelindiğinde Bakunin ölmüştü ve rakip Enternasyonal de acısız bir şekilde solup gitmişti.

Ama Marx, zaman zaman Sorge'a yazdıysa da, bu olaylarla kişisel olarak çok az ilgilendi. Bu son yıllarda ev hayatı bile sakin ve olaysız geçti. Yine de altmışlar bir fırtına ve stres dönemiydi. Mali durum her ne kadar Londra'daki ilk yıllardan daha tahammül edilirdiyse de hâlâ kararsızdı ve zaval-

lı Jenny Marx'ın harap olan sinirleri ailenin huzur ve ahengini yerle bir ediyordu. Ancak daha 1864 yılında Marxlar, aynı tarz ve döneme ait ve aynı mahallede, Maitland Park Road'da daha geniş bir eve taşınmışladı ve yetmişlerde her zamanki *Hızır* sayesinde hissedilir bir iyileşme söz konusuydu. Babasının ölümünden sonra Ermen ve Engels firmasının ortağı olan Engels, hissesini ortağına satmış ve bu da ona Marx'a yılda 350 sterlinlik bir geliri garanti etme olanağı vermişti. Mary Burns'ün ölümünden sonra Mary'nin kızkardeşi Lizzie ile birlikte yaşıyordu ve sonunda onunla evlendi. Sosyal durumunu böylece bir düzene soktuktan ve *Kapital*'in yazılabilmesini olanaklı kılan *burjuva* kazanç gailesini nihayet terk ettikten sonra Manchester'den Londra'ya taşındı ve bir *rantiye* olarak Regent's Park Road'da şık bir eve yerleşti. Bu değişiklik ona iyi geldi – her şey, her zaman Engels'e iyi gelirdi. "Engels, her zaman sağlıklı, canlı, neşeli ve iyi huyludur" diye yazıyordu Jenny Marx Sorge'ye, "ve birasını, özellikle Viyana'dan gelmişse, içtenlikle bağrına basar." Bu değişiklik Marx için daha da yararlıydı. Düzenli bir gelir ve olabilecek herhangi bir hatayı düzeltmeye her zaman hazır bir arkadaşın yakınlığı, Marx'a gençliğinde elde edemediği ve belki de arzu etmediği güvenli bir huzuru sonraki yıllarında sağlamıştı. Hâlâ onların tümü için "Mağribî" ya da kimi zaman, artık saçları siyah olmadığı için "Koca Nick"ti. Engels "General"di. Marx ve kızlar tarafından takılan ve Almancaya göre değil de İngilizceye göre telaffuz edilen bu ad, hiç kuşkusuz Engels'in tecrübesiz bir stratejist olma kapasitesiyle ilgiliydi. Ancak Marx'ın ölümünden sonra, saygılı müritleri tarafından sosyalist hareketteki rütbesini göstermek için kullanıldı.

Aile artık daha küçüktü. İkinci kızı Laura daha 1868'de Paul Lafargue ile evlenmişti ve de çift artık sürekli olarak Fransa'ya yerleşmişti. Daha küçük olan kızı, Enternasyonal'de de –Proudhoncu sayıldığı için kimi zaman Marx'a karşı– rol oynamış bir Fransız sosyalisti Charles Longuet ile 1875'te evlenerek ablasının örneğini izledi. Evlendikleri sırada Longuet bir mülteci idi ve Londra'da, University College'da ders veriyordu. Ama yet-

mişlerin sonlarında o da Fransa'ya döndü ve Clemenceau ile birlikte radikal gazete *Justice*'in (*Adalet*) ortak editörü oldu.

Bu son yıllarda Marx'ın kızlarının en küçüğü Tussy ile sorunlar oldu. Tussy, üç kızın en canlısı ve dikbaşlısıydı ve babasının gözdesiydi. Bebel onu, "siyah saçlı, kara gözlü, babasının benzeri" olarak tanımlamaktadır. Laura ise "daha çok annesi gibi koyu gözlü ve *sarışındı*" 1873'te onyedinci yaş gününe henüz ulaşmadan, o da kız kardeşleri gibi, Lissagaray adında Komün'den sonra İngiltere'ye iltica etmiş Fransız bir talip buldu. Adam ondan onyedi yaş büyüktü ve Marx onu güvenilmez ve lafazan buluyordu.

> Çocuk, benden aldığı mektupta [diye yazıyordu her konuda olduğu gibi bu konuda da sırdaşı Engels'e] ona son mektubunun bana güven verdiğini; benim Lissagaray'a haksızlık ettiğim yolundaki serzenişinin haklı olmadığını söyledim. Lissagaray'dan yalnızca laf değil kanıt sunması gerektiğini, ona güvenebilme hakkını bize vermesi için kendisinin, şöhretinden daha iyi olduğunu göstermesini istemiştim. Mektuptan adamın etkisinin ne kadar güçlü olduğunu görüyorsun. Rezillik şurda ki çocuğun hatın için çok nazik ve dikkatli olmam gerekiyor.

Bu bildik bir durumdu. Jenny Marx Lissagaray'dan yana çıktı ve kocasının kendisi yerine Engels'le sır paylaşmasını kıskandı. Olay kesintilerle birkaç yıl sürüp gitti. Ama sonunda Tussy hevesini zaptetti ya da babasının öğüdünün hikmetini anladı ve ölümüne kadar onun seçilmiş refakatçisi olarak kaldı. Özellikle Lissagaray'ı reddettikten sonra en küçük kızına özel bir şefkat gösterdi ve son yıllarında o yanıbaşında olmadığı zaman nadiren mutlu oldu.

Ama hayatının son on yılında ve 1871'de kazanmış olduğu şöhretten sonra bile İngiliz çağdaşlarının büyük çoğunluğu için bilinmeyen bir kişi olarak kaldı. Onlar onu aramadılar, o da onları aramadı. Onlar da değer verilecek çok az şey buluyordu. Lyell'in *Antiquity of Man*'i (*İnsanın Antikitesi*) ile ışığın doğası konusundaki Tyndall'ın deneylerini takdir ediyordu; ama jeoloji ve fizik Marksizmin burnunu sokmadığı alan-

lardı. Eğer Huxley felsefi arkaplanının sığlığını ele veren duygusal türden bir ateizmi vaaz etmeseydi Huxley'e bile saygı duyabilirdi. Ve hepsinden öte, *Türlerin Kökeni* mutlu bir rastlantı sonucu Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'yle aynı yıl yayınlanan, Darwin vardı. Ve Darwinizm ve Marksizm arasında belirli çakışma noktaları vardı. Her ikisi de gelişme kavramı için maddeci bir temel sağlıyordu; her ikisi de insan doğasını ve insan mutluluğunu bilimsel düşüncenin ilerlemesine tâbi kılıyordu ve Marx çok geçmeden doğada güçlünün ayakta kalması ile toplumda sınıf mücadelesi arasında bir paralellik keşfetti. Darwin'in hayvanlar ve bitkiler arasında, "kendisinin, işbölümü, rekabet, yeni pazarların açılması, icatlar ve Malthusçu 'varoluş mücadelesi' ile İngiliz toplumunu" Darwin'in yeniden keşfetmiş olduğunu görmek ilginçti.

> Darwin'in kitabı çok önemli [diye yazmışı Lasssalle'e] ve doğa biliminde tarihsel sınıf mücadelesinin temeli olarak benimle uyumlu. Kaba İngiliz açıklama yöntemi bir tarafa bırakılmalıdır. Her türlü kusuruna rağmen, doğa bilimlerindeki "teleoloji" burada öldürücü darbeyi yemiş olmakla kalmıyor ama onun rasyonel anlamı ampirik olarak gösterilmiş oluyor.

1873 yılında ikinci Almanca baskısı çıktığında Marx *Kapital*'in bir kopyasını Darwin'e gönderdi. Ama Darwin'in Marx arşivinde korunmuş olan cevabî teşekkür mektubu, söylediklerinden çok söylemedikleri açısından daha dikkat çekicidir.

> Sermaye hakkındaki büyük eserinizi göndererek bana vermiş olduğunuz onur nedeniyle size teşekkür ederim [diye yazıyordu Darwin]; ekonomi politiğin derin ve önemli konusunu daha iyi anlamak suretiyle onu elde etmiş olmaya daha büyük hak kazanmış olmayı gönülden isterdim. Çalışmalarımız o kadar ayrı olsa da, her ikimizin de bilimin gelişmesini içtenlikle arzu ettiğimize inanıyorum ve de bu kesinlikle insanlığın mutluluğuna katkıda bulunacaktır.

Marx öğrencilerinin Darwin'le kendisi arasında paralellik görmesini teşvik ediyordu. Ama, ölümünden kısa süre sonra

İtalyan bir Marksist'in, Marx, Darwin ve Herbert Spencer'i, "bilimsel devrimin üçlüsü" olarak ilan edişindeki heyecana müteşekkir olup olmayacağı kuşkuludur.

Kişisel tanışıklıklar açısından Marx altmışlara göre daha yoksundu; çünkü eski emekçi omuzdaşlarından tamamen kopmuştu. Artık yanında yalnızca, esaslı farklılıklara rağmen, sahte sofu sendikacılar ve laf ebesi sosyalistlere göre ortak bir zemin bulmanın daha kolay olduğu birkaç radikal entelektüel kalmıştı. Enternasyonal'den daha ilk haftalarda kopmuş olan Beesly, samimi olmasa da sadık bir dost olarak kaldı. Bir keresinde Royal Society of Arts'ın Güney Kensington Müzesi'ndeki *conversazione*'sine (bilimsel sohbet toplantısı), muhtemelen Beesly kanalıyla, bir davet almış ve genç Jenny'e, "Saray'dan başlayarak bütün Londra aristokrasisi"ni gösterme olanağı bulmuştu. Beesly onu bir başka radikal Pozitivist'le, 1867'den 1869'a Sendikalar Kraliyet Komisyonu'nda Beesly ile birlikte bulunmuş Frederick Harrison'la tanıştırdı. Harrison bu sırada avukatlık yapıyordu ve onun *Otobiyografik Anılar*'ı (*Autobiographic Memoirs*) Marx'ın kariyerinde kesinlikle benzersiz olan bir olayı kaydetmektedir.

Komün'den gelip Londra'da toplanan Fransız mültecileri arasında Le Moussu adında genç bir adam vardı. "Beyaz ve pembe teni"ne ve "zarif Grek hatları"na rağmen, melek gibi dış görünüşünü maskeleyen bir yırtıcılıkla, Paris Başpiskoposu ve Komün'ün elindeki diğer rehineleri kurşuna dizen gruba komuta ettiğini iddia ederek övünürdü. Enternasyonal'in Londra'daki Fransız şubesinin etkin bir üyesi oldu ve bu sıfatla Lahey kongresine katıldı ve orada sürekli Marx'tan yana oy kullandı. Ertesi yıl, uzman bir teknik ressam ve oymacı olan Le Moussu, yeni bir kopyalama makinası icat etti ve patentten yararlanabilmek için Lafargue ve daha sonra *Kapital*'i İngilizceye çevirecek olan Engels'in arkadaşı Sam Moore ile ortaklık kurdu. Bir süre sonra kavga çıktı ve Lafargue ortaklıktan çekildi; onun yerini Marx'ın alması önerildi. Onun adına gerekli katkının yapılması koşuluyla Marx istekliydi. Engels bunu sağladı ve Marx hayatında bir kerecik olsun kendisini kapitalist bir

işletmenin ortağı olarak buldu. Bu talihsiz bir deneyim oldu. Marx, bir kapitalist sıfatıyla doğal olarak oluşan hakları abarttı ve patentin kişi olarak üzerine geçirilmesini talep etti. Le Moussu kabul etmedi ve her ikisi de inatlaşınca bir dava kaçınılmaz göründü. Ancak, proletaryanın böylesine seçkin temsilcilerinin ihtilaflarının giderilmesi için bir *burjuva* mahkemesine buşvuramayacakları her ikisinin de aklına geldi. Bir hakeme başvurmaya karar verdiler ve bu amaçla davaya sempati duyan Frederic Harrison seçildi. Avukat bürosundaki bu sahne onun kendi sözcükleriyle aktarılmalıdır:

> Kanıtlarını sunmadan önce, yasal tanıklık için yasanın öngördüğü şekilde İncil üzerine usulüne uygun şekilde yemin etmelerini onlardan talep ettim. Bu her ikisini de dehşete düşürdü. Marx kendisini asla bu şekilde küçültmeyeceğini ilan etti. Le Moussu hiç kimsenin kendisini böyle bir adilikle suçlayamayacağını söyledi. Yarım saat kadar her ikisi de ötekinin önünde yemin etmeyi protesto ettiler ve tartıştılar. Sonunda ben bir ara çözüm buldum; tanıklar tek bir kelime söylemeden aynı anda "kitaba dokunacaklar"dı. Her ikisi de bana kutsal cilde dokunmanın kirliliğinden, aynen operada Mephistopheles'in Haç'tan ürktüğü şekilde ürküyorlar gibi geldi. Meseleyi tartışmaya girişince, marifetli Le Moussu kazandı çünkü Karl Marx tam bir karışıklık içinde bocalıyordu.

Birkaç yıl sonra, Alman Reichstag'ına seçilen Sosyal Demokratların uygun şekilde yemin edip edemeyeceği canalıcı bir sorun haline gelince, Engels Bebel'e, "Marx ve ben meseleyi kendi başına o kadar tehlikeli bulmuyoruz ve ilgili kişiler IV Henry'nin söylediği gibi 'Paris vaut bien une messe' olup olmadığına (Paris'in bir ayini hak edip etmediğine) karar vermeye bırakılmalıdırlar" diye yazıyordu. Muhtemelen aynı ilke Frederic Harrison'un avukatlık bürosunda İncil'e dokunduğunda Marx'a da hakim olmuş olmalıydı. Ancak, Le Moussu'nun şahsında Paris fethedilemedi.

Marx'ın Kıta'da, İngiltere'de sahip olduğundan daha az bağlantıları vardı. Petersburg'daki Danielson ve Berlin'deki her za-

man sadık Liebknecht'in dışında mektuplaşılan iki Alman'dan, Ludwig Kugelmann ve Joseph Dietzgen'den geçerken söz edilmeye değer. Marx'ın ona yazdığı mektuplardan bazılarından alıntılar yapılmış olan Kugelmann, Hanover'de mesleğini icra eden bir hayli seçkin bir jinekologdu. Avrupa'da 1848 devrimi patlak verdiğinde kolayca etkilenilen o onsekiz yaşına ulaşmıştı ve devrimden proletaryanın davası için güçlü bir eğilim edinmişti. 1862'de Freiligrath kanalıyla Marx'a bir mektup göndererek yeni okuduğu *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne hayranlığını ifade eden bir mektup gönderdi. Tanımadığı bir öğrencisinin pek de alışılmış olmayan iltifatı karşısında duygulanan Marx sıcak bir cevap verdi ve çok geçmeden Kugelmann, Marx'ın Engels'e yazdığı gibi, "ikimizin ve doktrinimizin fanatik bir hayranı" oldu. İlk yıllardan çok fazla mektup günümüze kalmamıştır ama 1864 yılına ait Enternasyonal'in kuruluş *Hitabı*'ndan altı kopyasını Kugelmann'a gönderdiği bir mektup vardır. 1866'da Marx, Kugelmann'dan, "yüzde beş ya da altı faizle kendisine iki yıl için bin *thaler* ödünç verebilecek" birisini tanıyıp tanımadığını sormaktadır ve aynı mektup, *Kapital*'in tamamlanmış müsveddesi ile ertesi yıl Hamburg'a geldiğinde, Hanover'a kadar uzanıp tanımadığı dostunu ziyaret etme niyetini dile getirmektedir.

Bu ziyaret 1867 baharında yapıldı ve bir haftadan fazla sürdü. Değerli doktorun "küçük güzel bir karısı ve sekiz yaşında bir kızı" vardı. Zaman zaman, "tıbbi konulardaki serinkanlı fikirleriyle çelişen" taşkın merakı ile Marx'ı sıkmıştı. Ama çok meraklı bir öğrenci olması hiçbir öğrenci olmamasından iyiydi ve Engels'e yazdığı gibi, Kugelmann'ın, "bizim eserlerimizin bizim elimizdekinden daha iyi bir koleksiyonuna sahip olması" Marx'ı duygulandırmıştı. Kugelmann'ın kütüphanesinde, edebî işbirliklerinin ilk ürünü olan *Kutsal Aile*'nin bir kopyasını buldu. 1849 yılında Köln'den kaçarken geride bıraktığı kendi kopyasından sonra kitabı görmemişti ve bu eski eser nedeniyle "yüzlerinin kızarmaması gerektiğini" görmekten şaşırtıcı bir zevk almıştı. Altı ay sonra, koleksiyonun tamamlanması için *Kapital*'in bir kopyasını gönderme olanağı buldu ve "küçük güzel karısı" için kolay bölümlerden başlamasına işaret edecek

kadar düşünceliydi. Kugelmann da kendi payına, ziyaretçisinin Enternasyonal'in gelişmesi konusunda kendisine anlattıklarından o kadar etkilenmişti ki, dört ay sonraki Lozan Kongresi'ne bilgili bir gözlemci sıfatıyla katıldı ve en sonunda da kendisini üye olarak Enternasyonal'e kaydettirdi. Lahey'de delege olarak göründü ve inanmış bir Marksist olarak her kararda yer aldı ve yetmişlerin başlarında Marx'ın en düzenli olarak mektuplaştığı kişilerden birisiydi.

Joseph Dietzgen farklı kalibrede bir öğrenciydi. Marx'a ilk kez 1867 güzünde yazdığı zaman St. Petersburg'da (Rus sanayiinin gelişmesine katkıda bulunmak için 19. yüzyılda serbestçe ithal edilen o vasıflı Alman zanaatkârlarından birisi olarak) bir deri işçisiydi. Uzun süredir Feuerbach'ın öğrencisiydi; Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne hayranlıkla çarpılmıştı ve yıllardır bu sonuç için sabırla beklemişti. Onun sabrı *Kapital*'in çıkmasıyla ödüllendirilmişti ve artık yazarına teşekkürlerini sunmak için kendisini daha fazla tutamayacaktı. Ekonomik maddeciliğin felsefi yanı Dietzgen'i özellikle kendisine çekmişti. Onun gözünde Marx'ın "ölümsüz erdemi", "bizim üretim sistemimizin, her türlü bilinçli bir yönetici güçten yoksun olduğunu" göstermesindeydi. Kendisi de insan düşüncesini sağlam maddeci bir temele oturtan, *İnsanda Zihinsel Faaliyetin Doğası* adıyla bir eser yayınlamıştı. Soyut düşünceye olan eğilimini Dietzgen belki de Marx'ın her zaman nefret etiği ama şimdi onun doktrinini beklenmedik ve olağanüstü bir şekilde kabul ettiğini kanıtlayan Rusya'da edinmişti. Marx'a *Kapital* hakkında bir makale gönderdi ve Marx bunu o kadar beğendi ki *Demokratisches Wochenblatt*'ta yayınlanması için Liebknecht'e aktardı. Ertesi yıl Dietzgen Almanya'ya döndü ve 1869 yılında Marx onu memleketi olan Siegburg kasabasında ziyaret etti. Lahey kongresinin Marksist delegelerinden ve Sosyal Demokratik Parti'nin aktif üyelerinden birisiydi; ama *Volkstaat*'a olan katkıları partili yoldaşlarının pek çoğunun boylarının üzerinde görünüyordu. Dietzgen Marx'n biyografisinde, onun yaşadığı dönemde Marksizmin ciddi ve anlayışlı bir öğrencisi olan gerçek bir emekçi olarak bir yere sahiptir. Ama en sonunda o bile güç beğenen us-

tayı tatmin etmekte başarısız olmuştur. Marx'ın mektuplaşmaları içinde onunla ilgili son referans, "bahtsız adam geriye doğru 'ilerledi' ve (Hegel'in) *Fenomenoloji*'sine 'ulaştı'. Bu durumu tedavisi olanaksız olarak görüyorum" şeklindeydi.

Ancak bunlar akademik anlaşmazlıklardı. Marx hayatının son onyılında proletarya siyasetine yalnızca bir kez aktif olarak girdi ve bu da kendi ülkesindeydi. Fransa-Prusya Savaşı'nın nihaî sonucu, Marx'ın öngürdüğü gibi, Almanya'daki işçi hareketini birleştirmek ve güçlendirmek yönünde oldu. Ancak savaşı izleyen ilk olay neredeyse onu yok ediyordu. Hem Liebknecht hem de Bebel 1870-71 kışının ilk haftalarında tutukluydular. Alman Reischstag'ı için 1871 Mart'ında yapılan seçimlerde, Sosyal Demokratlar'ın tek başarılı adayı Bebel'di ve Alman İşçileri Genel Birliği, her ne kadar Sosyal Demokratların yarısı kadar oy almış olsalar da tek bir temsilci çıkaramadılar. Schweitzer, Birliğin başkanlığından istifa etti ve son yedi yılda bütün tartışmalar ve kıskançlıklarda çok yakından yer almış olan bir kişiliğin çekilmesi barışa yol açtı. Rakip örgütler kendi hakaret ve iftiralarının gereksiz sözcüklerle dolu savaşına bir süre daha devam ettiler. Ama artık onları bölen hiçbir önemli sorun yoktu. Sosyal demokratlar artık Avusturya olmadan Almanya'nın birleşmesine karşı protestoda bulunmuyorlardı ve Alman İşçileri Birliği, Bismarck'a karşı duygusal eğilimlerinden kurtulmuştu. Almanya Bakunin'in kendisine mürit bulmadığı tek Avrupa ülkesiydi ve onun rahatsız edici kişiliği işleri karıştırır gibi görünmüyordu. Lassalle'in anısı giderek zayıflıyordu ve Marx, artık Enternasyonal çöktüğü için artık ufukta o kadar güçlü ve korkunç bir heyûla olarak görünmüyordu. İki tarafın birbirinin kollarına atılması için yalnızca zamana – zamana ve Bismarck'ın baskıcı elinin biraz hissedilmesine ihtiyaç vardı.

Pek çok bunaltıcı gecikmeden sonra o an, 1875 başında geldi ve uzlaşmanın sahnesi olarak seçilen yer Gotha'nın küçük Thuringian kasabasıydı. Orada yedi Sosyal Demokrat ve yedi Lassalleci Şubat ayında buluştular ve her iki tarafın beklentilerine aynı anda umut verecek ortak bir program hazırladılar. Prog-

ramın kabul edileceği ve birleşmenin gerçekleştirileceği ortak kongre için Mayıs'ın 22'si kararlaştırıldı.

Her ne kadar Alman İşçileri Birliği yine hâlâ Sosyal Demokratik Parti'nin yarısı kadar üyeliğe sahipse de ve bu nedenle sayısal açıdan olduğu kadar kıdemlilik açısından da birleşmenin üstün ortağı olma hakkını talep edebilirlerdiyse de, aslında Gotha programı onların eseri değildi. Program hemen hemen tümüyle Sosyal Demokratların programına uyuyordu; zira Lassalleciler onun belirli önyargılarını – onun müzmin milliyetçiliğini ve onun sendikalara olan güvensizliğini uzun süredir terk etmişlerdi. Bu hem Liebknecht ve Bebel hem de Marx'ın ilkeleri adına bir zaferdi. Ancak kıskanç bir şekilde Londra'da oturan Marx'ın kendisi için bunun farklı ve netameli bir yanı vardı. Eski siyasi tutkular ve siyasi düşmanlıklar –son kez olmak üzere– bütün o eski şiddetiyle bir kez daha parladı. Marx yenilen bir rakibe hiçbir zaman kucak açmadı; bu onun yolu değildi. Uzlaşmak yenilgiyi kabul etmekti ki Liebknecht'in pozisyonunda o bunu asla yapmazdı. Gotha uzlaşması, her ne kadar yalnızca isim üzerinde bir uzlaşma idiyse de Lassalle'in nefret edilen anısına teslim olmak demekti. İlerde Lassalle, Marx'ın kendisiyle eşit derecede, birleşik Alman Sosyal Demokratik Partisi'nin kurucularından birisi olarak onurlandırılacaktı. On yıllık bir çekişmeden sonra bu kabul edilemeyecek ters bir etkiydi. Marx kalemini eline aldı ve program taslağını merhametsizce teşrih etti. Yorumlarını "marjinal notlar" olarak nitelendirdi ve 5 Mayıs'ta bunları Parti'nin sekreteri Bracke'ye gönderdi. "Lassalci itikadın ciddi olarak kutsallaştırılmasından ayrı olarak" diye yazıyordu sunuş mektubunda, "program kesinlikle değersizdir."

Aslında bir noktada gerçek bir hayalkırıklığı için belki yer vardı. Marx her zaman Alman işçi hareketi içindeki kan davalarını Lassallecilerle Marksistler arasındaki mücadele olarak dramatize etmişti. Marx ve Engels'in eski ve yeni makaleleri, zaman zaman *Volkstaat*'ta yayınlanmıştı. Eğer Marx, Liebknecht'in izleyicilerinin Marksist doktrinin özünü gerçekten benimsediklerini varsayıyorsa bu tam bir kendini kandır-

maydı. Bu hemen hemen tümüyle emekçilerden oluşan bir partiydi. Teoride zayıftı ve Marksizmin pek çok felsefi ve ekonomik alt-başlığı eksik anlaşılmıştı, Gotha programı, "emek her türlü zenginliğin kaynağıdır" diye başlıyordu. Marx bu kadar saçma bir şeyi asla söylemediği şeklinde ters bir cevap veriyordu. O, her türlü "kullanım-değeri"nin kaynağı emektir demişti. İtirazında biraz kaçamaklı bir yan vardı. O "değer"in kaynağı emektir demişti ve temel tezi açısından "değer"in "değişim-değeri" anlamına geldiğini izah etmeye girişmişti. Ama programda ortaya çıktığı şekliyle ifade açık ve göz kamaştırıcı bir safsataydı. Program, "emeğin ürünü adil bir şekilde dağıtılmalıdır" diye devam ediyordu. "Emeğin ürünü" neydi? Ve herşeyden önce "adil" bir dağılım neydi? Marx her zaman herhangi bir şey ya da hiçbir şey demek olan "adalet" ve "ahlak" gibi bu Ütopyacı kavramları küçük görmüştü. Enternasyonal kurulduğunda, bunları hepten dışarda bırakamadığı için Tüzük'ün giriş kısmının kolayca fark edilemeyen bir köşesine gizlice sokmuştu. Ve şimdi, "adil" bir dağıtım yeni programın en başında görünüyordu. Program, *Komünist Manifesto*'dan alıntı yaptığında bile, onu doğru bir şekilde aktaramıyordu. "Emekçi sınıfların kurtuluşu" diyordu *Manifesto*, "işçilerin kendi eylemlerinin sonucu olmalıdır." "Emeğin kurtuluşu işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilmelidir" diyordu program. Ne saçmalık! Sanki "emek" ve "işçi sınıfı" farklı varlıklardı ve biri ötekini kurtarabilirdi!

Marx, usandırıcı ama bıkmayan bir şekilde aynı kusur bulmaya çalışan tarzla sayfalarca devam eder. Eleştirici burnu, bir zaman kendisinin Lassalle'in "bayatlamış kokusu" dediği şeyi hissedince daha da kötü olur. "İşçi sınıfı kendi kurtuluşu için, herşeyden önce, ulusal devlet içinde çalışır." Saf Lassalleci milliyetçilik! Böyle bir makale Herr Bismarck'a "hiç de tatsız gelmeyecektir." Daha sonra, "ücretlerin o demir kanunuyla ücret-sisteminin yıkılması"na çıldırtıcı bir gönderme vardır. Sanki ücret-sisteminin yıkılması, bu değerli "ücretlerin demir yasası" *yıkılmadan* yıkılabilirmiş gibi! Bu saçma ibare herhangi bir anlamı olduğu için değil fakat Lassalle'in çok sevdiği bir deyim olduğu için kulağından tutulup oraya sürüklenmişti. Ne dalka-

vukluk! Özellikle de buradaki Lassalle'e özgü olan tek şey "demir" sözcüğüydü ("ücretlerin kanunu"nu Ricardo keyfetmişti) ve *bu* sözcük, "ebedî demir kanunlar"ı yazan Goethe'den çalınmıştı. Programın sonuç kısmı geri kalanından da daha zayıftı. Yeni partinin amacının, "özgür bir devlet" - saf bir *burjuva* ideali, olduğu açıklanmıştı. "Proletarya diktatörlüğü"nden ya da "komünist toplumun gelecekteki devlet sistemi"nden tek bir söz edilmemişti. "Vicdan hürriyeti" için bir talep vardı; ama "Zihni, dinin umacılarından özgürleştirme"nin zorunluluğu hakkında hiçbir şey söylenmemişti. Marx en sonunda kalemini, bir tiksinme iç çekişiyle ve Latince bir yafta ile bırakıyordu: "*Dixi et salvavi animam meam*" (kabaca "söyledim ve ruhumu kurtardım" ancak burada daha ziyade "ancak bu konuda daha fazla bir şey söylemeyeceğim ve kimse de söylemez" anlamına geliyor – ç.n.). Vefakâr Engels Bebel'e uzun bir mektup yazdı ve burada "bizim insanımız teoride Lassallecilerden yüz kere daha üstündür ama siyasi zekâ bakımından da aynı derecede geridir" diye yazıyor ve "*bu* temel üzerine bir birliğin bir yıl dayanmayacağı" konusundaki güçlü inancını ifade ediyordu.

Marx'ın protestosu Liebknecht ve diğer parti liderleri tarafından, ustanın açıklamalarına olan saygı ve hoşgörü adına, ama bunun kendilerini herhangi bir şekilde yollarından saptırma niyeti taşımadan okundu. Bazı ifadeler, onun daha uygun bulunan eleştirilerini karşılamak üzere değiştirildi. "Ulusal devlet içinde" çalışma cümlesi, taslaktaki ilk halinden daha açık bir hale getirilerek böyle bir çalışmanın uluslararası işbirliği ülküsünün bir ilk aşaması olduğu şeklinde ifade edildi. Gözden geçirilen program 22 Mayıs'ta Gotha kongresine sunuldu. Program kabul edildi ve birleşmiş bir partinin örgütlenmesi için gerekli kararlar ciddi bir güçlükle karşılaşılmadan alındı. Marx, Alman işçi hareketinin, kendi tavsiyesine karşı ve, her ne kadar görünüşte Marksistse de, onun tarafından "değersiz" olarak reddedilmiş bir program etrafında birleştiğini görme zilletine uğradı.

Ama bu darbe bile Marx'ı eskiden olduğu kadar etkilemedi. Aktif kariyeri sona ermişti. Her zaman, büyük çalışmasına dönebilmek ve *Kapital*'in geriye kalan ciltlerini tamamlamak

için yalnızca Enternasyonal'in onun üzerine yüklediği günlük siyasi işler ve entrikalardan kurtulmayı beklediğini açıklamıştı. Ama bu özgürlük gelince –her ne kadar kendisi bunun farkına varmadıysa da– artık çok geçti. İlk cildin Roy adlı genç bir Fransız sosyalisti tarafından yapılan Fransızca çevirisinin düzeltmeleri için haftalar harcadı ve hatta metinde bazı değişiklikler yaptı ve dolayısıyla Fransızca çeviri aslında ustanın kendi elinden çıkan *Kapital*'in en son ve en güvenilir şeklidir. British Museum'daki bilgi depolarını okuyup, çalışıp tüketmeye devam etti; hemen hemen okunamaz da olsa, yöntemli bi şekilde tuttuğu defterleri bir yıldan diğerine artı. Malzemesini yayınlanabilir bir şekle sokma işine saldırdı ve hatta iki ve üçüncü ciltlerin tekmil bölümlerini yazdı. Ama her nedense iş yürümedi. Günde onaltı saat çalışma kapasitesini yitirmişti ve artık bilgisinin hantal kütlesinin efendisi değildi. Bir konuşmacı olarak hâlâ en iyi günlerinde olduğu kadar eşsizdi ve bir düşünür olarak kavrayışlı ve dogmatikti; ama fiziki olarak yazma işini beceremiyodu. Ölümünden sonra Engels'in *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini üretebilmesi için geçen uzun süre, müsveddelerine egemen olan karışıklığın yeterli bir delilidir.

Ellilerde ve altmışlarda Marx İngiltere'de egemen olan koşulları gözlemleyerek teorilerini sınamış ve ortaya koymuştu. Yetmişlerde, İngiliz işçi sınıfı hareketi onu böylesine üzücü bir şekilde hayal kırıklığına uğratınca, ilgisi Amerika'ya yöneldi. Birleşik Devletler'de 1873'te başlayan mali ve ekonomik krizlerin birbirini izlemesi iki yönden onun ilgisini çekti. Her ne kadar uzun gecikme bunu hiçbir zaman zayıflatmamış olsa da, kapitalizmin yaklaşan yıkılışına ilişkin inancını pekiştirdi ve Enternasyonal'in çöküşüne rağmen, Birleşik Devletler'deki işçi hareketinin gelişmesi bunu tahrik etti. Başlangıçta işler daha yavaş hareket eder görünüyordu.

> Birleşik Devletler'deki hareketin büyük engeli [diye yazıyordu Kugelmann'a 1874'te] her yeni hareketi derhal kirleten ve ondan bir "iş" yaratan profesyonel politikacılardır.

Ama birkaç yıl sonra tümüyle Amerikalılar lehine karşılaştırmalar için yer vardı.

> Amerikan grev olayı bana büyük mutluluk verdi [şeklinde yazıyordu Engels Marx'a 1877'de]. Onlar kendilerini, hareketin içine suyun bu tarafındakinden oldukça farklı bir ruhla atıyorlar. Köleliğin kaldırılmasından yalnızca oniki yıl sonra ve de hareket bu denli keskin.

Ve bir yıl sonra Amerikan koşulları üzerine Marx'ın Danielson'a İngilizce yazdığı bir mektupta uzun bir söylev var:

> İktisatçı için en ilginç alan şimdi kesinlikle Birleşik Devletler'de bulunabilir. İngiltere'de yüzyıllar alan ve inceden inceye ele alınması gereken dönüşümler burada birkaç yılda gerçekleşti. Ancak gözlemci, Atlantik'teki eski eyaletlere değil de yenilerine (Ohio çarpıcı bir örnektir) ve en yeni örneğe (Kaliforniya vs.) bakmalıdır. Benim ve başkaları gibi teorisyenlerin kötülüğün temelinde yattığını düşünen Avrupa'daki budalalar, *resmî* Yankee raporlarını okuyarak yararlı bir ders alabilirler.

Marx özel olarak Kaliforniya'daki gelişmelerle ilgileniyordu ve Sorge'ye bu konuda kendisine malzeme göndermesi için yalvarıyordu. "Başka hiçbir yerde" diye yazıyordu, "kapitalist merkezileşme" "böylesine utanmaz ve böylesine hızlı bir şekilde" gerçekleşmemiştir. Marx son yıllarında, öngörüsünün doğruluğuna hak verdirecek bir açıklıkla, gelecek birkaç onyıl içersinde kapitalizmin en büyük adımlarını Amerika'da atacağını görmüştü. Ancak, kapitalizmin en yüksek gelişmesinin zorunlu olarak en büyük proleter sınıf bilincini beraberinde getireceğini söyleyen teorinin yanıltmasıyla, Amerika'nın ayrıca proletarya devriminin ilk zaferlerlerinin sahnesi olacağı yolunda çarpıcı yanlış çıkarsamayı da yapmıştı.

Sağlığı artık sürekli bir zihin meşguliyeti idi. Bu durum yıllardır ona endişe veriyordu ve kimi zaman onu bir tür hastalık hastası yapmıştı. Babası akciğer kanserinden ölmüştü ve Marx daha Londra'ya gölmeden önce bile karaciğer sorunu belirtileri geliştirmişti. İngiltere'de kaldığı tüm dönem boyunca rahat-

sızlığı tekrarlamıştı ve en azından iki kez Engels'e "nalları dikimekten kıl payı kurtulduğunu" bildirmişti. Oturarak çalışması, düzensiz saatler ve yetersiz beslenme ile birleşince sağlık için yardımcı olamazdı. Soho'daki ilk yıllarda hemoroitten sıkıntı çekmişti ve daha sonra, *Kapital*'i bitirmeye çalıştığı sırada sürekli tekrarlayan çıban ve karaçıbandan çekmişti. Ama Marx, güçsüz değildi – zayıf bir vücutta canlı bir beyne sahipti. Fiziği olağanüstü güçlüydü; oldukça kısa bacakları dayanıklı ve yeterince aktifti. Kırk beş yaşında iken, nekahet dönemlerinden birisini kutlamak için Margate'ten, "bir yanda büyük, modern İngiliz kışlaları, değer yanda çirkin sıradan bir demiryolu istasyonuyla gelişmemiş çirkin bir ortaçağ kasabası Cantebury'e on yedi millik mesafeyi" dört saatten az bir sürede yürümüştü.

Ama 1873'te büyümüş karaciğer kesin tanısı vardı ve Harrogate'te içmelere gönderilmişti. İzleyen üç yıl içinde, artık ayrılmaz refakatçisi olan Tussy ile birlikte düzenli olarak Karlsbad'a gitti. Kugelmann, ona yalnızca bir doktor tavsiye etmek ve otelde yer ayırtmakla kalmamış, ilk fırsatta saygıdeğer dostuyla birlikte kür almak için kendisi de gelmişti. Ama Marx belki de Karlsbad sularının bir sonucu olarak "çok alıngan" bir ruh hali içindeydi ve Kugelmann'a dayanacak hali yoktu.

> Tamamiyle cana yakınlıktan [diye yazıyordu Engels'e], benim için, yalnızca onunla birlikte olduğumuz zamanlar değil fakat yanlız başıma iken de arkadaşlığından yararlanabileyim diye kendi odası ile Tussy'nin odasının arasında bir oda ayarlamıştı. Boğuk bir sesle sürekli devam eden ciddi gevezeliklerine sabırla katlandım...; ama evindeki dalaşmalarla ilgili olarak beni çok fazla sıkmaya başlayınca sonunda sabrım taştı. Bu baş-malumatfüruş, bu kılı kırk yaran *burjuva* cahili, sanıyor ki –inanır mısın?– karısı onun Faust-benzeri doğasını anlamıyor ya da algılayamıyor ve her açıdan bundan daha ileride olan zavallı kadına en isyan ettirecek şekilde işkence ediyor. İş aramızda açık kavgaya dönüştü. Ben daha yukardaki bir kata taşındım ve böylelikle onu tamamiyle terk ettim (benim için kürü ciddi olarak berbat etmişti). Ancak onun ayrılmasından önce barış-

tık ve bu da geçen Pazar oldu. Ama Hanover'i ziyaret etmeyeceğimi kesin olarak bildirdim.

Marx Karlsbad'da siyasetle ilgilemedi. Ama Engels'e, "insan Avusturya ile ilgili daha fazla ayrıntı duydukça, bu devletin sonuna yaklaştığı konusunda daha fazla ikna oluyor" diye yazacak fırsatı buldu.

Marx'ın Karlsbad'ı son ziyareti 1876'da oldu. Ertesi yıl karısı ve Tussy ile birlikte *Rhineland*'daki Neuenahr'da değişik bir kür denedi. Bundan sonra bir daha Almanya'ya gitmedi. Yazdığına göre Karlsbad "onun için Bismarck tarafından ulaşılmaz kılınmıştı"; çünkü 1878 yazında, on yıldan daha eski bir olayın garip bir yansıması oldu. 1865'te henüz Enternasyonal ilk döneminde iken, Bebel'in sözcükleriyle "herhangi bir yarar görürse şeytanla ya da onun anasıyla ittifak yapacak olan" Bismarck, *güvenilir adamı* Lothar Bucher kanalıyla Marx'a bir davet yaparak, Prusya hükümetinin resmî gazetesine Londra'dan mali ve ekonomik makaleler yazması için yaklaşmıştı. Bucher'in ona yazdığı mektupta işi kabul ederse, "yalnızca bilimsel inançlarını izlemekte" serbest olacağı ve ifade edeceği kanaatlere hiçbir sınır konmayacağı mahrem olarak bildirilmişti. İki yıl sonra, Marx Hanover'de Kugelmann'la birlikte kalırken, bir başka aracı kanalıyla Bismarck yeni bir yaklaşımda bulunmuştu. Marx bu tekliflerin ikisini de reddetti ve on yıldan fazla bir süre bu olaydan alenen söz etmedi. Ama Bismarck'ın sosyalistlere yönelik 1878 yasası öfkesini alevlendirdi. Bismarck'ın, aynı yılın yaz aylarında toplanan Berlin Kongresi'ne, Rus-Türk Savaşı'nı bertaraf etme, sosyalizme karşı uluslararası önlemler önerme niyetinde olduğu yolunda dedikodular yayıldı ve Kongre toplantı halinde iken Marx, *Daily News*'da Bismarck'ın kendisine Prusya'nın resmî gazetesinin sütunlarını komünist propagandası için ikram ettiği anlamına gelecek bir ifadeye yer verdi. Bu meydan okumayı Bucher karşıladı. Daveti inkâr etmedi ama Marx'ın kuşkusuz bunun Prusya hükümetinin kabul edebileceği şeyler yazmasına izin verileceği anlamına geldiğini açıkladı. Marx, Bucher'in özgün mektubunun metnini yayınlayarak buna karşılık verdi ve

genel olarak bu çatışmadan galip çıktığı düşünüldü. Bismarck'ın bu açıklamanın utancını kolay kolay affetmeyeceği ve bundan sorumlu olan adamın varlığını Alman toprağında iyi karşılamayacağı Marx'a söylendi ya da o bu sonucu çıkardı. Kendi vatanı son kez olarak ona kesinlikle kapanmıştı.

Almanya'dan dışlanınca Marx sırasıyla güney kıyısındaki Malvern ve Channel Adaları'ndaki kaplıcaları denedi. Ama enerjisi gözle görünür bir şekilde azalıyordu. Daha çok baş ağrısından ve uykusuzluktan şikâyet ediyordu; bir keresinde, Sorge'ye ciddi bir felç tehlikesi geçirdiğini yazmıştı. Artık hayat boyu süren gece geç vakitlere kadar çalışma alışkanlığını terk etmek zorundaydı ve akşam yemeğinden sonra kitaplara ve kağıtlara dokunması yasaklanmıştı. 1880 yazında, "'hiçbir şey yapmamak' ve *'tatlı tembellik'* yoluyla sinir sistemimi düzeltmek için" doktorlar tarafından Ramsgate'e gönderilmişti. Hayatında ilk kez kendine ayırabileceği boş zamanı vardı. Her zaman yarı gizlediği, yarı direndiği aile sevgisi giderek daha fazla kalbine hükmediyordu. Hem Laura hem de Jenny'nin çocukları vardı ve de "küçük insanlar"ın ziyaretleri özen gösterdiği şeylerin başında geliyordu. Marx çocuklarla her zaman başarılı olmuştu ve insanların geri kalanıyla ilişkilerinde çok belirgin bir şekilde yeri olmayan şefkati çocuklara saklıyordu.

Bu son yılların kısa sürmüş bir dostluğunun da anlatılması gerekir. 1880 güzünde, kısa süre önce Amerika'ya giderken yolda *Kapital*'i okuyan İngiliz sosyalisti Hyndman, bir arkadaşı tarafından Maitland Park Road'da Marx'ı ziyarete götürülmüştü. Hyndman ateşli bir hayran ve zeki bir öğrenci olarak oraya geldi. Bu özellikleri ona sıcak bir karşılama sağladı. Hyndman, akşamları sık sık Marxların evini ziyaret eden birisi oldu ve iki aile arasındaki ziyaretler daha samimi bir dostluğu başlattı. Marx ve Hyndman güneşin altındaki her şeyi tartışıyorlardı – liberal politikacıların başarısızlığı, Marksizmin kökenleri, Büyük Britanya'da evrim karşısında devrimin başarı olasılığı ve Henry George'un, Marx'ın hor görererek, "hepten zamanın gerisinde" ve "kapitalistlerin son mevzisi" olarak nitelediği kitabı *Progress and Poverty* (İlerleme ve Yoksulluk). Her şey bir

sonraki yaza, Hyndman'ın büyük bir cesaretle "1881 yılına kadar İngilizce'de yayınlanmış ilk sosyalist eser" dediği *England for All* (*Herkes İçin İngiltere*) adıyla küçük bir kitap yayınlamasına kadar iyi gitti. Kitabın iki bölümü *Kapital*'deki önde gelen fikirlerin güvenilir bir özetini içeriyordu ve de yazar "öyle inanıyorum ki kısa süre içinde yurttaşlarımın çoğunluğuna ulaşacak olan, büyük bir düşün ve özgün bir yazarın eseri"ne minnettarlığını ifade ediyordu.

Bu şık bir iltifattı. Ama belki de *New York Tribune*'ün, onun en güzel makalelerine baş yazı olarak el koyduğu günleri hatırlayan Marx anonimliğin tatlılığını takdir etmedi. Açık bir dille ustasının adını zikretmeyen bir öğrenciye ihtiyacı yoktu ve Hyndman garip bir şekilde "İngilizlerin yabancılardan birşeyler öğrenmeyi sevmediklerini" ve de Marx'ın adının herhangi bir şekilde belirtilmesinin, İngiltere'de yalnızca Enternasyonal'in baş-kumpasçısı ve Paris Komünü'nün kışkırtıcısı olarak bilinen bu adın, kitabın kabulü konusunda önyargı doğurabileceğini açıklaması karşısında Marx muhtemelen özrün kabahatten büyük olduğunu düşünmüştü. Hyndman'ın "küstahlığı" karşısında itidalini kaybetti –bu günlerde onu kaybetmek ona sahip olmaktan kolaydı– ve kinini Hyndman'ın kurmuş olduğu İngiliz Sosyal Demokratik Federasyonu'na yöneltti. O ve Engels uzun süredir İngiliz sendika hareketinden her türlü umudu kesmişlerdi. "Britanya emekçileri" diye yazıyordu Engels 1881'de, "daha ileri gitmeyecektir. Onun olayların gelişmesi tarafından silkelenmesi ve meslekî tekelini kaybetmesi gerekecektir." Hyndman'la Marx arasında, ikincisinin ölümünden kısa süre önce içi boş bir barışma sağlandı. Ama Engels yıllarca Federasyonu, İngiliz siyasi hayatındaki sahte ve *burjuva* olan her şeyin cisimleşmesi olarak alenen suçlamayı sürdürdü.

Marx hep korktuğu ve tahmin ettiği gibi karaciğeri yüzünden ölmedi. Sahneden ilk ayrılan Jenny Marx oldu. Günümüze kalan belgeler bu çok meşakkat çekmiş kadından geleceğe bulanık ve belirsiz bir portre bırakmıştır. Sadakati ve zekâsı herkes tarafından onaylanmaktadır; hatta onun kalemin-

den çıkmış ve günümüze ulaşmış ender –Engels'e, Lassalle'e ve Sorge'ye– mektuplarda cazibesinden birşeyler solumaktadır. Çok çekti ve diğerkâmlıkla çalıştı; aile bağlılığı, son yirmi yılda (bu hiçbir şekilde ona karşı bir serzeniş olarak ileri sürülemez) birlikte yaşaması güç birisi olduğu gerçeğini gizlemekte neredeyse başarılı olmuştur. Hiç kuşkusuz kızların, tüm hürmetkârlıklarına rağmen annelerine değil de babalarına bağlı oluşları ayrı bir acılık unsuruydu ve Engels Londra'ya yerleştikten sonra Marx'ın hanesinin evrensel sırdaşı ve kâhini olarak pozisyonu kısa süre sonra kıskançlık ve güceniklik yaratmıştır. Hyndmanlar, 1880-81 kışında Maitland Park Road'da aileyle samimi olunca, Bayan Hyndman'a, Engels'in "müşkülpesent" kişiliği hakkında şaşırtıcı bir şikâyette bulunmuş ve kocasını onun "muzır dehası"na maddi yönden bağımlı olmaktan kurtaramadığı için acı acı sızlanmıştı.

Mutsuz kadının yaşayacak bir yılı kalmıştı ve zaten zayıflamış sinir sistemi üzerinde kanserin yaptığı tahribat bu zehirli ani parlamalardan sorumlu tutulmalıdır. 1881 yazında Marx'la birlikte, artık her ikisi de Paris'e yerleşmiş olan kızlarına son bir ziyarette bulundu. Marx, 1849'da sınırdışı edildikten sonra Paris'e gitmemişti ve Komün'ün ünlü savunucusunun bazı endişeleri vardı. Ancak Longuet'ye, artık hükümetlerin yıkıcısı olarak bilinen ve korkulan Clemenceau tarafından yaşlı adamın korkacak hiçbir şeyi olmadığı konusunda güvence verilmişti. Londra'ya döndükten sonra Marx göğüs zarı iltihabından ciddi olarak rahatsızlandı ve bir an için Marx ve Jenny birlikte öleceklermiş gibi göründü. Ancak Marx toparlandı ve 2 Aralık'ta Jenny'nin ölüm döşeğinin başındaydı. Jenny, yaşamının son saatlerinde, *ModernThought* (*Modern Düşünce)* adlı aylık bir dergide kocası hakkında Belfort Bax tarafından yazılmış – İngiliz basınındaki ilk ve muhtemelen uzun süre için yazılmış son- methiyeyi okuma mutluluğuna erişti.

Marx'ın kendisi yavaş iyileşiyordu.

> Son hastalığımdan [diye yazıyordu onbeş gün sonra Sorge'ye] manen karımın ölümü ve bedenen göğüs zarının kalınlaşması

ve nefes borusunun aşırı hassaslığı ile iki kez sakatlanmış olarak çıktım.

1882 yılını sağlığının peşinde dolaşarak geçirdi. Ocak ayında "bir soluma cihazı ve gergedan derisi gibi bir paltoyla" Ventno'daydı. Ertesi ay Cezayir'e gitti. Büyük bir fedakârlık göstererek Tussy'i geride bıraktı. Hastalıklı yaşlı bir adamla durmaksızın seyahat etmek, yirmi beş yaşındaki hayli gergin bir kız için uygun bir iş değildi. Üstelik kızın tiyatro dersleri vardı. Tussy'nin tutkusu sahneye çıkmaktı ve onun oyunculuğunu görmüş olan babası, onun "tutkulu sahnelerde çok iyi olduğunu ancak insanların onun Ellen Terry'i model aldığının farkına vardıklarını" düşünüyordu. Ama Tussy'nin yokluğunda Cezayir seyahati başarılı geçmedi. Hava önce fırtınalı ve yağmurlu daha sonra çok sıcaktı. Marx yalnızdı ve yeni sahne dikkatini dağıtmakta başarılı olmadı. Yalnızlık duygusunun sevkiyle doğasında derinlerde yatan ama çok ender olarak gösterdiği o duygu damarıyla, Engels'e özür dilercesine – bu tipik bir özellikti– ana dilinde değil, ama hiçbir zaman yeterince mükemmelliğe erişmeyen İngilizcesiyle kendisini ifade ediyordu.

> Aklıma gelmişken [diye yazıyordu Cezayir'den gönderdiği bir mektupta], çok az insan gösterişli merhametten nefret eder; yine de düşüncelerimin büyük ölçüde hayatımın en iyi kısmının bir parçası olan karımın anısına dalmış olduğunu itiraf etmemek yalan olur! Londralı kızlarıma, önce onun yazmasını beklemeden Koca Nick'e yazmalarını söyle.

Afrika güneşi "peruğunu" ve "peygamber sakalını" kesmeye onu mecbur bıraktığında, bu fedakârlıktan önce bir fotoğrafını çektirdi, "Koca Nick" olarak imzaladı ve kızlarının her birine gönderdi. Bu onun bilinen en son portresidir.

Haziran'da dönüş yolunda, Avrupa'nın belli başlı bütün gazetelerini bulabileceği ve ciğerlerinin güven vermediğini bildirecek olan başka doktorlara görünebileceği Monte Carlo'ya uğradı. Daha sonra Paris yakınlarındaki Argenteuil'de Longuet-

lerle birlikteydi ve Enghien içmelerine gitti. Kendisine yeterli ihtimamla muamele etmeyen ve üşütme riskine rağmen bahçede yarım saat konuşturan damadından rahatsız oldu; Laura gelip de onu Cenevre Gölü'ndeki Vevey'e götürdüğünde rahatladı. Vevey'de "tüm kasabada öksüren tek adam"dı ve sonunda, dolaşmaktan yorulmuş olarak kışı bir kez daha Ventnor'da geçirmek üzere İngiltere'ye döndü.

Bu son aylarda onu hiçbir şey fazla canlandırmadı. İngiliz siyasetinin hafif yanlarından latif bir kahkaha çıkarabiliyordu.

> Liberal Derneğin, bir yıldönümü ya da başka bir şey için [diye devam eder Engels'e yazdığı mektuplardan birisi] –Birmingham'da mı yoksa başka bir yerde mi unuttum– yalnızca koca Bright ve çalışkan kilise yönetim kurulu üyesi ve parti yönetim kurulu üyesi Chamberlain'in değil fakat ayrıca Obadiah'ın oğlu Bay Jacob Bright Jr. ve birkaç "Bayan" Cobden'in gösteriye katılacakları reklamıyla pek eğlendim. Genç Obadiah'a Bright-Cobden neslini devam ettirmek için en uygun ve en emin yol olarak "bayan" Cobdenlerden bir tanesi mi yoksa tümü mü ikram edilecek belirtilmiyor.[1]

Ama zamanın çivisi çıkmıştı. Bu görüşün savunucuları bile ne yazık ki soysuzlaşmıştı. Engels'in çok ateşli bir şekilde yazdığı İngilizlerin Mısır'daki zorba davranışları karşısında bile fazla bir öfke duyamıyordu ve bunu Avam Kamarası'nda savunan Sir Charles Dilke hakkında yalnızca "ne Gladstone'un dindar düzenbazlığı ne de *sabık* Palmerston'un neşeli küçümsemesine" sahip olmadığı söylenebilir diye bir yorumda bulunuyordu. Damatlarının konuşmalarını ve makalelerini hoşnutsuzlukla okuyordu. "Son Proudhoncu olarak Longuet ve son Bakuninci olarak Lafargue! Yüzlerini şeytan görsün!" diye bağırıyordu küçümseyerek. Bu eski tartışmalar çok geride kalmıştı. Bunları çok fazla dert edinmeye değmezdi; zira "herhangi sinirsel bir heyecanın doğrudan boğazına yapıştığının" farkına varmıştı. Aynı evdeki kendisiyle herhangi bir sorunu olmayan ve doktoru haftada üç kez görmekten hoşlanan eksantrik yaşı

1 Bu pasajın hemen hemen tümü orijinalinde İngilizcedir.

geçkin kızla ya da Ventnor'da tifo salgını olduğuna dair Londra gazetelerinde çıkan haber üzerine yerel basının öfkesiyle daha fazla ilgileniyordu. Ya da bu yıl öksürüğü için özellikle can sıkıcı olan hava durumu vardı ilgilenecek.

Onu etkileyebilecek bir darbeye daha ihtiyaç vardı ve o darbe geldi. Ocak ayında, yazın Marx'ın Longuetlerle birlikte olduğu sırada rahatsız olan genç Jenny, en büyük kızı, aniden ölüverdi. Büyük kızının kaybı, annesinin ölümünün bıraktığı yarayı yeniden açtı ve derinleştirdi. Londra'ya geri döndü. Akciğer sorunu kronikleşmişti ve artık hayattan umut edecek ya da korkacak hiçbir şeyinin kalmadığı açıktı. Müsveddeleriyle oyalanarak ve en sonunda oturup *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerini bitireceğini söyleyerek birkaç ay daha yaşadı ve 14 Mart 1883'te- ve en sonunda biraz beklemedik bir şekilde, sessizce öldü. Altmış beşinci yaşını henüz doldurmamıştı.

Üç gün sonra, Highgate Mezarlığı'nın kutsal olmayan kısmında, karısının yattığı mezara gömüldüğünde bir düzineyi geçmeyen kişi mevcuttu ve de yapılan tek seremoni, en eski arkadaşının mezarı başında yaptığı konuşmaydı. "Yaşayan düşünürlerin en büyüğünün" ölümü diyordu Engels, "Avrupa ve Amerika'nın savaşan proletaryasını" ölçülemez bir kayba uğratmıştı. Kendisini dinleyenlere, Marx'ın iki büyük keşfini hatırlattı: Darwin'in yaşayan doğadaki evrim yasasına paralel "insan tarihindeki evrimin yasası" ve kapitalist üretimin ve *burjuva* toplumunun kökenlerini açıklayan artık değer yasası. Marx'ın çok parlak gazetecilik çalışmasına ilham veren savaşçı heyecandan ve son olarak da Uluslararası Emekçiler Derneği'nin kurucusu olarak hizmetlerinden söz etti. Marx herşeyden önce ve herşeyden çok bir devrimciydi ve devrim davasını bilimsel bir temele oturtmuştu. "Adı ve eserleri" diye sözlerine son verdi Engels, "yüzyıllar boyunca yaşayacaktır."

Açık mezarın başında duran küçük yaslı grubun içinde bile buna inananların sayısı belki de azdı; ama bu doğruydu. Ölümden sonraki şöhrette beklenmedik bir yan vardır; ama onu taşıyanın ölümünden elli yıl sonra, tutkulu bağlılıkları ve tutkulu nefreti coşturabilecek bir ad, insanlığın vakayinamesinden kısa

Marx'ın Highgate'teki mezarı. Mezar, ayaktakilerin bulunduğu yerdedir.

sürede silinmeyecektir. Marx, kelimenin tam anlamıyla büyük bir filozof değildi. Kelimenin herhangi anlamında büyük bir iktisatçı hiç değildi. Bir devlet adamı, bir hatip ya da insanların önderi de değildi. İlhamını insanlık için herhangi derin bir sevgiden almıyordu ve hemcinslerinin pek çoğu ile ilişkilerinde özellikle hürmete layık ya da sevgi uyandıran birisi olmadı. Ama eşsiz ve egemen bir düşüncenin katışıksız gücüyle kendini çağdaşlarına ve tarihe kabul ettirdi.

> Kendi şahsında ve doğasında [diye yazıyor Hyndman onun hakkında] etkili alnı ve büyük sarkık kaşları, parlayan ateşli gözleri, geniş duyarlı burnu ve hareketli ağzını çevreleyen kırpılarak düzeltilmemiş saç ve sakalıyla ırkının büyük bilgi ve fazilet sahibi kişilerinin haklı öfkesini, Spinoza'nın ve Yahudi alimlerin nesnel analitik gücüyle birleştirmişti. Bu benzerini hiçbir başka insanda görmediğim niteliklerin olağanüstü bir birleşimiydi.

Marx bir peygamberdi. Diğer peygamberler gibi öğretisine, gelecek kuşakların belki de ona bahşetmeyeceği evren-

sel bir geçerlilik talep ediyordu. Ancak bu tür bir çekince bunun, Marx'ın mensup olduğu kuşak ya da hemen ardından gelen kuşaklar için önemini azaltamaz. Marx, hayatı insan düşüncesinde bir dönüm noktası olan çok az sayıdaki –belki de Luther'den sonraki ilk– kişilerden birisiydi. Marx, sanayi devriminin şiddetli sancılarından doğan ve içinde bulunduğumuz çağa egemen olan yeni yaratılmış, kendisini iyi ifade edemeyen, çok başlı proletaryanın peygamberiydi. Marx, bu yeni zuhur edişin, her ne kadar uygun olmasa da elverişli bir yafta ile "*burjuva* uygarlığı" dediği tarihin üç yüz yıllık döneminin sonunu müjdelediğinin farkına varmıştı. Yalnızca Marx'ın kafası gibi güçlü bir şekilde özgün olan bir beyin, evrensel olarak kabul edilmiş ama çoktan hükmü geçmiş düşüncelerden kendisini onun yaptığı gibi tümüyle özgürleştirebilirdi. Yalnızca Metternich ve Bismarck'ın değil fakat Bright ve Gladstone'un da eskimiş bir çağa ait olduklarını –dönemindeki hiç kimsenin yapamadığı kadar– görebiliyordu. Bu tür adamlar henüz sahnenin merkezini işgal ederken, proletaryanın ilerleyişi onları yavaşça ve görülmez bir şekilde bir kenara itiyordu. Marx bu yeni çağın gelişini ilan etti. Bu çağın önderlerinin ve kahramanlarının başka bir kalıptan, başka geleneklerden ve başka yöntemlerden olacağını biliyordu.

Bu yeni çağ için yeni bir kuruluş yasası, yeni bir felsefe ve yeni siyasal biçimler bulmaya çalışıyordu. Ancak bunda daha az başarılı oldu. Marx yıkmanın dehasıydı, yapmanın değil. Neyin temizlenmesi gerektiğine dair bilgisinde fevkalade derin görüşlüydü. Onun yerini neyin alacağına ilişkin görüşü bulanık ve belirsizdi. Düzenli Alman kafası her şekliyle anarşizmden irkiliyordu. Ama her şeye rağmen onun çalışmasının en iyi savunusu Bakunin'in ünlü özdeyişinde bulunabilr: "Yıkmaya olan tutku, yapıcı bir tutkudur." Marx, Engels'in mezarı başında söylediği gibi, "herşeyden önce ve herşeyden çok bir devrimciydi" Devrimin zorunluluğunu kavradı ve onun yöntemlerini usta bir şekilde çözümledi. Ama devrimden doğacak olan yeni dünyayı algılayışı gelenekçi ve hatta çocukçaydı. İşte burada bütün sisteminin şaşılası öz-çelişkisi kendini orta-

ya koyuyordu. İlk hedefi sınıf nefretiydi; nihaî hedefi evrensel sevgi. Bir sınıfın diktatörlüğü –yapıcı siyasete sağlam ve başarılı bir katkısı– sınıf-nefretinin gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesiydi. Bunun, Marx'ın nihaî hedef olarak ortaya koyduğu evrensel sevgi *rejimine* yol açma kapasitesi henüz kanıtlanmayı bekliyor.

Ancak Marx'ın önemi onun siyasal fikirlerinin dar çerçevesinin dışına taşar. Bir anlamda Marx, tüm 20. yüzyıl düşünce devriminin sözcüsü ve öncüsüydü. 19. yüzyıl, Rönesansla başlayan hümanizma döneminin, bireyin yeteneklerinin ve özgürlüklerinin en ileri derecede gelişmesini kendine ülkü edinen dönemin sonunu gördü. 18. ve 19. yüzyılın, Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşmesi*'nden Mill'in *Özgürlük Üzerine*'sine kadar siyaset biliminin tipik eserleri devletle birey arasındaki ilişkiyle ilgileniyorlardı. Marx, yeni düzende bireyin ikinci derecede bir rol oynayacağını anladı. Bireycilik farklılaşmayı ima ediyordu; farklılaşmamış hiçbir şeyin önemi yoktu. Sanayi devrimi, farklılaşmamış kitleyi iktidara getirecekti. İnsan değil ama kitle-insanı, birey değil ama sınıf, siyasal hayvan olan insan değil fakat toplumsal hayvan olan insan gelmekte olan yönetimin birimi olacaktı. Yalnızca sanayi değil, fakat uygarlığın bütünü, kitlesel üretimin malzemesi olacaktı.

Düşüncesinde amansızca mantıklı olan Marx inancının ima ettiklerinden de uzaklaşmadı. Hümanizm çağında – kapalı alanın dışında kalan, hor görülen ve önemsiz kitlelerin dışında, bireysel özgürlük vardı. Kitle-yönetimi çağında bireysel özgürlük –kitle iradesinin otomatik olarak kabulüyle– ya anlamsız olacaktı ya da –ona baş kaldırarak– zararlı. Hatta binyıl içinde bile özgürlük olmayacaktı; çünkü herkes mükemmelliğin tek normuna uyacaktı. Üç yüzyıl içinde, bireysel özgürlük fetişine, hatır için bile olsa tenezzül etmeyen ilk önemli düşünürdü. Ve bu nedenledir ki, eğer Marksist doktrin tek bir sözcükle özetlenecekse, bu sözcük "bağnazlık" olacaktır. Zira bağnazlığın özü, başkalarına farklı şekilde düşünme hakkını tanımamaktır. Halen* Avrupa'da varolan "popüler" diktatörlüklerin hepsi, kitle-iradesinin türdeşliğini bireysel kaprisin çeşitliliğinin yerine

koyarak Marksist kitle yönetimi kavramı temeline dayanmaktadır ve de sözde "proletarya diktatörlüğü" ile başka bayrakları dalgalandıran diktatörlükler arasındaki tek fark, bir tanesinin Marksist kaynağını kabul ederken ötekilerin bunu inkâr etmesidir. Marx *Kapital*'de *laissez-faire* kapitalizmi *rejiminden*, "özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve Jeremy Bentham'ın dünyası" olarak söz ediyordu. 20. yüzyıl dünyasından, kitle üretimi, kitle diktatörlüğü ve Marx'ın dünyası olarak söz etmek uygun bir kinaye olur.

Küçük istisnalarla, çok az insan, kehanetlerinde Marx kadar uzak görüşlü olabilmiştir. Ancak, binyılın Marksist hipotezini ya da Marksist olmayan uygarlığın sonunun geldiği hipotezini kabul edemeyen herhangi bir kişi, her ne kadar eli kulağında değilse de, insan düşüncesinde yeni bir devrime zorunlu olarak intizar edecektir. Yakın gelecek, kitle-yönetiminin yaygınlaşmasını ve yoğunlaşmasını üretecek bile olsa insanın kendisini bireyselleştirme konusundaki müzmin eğilimi eninde sonunda yeniden ortaya çıkacaktır ve bütün tarihsel benzetmeler yanlış değilse, kitlenin yeni bir farklılaşması hümanizmin yeni bir rönesansına yol açacaktır. Hiç kimse bu devrimin ne zaman ve nasıl olacağı konusunda kehanette bulunmayı umursamayacaktır. Ama bu olduğu zaman, tarihin Marksist çağı sona ermiş olacaktır.

Marx ve Engels'in yazdığı ya da onlar hakkında yazılmış her şeyi, orijinal ya da fotoğrafik kopyaları halinde toplamayı kendisine iş edinmiş olan Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü, onların yazılarının tam bir edisyonunu yirmi-sekiz cilt halinde yayınlıyor. Bu edisyonun iki şekli var. *Gesamtausgabe* diye adlandırılan birincisinde, yazılar yayınlandıkları dillerde basılıyor ve 1933 Mart'ına kadar Berlin'de yayınlanma sürecindeydi. İkinci şekil Moskova'da basılan Rusçaya çevrilmiş olanlardır. Mart 1933'teki olaylar *Gesamtausgabe*'nin yayınlanmasını durdurdu; ne zaman ve nerede tamamlanacağı henüz duyurulmuş değil. Rusçaya çevrilenler şimdi *Gesamtausgabe*'nin önüne geçmiş bulunuyor ama hâlâ on ya da on iki cilt kadar eksik. Aynı nedenler biyografinin yazarını, 1933 baharında Almanya'da ve aynı yıl daha sonra Rusya'da yayınlanması beklenen ama maalesef henüz yayınlanmamış bulunan Marx'ın çok değerli *Biochronik*'inden –Marx'ın hayatındaki bütün olayların kaynakları ve tarihleriyle düzenlendiği iskeletten– de mahrum bıraktı.

"Tam edisyon"da hâlâ eksik ve başka bir yerde yayınlanmamış olan Marx'ın yazıları içinde en önemlileri kızlarına yazdığı mektuplardır. En büyük mutluluğu çocuklarıyla olan ilişkilerinde bulduğu için bu mektupların yayınlanmasının, onun karakterinin daha cana yakın yanına daha fazla aydınlık getirmesi beklenebilir. İngiliz dostları ve tanıdıklarıyla olan bir hayli çok sayıdaki mektup da henüz yayınlanmamıştır.

"Tam edisyon"un yakın zamanda yayınlanması ihtimali, araştırmacının, çoğu kez göze çarpmayan ve kimi zaman ulaşılması olanaksız süreli yayınlar içinde Marx'ın mektuplarını ve daha az bilinen yazılarını burada listelemesini gereksiz kılmaktadır. Söz konusu edisyonun yayınlanmasını beklerken, biyografi yazarının güçlükleri hâlâ bir hayli büyüktür. Bir örnek vermek bakımından, Marx ve Bradlaugh'un Paris Komünü üzerine 1871'te heyecanlı tartışmalarının yer aldığı bu ülkede kısa süre yayınlanmış *Eastern Post* dergisinin izini bulmakta tamamen başarısız kaldım.

Marx'in yazılarının İngiliz baskıları ya da çevirilerine ilişkin aşağıdaki liste tüketici olmak iddiasında değildir ve hem genel ilgi uyandırabilecek hem de kolaylıkla bulunabilecek olanlarla sınırlıdır:

Kapital: çeviren E. ve C. Paul, Everyman's Library, 2 cilt (Dent & Sons, 1928); Bu edisyon *Kapital*'in birinci cildiyle sınırlıdır.

Kapital: çeviren E. Untermann (C.H. Kerr, Chicago 1907). Bu tüm eserin en yaygın çevirisidir ve ölümünden sonra yayınlanan ikinci ve üçüncü ciltleri de içermektedir. İlk cilt için E. ve C. Paul'un çevirisi tercih edilmiştir.

Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire'i: çeviren E. ve C. Paul (Allen & Unwin, 1926).

Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim: editör E. M. Aveling [Eleanor Marx], (Allen & Unwin, 1897). Bunlar *New York Tribune*'de yayınlanan aslında Engels'in yazdığı makalelerdir.

Doğu Sorunu: editör E. M. Aveling [Eleanor Marx], (Allen & Unwin, 1897). 1853 ve 1856 yılları arasında yazılmış *New York Tribune* makalelerinden yapılan bir seçki.

Fransa'da İç Savaş: Giriş, R. W. Postgate tarafından (Grant Richards, 1921). Bu kitap yalnızca Paris Komünü üzerine 1871 manifestosunu değil fakat Fransa-Prusya Savaşı üzerine iki manifestoyu da içermektedir.

Felsefenin Sefaleti: Çeviren H. Quelch (C. H. Kerr: Chicago, 1908). Proudhon'a karşı bu alaylı eleştiri ilk kez 1847'de yazılmıştı.

Marx'ın Kugelmann'a Mektupları: (Martin Lawrence).[1]

Kapital'in birinci cildinden ve *Onsekiz Brumaire*'den yapılan aktarmalarda E. ve C. Paul'ün çevirisinden yararlandım. Marx'ın diğer yazılarından yapılan aktarmalarda çeviriyi kendim yaptım. Orijinali İngi-

1 Bu cilt duyuruldu ama (Nisan 1934) henüz yayınlanmadı.

lizce olan birkaç pasajı, İngilizce orijinallerine ulaşamadığım için Almanca ya da Rusça çevirilerinden yeniden çevirmek zorunda kaldım.

Marx hakkında yazılan kitaplar bir tek ciltte sayılamayacak ya da bir ömür içinde okunamayacak kadar çoktur. Bununla birlikte biyografiler azdır ve büyük bir değer taşımazlar. Yine de bunların en iyisi, ilk kez 1918'de yayınlanan Mehring'in "resmî" biyografisidir. İngilizce'deki tek biyografi Amerikalı Marksist John Spargo'nun 1910'da yayınlanan kitabıdır. Bu hâlâ okunabilir ve iyi bilinen kaynaklardan bolca aktarına yapar ama kesinlikle eleştirel değildir. Bu biyografilerin her ikisi de, onlar yayınlandıktan sonra malzemenin hızla artışıyla artık kullanılmaz olmuşlardır. Diğer birkaç modern biyografi ise önemsizdir ve hesaba katılmayabilir. Son on ya da yirmi yılda birkaç Alman yazar, Marx'ı "psiko-analiz"e tâbi tutmuşlardır, bu alanda çığır açan Artur Prinz'dir. Ancak bir parça Freud ve bir sürü yaratıcılık hemen hemen hiçbir şeyi kanıtlamaz ve bu çabalar özellikle yararlı olmamıştır.

Daha genel kaynaklar içinde Enternasyonal'in Jaeckh ve Guillaume tarafından yazılan tarihleri kaçınılmazdır. Marx hakkında bilgi, bu sayfalarda zikredilen çok sayıda kişinin ve özellikle Ruge, Annekov, Schurz, Lafargue, Liebknecht, Lessner, Bebel, Frederic Harrison ve Hyndman'ın anılarında bulunabilir. Değişik kaynaklardan derlenen önemli malzeme, Marx-Engels Enstitüsü'nün yayınları, özellikle *Arkhiv Marksa i Engelsa* (1924) ve *Letopisi Marksizma* (1929-30) içinde yer almaktadır.

Marksist felsefe üzerine standart eser Plekhanov'un *Marksizmin Temel Sorunları*'dır (İngilizce çevirisi, E. Ve C. Paul tarafından; Martin Lawrence, 1929). Marksizm hakkındaki çok sayıdaki modern yorumlar içinde İngilizcedeki en iyisi belki de Profesör Sidney Hook'un *Towards the Understanding of Karl Marx*'ıdır (Gollancz, 1933). Bu, konu üzerine pek çok İngilizce eserden, sahte-Marksizmin karışıklıkları açısından daha az bozucudur.

Marksist iktisadın klasik sergilenişi, Böhm-Bawerk'in *Karl Marx and the Close of his System*'dir (İngilizce çevirisi A. Macdonald; T. Fisher Unwin, 1898). Marksizme yönelik bir hayli renkli modern suçlamalar arasında en iyisi, Werner Sombart'ın, çevrilmemiş olan *Der Proletarische Sozialismus*'dur (gözden geçirilmiş baskısı 1924).

Edward Hallett Carr

KARL MARX

E. H. Carr, kendisinden sonra Marx'ın hayatını yazacak meslektaşlarına göre bir açıdan şanssız başka açılardan şanslıydı. Şanssızdı çünkü Marx'ın eserlerinin tamamına, dönemin önemli portrelerinin bütün eserlerine, yazılarına ulaşma imkânından yoksundu. Şanslıydı çünkü Enternasyonal'e katılmış sosyalistlerin hayattaki yakınlarına, broşür, ilan, hiciv, gazete yazılarına ya da mektuplarına ulaşma, bazen toplantılara katılmış insanlarla tanışma fırsatı vardı.

Karl Marx, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Avrupa'da diktatörlüklerin kurulduğu bir dönemde, muhafazakâr bir bakış açısı ile yazıldı. Karşımızda bütün bu muhafazakâr auraya rağmen, ele aldığı portrenin hakkını veren, ele aldığı konuları en ince ayrıntılarına kadar araştıran, olaylar arasındaki bağlantıları hassas bir gözle aktarmayı ihmal etmeyen ve güzel yazılmış, zevkle okunan bir biyografi var.

> ...kimi zaman söylendiği gibi olgular kendi adlarına konuşmazlar ya da konuşsalar bile hangi olguların konuşacağına karar veren tarihçidir; tarihçi meydanı tümüyle onlara bırakamaz. Ve de en bilinçli tarihçinin kararı -ne yaptığının çok iyi bilincinde olan tarihçinin kararı- başkalarının yanlı olarak görebileceği bir bakış açısı tarafından belirlenir.
>
> EDWARD HALLETT CARR

İLETİŞİM 1443
BİYOGRAFİ 9
ISBN-13: 978-975-05-0730-4